

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historie – české dějiny

Kateřina Řezníčková

**České střední školy, jejich studenti a
profesoři v letech 1867 až 1918**

Czech Grammar Schools, their Students and Teachers,

1867 – 1918

vedoucí práce – Doc. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

2006

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

Kateřina Řeháčková

Resume

This thesis examines the development, character and routine of an ordinary day of Czech middle schools. The first chapter outlines the changes in middle school education throughout the 'long' 19th Century. The summary of these changes begins at the end of the 18th Century, the time of the educational reforms introduced by Maria Theresa and Joseph II, and is followed by a brief summary of the changes in the first half of the 19th Century. Detailed research has been done into the history of middle schools, from 1848 (from Bonitz-Exner Outline, a fundamental document which influenced changes in the educational system for many years) until the collapse of the Austro-Hungarian Empire. The main focus is on the period from 1867; this year was the catalyst for the major development of Czech middle schools. Briefly mentioned are the changes and restrictions caused by the First World War; there is also a section dedicated to middle school education for girls.

The second chapter concentrates on specific areas of middle school education, such as: who studied, and on what terms; programmes of study; the curriculum of individual subjects. The structure of the school year and the daily school time-table is also examined. Detailed study has been made of marking and the context and demands of final exams. Furthermore, the metamorphosis of the content of studies as well as the curriculum of individual subjects is outlined. School regulations were important for students, who had to follow them both in, and outside school: hence, a section has been dedicated to them. The final part of the chapter examines school functions (for example, student Balls, Academies and whole school excursions) and their connection to town life.

The third chapter looks at the students themselves, without whom, of course, schools would not exist. The first section looks at the social classes from which Czech middle school students came, their accommodation and economic situations. The second part of the chapter looks at how these boys spent their free time, and which activities were predominant among them.

The final chapter introduces the other side of the coin: the professors of Czech middle schools. Although seen as near-deities by their students, the path to their exalted position was not always easy. The necessary qualifications required to become a professor are outlined: the exams they were required to take, routes to promotion, and their financial situation. The end of the chapter is aimed at reflections of professors made by students and parents: the so-called “professor’s typology.”

In the image attachment can be found photographs of students, professors and school functions. Another attachment contains copies of school documents (for example, minutes from staff meetings) and students’ work. The final attachment contains a summary of the development of Czech middle schools, as well as some more detailed summaries, tables and maps.

OBSAH :

ÚVOD	1
I. VÝVOJ STŘEDNÍCH ŠKOL V 19. STOLETÍ	8
Exner – Bonitzova školská reforma	13
50. a 60. léta – do rakousko-uherského vyrovnání	16
Střední školství od rakousko-uherského vyrovnání	21
Marchetova reforma	24
Školství za první světové války	28
Dívčí školství	33
II. ORGANIZACE STUDIA	37
Vstup na střední školu	37
Organizace školního roku	44
Zkoušení a klasifikace	48
Maturitní zkouška	53
Obsah vzdělávání	62
Náplň jednotlivých předmětů	68
Nepovinné předměty	79
Tělesná výchova a sport	82
Disciplinární řád	90
Studentské plesy a studentské akademie	107
Celoškolní výlety	111
Třídní výlety, vycházky a exkurze	127
III. STŘEDOŠKOLSTÍ STUDENTI	132
Sociální původ studentů	134
Místní složení studentů	141
Studentské bydlení	147
Hospodářské poměry studentů	156
Studenti ve volném čase	159
Literární a vědecké sklony	162
Hudba, tanec, divadlo	174

Sport a hry	180
Záliby méně vznešené	184
IV. STŘEDOŠKOLŠTÍ PROFESOŘI	189
Příprava na výkon povolání	189
Složení pedagogického sboru	194
Postavení profesorů	200
Finanční poměry středoškolských profesorů	204
Zdravotní stav profesorů	210
Osobnosti profesorů v očích žáků a veřejnosti	213
Sociální postavení středoškolských profesorů	219
ZÁVĚR	223
PRAMENY A LITERATURA	228
PŘÍLOHY	

ÚVOD

*Dvě zbraně máme, knihu jen a školu,
leč těmi křísíme dav apoštolů,
Již víru mají v ideál náš svatý,
již nebojí se boje ani ztráty
již váží vše a klidně počítají
My stavíme a na propasti kraji
jsme přece klidně, přece bez závratí.
My věříme, že nám se jitro vrátí...*

Jaroslav Vrchlický

Jak je vidět z úvodního motta, česká škola, obzvlášť česká střední a posléze i vysoká škola měla pro český národ v druhé polovině devatenáctého století obrovský význam. Jaroslav Vrchlický ji dokonce přirovnává ke zbraní a svým způsobem i zbraní bojující za rozvoj národa i byla. Přestože obzvlášť česká gymnázia a reálky byly spoutány rakouskými předpisy a navenek prodchnuta loajalitou k císaři a jeho říši, z jejich škamen vycházela řada nadšených vlastenců, kteří posilovali a rozšiřovali vyšší vrstvy české společnosti. České střední školy prošly v tomto období bouřlivým rozvojem, který se alespoň v hrubých rysech pokouší postihnout i tato práce. Historie jejich rozmachu a jejich proměny však nebylo to jediné, co mne při psaní této práce zajímalo. Už před mnoha lety jsem v jednom rodinném albu objevila starou zažloutlou fotografii na tvrdém papíře, na níž jsou zachyceni tři důležitě se tvářící a tak trochu romanticky a afektovaně vyhlížející mladíci, spolužáci z českobudějovického gymnázia. Jeden z těch tří, jak se ukázalo, byl můj pradědeček. Od pohledu do jeho tváře nebylo daleko k otázkám, jací vlastně byli tehdejší studenti, jak se jim studovalo, co dělali ve svém volném čase nebo jací byli jejich profesori. Začalo mne zajímat i to, jak moc se změnil proti dnešku neustále se opakující školní koloběh, co

mohla tehdy škola svým studentům poskytnout, co jim naopak zakázat (pro dnešního středoškolského pedagoga jsou to někdy nadmíru zajímavé, jindy snad i nepředstavitelné věci). Tato práce se tedy pokouší na tyto a jim podobné otázky odpovědět.

V první kapitole jsem se snažila nastínit proměny střední školy v celém dlouhém devatenáctém století. Nejprve se proto zastavíme u školských reforem Marie Terezie a Josefa II., následuje stručný přehled změn, které gymnáziím přinesla první polovina devatenáctého století. Více místa je pak věnováno osudům středních škol od roku 1848, tedy od vydání zásadního dokumentu, Bonitz-Exnerova nástinu, který přinesl do středoškolského vzdělání řadu zásadních změn a který ovlivňoval jeho podobu v podstatě až do zániku Rakouska-Uherska. Nejvíce prostoru v této kapitole jsem vyhradila období od roku 1867, ve kterém začíná mohutný rozvoj českých středních škol¹. Součástí této podkapitoly je také zmínka o změnách a omezeních, které středním školám přinesla první světová válka. Závěrečná pasáž byla věnována problematice středoškolského vzdělání dívek.

Zatímco první kapitola pojednávala o vývoji středních škol obecně, v ostatních kapitolách se zaměřuji především na nejrozšířenější typ školy - na gymnázia, a to zejména klasická. V druhé kapitole jsem se pokusila stručně načrtnout, co ze střední školy, respektive z gymnázia vlastně dělalo střední školu. Tato kapitola se tedy věnuje chodu střední školy i její náplni. Snažím se zde zodpovědět na otázky, kdo a za jakých podmínek mohl vlastně na této škole studovat, kdy začínal školní rok, kdy byly prázdniny nebo jak vypadala organizace školního týdne i dne. Povšimneme si také náplně studia a jejích proměn, stejně jako proměn obsahu jednotlivých předmětů, dotkneme se i velmi složitého problému klasifikace. Pozornost jsem věnovala také proměnám, náplni a náročnosti maturitních zkoušek. Protože pro studenty byl velmi důležitým dokumentem, regulujícím jejich chování ve škole i mimo ní disciplinární řád, byla jedna z podkapitol věnována právě jemu. V poslední části této kapitoly se pak seznámíme se školními akcemi, které přesahovaly i do života města. Mezi tyto společensky

¹ Přehled rozvoje českých středních škol viz příloha I.

důležité podniky, sbližující školu a město patřily studentské plesy, různé hudebně-deklamační akademie a především celoškolní výlety.

Třetí kapitola je věnována těm, bez nichž by žádná škola nebyla vůbec myslitelná, tedy středoškolským studentům. V ní se nejprve pokusíme nastínit, z jakých poměrů a jakých sociálních vrstev čeští středoškoláci pocházeli, jaké bylo jejich místní složení nebo jak vypadalo jejich bydlení. Za zmínku stojí i ekonomické poměry, se kterými se musela přinejmenším chudší část studentů během studia vypořádat. Druhá část této kapitoly pak byla vyhrazena tomu, co vlastně tito chlapci mohli dělat v čase, kdy se neučili nebo neseseděli ve škole. Jak tedy trávili svůj volný čas, jaké měli zájmy a záliby, jaké tendence jim byly společné nebo ve studentské společnosti převažovaly? To jsou otázky, na které jsem se mimo jiné pokoušela nalézt odpověď právě v této části práce.

Poslední kapitola si bere na mušku druhou stranu téže mince, tedy středoškolské profesory. Přestože v očích některých studentů získávali postavení téměř neomylných bohů, nebyla jejich cesta k vysněnému cíli vždycky jednoduchá. Nastiňujeme zde, jaké vzdělání musel zájemce o profesuru získat, jaké zkoušky musel kvůli svému postu složit, stejně jako to, jaký byl služební postup středoškolského pedagoga a jeho finanční poměry. Závěr kapitoly je věnován reflexi pedagogů očima studentů i rodičů, tedy jakési „profesorské typologii“.

A co lze nalézt v příloze? Krom obrazového materiálu (tedy dobových fotografií studentů, profesorů i momentek ze školních akcí) jsou tu také různé školní dokumenty (různé vyhlášky, tiskopis nebo například protokoly z porad) i studentské výtvary (především ukázky studentských časopisů). V příloze jsou zařazeny také některé podrobnější přehledy, rozsáhlejší statistické tabulky a mapy.

Základem pro tuto práci se stalo detailní prozkoumání poměrů na gymnáziu v Jindřichově Hradci. K volbě této střední školy přispěly jak subjektivní, tak objektivní důvody. Z těch subjektivních uveďme především citovou vazbu k tomuto městu i gymnáziu. Najde se zde ale i dost důvodů objektivních, proč se zrovna Jindřichův Hradec stal pro tuto práci modelovým příkladem. Jedná se totiž o jedno z nejstarších gymnázií

v Čechách vůbec (bylo založeno už v roce 1595), a především o jedno z mála, které můžeme po roce 1848 zařadit mezi utrakvistická (tedy vyučující alespoň některé předměty v češtině) a od roku 1867 jedno z prvních, kde se vyučovalo pouze česky. Vyvozovat nějaké dalekosáhlé závěry jen na základě údajů z jedné školy by samozřejmě nebylo možné, proto bylo podrobně zkoumán i snad nejprestižnější český ústav, pražské Akademické gymnázium. Vše bylo doplněno ještě materiály, týkajícími se také řady dalších gymnázií (a to včetně reálných).

Jedním ze základních pramenů se pro mne stal fond Gymnasium, uložený v jindřichohradeckém okresním archívu, který obsahuje krom gymnaziální kroniky a téměř kompletní řady výročních zpráv celou řadu školních knih (především třídních katalogů) a neúplné zápisy z porad, disciplinárního řízení apod. Pro srovnání byl zčásti využit i fond Gymnasium Třeboň, který má podobné složení a je uložený na totéž místě (materiály této střední školy se dochovaly ale v menší úplnosti).

V totéž archívu se také nachází fond Kulturně historický archiv, v jehož rámci je několik kartonů věnováno gymnáziu a jeho studentům (v tomto fondu najdeme především dokumenty a fotografie, přibližující školní každodennost, např. vzpomínky bývalých studentů, fotografie ze školních akcí, pozvánky na plesy, výlety a akademie a podobně). Cenné materiály lze nalézt i v dalších položkách tohoto fondu, a to především ve složkách věnovaných bývalým významným studentům nebo profesorům.

Výroční zprávy gymnázií, které se staly dalším důležitým zdrojem této práce, jsou dostupné na mnoha místech. Výroční zprávy jindřichohradeckého gymnázia jsou kompletně dochovány například v jindřichohradeckém archívu nebo v jindřichohradeckém muzeu. Až na několik výjimek kompletní řadu Výročních zpráv Akademického gymnázia v Praze lze nalézt příkladně v Archivu Univerzity Karlovy. Velmi mnoho výročních zpráv různých ústavů lze vyhledat v Literárním archívu Památníku národního písemnictví. Z výročních zpráv můžeme čerpat celou řadu důležitých informací o chodu školy, o složení sboru, o mimořádných akcích, které ten který rok škola zažila nebo statistické údaje o studentech. Vzhledem k tomu, že součástí všech výročních zpráv měla být i vědecká

studie člena sboru, můžeme v programech tu a tam nalézt i teoretické práce týkající se některých aspektů výchovy a vzdělávání, velmi často tu jsou publikovány práce z historie středního školství (především podrobné studie věnované historii školy, vydávající program).

Dalším výchozím zdrojem této práce se stala memoárová literatura mnoha typů. Vzpomínky na svá studia zanechala v různém rozsahu celá řada studentů. Líčení toho, jak se jim studovalo, nalezneme v memoárech řady významných osobností, ať už spisovatelů² či jiných umělců a vědců³ nebo třeba politiků. Také někteří pedagogové písemně zachytili své školní zážitky⁴. Jiní autoři své zážitky ze studií více či méně literárně přetvořili. Jen malou míru literární stylizace nalezneme např. v Holečkově románu *Pero* nebo třeba v knize Tomáše Hrubého *Od jara k létu*. V jiných dílech už jsou vlastní zážitky skryty mnohem hlouběji, přesto i taková díla⁵ nám mohou pomoci udělat si obrázek o poměrech na středních školách. Celá řada drobnějších, spíše příležitostných vzpomínek byla uveřejněna v různých sbornících a almanaších, které téměř každá střední škola vydávala při různých výročních oslavách⁶. Bohatým zdrojem vzpomínkových článků je obvykle také místní tisk⁷, řadu příležitostných vzpomínek najdeme ale i v celostátních periodících⁸. Některé memoárové texty byly vydány jen jako příležitostné tisky v malém nákladu, proto jsou většinou hůře dostupné⁹.

² Např. Alois Jirásek: *Z mých pamětí*, Josef Svatopluk Machar: *Konfese literáta I. a II. díl*, Václav Řezníček: *Královéhradecké vzpomínky* nebo třeba Servác Heller: *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického*

³ např. hudební skladatel Vítězslav Novák: *O sobě a o jiných I. díl* nebo historik Josef Šusta: *Mladá léta učňovská a vandrovní, I. díl*

⁴ V takovém případě se v memoárech objevují obvykle vzpomínky na studentská i učitelská léta, viz např. Alois Jirásek: *Z mých pamětí* nebo Jiří Stanislav Guth-Jarkovský: *Klatovské vzpomínky staré i nové a Paměti*

⁵ Např. *Stříbrný vítr* Fráni Šrámka, román *Suplent* Karla Klostermanna nebo řada humoristických povídek Jaroslava Haška.

⁶ Podrobný soupis využitých almanachů viz *Přehled pramenů a literatury*

⁷ Vzpomínky na jindřichohradecké gymnázium se velmi často objevují v místním týdeníku *Ohlas od Nežárky*

⁸ Např. K jubileu profesora Ignáce Axamita in *Osvěta* 1899 nebo Škrdle T., *Naše studia v Jindřichově Hradci*, *Vlast* 1909, č. 6 až 7

⁹ Například vzpomínky na studia v Jindřichově Hradci historika Josefa Klika vydal jako svůj interní tisk Spolek přátel starého Jindřichova Hradce.

V této práci byly použity i nevydané memoáry jindřichohradeckého rodáka Antonína Langer, uložené v soukromém vlastnictví jeho vnuků¹⁰.

Zatímco vzpomínková literatura zachycovala především studentskou i profesorskou každodennost, k osvětlení teoretických otázek výchovy a vzdělání nebo záležitostí organizace a chodu školy mi napomohla především dobová odborná literatura. Řadu odborných nebo polemicky zaměřených studií nalezneme především ve Věstníku českých profesorů, případně ve výročních zprávách jednotlivých ústavů. Ve své době bylo samozřejmě také vydáno knižně značné množství různých odborných titulů, jako byla např. Středoškolská didaktika Otokara Chlupa či Ideály výchovy Františka Drtiny nebo titulů zabývajících se některými konkrétními problémy střední školy¹¹. Důležitou pomůckou se také stala Šetelíkova Sbírka normálií¹², tematicky rozdělený soupis všech možných školních předpisů a nařízení.

Při psaní této práce jsem také čerpala ze starší i novější odborné literatury, týkající se historie školství. Řadu cenných údajů lze stále ještě nalézt v knihách Jana Šafránka¹³ a Otokara Kádnera¹⁴, z novějších prací se pro naše účely jeví jako velmi přínosné práce Zdenky Veselé¹⁵ a kolektivní, několikavazkové dílo Výchova a vzdělání v českých dějinách. Krom toho jsem mohla pracovat s celou řadou dílčích studií, věnovaných jednotlivým aspektům z dějin a chodu středních škol. Na tomto místě jmenujme namátkou např. práce Martina Svatoše¹⁶, Jana Havránka¹⁷ nebo Luboše Velka¹⁸. V poslední době se častěji objevují také práce, které se v souvislosti se školstvím zaměřují hlavně na dějiny jeho všedního dne¹⁹. Krom těchto prací věnovaných středním školám jsem samozřejmě pracovala

¹⁰ Langer A., Jindřichohradecké události a sensace, strojopis a rukopis v soukromém vlastnictví a Langer A., Vzpomínky, strojopis v soukromém vlastnictví, v současné době zčásti publikováno in Langer, A.: Rok v obchodě u Langrů

¹¹ např. kniha Studentská otázka a studentské sebevraždy

¹² Šetelík, A.: Sbírka normálií platných pro české školy střední

¹³ Šafránek, J.: Školy české, díl 2, tentýž Reálné gymnázium nebo Za českou osvětu

¹⁴ Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství, 1. díl

¹⁵ Veselá, Z.: Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války nebo Vývoj české školy a učitelské vzdělanosti

¹⁶ Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství

¹⁷ Gymnázia, reálky a výchova elit nebo Role gymnázií při vytváření kulturní elity českého národa

¹⁸ Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému

¹⁹ Např. Nová, J.: Karel Kramář - student a české střední školství druhé poloviny 19. století nebo Novotná, M.: Mimoškolní život jičínských gymnazistů v polovině 19. století

také s literaturou týkající se obecně dějin druhé poloviny devatenáctého století nebo naopak s literaturou vztahující se k některým specifickým problémům tohoto období²⁰ a také se studii, věnovanými dějinám některých gymnázií²¹.

²⁰ Opět jen namátkou jmenujme např. práci Pavly Vošahlíkové *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* nebo knihu Marie Bahenské *Počátky emancipace žen v Čechách*

²¹ Např. Prokop, R.: *390 let jindřichohradeckého gymnázia* nebo Machková, Z.: *Nástin osudů Akademického gymnázia v Praze*

I. VÝVOJ STŘEDNÍCH ŠKOL V 19. STOLETÍ

„Gymnasium je škola starého, již bychom mohli říci středověkého typu. Středověká škola vyučovala týráním, jež sloužilo i zábavě žáků. Žák musel být bolestně otlučen, aby byl důstojným a mohl přijat býti do středu zvolenců Mus, již otrlých. Otrlost byla tu cílem, jehož pedagogové mnohem spíše se snažili i dovedli dosáhnouti, než hlubokého vzdělání a duševné ušlechtilosti.“

Josef Holeček, Pero. Román - paměti, s. 122, díl I., Praha 1922

Josef Holeček, který svá středoškolská studia absolvoval na sklonku devatenáctého století, na gymnasium nevzpomínal zrovna v dobrém, považoval ho za zkostnatělou středověkou instituci, prakticky za mučírnu. Jeho soud ovšem není tak zcela spravedlivý ani objektivní. Gymnázia (a později i další od nich odvozené nebo jako protiklad k nim vytvořené střední školy) od svých prvopočátků prošla dlouhým vývojem a řadou změn a modernizací.

Objevují se na počátku šestnáctého století jako ústavy, kde jejich studenti mohou získat znalosti latiny a řečtiny, někdy také hebrejštiny, eventuálně i základy univerzitního studia. Zpočátku jsou hodně spjatý s reformací (první vzdělávací program, který se stal všeobecně platným, vytvořil roku 1528¹ Lutherův spolupracovník a humanista Filip Melanchton). Velmi brzy si tento typ studia přisvojila také druhá, katolická strana - především jezuitský řád rychle pochopil, že takováto škola může být optimální přípravou pro duchovní službu, stejně jako vhodný nástroj pro získávání příznivců i v nekatolickém prostředí. Od sklonku sedmnáctého století začaly na gymnázia pozvolna pronikat také přírodní vědy, i když toto

¹ První školy přetvořené podle Melanchtonova návrhu vznikaly už o něco dříve - např. v roce 1524 v Magdeburgu, o dva roky později v Norimberku. V roce 1528 pak vytvořil školní řád saského kurfiřtství, který se stal oním výše zmíněným vzorem.

pronikání naráželo jednak na značnou neochotu rozhodujících činitelů, jednak na nedostatek lidí schopných tyto předměty vyučovat.

Abychom porozuměli vývoji středních škol v devatenáctém století, musíme začít už ve století osmnáctém, a to především z toho důvodu, že celou první polovinu námi zkoumaného století ovlivňovaly podobu středních škol tereziánsko-josefínské základy. Reformy obou těchto panovníků otevřely cestu k proměně jezuitských a piaristických latinských škol dosud spočívajících na humanistických základech² v nový typ střední školy. Stejně tak musíme překročit hranice devatenáctého století i na jeho druhé straně a ukončit období, které nás zajímá, až spolu s koncem první světové války a vznikem nového státu, který si samozřejmě přizpůsobuje k obrazu svému i systém středního školství.

Marie Terezie proslula především reformami obecného školství, stranou jejího zájmu ovšem nezůstaly ani střední školy. Nejprve, v polovině 18. století, zavedla nad gymnázii státní dozor, první výraznou úpravu gymnaziálního studia se jí ale podařilo prosadit až v roce 1775 (první, neúspěšné pokusy podnikla už v roce 1752 a 1764³). Tato reforma byla vlastně určitým prvopočátkem moderní školské soustavy. Vznikly nové gymnaziální osnovy (jejich autorem byl piarista, prefekt savojské akademie Gratian Marx), které zaváděly místo latiny jako vyučovací jazyk němčinu. Latina jako taková ale nadále zůstala hlavním předmětem, s kterým se studenti na gymnáziích potýkali. Matematika a další přírodní vědy měly být pouze vedlejšími předměty, které se měly vyučovat „pouze pro zábavu“⁴. Na druhou stranu se ale reforma negativně dotkla počtů středních škol. V Čechách i na Moravě došlo k jejich razantnímu omezení (redukce gymnaziální sítě souvisela mimo jiné i s nedávným zrušením jezuitského řádu). Většinu gymnázií převzal stát a celou řadu z nich z finančních

² Jednalo se především o řádová - převážně jezuitská a piaristická - gymnázia, jen v nepatrné míře přežily třicetiletou válku městské partikulární školy. Neexistovaly žádné jednotné osnovy, hlavní náplní studia byla výuka latiny, u piaristů byl poněkud větší důraz na reálie a výuku v mateřském jazyce.

³ Veselá, Z.: Příspěvek, s. 17n, Kádner: Vývoj I, s. 64

⁴ Veselá, Vývoj české školy, s. 18

důvodů zrušil nebo je přeměnil na hlavní školy⁵. Krom toho byla také omezena délka studia ze šesti na pět let. Stát také zavedl určitá omezení, která ztížila přístup ke studiu. Jako podmínka vstupu na gymnázium byly nově ustanoveny poměrně obtížné přijímací zkoušky - zájemce o studium musel ovládat němčinu (v prvních dvou třídách se mělo vyučovat německy), základy latiny, počtů i náboženství, navíc bylo císařem Josefem II. zavedeno poměrně vysoké školné⁶. Za vlády tohoto císaře došlo také k prohloubení germanizačních tendencí. Na druhou stranu, v rámci jeho toleranční politiky byly střední školy poprvé otevřeny i pro židovské mladíky, osvícenský vliv je vidět i na zrušení tělesných trestů.

Města, v kterých byla gymnázia zrušena, to nesla vesměs nelibě (*studenti jim obvykle nepřinášeli jen výdělek, ale i značnou prestiž*) a dělala mnohé pro to, aby v nich byly školy obnoveny. Omezení středoškolské sítě se samozřejmě projevilo výrazným poklesem počtu studentů (a to i na univerzitách) a tudíž i v nedostatku kněžského dorostu a středoškolských učitelů. K tlaku měst se proto přidala i kritika ze strany šlechty a především z řad církve. Snahy těchto všech skupin o rozšíření školní sítě se podařilo naplnit na počátku 19. století - nejvyšší souhlas se zakládáním či s obnovováním škol byl vydán v roce 1802, v prvním desetiletí devatenáctého století začíná tedy gymnázií opět přibývat. Protože většina dříve zrušených škol byla původně založena jezuity, byly obnovené ústavy zčásti státní, obvykle s nějakou finanční spoluúčástí obce, častěji ale vznikala nová řádová (tedy především piaristická nebo benediktinská, méně často například augustiniánská) gymnázia.

První větší reformu gymnázií v devatenáctém století přinesl rok 1805, kdy byl zaveden nový studijní řád, který měl být odpovědí na stále rychlejší rozvoj vědy a měnící se požadavky společnosti. Jeho vypracování bylo opět svěřeno, stejně jako v předchozím případě, členovi piaristického řádu. Prefekt František Inocenc Lang v něm (ačkoliv prozatím jen krátkodobě) zavedl novinku, která se později stala ve středním školství

⁵ Po tomto zásahu zůstalo v Čechách jen třináct gymnázií, na Moravě sedm, oproti dřívějším více než 40. Blíže viz např. Šafránek, *Za českou osvětu* s. 23-25 a 35-36

⁶ Šafránek, *Za českou osvětu*, s. 40

běžnou záležitostí, totiž systém odborných učitelů (každý středoškolský učitel měl tedy být odborníkem pouze na určité předměty, které měl vyučovat ve všech třídách). S tím souviselo i rozšíření studijního řádu, ve kterém se vedle latiny prosadily ve větší míře i přírodovědné předměty.

Langovy změny se ovšem v podstatě neujaly, hlavní překážkou byl především právě nedostatek odborných učitelů (nebylo tu totiž dořešeno jejich vzdělávání a především řádová gymnázia proto nebyla schopna tuto výuku kvalitně zajistit), dalším argumentem Langových kritiků bylo i to, že odborní učitelé mají mnohem menší prostor pro výchovné působení ve svěřených třídách⁷. Už roku 1818 proto došlo k obnově systému třídních učitelů, tedy učitelů, kteří ve své třídě učili vše a většinou s ní postupovali i do dalších roků. Zároveň byly znovu zavedeny Marxovy osnovy, hlavním předmětem se tedy opět stala latina (z celkových 18 vyučovacích hodin zabírala 9 až 11 hodin, zbylé hodiny byly věnovány řečtině, náboženství, dějepisu spojenému se zeměpisem a matematice, přírodní vědy byly z osnov opětovně vyloučeny). Tyto změny vedly k hlubokému úpadku středoškolského vzdělání, k jehož okomentování dejme na chvíli slovo významnému historiku školství Otakaru Kádnerovi: „...*těmito opravami pokleslo rakouské učení gymnasijní i filosofické na stupeň nejnižší, na kterém kdy u nás bylo, jak patrně již z ubohého suchopáru tehdejších učebnic, jejichž jalovému obsahu žáci učili se docela mechanicky z paměti a mimo něž nesměli sami čísti nic jiného.*“⁸ Stejná reforma přinesla i jednu alespoň trochu pozitivní věc - sjednotila délku studia, takže všechna gymnázia byla nyní prodloužena na šest let.

Z drobnějších změn a reforem středního školství stojí za zmínku jazykový dekret z roku 1816. V něm bylo nařízeno, aby na gymnázia v místech s převahou Čechů byli dosazováni jen prefekti a profesori znalí češtiny, žáci se měli na těchto školách mj. cvičit také v českém překládání a skládání českých písemností⁹. Tato nařízení, jak naznačuje další požadavek tohoto dekretu, vycházela z čistě praktických důvodů, - na úřednická místa

⁷ Veselá, Příspěvek s. 20

⁸ Kádner, Vývoj I, s. 228-9

⁹ Veselá, Příspěvek, s. 192

v českých zemích měli být totiž přednostně přijímáni studenti se znalostí češtiny. V dekretu ovšem nebylo jasné stanoveno, jaké postavení mezi ostatními předměty má výuka češtiny mít, zda jde o řádný nebo mimořádný předmět. Dekret i proto nebyl důsledně dodržován a navíc byl po několika letech výrazně omezen.

Ve druhé čtvrtině 19. století se začínalo čím dál jasněji ukazovat, že střední školství nedostačuje nárokům, které na ně klade změněná společenská situace. Studium na gymnáziu mělo jeho absolventům podle soudobých očekávání dopomoci ke kariéře převážně ve státní správě nebo v politice či se stát odrazovým můstkem pro podnikání. Tato očekávání ale přestávala být naplňována, navíc dokončení gymnázia nezajišťovalo ani přímou cestu k dalšímu studiu (ačkoliv hlavním cílem výuky na gymnáziu bylo zvládnutí nezbytné podmínky pro univerzitní studium, tedy ovládnutí latiny slovem i písmem), neboť v tomto období ještě nebylo zakončeno maturitou. Když chtěl někdo studovat na univerzitě, nezbývalo mu nic jiného než absolvovat filozofii, jakousi speciální přípravku na studium. Tu mohl absolvovat buď přímo v rámci univerzity nebo od počátku 19. století na dvouletých lyceích, které byly zřizovány jednotlivými řády mimo sídla univerzit (jedno z prvních lyceí vzniklo například v Litomyšli). Tlak na změny ve školství neustále sílil, od počátku třicátých let se stále častěji ozývali kritici dosavadního systému, takže v roce 1838 byly zahájeny dlouhé a úmorné diskuse o reformě středního školství. Ačkoliv z těchto porad vzešla řada zajímavých návrhů, strach z novot i obavy z přílišného zatížení státní pokladny prozatím nedovolily jejich realizaci.

Exner-Bonitzova školská reforma

„Wir wollen ein Gebäude aufführen von fester Dauer, ähnlich – so sehr es nur immer die Verhältnisse des Vaterlandes gestatten – jeden blühenden Hochschulen Deutschlands, die wir als Vorbilder wissenschaftlicher Ausbildung verehren.

Franz von Sommaruga¹⁰

Revoluční rok 1848 konečně přinesl střednímu školství zásadní změny. Nově vzniklo ministerstvo vyučování¹¹, které začalo fungovat v březnu 1848, a to nejprve pod názvem ministerstvo veřejného vyučování, později (v červenci téhož roku) bylo přejmenováno na ministerstvo kultu a vyučování. Na jeho půdě začala být intenzivněji připravována reforma školství, která se hodně inspirovala německými vzory (především pruským modelem). Její základy byly ovšem položeny už v diskusích předcházejícího desetiletí¹², a ani její hlavní autor, Franz Seraphin Exner¹³, nebyl v této problematice žádný „homo novus“, neboť už v roce 1844 ho vláda pověřila úkolem vypracovat nový učební plán. I díky této přípravě a také díky diskusím probíhajícím na ministerstvu i mimo ně mohl Exner už v červenci 1848 ve Wiener Zeitung uveřejnit první návrh reformy. V tomto návrhu se objevují všechny hlavní prvky pozdější reformy¹⁴.

V roce 1849 byl do Vídně na Exnerovu žádost pozván německý gymnaziální profesor, klasický filolog a také filosof Hermann Bonitz, který měl zkušenosti z reformování pruského školství. Díky jejich spolupráci spatřil světlo světa dokument - Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich¹⁵, který přinesl gymnaziálnímu vzdělávání zásadní přelom. Tento Nástin byl uveřejněn a provizorně potvrzen 16. 9. 1849, na definitivní císařovo potvrzení si musel ale pár let počkat - k tomu

¹⁰ citováno dle Svatoš, M.: Humanistické vzdělání s dominancí klasických jazyků, str. 41

¹¹ Nahradilo dosavadní Studijní dvorskou komisi, která jako nejvyšší školní úřad fungovala od roku 1760 (s přestávkou v letech 1791 až 1802).

¹² Řada reformních požadavků vyplynula např. z ankety ředitelů filozofických ústavů, gymnázií i obecných škol z roku 1840.

¹³ Profesor filozofie na pražské univerzitě, stoupenec Herbarta.

¹⁴ Svatoš, Exner s. 44

¹⁵ Exner byl autorem úvodu, obecných poznámek a partií o přírodních vědách a filosofii, Bonitz vypracoval zbytek.

došlo až v prosinci 1854. Za to, že byl ihned po svém vzniku prosazován do školské praxe, vděčil také silné podpoře tehdejšího ministra kultu a vyučování hraběte Leo Thuna, který se sám také zabýval teoretickými pedagogickými problémy¹⁶.

Nástin významně proměnil charakter gymnázií. Jak už bylo výše řečeno, oba tvůrci se inspirovali především pruským modelem, na rozdíl od něj ale kladli důraz na to, aby do výuky byly zařazeny i realia, tedy matematika a přírodní vědy¹⁷. Hlavním cílem podle nich neměly být jen znalosti a vědomosti, ale vytváření a všestranný rozvoj osobnosti díky pěstění ducha a styku se vznešenými vzory zprostředkovanými především četbou klasických autorů. Praktickým účelem gymnaziálního studia nadále zůstala především příprava na univerzitní studium, krom toho gymnázium mělo také připravovat na vstup do státních služeb.

Jaké konkrétní změny tedy Nástin přinesl? Především, oproti dřívějšímu, byla posílena role státu a naopak omezen původně dominantní církevní vliv (ten byl ostatně oslabován už od tereziánských reforem). Nástin při řízení středního školství hlavní úlohu státním orgánům, na důležitosti získala funkce ředitele i pedagogického sboru, naopak byla jasně vymezena výuka náboženství. Příznačná je v této souvislosti kritika Nástinu v církevních kruzích - odsoudil jej například generál jezuitů P. Beckx nebo biskupské shromáždění¹⁸. Kritika ostatně zaznívala i odjinud, nespokojeni byli třeba také někteří profesori (některým se nelíbily nové, přísněji vymezené osnovy, jiní profesori, původně působící na filozofiích či lyceích, zas považovali své přiřazení ke středním školám za svou degradaci).

Výrazné změny nastaly v organizační struktuře studia - gymnázia byla prodloužena o dva roky, k původním šesti gymnaziálním třídám byly vlastně připojeny dřívější přípravy na vysoké školy. Zároveň byla škola rozdělena na dva relativně nezávislé stupně - nižší a vyšší gymnázium, přičemž bylo možné zřizovat pouze nižší gymnázium, které mohlo

¹⁶ Zabýval se především výchovou zanedbané mládeže, Šafránek, Za českou osvětu s.101-102

¹⁷ V důrazu na přírodní vědy lze vidět Herbartův vliv, stejně jako v důrazu na výchovnou stránku.

existovat samostatně. Nově byla zavedena závěrečná, státem kontrolovaná zkouška - maturita, jejíž složení opravňovalo ke studiu na univerzitě a zároveň bylo i vstupenkou do státních služeb.

Změněny byly samozřejmě také osnovy - výrazně, asi o čtvrtinu, bylo omezeno vyučování klasických jazyků¹⁹ (jejich výuka přesto i nadále zabírala téměř polovinu celkového vyučovacího času²⁰) a zároveň bylo posíleno postavení společensko-vědních i přírodovědných předmětů. Nově byly na gymnáziích zavedeny takové předměty jako například filosofická propedeutika (tedy vlastně jakési základy filozofie a psychologie) nebo fyzika. Důležitou změnou byla také změna vyučovacího jazyka - místo latiny to nadále měl být některý ze zemských jazyků, přičemž jeho volba se měla řídit potřebami obyvatelstva.

Změny se týkaly také vyučujících. Nástinem na středních školách definitivně vítězí systém odborných učitelů. Protože reformátoři tentokrát mysleli i na to, jak zajistit solidní úroveň výuky, bylo zároveň reformováno i vzdělávání učitelů. Středoškolští pedagogové měli studovat na taktéž nově reformovaných tříletých filozofických fakultách, které přestaly sloužit jako příprava na univerzitní studium a staly se rovnocennou fakultou. Krom toho byl Exnerem a Bonitzem propracován i systém zkoušek a ustavování učitelů.

Nástin, jak jeho plný název napovídá, se netýkal jen gymnázií. Díky němu byla nově mezi střední školy zařazena reálka²¹, která měla poskytovat vzdělání zaměřené více na praxi a vhodné pro přípravu na technické profese. Autoři Nástinu zde byli vedeni snahou vytvořit jistou protiváhu gymnázií. Reálka, původně šestiletá všeobecně vzdělávací škola neměla ve svém učebním plánu klasické jazyky, zato věnovala mnohem více prostoru přírodním vědám a matematice. Byla stejně jako gymnázium rozdělena na

¹⁸ Veselá, Příspěvek, s. 32

¹⁹ Valenta, Výchova a vzdělávání III/1, s. 35 nn

²⁰ Rakouský stát očekával, že výuka klasických jazyků a literatur se stane jednotícím kulturním faktorem mnohonárodnostní monarchie, blíže viz Svatoš, Exner s. 46-47

²¹ Reálky nebyly úplnou novinkou - na našem území první reálky vznikly už ve 30. letech 19. století (1833 Praha, Rakovník, 1836 Liberec). Do Nástinu byly ovšem brány jako součást elementárního školství, už od počátku ovšem sloužily především jako přípravy na další technická studia.

nižší a vyšší reálku, přičemž nižší stupeň měl kromě přípravy na vyšší reálku poskytovat i přípravu pro praktický život, proto se na něm kromě teoretických předmětů zařazovaly i předměty praktické.

50. a 60. léta - do rakousko-uherského vyrovnání

„Reakce dala si jméno státu a klerikalism jméno církve. Tato koalice společným úsilím pracovala, aby žádný mladík z gymnasia nevyšel, leč otesán v pevný sloup, který s lesem jiných držeti bude ohromné, ale již na sesutí chatrné budovy státu i církve. Kdo by se přitesati nedal, bude kladivý rozbit, rozdrčen, zničen bez milosti a výjimky.“

Josef Holeček, Pero, díl I., s. 114

Na základě reformy se začalo v českých zemích na některých gymnáziích vyučovat alespoň v některých předmětech česky, a to především v náboženství a zeměpisu s dějepisem nebo v přírodopise. Statistika z roku 1851, která poprvé zaznamenává vyučovací jazyk, uvádí jako utrakovistické (tedy používající při vyučování češtinu i němčinu) Akademické gymnázium v Praze a dále gymnázia v Jičíně, Hradci Králové, Jindřichově Hradci, Písku a Německém Brodě, tedy pouhých šest škol z třiceti²². V dobách Bachova absolutismu se ovšem vyučování v češtině stalo opět nežádoucí a bylo postupně a podstatně omezováno - jako příklad uveďme třeba ministerské nařízení z roku 1853 o vyučování v němčině, které omezilo postavení češtiny prakticky jen na výuku náboženství na nižších gymnáziích. Jako záminka k potlačování češtiny mohly posloužit i do jisté míry vykonstruované aféry - známý je případ Akademického gymnázia, kde při hospitaci ministerského rady Kleemana bylo objeveno, že si studenti vydávají vlastní časopis²³, což byla věc vyššími místy přísně zakazovaná²⁴. Reakce vyšších míst byla velmi tvrdá - řada profesorů musela gymnázium opustit, zároveň byla tato aféra využita jako důvod pro zákaz vyučovat v češtině na vyšším gymnáziu.

Padesátá léta obecně znamenala pro střední školství krok zpět. V roce 1851 císař vydává kabinetní list, jímž mění pravomoci ministrů a ministerstev. Ministři se opět stávají, podobně jako v předbřeznovém

²² V Čechách v té době existovalo 22 převážně církevních gymnázií, na Moravě osm.

²³ Byl to časopis Varyto, jehož hlavním vydavatelem byl tehdejší student Vítězslav Hálek.

²⁴ Blíže viz kpt. II, podkapitola Disciplinární řád

období, pouhými výkonnými orgány absolutistického panovníka. Oslabila váha ministerstva jako takového, protože ministr se nemusel ohlížet na mínění svých úředníků, ve všech záležitostech leželo konečné rozhodnutí v jeho rukou.

V souladu s císařskou politikou té doby se znovu posiluje vliv církve. Vrcholem v tomto směru byl konkordát z roku 1855, který mimo jiné opětovně podřídil školy církevnímu doзору. Stanovoval, že vyučování (tedy i obsah předmětů) na soukromých i státních školách musí být ve shodě s naukou katolické církve. Katoličtí biskupové získali právo kontrolovat veškeré vyučování, zda náhodou nečelí nějakým způsobem víře. Požadavky kladl i na vyučující - učitel musel být bez poskvrny ve víře i mravech, na středních školách pro katolickou mládež (tedy drtivě většině škol) směli být učiteli pouze katolíci, což prakticky znemožňovalo, aby se profesorem mohl stát člověk jiného vyznání. Katecheta musel být dokonce potvrzen diecézním biskupem²⁵. S posíleným postavením církve jistě také souvisel zdoluhavý převod řádových gymnázií na stát, jejich počet dokonce v tomto období opětovně vzrůstá. Tato gymnázia přitom po zavedení Exner-Bonitzových reforem musela čelit velkým problémům - jen 20% jejich profesorů totiž mělo odpovídající vzdělání a aprobační zkoušky²⁶. I tady uzavření konkordátu přineslo úlevy - např. jezuitům bylo povoleno, aby studijní plán na svých školách upravovali podle svého původního *Ratia*²⁷.

V roce 1855 byly také provedeny dílčí změny učebního plánu. I ty byly ve znamení určité regrese - znovu bylo mírně posíleno postavení latiny a řečtiny a zároveň došlo k určitému omezení přírodních věd, především přírodopisu.

60. léta, tedy období po pádu Alexandra Bacha a vydání únorové ústavy, naopak přinesla určité uvolnění, které se projevilo i ve školství. Říjnový diplom z roku 1860 nejprve přinesl jistou, spíše kosmetickou změnu v řízení školství. Zrušil totiž samostatné ministerstvo kultu a

²⁵ Veselá, Vývoj, s 34, Kádner: Vývoj I, s. 238

²⁶ Valenta, s. 43

²⁷ Kádner, Vývoj I, s.238

vyučován a ještě také ministerstvo vnitra a práv, jejich kompetence byly převedeny na nově zřízené tzv. státní ministerstvo.

Počátek šedesátých let byl ze strany Čechů zasvěcen především snaze o zrovnoprávnění češtiny na středních školách. Už roku 1861 bylo opět povoleno vyučovat některé předměty v češtině, v jiných předmětech se učilo střídavě německy a česky. O tomto problému se na popud významného českého politika, pedagoga a organizátora českého školství Josefa Wenziga²⁸ začalo v roce 1861 jednat na obnoveném českém zemském sněmu. Teprve po třech letech, v květnu 1864, byla sněmem schválena zásada rovného práva češtiny a němčiny jako vyučovacího jazyka, přičemž podle návrhu zemského sněmu měl být druhý zemský jazyk vyučován na všech středních školách jako povinný. Pro velký odpor Němců byl tento zákon o rovnoprávnosti jazyků císařem potvrzen až 18. ledna roku 1866. Zákon ovšem neplatil dlouho - už v roce 1868 německá většina na sněmu prosadila jeho zrušení, protože v povinném učení se češtiny viděla nemístný nátlak. Střední školy se proto v českých zemích od této doby rozdělily na české (s češtinou jako vyučovacím jazykem a s de facto obligátní výukou němčiny) a na německé.

V šedesátých letech se díky politickému uvolnění objevují též častější kritiky dosavadního středního školství, především jeho předčasné specializace. Objevuje se celá řada návrhů reformy, vesměs hledajících řešení v částečném sloučení gymnázia a reálky (například už výše zmíněný Josef Wenzig navrhoval vytvořit střední školu se společným tříletým základem pro gymnázium i reálku). Jeden pokus byl dokonce realizován -

²⁸ Josef Wenzig (1807-1876) se podílel už na reformních návrzích v letech 1848-49 (k jeho účasti zřejmě přispělo i to, že byl Exnerovým švagrem), později proslul především jako ředitel a organizátor první české reálky v Praze. Od roku 1850 byl také dozorcem nad reálkami a obecnými školami, ve stejné době obdržel titul školního rady. Od roku 1861 byl poslancem českého zemského sněmu, na kterém se věnoval především školské problematice. V roce 1861 jako pražský radní navrhl, aby se na pražských obecních školách vyučovalo v češtině. V roce 1864 byl hlavním činitelem, který se zasloužil o prosazení zákona o zrovnoprávnění obou zemských jazyků na nižších i středních školách. „Odměna“ vyšších míst na sebe nenechala dlouho čekat – v prosinci téhož roku byl náhle poslán na odpočinek, a to za podporování „des nationalen Treibens“ a za nedbalé vedení pražské reálky. Jeho předčasné odeslání do důchodu (chybělo mu jen pár měsíců do naplnění třicetileté povinné služby) bylo chápáno jako politická msta a Wenzig sám ho nesl poměrně těžce. Více viz např. Hlavačka, M.: Zlatý věk české samosprávy, str. 90n.

v roce 1862 v Táboře vzniklo jako soukromá škola zřízená na obecní náklady první tzv. reálné gymnázium. Šlo vlastně o spojení osmiletého klasického gymnázia a sedmileté reálky, s dvouletým společným základem s výukou latiny a se společnou výukou některých předmětů až do septimy, přičemž od terciie probíhala bifurkace na gymnaziální a reálnou větev. Podle tohoto vzoru vznikly i další nestátní školy (např. v Chrudimi nebo v Plzni), ovšem školské úřady jim nebyly příliš příznivě nakloněny, proto se většinou později přeměnily na klasické gymnázium nebo byly nějakým jiným způsobem omezeny²⁹.

U nestátních, nejčastěji obecních škol, sice hrál při rozhodování o učebním plánu důležitou roli zřizovatel, ten si ale nemohl dovolit moc velká vybočení. K tomu, aby program školy přizpůsobil tomu, co se studovalo na státních středních školách, ho nutilo hned několik věcí. Města ve valné většině případů usilovala o to, aby jejich školy přešly do státní správy. Dalším důvodem byla snaha o prostupnost různých škol, obce často zpočátku zřizovala jen nižší gymnázia, vyšší pak musel student studovat někde jinde, což by nešlo bez příslušných vědomostí. Ministerstvo také rozhodovalo, zda bude škole uděleno „právo veřejnosti“, tedy zda maturita na takovémto ústavu bude opravňovat jejich studenty k návštěvě univerzity.

²⁹ Například právě tábořská škola byla v roce 1874 ministerstvem donucena změnit se v nižší reálné gymnázium se státem stanovenou učební osnovou)

Střední školství od rakousko-uherského vyrovnání

„Ten Gautsch je nestydatý parvenu a jízlivý nepřítel náš.“

F. R. Rieger, in Tobolka, Politické dějiny III, 1, s. 88

Po porážce v prusko-rakouské válce došlo v habsburské monarchii k dalšímu uvolnění. Změny, které nastaly, se opět dotkly i středního školství. V roce 1867 se nejprve řešila především organizační struktura středního školství. Došlo k jasnému vymezení kompetencí říšské rady, které byla vyhrazena legislativa týkající se obecných škol, gymnázií a univerzity, a zemských sněmů, které rozhodovaly o věcech týkajících se reálků, odborných a technických škol. V témže roce bylo také obnoveno ministerstvo kultu a vyučování jakožto vrchní orgán, řídící všechny vyučovací ústavy. Ministerstvu byly podřízeny zemské školní rady³⁰, které získaly rozsáhlé pravomoci. U středních škol vypisovaly konkursy, potvrzovaly a navrhovaly ředitele a učitele, schvalovaly učební pomůcky i učebnice a byly také odvolací instancí pro rodiče žáků proti rozhodnutí ředitelství gymnázií. Naopak okresní školní rady (obvykle tvořené okresním hejtmanem, volenými občany, zástupci učitelů a představiteli církví) a místní školní rady (v obvyklém složení starosta, volení zástupci obce, správce škol, duchovní) se staraly především o národní a odborné školství.

V souvislosti s politickým uvolněním vznikl i říšský zákon o postavení školy k církvi, vyhlášený v květnu 1868. Jak jeho název napovídá, díky němu došlo k novému vymezení poměru mezi školou, státem a církví. Základní dozor nad školstvím a výchovou převzal od nynějška opět stát, církevní vliv byl omezen jen na výuku náboženství a náboženská cvičení. Schvalování učebních textů bylo převedeno z církve na školskou správu. Také náboženské vyznání přestalo být podmínkou pro získání učitelského místa a přestalo omezovat i studenty, kterým tak bez ohledu na konfesi byly od tohoto roku otevřeny všechny střední školy.

³⁰ V čele stál místodržitel nebo jeho zástupce, členy byli zemští inspektori, císařem jmenovaní referenti pro hospodářské záležitosti, zástupci církví, zemského výboru, zemského hlavního města a zástupci učitelů, Dějiny správy v ČZ s. 331

S tímto zákonem souviselo i rychlé zesvětštění zbývajících řádových gymnázií. V roce 1870 byly všechny řády vyzvány k tomu, aby na jejich gymnáziích vyučovali pouze státem zkoušení profesori. Takových na těchto ústavech ovšem učilo jen minimum (asi $1/6$ ³¹). Vzhledem k tomu, že bez splnění této podmínky by nedostaly tyto ústavy právo veřejnosti (studenti by na nich pak např. nemohli skládat maturitní zkoušky), byla asi polovina těchto gymnázií převzata buď státem nebo obcemi, ve druhé polovině musela proběhnout výrazná obměna profesorského sboru, do kterého byli ve velkém přijímáni učitelé vesměs stojící mimo řád.

V roce 1868 byly také reformovány reálky. Hlavní tendencí této reformy bylo určité přiblížení se ke gymnaziálnímu studiu. V nových osnovách byl kladen větší důraz na všeobecné vzdělání, studium bylo o rok prodlouženo (na sedm let) a novinkou bylo také to, že od roku 1869 končila i reálka maturitou.

V sedmdesátých letech (konkrétně v letech 1870 až 1879) byl ministrem kultu a vyučování Karl Stremayr, který nebyl příliš nakloněn českým snahám o rozšíření sítě českých středních škol. Proto v tomto období vzniká státním nákladem jen jedna nová česká střední škola. Gymnázií a reálek v této době ale i přesto začíná přibývat rychlým tempem. Vznikají totiž na náklad obcí, které teprve dodatečně jednají o jejich převzetí státem. Situace se nakrátko zlepšila na začátku osmdesátých let. Velkým impulsem pro další rozvoj středního školství byl především vznik české univerzity v roce 1882. Stremayrovo působení na ministerstvu přineslo ovšem důležitý pokrok v postavení středoškolských profesorů, kteří byli v roce 1873 zařazeni mezi státní úředníky.

V roce 1885 se ministrem vyučování stal Paul Gautsch³², který si ve svém úřadě počínal velmi rázně. Snažil se tak především řešit některé problémy³³, které se objevily už v předchozí době. V sedmdesátých a hlavně v osmdesátých letech jednak rostly finanční těžkosti státu, které krom

³¹ Veselá, Vývoj, s. 44

³² Paul Gautsch von Frankenthurn byl ministrem kultu a vyučování v letech 1885 až 1893 a 1895 až 1897. Ministrem se stal v nezvykle mladém věku, při nástupu do funkce mu bylo teprve 34 let.

jiného zatěžoval právě i rychlý rozvoj předlitavského školství, horším problémem ovšem byl rostoucí nadbytek absolventů středních škol, kteří začínali mít problémy při hledání odpovídajícího profesního uplatnění. Stát měl strach, že se díky tomu vytvoří vrstva „vzdělaného proletariátu“, který by se mohl stát nebezpečným zdrojem sociálního neklidu. Gautsch viděl hlavní řešení v redukci středoškolské sítě. Protože ale jedním z jeho cílů byla také snaha uchovat středoškolskému vzdělání elitářský charakter, nemělo jít o redukci rovnoměrnou, ale o takovou, která by omezila příliv studentů ze sociálně slabších vrstev. Proto při rušení škol přicházely na řadu více české školy, ačkoliv některé německé školy měly mnohem méně studentů, podle Gautsche ale kvalitnějších. Ministr začal na jaře 1886 celou řadou drobných reforem, které se často dotýkaly okrajových záležitostí jako například profesorských uniforem nebo revize školních knihoven. Jiná opatření měla omezit přetěžování studentů (s tím mimo jiné souvisela i úprava maturit), některé už jasněji směřovali k naplnění jeho hlavních cílů – v této souvislosti můžeme zmínit především razantní zvýšení školného, evidentně motivované právě snahou o udržení elitního rázu středoškolského vzdělání. Od téhož roku začal připravovat svůj hlavní reformní krok, který byl označen jako dislokační plán, v českém prostředí (a současně i v české historiografii³⁴) se vžil pro tyto opatření vžil název Gautschovy ordonance. Toto nařízení bylo uveřejněno v červenci 1887. Zamítala se jím řada žádostí o postátnění nebo založení střední školy³⁵, odnímalý státní subvence některým školám³⁶ a rušily některé třídy – v českých zemích reálné třídy na českých reálných gymnáziích v Litomyšli, Plzni, Táboře, Kutné Hoře a Přerově, a německé paralelky v Třebíči. Plán se sice netýkal jen českého školství, ale měl na něj největší dopad – oproti sedmnácti rušeným nebo jinak postiženým českým středním školám zasáhl jen osm dalších nečeských ústavů v celém Předlitavsku. Není tedy divu, že čeští politikové, hlavně provládní staročeši, brali Gautschova opatření jako útok proti českému

³³ Podrobněji viz Velek, Česká kulturní politika, s.590nn

³⁴ Velek, Česká kulturní politika, s. 589

³⁵ Toto odmítnutí se u nás týkalo obecních nebo matičních středních škol v Roudnici, Domažlicích, na Malé Straně, v Českých Budějovicích, Třeboni, Uherském Hradišti a Opavě.

³⁶ Tím bylo postiženo reálné gymnázium v Novém Bydžově a gymnázium v Čáslavi

národu a s ministrem Gautschem se dostávali do ostrých střetů. Nakonec byly ordonance nakonec díky politickým jednáním prakticky zrušeny (vesměs vše skončilo jen částečným a krátkodobým odebráním státní podpory některým středním školám)³⁷

Protože se i v osmdesátých letech ozývaly kritické hlasy na adresu gymnaziálního vzdělávání, uspořádalo ministerstvo v roce 1882 anketu o reformě gymnázií. Z té vyplynula celá řada podnětů, hodně tu byly slyšet hlasy volající po omezení učiva, snížení počtu hodin nebo po lepší přípravě učitelů. Na základě ankety byly v roce 1884 vydány nově upravené osnovy, úpravy ovšem nebyly nijak zásadní. Opět byly přidány hodiny latině, na druhou stranu začal být při nich kladen větší důraz na věcnou stránku antiky, tedy na antické reálie. Byly také omezeny písemné práce. Úprava obsahu osnov a přidání hodin se týkala též matematiky a dějepisu se zeměpisem.

V devadesátých letech české střední školství nezažilo žádné velké změny. Pro toto období byl charakteristický především závod s Němci o to, kdo založí víc nových středních škol. Zároveň bylo toto období opět nabito diskusemi o možných reformách, jedním z hlavních diskusních témat se v tomto období stává boj kritiků monopolního postavení latiny a vzdělávání zaměřeného příliš filologicky s jeho zastánci nebo volání po modernizaci a přiblížení školy skutečnému životu či odstranění přílišného jednostranného důrazu na intelekt a paměť.

³⁷ Již v červenci roku 1888 ministr P. Gautsch schválil státní podporu pro gymnázia v Uherském Hradišti a Kroměříži

Marchetova reforma

„Pověstný disciplinární řád na většině středních škol dnes již pozbyl vší hrůzy, poněvadž se ve svých zastaralých předpisech prostě nepraktikuje. (...) žáci dnešní střední školy si odbírají časopisy a kupují knihy podle své libosti – pokud ovšem vůbec mají smysl pro něco jiného, kromě footballu – chodí do divadla a do biografů, jak se jim líbí, ba i do hostinců, kaváren a jiných míst hmotných požitků dovedou si najít cestu. Kdo stará se dnes o soukromý život studentův, pokud ovšem nezpůsobí veřejného pohoršení? O ustavičném a nekonečném zkoušení dalo by se mnoho psát. Jistě je dnes zkoušení větší trýzní pro učitele než pro žáka. Nespravedlivé posuzování je dnes skoro vyloučeno, poněvadž se žák neklasifikuje na základě rozptýlených nahodilých zkoušek, nýbrž na základě souborných zkoušek z většího oddílu jednotlivých předmětů...“

X.Y, O studentských sebevraždách, Věstník českých profesorů XXI,

s. 89

Odpovědí na toto volání po změnách se stala reforma ministra Marcheta z roku 1908, která do rakouského středního školství přinesla poslední zásadnější změny. Jak bylo tehdy zvykem, ministr nejprve svolal anketu (tedy vlastně jednání formou referátů a koreferátů o otázkách vycházejících z dlouhodobých diskusí o reformě školství). Její účastníci se vyjadřovali k okruhům otázek týkajících se nových typů středních škol, usnadnění maturitní zkoušky, pravidel přechodu žáků na další stupeň školy, klasifikace a zkoušení, dvojstupňovosti vzdělání, nebo tělesné výchovy. Mezi sedmdesáti účastníky ankety bylo sedm českých zástupců, z nich se nejvýrazněji angažoval dr. František Drtina³⁸.

Na základě vídeňských jednání byla zavedena řada změn. Jedním z hlavních výsledků bylo rozšíření sítě středních škol o další možnou variantu - reálné gymnázium. Se školou s tímto názvem jsme se sice mohli setkat už dříve, ovšem u původního, táborského typu tento pojem označoval

³⁸ Jeho reflexe této reformy např. in Drtina, Fr.:Reforma školství, Praha 1931

školu, která měla v prvních dvou letech společnou výukou gymnastů a realistů, po kterých se studenti museli rozhodnout, jakým směrem se v dalším studiu vydají, zda zvolí gymnaziální nebo reálnou větev, které spolu koexistovaly pod jednou střechou. Oproti tomu Marchetova reforma doplňovala síť škol zcela novým typem, inspirovaným německým vzorem, který ve svém učebním programu kombinoval předměty z obou dosud existujících středních škol, tedy gymnázia i reálky. Vyučovala se tu latina, místo řečtiny byl po vzoru reálky zaveden jeden moderní jazyk, obvykle francouzština. Dále tu byla rozšířená výuka přírodovědných předmětů a obligatorní kreslení.

Vznikly dokonce dvě mírně odlišné varianty - u nás častější byla obvykle označována jako A a byla bližší gymnáziu (s posílením přírodních věd, místo řečtiny se učila francouzština, ale latina a jiné předměty měly stejné osnovy jako gymnázia). Varianta B, jindy nazývaná též reformní reálné gymnázium, byla bližší reálkám (nižší stupeň byl zcela totožný s výukou na reálkách, teprve na vyšším stupni přibyla latina nebo také filosofická propedeutika). Na našem území vznikly jen dvě školy tohoto typu (ve Vrchlabí a v Bohumíně), obě německé. Krom toho se po Marchetově reformě objevily v českých zemích ještě dva další typy reformních škol - takzvaný děčínský typ, který byl hodně podobný dřívějšímu tábořskému reálnému gymnáziu (tj. se společnou výukou gymnastů a realistů v prvních dvou letech a následnou volbou mezi oběma větvemi), a typ valašsko-meziříčský, který naopak diferencoval výuku v posledních dvou letech, kdy si studenti (resp. studentky, protože šlo o dívčí gymnázia) volili mezi klasickým a moderním oddělením. V obou případech se ale jednalo spíše o výjimečné jevy, reprezentované jednou či dvěma školami, vesměs nestátními, které byly postupně přeměněny na reálná gymnázia.

Druhý velký okruh změn se týkal obsahu a rozsahu osnov dosavadních škol, tedy klasického gymnázia i reálky. Na gymnáziích se změny nejvýrazněji projeví na výuce latiny, které byly jednak ubrány hodiny, jednak byl při jejím výkladu opět zvýšen důraz na reálie a kulturní

dějiny. Změny se dotkly i přírodních věd (došlo k vydělení chemie jako samostatného předmětu) i humanitních věd (oddělení dějepisu od zeměpisu, které byly původně vyučovány v rámci jednoho předmětu, v dějepisu došlo i ke změně obsahu učiva, k omezení přehledů nejrůznějších válek v prospěch kulturních a hospodářských dějin), novinkou bylo třeba také zavedení povinného tělocviku. U reálků pokračoval trend patrný už v předchozím období, tedy jejich sbližování s gymnaziálním studiem. To s sebou přinášelo ale i negativní dopady, především přetěžování žactva nebo omezování živých jazyků, způsobené hlavně tím, že studium na reálce zůstávalo jen sedmileté.

V průběhu let 1908 až 1910 byla také, stále ještě jako rezultat vídeňské ankety, vydána celá řada předpisů a nařízení, vedoucích ke zjednodušení maturitních zkoušek. Zatímco dříve maturita zjišťovala, zda má student dostatečné znalosti pro studium univerzity, nyní měli studenti prokazovat míru znalostí dosaženou studiem na střední škole. Byl omezen její rozsah - došlo k redukci písemných i ústních zkoušek (např. v písemné části byl zrušen překlad z češtiny do latiny a matematika) i k přesnějšímu vymezení jejich obsahu. Dále bylo zmírněno hodnocení, od této doby se na maturitním vysvědčení neuváděly známky. Student mohl být uznán za dospělého s vyznamenáním, všemi hlasy nebo většinou hlasů, maturitu bylo tedy možno získat i při neúspěchu v jednom předmětu. To poněkud úlohu maturity znevážilo a vyvolalo nové diskuse, v kterých bylo navrhováno buď maturitu zpřísnit nebo jako nadbytečnou zrušit. Kromě ulehčení maturit došlo také k jejich zrovnoprávnění. Maturity na všech středních školách, byť s určitými doplňujícími zkouškami, nyní opravňovaly jejich absolventy ke studiu na vysokých školách³⁹.

³⁹ Podrobněji viz Veselá, Příspěvek s. 67n

Školství za první světové války

„Sotva kdy předtím naše školství docházelo takové pozornosti nadřízených úřadů státních, sotva kdy předtím s horlivostí tak naléhavou bylo usilováno o odstranění závad, které v něm úřady těmi byly odhaleny. Všechny české učebnice byly patrně podrobeny nezvykle důkladné přehlídce a některé školní knihy, před válkou úředně schválené a po léta nezávadně užívané, odstraněny ze škol, zajisté proto, poněvadž podle úsudku činitelů v tom oboru dnes rozhodujících nevyhovovaly náležitě potřebám a požadavkům doby.“

Kamil Krofta, Byli jsme za Rakouska, str. 499

Po vypuknutí první světové války mělo i střední školství, stejně jako zbytek společnosti, všemi silami přispívat k rakouskému válečnému úsilí. Válka mu přinesla celou řadu změn a omezení, které na něj měly velmi negativní dopad. Kvůli válce přicházely školy o budovy, ve kterých byli ubytováni mobilizovaní vojáci nebo ve kterých byly zřizovány lazarety. I když se někdy podařilo škole budovu získat zpět, bylo jí většinou nutné po pobytu vojáků opravit nebo přinejmenším důkladně vyčistit. V řadě měst se proto vyučovalo v různých provizorních, často nevhodných prostorách nebo se učilo na směny. Někdy sice škola o svou budovu nepřišla, musela ale pod svá křídla přijmout jiné školy, které takové štěstí neměly, takže se pak do jedné stavby musely směstnat dvě i více naprosto rozdílných škol (např. gymnázium, měšťanka i průmyslová škola). Válka postihovala také vybavení škol. Školy byly bombardovány řadou oběžníků, které je neustále vyzývaly k prohledání všech sbírek i zařízení školy, zda se tam někde nenajdou vojensky potřebné kovy. Profesor královéhradeckého gymnázia Antonín Mejstřík v této souvislosti vzpomíná, jak „výnosné“ takového sbírky byly⁴⁰. Při jedné z prvních jejich škola odevzdala ze sbírek fyziky jednu starou vývěvu a mosazný svícen, v srpnu 1917 při sbírce platiny se ve školních sbírkách našlo přesně 19 a půl gramu tohoto kovu. Jednu

⁴⁰ Mejstřík, A.: Z minulosti našeho gymnasia, in Památník gymnasia královéhradeckého, str. XLVIInn.

z největších ztrát pro gymnázium pak představovalo v témže roce zabavení všech školních zvonů a zvonků.

Velmi brzo po vypuknutí války také začaly řídnout řady studentů i profesorů, kteří museli nastoupit vojenskou službu. Především v posledních ročnících zůstávalo vždy jen několik málo studujících. Studenti byli do armády povoláváni třeba už v sextě (záleželo samozřejmě na jejich věku), nejtěžší dopad měly tyto odvody ve dvou nejvyšších ročnících, kde z dvaceti až třiceti studentů zůstávali třeba i jen tři až čtyři mladíci. Jejich odvedení spolužáci se vždy jen jednou za čas vraceli na pár týdnů na svůj mateřský ústav složit zkoušky nebo válečnou maturitu. Tyto studijní povinnosti jim byly samozřejmě co nejvíce ulehčovány, při zkouškách byly zkoušení jen z nepříliš obsáhlých partií poslední látky, nikoliv za celý školní rok.

I ti, kteří nemuseli jít bojovat, měli válkou studium dost omezeno. Především ke konci války bylo velmi časté uvolňování venkovských studentů na práci na poli či jinde v hospodářství. Studenti se také museli účastnit různých loajálních akcí a sbírek pro zdar rakouského válečného úsilí, často na úkor vyučování. V květnu 1916 byl vyhlášen týden Červeného kříže, během něhož středoškoláci místo vyučování prodávali v jeho prospěch odznaky a vybírali příspěvky. (Sbíraly se nejen peníze, ale i různé kovy a jiné suroviny, léčivé i jiné byliny, v rámci akce na podporu pěstování zeleniny byly mnohé školní zahrady přeměněny v zeleninové záhonky.) Válečný nedostatek doléhal zejména na chudší studenty, protokoly z konferencí se zmiňují například o tom, že tito studenti ve škole usínají a omdlévají únavou a podvýživou⁴¹. Jindy se omluvou pro studentovu nepřítomnost ve škole stala třeba skutečnost, že v důsledku válečného nedostatku nemá třeba boty, v kterých by do školy došel. Vyšší místa vybízela k šetření i v tomto směru – jedním z mnoha válečných nařízení byli v květnu 1917 tělocvikáři i studenti vybídnuti, aby cvičili jen v obnošených šatech a vyspravovaných botách nebo alespoň v botách s dřevěnou podrážkou.

⁴¹ SOKA JH, fond Gymnázium, kart. 31

Také práce profesorů byla válkou dosti narušena. Především mladších z nich se týkaly odvody na frontu, jejich odchod ale obvykle dopadl i na zbytek sboru. V rámci šetření totiž školské úřady doporučovaly chybějící pedagogy nahradit vlastními silami, tedy především zvýšením počtu hodin nebo intenzivním suplováním. Výuku narušovalo také to, že úřady často využívaly profesory jako organizační a administrativní posily při různých obilních rekvizicích, soupisech uhlí a jiných podobných akcích.

Důležitým novým úkolem střední školy se stala také vojenská příprava. Od školního roku 1915/16 byla povinně zavedena tzv. Junobrana (Jungwehr), tedy v podstatě vojenský výcvik vedený v němčině, který nahradil tělocvik. Starší studenti se tu učili především reagovat na povely a pořadová cvičení, praktický výcvik byl obvykle doplňován i teoretickými přednáškami třeba o taktice. V místech, kde bylo více středních škol, především v Praze, se konala i společná cvičení, často vedená v duchu vzájemného soupeření. Pravidelně byla do školního programu zařazována i pochodová cvičení, na která obvykle vyráželo celé gymnázium a při kterých si určité vojenské zkušenosti načerpali i nejmladší studenti (to vlastně mělo sloužit zároveň i jako jakási náhrada za války silně omezených výletů).

Vojenské prvky se ale na středních školách začaly pozvolna prosazovat už před válkou. V rámci povinně zavedeného tělocviku se hodně prostoru věnovalo právě pořadovým cvičením, od školního roku 1910/11 bylo pro studenty vyšších ročníků zavedeno nepovinné cvičení se ve střelbě. Na většině českých škol se ale výuka střelby nesetkala s velkým ohlasem (i proto, jak konstatovala např. kronika jindřichohradeckého gymnázia, že „*proti střelbě studentů mnoho se mluví a píše*“), takže se k ní hlásilo obvykle jen pár zájemců. V Praze byla dokonce na některých středních školách od školního roku 1912/13 zavedena pro studenty posledních dvou tříd povinnost účastnit se teoretických přednášek z vojenské výchovy⁴². Přednášejícími byli vojenští důstojníci, kteří své posluchače seznamovali s takovými tématy jako čtení map a orientace v terénu, složení a účinnost

⁴² Nazarenus, Vojenské přednášky na středních školách, in Věstník českých profesorů, XXI, str. 273-6

dnešních zbraní nebo účast Rakouska v osvobozovacích válkách roku 1913. Proti těmto přednáškám zaznívala z řad profesorů řada výhrad. Vadilo jim jak to, že kvůli těmto přednáškám přichází o své hodiny, tak to, že na jejich ústavech přednášejí lidé s velmi pochybnou kvalifikací a často i velmi pochybnou češtinou. Výklady vojáků byly podle nich často zbytečné a pro profesory dokonce i urážlivé (proč vykládat studentům o orientaci v mapách, když tuto látku spolehlivě ovládají už od prvních let studia), jindy (při přednáškách z vojenské historie) zas v rozporu s tím, čemu se studenti na školách oficiálně učí. Tato novinka se tedy příliš neosvědčila a před válkou se dotkla jen některých pražských škol.

Neoddiskutovatelnou součástí výuky se během války stalo neustálé zdůrazňování „vlastenecké výchovy v rakouském duchu“ a loajálně dynastického chování. Proslovy na loajálně dynastická témata museli studenti vyslechnout při mnoha příležitostech, třeba i při předávání vysvědčení. Na obdobná témata pak také museli psát slohové práce téměř ve všech předmětech. Na výuce se projevil i stupňující se protičeský tlak a perzekuce českého národního hnutí. V rámci toho proběhly například revize žákovských knihoven, z kterých byla vyřazována všechna jen trochu podezřelá, neloajální či příliš pročeská díla. Profesori dostali nevďěčný úkol pročíst veškeré knihy z této knihovny a důkladně rozvážit, co se s tím kterým titulem stane, zda bude zcela vyřazen nebo přesunut třeba do profesorské knihovny. U každého vyřazovaného titulu museli napsat i zdůvodnění svého rozhodnutí. Protože dlouho nebyla stanovena nějaká zcela jasná pravidla, podle kterých by měla revize probíhat, mohlo se stát, že některý titul se stal nevhodným až dodatečně (což mohlo mít pro profesora, kterému takový titul proklouzl mezi prsty, nepříjemné následky).

Proměnila se i struktura domácí i školní četby, kam byly zařazovány hlavně texty s vojenskou, válečnou nebo loajální tematikou. Měnily se i obsahy učebnic, z kterých mizely nevhodné texty nebo byly alespoň upravovány a přeměňovány na neškodné. Docházelo i k perzekucím studentů a profesorů. Stačila malá denunciace, pár neopatrných slov na veřejnosti a už bylo proti příliš „odvážnému“

profesorovi vedeno disciplinární řízení, které mohlo vyvrcholit i zákazem výuky či propuštěním ze služby. Vrcholem v tomto směru bylo označení gymnázia v Kyjově za středisko velezrádných protirakouských rejdů a jeho následné uzavření.

Dívčí školství

„Tak na příklad i učitel státního ústavu pro vzdělávání učitelek dr. Hrys, potkav mě na nábřeží, zastavil mě, a zvedaje ruku (...) věštil mně: „Bůh vás bude trestati za hřích proti zákonům jeho odvěčným. Setrváte – li při tom znemravňování českých dívek, nemine vás prokletí!“

Eliška Krásnohorská, Boj o vyšší dívčí školu

K prvním pokusům o vytvoření možností pro další vzdělávání „krásné pleti“, jak se tehdy říkalo, došlo v šedesátých letech po pádu Bachova absolutismu. Na několika místech (například v Písku⁴³, Praze⁴⁴ nebo Brně) bylo založeno několik nestátních vyšších dívčích. U vyšších dívčích ale nemůžeme hovořit o střední škole v pravém slova smyslu. Hlavním cílem těchto ústavů totiž nebyla příprava na další studium nebo snad dokonce na práci ve státní službě, ale především rozšířená příprava na rodinný život. Například pražská Vyšší dívčí ještě na konci osmdesátých let proklamuje, že jejím cílem je především poskytovat vzdělání přiměřené ženskému pohlaví, které posílí především jejich schopnost vychovávat děti, být dobrou hospodyní a ušlechtilou a laskavou společnicí manžela⁴⁵. I když učební plán na těchto školách obsahoval i takové předměty jako dějepis se zeměpisem nebo fyziku či biologii, největší důraz byl kladen na ruční práce. Vzdělání na vyšších dívčích tedy rozhodně nemělo svým absolventkám poskytovat kvalifikaci využitelnou pro získání zaměstnání.

Od šedesátých let začaly také vznikat první odborné školy. Ty poskytovaly dívkám možnosti uplatnění v praxi a tudíž i perspektivu samostatného výdělků. Byly to buď průmyslové školy, které nabízely svým žákyním přípravu v takových oborech, jako bylo krejčovství, malba na sklo

⁴³ Tato městem zřizovaná škola byla zřízena už v roce 1860, tedy jako vůbec první česká škola tohoto typu.

⁴⁴ O zřízení Vyšší dívčí školy v Praze se začalo jednat v roce 1861, fungovat začala od roku 1863.

⁴⁵ Bahenská, M.: Počátky emancipace žen v Čechách, str. 50nn

a porcelán, účetnictví nebo třeba slaměnkářství⁴⁶ nebo učitelské ústavy (ty opět připravovaly především učitelky vyučující ruční práce). Aby tyto školy mohly vůbec vzniknout, musela si česká společnost zvykat na myšlenku, že odborné vzdělání žen nemusí ještě znamenat útok na tradiční sociální struktury a dominantní postavení mužů, že naopak může pomoci poskytnout důstojnou existenci neprovdaným nebo ovdovělým ženám⁴⁷.

Vyšší, teoreticky zaměřené vzdělání pro dívky bylo v Čechách dlouhou dobu odmítáno a považováno za něco nepatřičného (a to jak mezi muži, tak i valnou většinou žen). Dobře to ilustruje první pokus o založení prvního dívčího gymnázia. O jeho vznik usilovali v roce 1868 profesori Gabriel Blažek, Pavel Jehlička a František Čupr, jejich snaha ale vyšla naprázdno. Plán ztroskotal na naprostém nezájmu, k zápisu do prvního ročníku se totiž dostavily pouze dvě dívky.

Studia chtivé dívky mohly od sedmdesátých let studovat jediné jako privatistky a externistky na běžných (tedy chlapeckých) středních školách. To bylo ovšem jen zcela výjimečnou záležitostí. Ministr Gautsch povolil roku 1878 dívkám konat i maturity, vysokoškolské studium ale pro ně bylo i poté ještě dlouhou dobu nedostupné. Za univerzitním vzděláním bylo zapotřebí odjet do ciziny, jak ukazuje případ první české lékařky Anny Bayerové, která v sedmdesátých letech vystudovala ve Švýcarsku. Ani vystudování vysoké školy jí ovšem nezaručilo, že se bude moci věnovat svému povolání doma, ve vlasti. Zpočátku jít totiž bylo provozování lékařské praxe zakázáno a její snaha dosáhnout jejího povolení, podporovaná např. Ženským výrobním spolkem českým, se setkala mezi lékaři s velkou nelibostí.⁴⁸ Přístup na pražskou univerzitu získaly ženy až v roce 1896, a to nejprve jako hospitantky, což znamenalo, že přednášky mohly navštěvovat pouze se souhlasem vyučujícího. Řádné studium jim povolila jako první lékařská fakulta (v roce 1900), o něco později se přidala

⁴⁶ Tyto a některé další obory bylo možno studovat na první pražské průmyslové škole určené dívkám, kterou založil a provozoval Spolek sv. Ludmily. Blíže viz Bahenská, M.: Počátky emancipace žen v Čechách, str. 60nn.

⁴⁷ Lenderová, M.: Dívčí vzdělání v Čechách 19. stol, str. 380n.

⁴⁸ Bahenská, c.d., str. 116n.

fakulta filosofická. Až do konce Rakouska-Uherska byly ale ženám uzavřeny brány právnického studia.

První skutečnou střední školou, určenou přímo dívkám, bylo soukromé gymnázium Minerva, které vzniklo r. 1890 (zřizovatelem byl stejnojmenný spolek, jehož hlavní iniciátorkou byla Eliška Krásnohorská, dalšími aktivními členy byli třeba advokáti Vojtěch Černý, Tomáš Bárta nebo profesor Akademického gymnázia František Prusík). Učební plán této školy byl uspořádán podle osnov a rozvržení předmětů klasického gymnázia. Studentky obvykle absolvovaly nejprve dvouletou přípravku, která jim měla doplnit znalosti nižšího gymnázia, především latinu a řečtinu, pak následovaly čtyři třídy s osnovami klasického vyššího gymnázia. Minerva se ovšem musela potýkat s velkými problémy. Už sám její vznik nebyl jednoduchý, založení školy pro dívky se setkalo krom podpory také s mnoha negativními reakcemi. Eliška Krásnohorská, která se při vzniku i provozu Minervy silně angažovala, se dokonce setkávala s velmi ostrou, až nenávistnou kritikou i na ulici. Krom nepřízně části veřejnosti Minerva musela zápasit především s nedostatkem financí. Problémem také bylo, že se této škole na počátku své existence nepodařilo získat právo veřejnosti – několik let proto její absolventky musely skládat maturity na Akademickém gymnáziu. Teprve v roce 1901 dosáhla Minerva toho, že absolventky mohly skládat maturitu na domácím ústavu. Po maturitní zkoušce mohly dále studovat na univerzitě, resp. na těch jejích fakultách, které se ženskému studiu otevřely. Po vystudování vysoké však dívky často narážely na problém najít si odpovídající profesní uplatnění, protože muži v nich často viděli nekalou konkurenci.

Situace se začala zlepšovat na začátku 20. století. Od r. 1900 byla na základě provizorního statutu zaváděna šestiletá lycea, která poskytovala vyšší všeobecné vzdělání založené především na výuce moderních jazyků, tedy hlavně francouzštiny. Lyceum zároveň mohlo připravovat i na samostatné povolání, proto k nim někdy byly připojovány i různé praktické kurzy. (Absolventky mohly být učitelkami některých předmětů na obecných a měšťanských školách nebo pracovat na poště) Studium bylo sice

zakončeno maturitou, ta ovšem opravňovala jen ke studiu některých oborů na filosofické fakultě (což bylo dívkám povoleno až od roku 1908), nebo, po doplňkových zkouškách, na farmacii. Už po několika letech se ukázalo, že škola v tomto pojetí nedostačuje - značná část absolventek totiž měla zájem pokračovat ve studiu na vysoké škole. Sítil proto tlak na přiblížení lyceí k ostatním typům středních škol. Navrhovalo se buď jejich prodloužení nebo rozšíření o fakultativní nadstavbu pro zájemkyně o řádné vysokoškolské studium. Při Marchetových reformách byla ovšem lycea opominuta (asi i proto, že všechna lycea byla nestátní, zřizovatelem byla obvykle obec nebo nějaký vzdělávací spolek). K úpravám došlo až v roce 1912, velké změny však díky nim nenastaly. Počet tříd ani skladba předmětů se nezměnily, důležité ale bylo to, že i lycea začala být, stejně jako všechny ostatní střední školy, dvojstupňová a také to, že byla zavedena možnost připojit jako vyšší oddělení (tedy vlastně druhý stupeň) reformované reálné gymnázium.

Od počátku 20. století se také pomalu, ale jistě zvyšoval počet studentek studujících v rámci stávajících chlapeckých gymnázií, jedna či dvě dívky se hlavně v nižších gymnaziálních třídách stávají běžným jevem. Dívčí studium je tu ovšem stále omezeno především jejich statutem privatistek či externistek, takže i když mohou být přítomny výuce, nemohou být například zkoušeny při hodinách, ale musí skládat zvláštní zkoušky, také jejich pobyt ve škole podléhá jiným, přísnějším pravidlům (například přestávky nemohou trávit s ostatními ve třídě, ale ve speciální místnosti pod dozorem některého z profesorů). Skutečný zlom v přístupu k dívčímu vzdělávání přinesla, stejně jako v pohledu na ženskou práci, až první světová válka a vznik československé republiky.

II. ORGANIZACE STUDIA

„A člověk se vidí, jak bázlivě „v průvodu rodičů“ kráčí k zápisu do gymnasia, jak uctivě smeká před školníkem, ujišťujícím každého, že „to dobře dopadne“, vždyť „my už to nějak zařídíme“, a jak se pak krčí před ředitelem, jenž marně u maminčiných sukní hledá nového „adepta věd a uměn“...

*Josef Páta, Vzpomínka hodně literární, Studentská Litomyšl,
str. 61n*

Vstup na střední školu

Zpočátku zákony podmínky vstupu na gymnázium nijak přísně nevymezovaly. Bonitz-Exnerova reforma stanovila v podstatě jen minimální věk, nutný pro studium, a to na devět let. Další podmínky přijetí byly nejprve poměrně volné. O přijetí mělo rozhodovat především žákovo vysvědčení, jinak bylo vše v rukou vedení školy. Později, podle zákona z roku 1887, byl vstupní věk o něco zvýšen - podmínkou bylo, aby adept studia dovršil do konce kalendářního roku desátý rok. Omezení maximálního věku vstupu na střední školu bylo zrušeno už v roce 1844, proto bylo zcela běžné, že se řada chlapců odhodlala ke studiu až v o něco vyšším věku. Věkové rozdíly mezi spolužáky v primě (a samozřejmě i v jiných třídách) proto obvykle dosahovaly pěti až šesti let¹.

V roce 1887 byly také zpřísněny a zpřesněny podmínky přijímání. Zájemci o studium museli předložit vysvědčení² dokládající ukončení obecné školy, popřípadě návštěvu měšťanské školy³. Krom

¹ Věkové rozdíly v jedné třídě prohlubovalo i v těchto dobách velmi běžné opakování ročníku.

² Pokud chtěli na gymnázium studovat chlapci, kteří nechodili do obecné školy, ale měli soukromého učitele, stačila jen přijímací zkouška.

³ Pokud byl adept studia starší čtrnácti let, bylo možné, že nešel na gymnázium rovnou z obecné či měšťanské školy, v takovém případě se požadovaly doklady o tom, co dělal po skončení školy. Krom toho bylo požadováno vysvědčení mravní zachovalosti. Šetelík, Sbíрка, s. 487

toho museli skládat přijímací zkoušky z matematiky (požadovala se hbitost ve čtyřech základních početních úkonech), češtiny (zkoumala se znalost hlavních pravopisných pravidel na základě „diktanda“ a rozboru vět, dále plynulost čtení a psaní) a z náboženství. U prvních dvou předmětů byla zkouška písemná, ta mohla být v případě potřeby, tedy při slabé písemné práci doplněna ústním přezkoušením. Z náboženství se zkoušelo naopak jen ústně a to obvykle pouze v případech, že měl zájemce o studium na vysvědčení z obecné školy nějakou špatnou známku.

Přijímací zkoušky byly ale i nadále plně v režii jednotlivých škol, stejně tak konečné rozhodnutí o přijetí či nepřijetí leželo na řediteli, resp. na celé přijímací komisi (tu krom ředitele tvořili profesori vyučující v nejnižších třídách⁴). Stejně tak patřilo do pravomoci ředitele konkrétní střední školy i rozhodnutí o tom, jakým způsobem budou přijati žáci přestupující z jiných ústavů. Takový žák mohl být přijat na základě svého vysvědčení ze své původní školy nebo mu mohla být předepsána nějaká přijímací zkouška.

Zkoušky se konaly vždy těsně před zahájením školního roku a budoucí student měl nárok pokusit se v jednom školním roce pouze o jednu přijímací zkoušku⁵. Poněvadž zkoušky neposkytovaly ani úplný ani bezchybný obraz budoucího studenta, i úřední výnosy zdůrazňovaly, že „*odmrštění by mělo nastat jen při žakově notorické nevědomosti*“⁶ a vypočítávaly řadu faktorů (nedostatek času, zaraženost, bojácnost, neobratnost v řeči či dokonce netrpělivost zkoušejících), které mohou především ústní zkoušku nepříznivě ovlivnit. O tom, že zdaleka ne všechny školy podobné výzvy respektovaly, svědčí řada kritiků přijímacích zkoušek (většinou z řad samotných profesorů), kteří vesměs navrhovali, aby bylo od přijímacích zkoušek zcela nebo alespoň zčásti upuštěno. Přijetí na střední školu bylo zpoplatněno, za přijetí se platila určitá, nepříliš vysoká taxa, jejíž výnos býval obvykle určen na různé gymnaziální

⁴ Šetlík, Sbírka, s. 474

⁵ Kádner, Vývoj I, s. 317

⁶ Šetlík, Sbírka, s. 479

fondy. (Například v Jindřichově Hradci se platívalo do fondu na sbírky a do fondu, z něhož se rozšiřovala žákovská bibliotéka). Trochu jiná situace mohla nastat v případě přijímání žáků do vyšších ročníků, obzvláště pokud jim ředitelství předepsalo obsáhlejší přijímací zkoušku (to se stávala především u studentů, kteří na nějakou dobu přerušili studium, studovali privátně nebo chtěli nějaký ročník přeskočit). Ti pak platili poplatek mnohem vyšší (úřady doporučovaly nejméně ve výši školného za jeden rok), který si pak mezi sebe dělila přijímací komise.

Za studium se platilo školné, které muselo být zaplacené vždy hned v prvním měsíci pololetí, neboť jeho nezaplacení bylo důvodem k vyloučení ze školy. Jeho výška byla odstupňována podle toho, v jakém městě gymnázium sídlilo. Nejvyšší sumu si museli připravit studenti ve Vídni, do druhé kategorie patřilo školné ve větších městech (nad 25 tisíc obyvatel), nejlevněji pořídili studium studenti ve venkovských městech. Výše školného neustále trochu stoupala, na konci monarchie se zastavilo ve výši padesáti korun ve Vídni, čtyřicet korun se platilo ve větších městech, ve venkovských městech stačilo třicet korun⁷.

Protože na středních školách, obzvláště na českých středních školách studovala také řada nadaných, ale chudých chlapců, zákony pamatovaly i na možnost odpustit platbu školného chudým studentům s dobrým prospěchem. Zemská školní rada mohla (a velmi často to i dělala) na základě žádosti zprostit placení zcela nebo alespoň z poloviny ty, kteří měli prospěch alespoň první třídy, mravy alespoň uspokojivé a pilnost náležitou (byli tedy ohodnoceni nejhůře druhým stupněm možné klasifikace⁸). V posledních desetiletích monarchie, konkrétně od roku 1890 bylo možné dokonce žádat o odpuštění školného hned na počátku studia. Školné bylo v takových případech odpuštěno podmíněně, žádající student pak musel v prvním pololetí

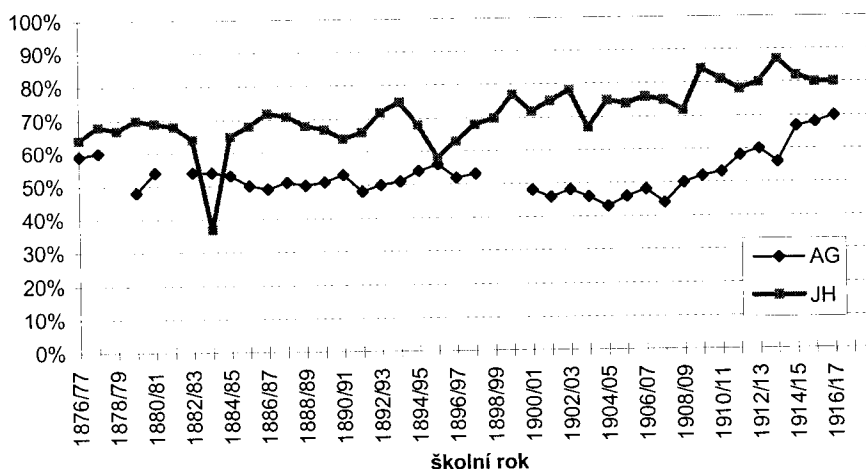
⁷ Kádner, Vývoj I, s. 319

⁸ Od roku 1867 bylo vysvědčení hodnoceno těmito kategoriemi: (1. třída) s vyznamenáním, 1. třída, 2. třída a 3. třída, mravné chování bylo buď chvalitebné, uspokojivé, zákonné, méně zákonné nebo nezákonné a pila vytrvalá, náležitá, dostatečná, nestálá nebo nepatrná. Blíže viz kpt. Klasifikace

dosáhnout předepsané klasifikace, jinak musel školné dodatečně doplatit. Od téže doby bylo pro odpuštění školného důležité rozhodnutí pedagogického sboru té které školy, který obvykle dobře znal místní poměry a věděl, kdo si může dovolit platit a kdo nikoliv⁹.

Počet žáků, kteří neplatili školné, byl na většině škol značný, na některých školách se jejich podíl pohyboval dokonce až kolem tří čtvrtin až čtyř pětin všech studentů. Pro představu uveďme na tomto místě údaje ze dvou modelových gymnázií, tedy gymnázia v Jindřichově Hradci, které zastupuje „venkovské“ ústavy, a Akademického gymnázia v Praze¹⁰ (pražské poměry se poněkud lišily od zbytku českých zemí, především zde byl vyšší podíl studentů ze zámožnějších rodin, což mělo samozřejmě za důsledek i nižší procento studentů osvobozených od placení školného).

Studenti osvobození od školného



Hrozba ztráty osvobození od školného se ovšem mohla stát v rukou profesorského sboru mocnou zbraní, někdy dokonce velmi nebezpečnou. Klasifikace byla pro mnohé studenty sama o sobě traumatizující záležitostí, stejně tak požadavky disciplinárního řádu. Aby student přišel o osvobození, stačilo být v očích nějakého

⁹ Ukázka protokolu z porady o odpuštění školného viz příloha II

¹⁰ Graf vychází z údajů výročních zpráv Akademického gymnázia a gymnázia v Jindřichově Hradci, podrobná čísla viz příloha III

nedůtklivého profesora „příliš drzý“. Drzostí se přitom mohla stát i nevinná odpověď Nevím, když dotyčný odmítl říct, kdo ve třídě něco provedl... V krajních případech, často kombinovaných právě s existenčními starostmi v případě nutnosti placení školného nebo s pocitem, že zklamali rodinu, která kvůli jejich studiu už i tak zbytečně nuzuje, mohly tyto problémy vést až k tragickým koncům, kdy si studenti sáhli na život¹¹.

Chudým studentům se někdy (krom vlastního výděлку např. kondicemi) naskýtal ještě jedna možnost, jak finančně zvládat studium nebo si při něm alespoň zčásti přilepšit. Na každém gymnáziu se vždy našlo několik dobrodinců, kteří založili pro jeho studenty různé podpůrné nadace a fundace. Tito dobrodinci se velmi často rekrutovali z řad bývalých absolventů či ředitelů a pedagogů té které školy. Na středních školách s dlouhou tradicí (tedy na původně jezuitských či piaristických ústavech) můžeme také narazit na velmi staré fundace šlechtických patronů a dalších příznivců z řad šlechty¹². Z těchto fondů pak podle určitých kritérií vybraní studenti¹³ dostávali stipendium. I tady obvykle platily podobné podmínky jako u odpuštění školného - studenti museli většinou o stipendium zažádat a špatný prospěch či slabá kázeň mohly být důvodem jeho ztráty.

Na většině středních škol také vznikaly spolky, obvykle s názvy typu Spolky pro podporování chudých studujících nebo Podpora studentů, které si kladly za cíl „*podporovati opravdu chudé, hodné, mravné a pilné studující gymnasia*“¹⁴. Tato podpora obvykle

¹¹ „Jedinou mojí vinou, kterouž na věčnost s sebou béru, jest to, že jsem Vás okrádal o peníze, věda, že ze mne nic býti nemůže. Měl jsem již dávno udělati to, co jsem nyní provedl“ - citát ze závěti studenta akademického gymnázia, který spáchal sebevraždu poté, co přišel o osvobození ze školného kvůli zhoršenému prospěchu. Studentská otázka a studentské sebevraždy, str. 113, zde také studie o příčinách studentských sebevražd, str. 117 – 135.

¹² Například na gymnáziu v Litomyšli ještě v období první republiky fungovalo tzv. chlebičková nadace, z které bylo každý týden podělováno 84 chudých studentů chlebem. Tato nadace byla zřízena z odkazu v poslední vůli Krištofa Vratislava z Mitrovic (zemřel v roce 1645). Viz Studentská Litomyšl, s. 16-17

¹³ Velmi často bylo stipendium určeno např. studentům pocházejícím ze stejného místa jako zakladatel nadace, nejčastějším kritériem bývalo ovšem hmotné postavení rodiny.

¹⁴ SOkA J. Hradec, fond KHA, kart. 219, Stanovy spolku Podpora studentů gymnasia v Jindřichově Hradci.

spočívala v poskytování stravy, nejčastěji teplých obědů, typické pro tyto spolky bylo také darování šatstva, prádla a obuvi (ty se rozdílely mezi vybrané studenty obvykle při vánocích nebo při podobné vhodné příležitosti). Tyto spolky většinou také pomáhaly financovat bibliothecu pauperum, odkud si chudí studenti mohli vypůjčovat učebnice, eventuálně podělovaly studenty také sešity, papíry a psacími či kreslicími potřebami. Spíše výjimečně byly prostředky spolku vynakládány také na mimořádnou pomoc třeba při placení školného (a to samozřejmě jen v případě, že spolek usoudil, že student nepřišel o osvobození od jeho platby vlastní vinnou), jindy například na náklady při léčení. Prostředky na tuto činnost spolky získávaly velmi podobně. Důležitým zdrojem byly pravidelné příspěvky členů a mimořádné dary příznivců studentstva, další finance pocházely z výtěžků různých společenských akcí, které za tím účelem gymnázium nebo spolek pořádalo (v Jindřichově Hradci to byly především výnosy z každoročně pořádané hudební akademie).

Být řádným studentem nebyla jediná možnost, jak získat středoškolské vzdělání. Zákony znaly ještě možnost soukromého, domácího studia. Ti, co chtěli získávat vědomosti mimo gymnázia, měli v zásadě dvě možnosti, jak získat státem uznávané potvrzení o svých vědomostech. Mohli se nechat zapsat na některém veřejném ústavu jako privatisté, tedy jako studenti, kteří museli podstoupit přijímací zkoušku a každý semestr se museli dostavit k semestrálním zkouškám ze všech předmětů. Takoví studenti byli povinni platit školné, navíc za každé zkoušky platili ještě zkušební taxu. Na konci školního roku pak dostávali vysvědčení, na kterém byly ale jen známky z jednotlivých předmětů, nebyly tu samozřejmě ohodnoceny jejich mravy nebo pilnost.

Druhou možností bylo být soukromým žákem či externistou. Tito studenti nebyli zapsáni na žádné veřejné škole, na libovolné gymnázium se ale mohli přihlásit ke zkouškám, obvykle rovnou maturitním. Jejich jedinou povinností bylo zaplatit zkušební taxy (v případě katolíků bylo ještě nutno předložit potvrzení o tom, že je

vyučoval náboženství katecheta s náležitým povolením.). Oproti privatistům a veřejným žákům si mohli délku studia upravit zcela libovolně, jako jediní mohli studium kontrahovat, záleželo jen na objemu nastudované látky. Stejným předpisům jako externisté podléhali žáci soukromých škol, které nezískaly od státu právo veřejnosti (mezi nejznámější příklady patří třeba dívčí gymnázium Minerva). Také tito studenti, pokud chtěli své studium uzavřít státem uznávaným způsobem, museli skládat maturitu na veřejných středních školách.

Organizace školního roku

„Do kostela jsme se tedy dost nachodili; u zpovědi jsme bývali alespoň čtyřikrát do roka. Na svatého Marka, o křížových dnech účastnili jsme se procesí za město. Prázdnno jsme mívali častěji nežli nynější gymnazisté. Sic o vánocích netrvaly prázdniny dlouho, zato však nebyla škola o svátku ředitelově, o svátku třídního profesora, na den svatého Benedikta, na den svatého Aloisa, na Tučný čtvrtek, na ostatky a v létě před koncem školního roku toho dne, kdy se profesori sešli ke klasifikační konferenci.

Alois Jirásek, Z mých pamětí, str. 134

Ve sledovaném období nejprve začínal školní rok až prvního října, hlavní letní, stejně jako dnes dvojměsíční prázdniny byly totiž v srpnu a září. Teprve v roce 1875 byly hlavní prázdniny posunuty „vysokým nařízením“ o čtrnáct dní dopředu, až do zániku Rakouska-Uherska tedy začínaly 16. července a končily 15. září. Během školního roku se studenti dočkali ještě několika dalších, kratších prázdnin. První z nich byly v období Vánoc (začínaly obvykle na Štědrý den a končily Novým rokem), v pololetí byly čtyřdenní prázdniny, volno bylo také o Velikonocích a o svatodušních svátcích. Neočekávaného volna si studenti mohli užít v letních měsících díky tzv. vedřinám - pokud teplota vystoupila příliš vysoko, mohl ředitel školy poslat studenty domů. Vedřiny byly oficiálně zavedeny od roku 1875, od roku 1886 bylo jejich vyhlášení normováno nařízením zemské školní rady¹⁵. Volno mohlo být vyhlášeno v těch dnech po prvním červnu, v nichž teplota vzduchu v deset hodin dopoledne dosáhla nejméně dvaceti dvou a půl stupňů Celsia.

Vyučování odpadalo i při některých dalších příležitostech, což ovšem neznamená, že by studenti měli zcela volno. Třikrát ročně (na počátku a konci školního roku a v období velikonoc) bývaly obvykle dva dny prázdná, při kterých museli katoličtí žáci absolvovat zpověď a

¹⁵ Kádner, Vývoj I., s. 321

svaté přijímání, ve velikonočním termínu přibývaly ještě dva dny, určené tzv. rekolekcím, tedy zbožnému rozjímání. Nevyučovalo se také při některých církevních svátcích a různých dalších slavnostech, při kterých se obvykle celá škola od profesorů po nejmenšího studenta účastnila slavnostních bohoslužeb i oficiálních oslav nebo si při některých příležitostech připravila oslavu vlastní. Počet slavených svátků i jejich výběr samozřejmě v jednotlivých letech a na jednotlivých školách silně kolísal. Obvykle se ústavy účastnily oslav Božího těla, časté bývaly i oslavy svátku patronů gymnaziálních kaplí¹⁶. Také laických slavností bývalo v průběhu školního roku několik, vesměs společných všem středním školám. Některé z nich se periodicky opakovaly každý rok jako například oslavy jmenin panovníka i jeho manželky, jiné byly jednorázové, při různých výjimečných situacích. To se týkalo především důležitých událostí v panovnickém domě, ať to byla různá kulatá výročí císařova nástupu na trůn, oslava vítězství či svateb nebo různá requiem za zemřelé. Spíše výjimečně se školy se svými studenty zúčastňovaly národních slavností, tedy oslav nějakého významného jubilea nebo pohřebních slavností významných českých politiků a umělců¹⁷ nebo jiných výjimečných událostí (například studenti Akademického gymnázia dostali volno v roce 1891 při otevření zemské jubilejní výstavy, v Jindřichově Hradci se zas neučilo při návštěvě korunního prince Rudolfa v roce 1882..)

Vítaným vytržením z jinak jednotvárného školního běhu byly také občasné slavnosti na počest ředitelů a profesorů, většinou při příležitosti udělení nějakého významného vyznamenání nebo oslavy kulatého výročí založení či obnovení školy. Častější, ale mnohem

¹⁶ Na Akademickém gymnáziu v Praze se zvláštní pobožnost konala krom výše zmíněného Božího těla ve svátek sv. Marka, na křížové dny, na sv. Aloisia (patrona studentů) (viz VZAG 1873-1918), v Jindřichově Hradci to bylo obdobné, ale krom těchto tří se tu slavnostní bohoslužby konaly také ve svátek sv. Víta, který byl patronem školní kaple a v některých letech se školní bohoslužby konaly i na sv. Cyrila a Metoděje, na sv. Václava nebo na sv. Jana Nepomuckého (viz VZJH 1869 - 1918)

¹⁷ Ve sledovaném období se např. Akademické gymnázium zúčastnilo jen dvou takových akcí - slavnosti k stoletému výročí narození Josefa Jungmanna v roce 1873 a v roce 1903 pohřbu Františka Ladislava Riegro

smutnější zásah do běžného běhu vyučování byly zádušní mše a pohřby zemřelých profesorů (školy obvykle pořádaly každý rok také zádušní mši za všechny své zemřelé profesory a dobrodince, nejčastěji na Dušičky) a spolužáků¹⁸. Na řadě škol bylo na počátku sledovaného období zvykem dávat studentům volno také při svátku ředitele nebo třídního profesora, to bylo ale poměrně záhy zakázáno.

Školní rok býval slavnostně zahájen i zakončen velkou mší - na začátku pontifikální *Veni Sancte*, na konci pontifikální *Te Deum*, obvykle i s účastí městské honorace a úředních představitelů.

Na rozdíl od dnešní doby zabíraly školní povinnosti studentům v devatenáctém století prakticky celý týden. Školní vyučování se konalo šest dní v týdnu (od pondělí do soboty), v neděli se sice neučilo, gymnazisté se ale museli povinně účastnit katechetových exhort a bohoslužeb. Ve většině vyučovacích dnů navíc trávili ve škole poměrně dlouhou dobu. Původně se na středních školách totiž vyučovalo v tzv. dvojité frekvenci, tedy dopoledne i odpoledne. Odpolední vyučování bylo čtyři dny v týdnu, ve středu a v sobotu se učilo jen dopoledne. Ranní vyučování začínalo v osm a trvalo do dvanácti, odpoledne se učilo od dvou do čtyř, respektive do pěti (na tuto poměrně pozdní hodinu byly do rozvrhu zařazeny nepovinné předměty). Od školního roku 1904/5 byla zavedena jednoduchá frekvence, od této doby se tedy učilo jen dopoledne, a to obvykle čtyři nebo pět hodin. Na odpoledne směly být nadále zařazovány jen nepovinné předměty. V téže době byla zavedena velká přestávka, delší dvacetiminutová pauza, při které mohlo být na některých školách povoleno odejít ze školní budovy pro svačinu.

Vyučovací hodina byla tehdy o trochu delší než dnes, trvala cca 50 - 55 minut, ovšem vzhledem k tomu, že zvonění bylo povinností školníka, délka hodiny pak někdy závisela na

¹⁸ Podle statistik uváděných ve výročních zprávách středních škol téměř každý školní rok došlo k alespoň jedné takové smutné události, v některých letech zemřelo studentů hned několik, např. zpráva Akademického gymnázia z roku 1873 konstatuje, že „čtyři jinoši nadějeplní a mravní z kruhu našeho smrti neuprositelnou vyrvání jsou...“. V roce 1878 zemřelo dokonce hned sedm studentů.

zaneprázdněnosti školníka a přesnosti jeho hodinek. Vyučovací hodina v dnešním rozsahu, tedy třičtvrtěhodinová, byla zavedena v rámci úsporných opatření během první světové války.

Zkoušení a klasifikace

„Mohl jen pár takových slídivých profesorských očí vzít si při zkoušení na mušku některý z těch nešťastných obličejů tam v lavicích, držeti ho několik okamžiků na skřipci - účinek byl dosažen. Bylo v tom věru kus umění, vyvolat takovou zimnici v lavicích, způsobit, aby záda i ruce vlhly studeným potem a zuby drkotaly.“

Fráňa Šrámek, Stříbrný vítr, str. 65

Instrukce, kterými se řídilo většinu zkoumané doby zkoušení a hodnocení žáků, měly (podobně jako řada disciplinárních předpisů) svoje kořeny už na konci 19. století. Šetelík ve své Sběrce normalií, rozsáhlém soupisu všech možných předpisů a školských nařízení, uvádí v oddílu nazvaném *Klasifikace*¹⁹ na prvním místě ještě na počátku 20. století stále platné Leopoldinské instrukce z roku 1790. Ty požadovaly především „aby každodenně několik žáků z nenadání ...vyvoláno a z přednesené látky vyzkoušeno bylo.“²⁰ Další upřesnění a nařízení pak stanovovala, kolikrát či jakým způsobem by měl být student vyzkoušen. Ministerstvo v roce 1887 jasně stanovilo, že v předmětech, kde se neukládají písemné práce, má být každý vyzkoušen alespoň čtyřikrát či pětkrát za semestr²¹, zhruba ve stejné době další nařízení pedagogům připomíná, že u mladších studentů by měli zkoušet často a z menšího objemu látky, kdežto u starších by měli spíše zkoušet důkladněji a obsáhlejší partie, aby je tak už poněkud připravili na způsob vysokoškolského studia. Zkoušení bylo obvykle zaměřeno především na paměť, na vybavení si předaných faktů, často s důrazem na co nejpřesnější reprodukci profesorova výkladu. V předpisech tu a tam probleskne i pedagogický evergreen – jako třeba když v instrukci o zapisování známek do třídních katalogů zazní jako zdůvodnění požadavku zapisovat sem jen důležité známky to, že rodiče si často myslí (a hlavně tím argumentují i ve svých stížnostech), že výsledná známka je vlastně aritmetický průměr jednotlivých známek.

¹⁹ Šetelík, Sběrka, s. 274nn

²⁰ Šetelík, Sběrka, s. 274

²¹ Šetelík, Sběrka, s. 276

Výraznou proměnu dosavadních klasifikačních zvyklostí přinesla Marchetova reforma z roku 1908. Zatímco dříve předpisy vyžadovaly, jak už bylo výše řečeno, neustálé a nečekané zkoušení, Marchetova nařízení žádají, aby zkoušení na známku bylo omezeno na nejnutnější míru, přičemž toto klasifikační zkoušení mělo být vždy jen z rozsáhlejších partií látky a zkoušený měl dopředu vědět, že na něj přijde řada. Snížil se také požadovaný minimální pololetní počet zkoušení, od nynějška postačila jen tři, která nemusela být příliš rozsáhlá. Filologům ubylo práce s opravami domácích prací, všem profesorům ubylo práce se zapisováním známek do třídních výkazů, ubylo také klasifikačních porad. Na druhou stranu Marchetova reforma práci (alespoň těch poctivých) pedagogů do značné míry ztížila. Na rozdíl od dřívějších zvyklostí, kdy bylo vyučování založeno především na frontálním výkladu pedagoga, který dotazy žáků často považoval za drzost a nevychovanost, se nyní začínají prosazovat modernější pedagogické postupy, kladoucí větší důraz na vlastní aktivitu žáků, na jejich zapojení do vyučování. Změna to byla (nebo lépe řečeno mohla být) znatelná, není divu, že jeden ze středoškolských profesorů o tom napsal: „...dnešní vyučování žádá muže energického, dobrého odborníka a výborného methodika... Vždyť musí se držeti věrně učebnice, vybírat z ní látku nejdůležitější a důkladně si ji propracovat. Doby vyučování musí využíkovati do krajnosti: opakovati látku z dřívějších hodin, přednáseti, cvičiti, stále a stále klást otázky, celou třídu udržovati v součinnosti, opravovati, poučovati, pracovati promyšleně, bez únavy, trpělivě, neboť jen tak mohou si žáci osvojiti látku učebnou z valné části již ve škole. Vyučování takové napíná nervy a namáhá nesmírně duševní i tělesné síly učitelovy...“²² Řada profesorů ale zůstala i nadále u starých zvyklostí a učila tak, jak byli po mnoho let zvyklí. Mnoho z nich si navíc stěžovalo, že nový způsob klasifikace způsobuje, že studenti nic neumí a jsou naprosto nepřipraveni na vysokoškolské studium, takže

²² Pajer, Jak se osvědčují nové předpisy..., VČP 19, s. 64n

po zbytek existence Rakouska-Uherska se neustále opakovaly pokusy o opětovné zpřísnění podmínek.

Pro rodiče a většinou i pro studenty bylo nejdůležitějším dokumentem, na kterém se projevila klasifikace, vysvědčení²³. Na základě Nástinu se na něm studenti setkávali hned se čtyřmi hodnocenými kategoriemi - krom znalostí a mravů (tedy chování) se hodnotila také pilnost a pozornost. Poslední položka byla ale brzy, už v roce 1866, zrušena. V tomtéž roce byla také ustálena hodnotící škála. Studentovy vědomosti mohly být ohodnoceny dokonce sedmi stupni - nejvyšší známkou tu byla výtečná, pak následovala výborná, chvalitebná, dobrá, dostatečná, nedostatečná a zcela nedostatečná. Mravy mohl mít student vzorné, chvalitebné, zákonné, méně zákonné nebo nezákonné, také u pilnosti mohla být klasifikace pětistupňová (pilnost vytrvalá, náležitá, dostatečná, nestálá nebo nepatrná).

O dvacet let později, v roce 1886, ministerstvo stupnice trošku okleštilo - v prospěchu byla zrušena známka výtečná, v mravech vzorné chování. Poslední zásah do klasifikačních stupnic přinesla Marchetova reforma, která stupnici zúžila jen na čtyři stupně, a to velmi dobře, dobře, dostatečně a nedostatečně.²⁴ Ta zároveň také zaváděla tu novinku, že klasické vysvědčení dostával student až na konci školního roku, v pololetí se vydával jen výpis z katalogu.

Obzvlášť obtížná byla klasifikace pilnosti - tato známka měla vlastně vzniknout spoluprací celého sboru, resp. všech profesorů, kteří žáka učili. Ti měli přihlížet k jeho přípravě na hodiny, k vypracování domácích písemných prací, ke způsobu, jakým si vede poznámky nebo i k tomu, jestli pilně navštěvuje vedlejší předměty. Samozřejmostí mělo být i zohlednění žákova prospěchu - pokud měl velmi slabé výsledky v učení, pak nemohla být v žádném případě jeho pilnost dostatečná. Také u této velmi sporné, často jen formálně hodnocené kategorie, která bývala neustálým předmětem sporů,

²³ Formulář vysvědčení viz příloha IV

²⁴ Kádner, Vývoj I, s. 323

přinesla zásadní změnu Marchetova reforma, která hodnocení pilnosti na vysvědčení zrušila.

Také vysvědčení mělo několik stupňů. Vysvědčení první třídy s vyznamenáním dostal ten student, který neměl na vysvědčení horší známku než dobrou, přičemž každá dobrá měla být vyvážena jednou výbornou. Zařazení do této kategorie mohla ovlivnit i známka z mravů - pokud měl dotýčný mravy méně zákonné, nemohl dostat první třídu s vyznamenáním, i kdyby měl na vysvědčení samé výborné. Na vysvědčení první třídy mohly být už také dostatečné, do druhé třídy spadala vysvědčení s jednou či dvěma, později i více nedostatečnými (přičemž jen při jedné nedostatečné kynula studentovi naděje na postoupení do vyššího ročníku, to pokud se mu na konci prázdnin podařilo vykonat opravnou zkoušku, která ovšem byla povolována právě jen z jednoho předmětu). Vysvědčení třetí třídy bylo původně takové vysvědčení, na kterém se skvěly tři nedostatečné (nebo jedna zcela nedostatečná), od roku 1879 byla tato kategorie vyhrazena těm žákům, kteří získali nedostatečnou z poloviny předmětů (resp. příslušný počet zcela nedostatečných, které měly stejnou váhu jako dvě nedostatečné). I u hodnocení vysvědčení přinesl ministr Marchet značné ulehčení – třídy vysvědčení nahradilo hodnocení způsobilosti postoupit do vyššího ročníku, takže nejlépe prospívající studenti měli na tomto dokumentu konstatovánu výbornou způsobilost k postupu do vyšší třídy. Horkou novinkou bylo to, že pokud student propadal v nižších ročnících z jednoho předmětu, mohl ještě bez problémů postoupit do dalšího ročníku, protože byl shledán „celkem způsobilým k dalšímu postupu“.

Náročné zkoušení, často ztížené i tím, že řada pedagogů při něm dávala studentům pocítit svou sílu a nadřazenost (dodnes ostatně platí pravidlo, že pokud chce učitel žáka při zkoušení nechat „zkoupat“, je to pro něj velmi snadno realizovatelné) a přísná klasifikace prosívaly mocně řady studentů. Žáků opakujících ročník bývalo vždy několik, věřilo se totiž, že to je vynikající způsob, jak si hlouběji osvojit učivo, a školská rada přímo vyzývala učitele, aby

s tímto dobrodiním rozhodně nešetřili²⁵. Mnoho studentů však tento tlak nevydrželo a ze střední školy raději odešlo. Úbytek to byl často velmi razantní (z padesáti primánů se často k maturitě propracovalo jen 15-20 studentů), i když ne všechny odchody souvisely s neúspěchy ve studiu. V některých případech dotyčný přestupoval na jinou školu téhož typu (většinou při stěhování, které často postihovalo rodiny státních úředníků, nebo když už mu půda školy začala být příliš horká pod nohama), v jiných případech odcházeli studenti po kvartě buď do praxe nebo studovat na jiný typ školy.

Následující tabulka přináší pro představu procentuální údaje o předčasném opuštění studia z našich dvou modelových gymnázií – Akademického v Praze a jindřichohradeckého. Pro Akademické gymnázium bylo zkoumáno pouze dvacetiletí 1870 až 1890, jindřichohradecké údaje pokrývají celé zkoumané období, tj. 1866 až 1918²⁶.

Předčasné ukončení studia

	prima	sekunda	tercie	kvarta	kvinta	sexta	septima
Praha	18,5%	13,5%	10,8%	14,1%	4,6%	2,7%	1,8%
J. Hradec	15,7%	6,1%	6,1%	13%	5,1%	4,4%	1,5%

Tabulka ukazuje, že nejčastěji opouštěli studenti studium hned po prvním ročníku, když zjistili, že jejich síly na střední školu nestačí a potom po kvartě, kde se na vysokém procentu odchodů podílí také studenti, kteří se (ať už z jakýchkoliv důvodů) rozhodli, že jim postačí jen nižší gymnázium. Na poněkud nižších údajích z Jindřichova Hradce se mimo jiné podílí i fakt, že přehled zahrnuje i období po Marchetově reformě (včetně první světové války), kdy byla klasifikace poněkud benevolentnější.

²⁵ Šetelík, Sbírka, s. 289

²⁶ Údaje podle Výročních zpráv Akademického gymnázia a gymnázia v J. Hradci

Maturitní zkouška

C. k. zemský školní inspektor a vládní rada Emanuel Klázl jezdil v době maturit po Čechách a zanechával po sobě dvacet procent reprobovaných na dobu jednoho roku....Má právo jako předseda se tázat maturantů...Taková otázka přiletí jako hrom, maturant se lekne, počne se třást, vy se na něho rozkřiknete, zakoulíte očima, maturant dostane trému, a pak už mu lehce podrazíte nohy... Bude to slast. Ta úzkost těch darebáků, ty ztrápené pohledy! Osm let se leckterý z nich tak tak protloukal a nyní by chtěl rázem všechno přeskočit. Takovému se dá z řecké literatury otázka: „V které básni vyložil Parmenides svou filosofii a co v té básni hlásal odlišného od svých předchůdců, o jejichž činnosti je málo známo?“ A když to nestačí, dorazí se překladem z nejméně pěstovaného autora.

Jaroslav Hašek, Poplašný signál

Zavedení maturitní zkoušky byla jedna z důležitých novinek Bonitz-Exnerovy reformy. Souvisela s prodloužením studia na osm let a zároveň také začala nově podmiňovat vstup na univerzitu. Jejím hlavním cílem, alespoň podle různých nařízení ministerstva školství, tedy mělo být „*prokázati duševní zralost abiturientovu k akademickému studiu*“, přitom váha měla být kladena „*jedině na dosažené všeobecné vzdělání a nikoli na jednotlivé vědomosti*“²⁷, přičemž zkoušejícím mělo jít hlavně o způsob, jak žák uchopil podstatu otázky a jakým způsobem jí vykládá a spojuje se „*spřízněnými představami*“. Další nařízení zase zdůrazňuje, že v posledním ročníku mají učit (a tím pádem i působit u maturit) jen muži „*povahy osvědčené a nade vše podezření vyvýšené, kteří... rozdíl mezi mechanickým naučením a duševním osvojením pochopují a toho podporovati se snaží a také dovedou*.“²⁸ Jak ale naznačuje časté opakování podobných pokynů a koneckonců i na počátku uvedený citát, maturitní komise se těmito principy často neřídily.

²⁷ Šetelík, Sbírka, str. 335

²⁸ Šetelík, Sbírka, str. 349

Maturitní zkouška dlouho vydržela v podobě, kterou jí dali oba reformátoři. V podstatě až do reformy ministra Marcheta zůstávalo její pojetí stejné, měněny byly jen některé méně zásadní věci. Zkouška sama měla písemnou a ústní část, které na sebe původně měly v podstatě bezprostředně navazovat – nařízení z roku 1853 připomínalo, že se volno mezi oběma částmi nemá dávat už z toho důvodu, že u maturity nejde o memorování vědomostí²⁹. Brzy se ale stalo zvykem, ke konci 19. století i úředně posvěceným, dávat studentům před ústními zkouškami týden volna. Vše probíhalo na konci školního roku, maturity dokonce mohly zasahovat i do prázdnin. K maturitě se mohl přihlásit každý student maturitního ročníku (s výjimkou těch, co propadli v pololetí), krom toho se k této zkoušce mohli hlásit i externí a privátní studenti. Maturitu na státní gymnázia chodili skládat také studenti ze škol, které neměly právo veřejnosti³⁰.

V písemné části se skládala zkouška z mateřského jazyka, na kterou bylo vyhrazeno pět hodin. Studentům při ní mělo být zadáno takové téma, aby zároveň prokázali i svou všeobecnou vzdělanost (zároveň to samozřejmě nesmělo být téma, na jaké už ve škole nějakou práci psali). Dalšíh pět hodin trvala zkouška z latiny, při které se překládalo jak z latiny, tak do latiny. Kratší byly písemné práce z matematiky (čtyři hodiny) a řečtiny (3 hodiny, jen překlad z řečtiny). Nařízení doporučovala, aby ke překladům z klasických jazyků byli voleni snadnější autoři, ovšem jen takové pasáže, které se neprobíraly ve škole. Student si mohl také zvolit i písemnou práci z druhého zemského jazyka, tedy v případě českých gymnázií z němčiny. I pro tuto práci byly vyhrazeny tři hodiny, známka z ní se ovšem nebrala v potaz při celkovém hodnocení studenta.

Úkoly pro písemné práce navrhovali profesoři gymnázia (na ty vyšší místa apelovala, aby témata otázek studentům předčasně neprozrazovali), z návrhů pak vybírala zemská školní rada, která také měla pravomoc navrhnout otázky sama. Stejná instituce navrhovala

²⁹ Šetelík, Sbírka, str. 337

³⁰ Např. studentky Minervy skládaly maturitu na Akademickém gymnáziu.

otázky i v případě, že byl student při zkoušce přistižen při podvodu (*tedy když používal cizí práci nebo nedovolené pomůcky nebo dokonce i v tom případě, že někomu radil*). Takový student pak měl ve zvláštním termínu opakovat všechny písemné zkoušky a jeho podvod měl být zmíněn i v maturitním vysvědčení. V praxi se ovšem většinou k těmto krajním řešením pedagogové neuchylovali, přistižený obvykle maximálně opakoval tu písemnou práci, při které se zachoval nedovoleným způsobem.

Ústní zkouška byla původně velmi rozsáhlá. Bonitz s Exnerem totiž ve svém návrhu počítali s tím, že se bude konat ze všech předmětů. To se ale v praxi ukázalo jako příliš náročné, proto byly zkoušky z některých předmětů zrušeny – v roce 1855 to byla biologie, 1856 filosofická propedeutika a konečně v roce 1878 náboženství³¹. Na závěrečné vysvědčení se zapisovala jen průměrná známka z těchto předmětů za poslední dva roky. Postupně bylo také prosazeno pravidlo, že studentu může být odpuštěna ústní zkouška z fyziky a z dějepisu se zeměpisem, pokud mu z těchto předmětů vychází za poslední dva ročníky průměrná známka odpovídající prvním dvěma stupňům klasifikační stupnice. Z ostatních předmětů, tedy z latiny, řečtiny, češtiny a matematiky byla ústní zkouška povinná. Zkoušení ze všech předmětů mělo proběhnout v jednom dni.

Maturitní komisi tvořili učitelé povinných maturitních předmětů, jejím předsedou byl zemský školní inspektor nebo jiná osoba delegovaná zemskou školní radou. Inspektor měl právo do zkoušení zasahovat a pokládat doplňující otázky. Zároveň měl také přímo povinnost zasáhnout proti každé nespravedlnosti a nesprávnosti při zkoušení (tím se myslelo ovšem především to, aby abiturient nebyl náhodou prohlášen za zralého nezaslouženě³²). Zkoušející učitel zas měl při zkoušení studenta vést a své otázky podle něj upravovat. Krom toho „*ježto maturitní zkouška nemá za účel nějaké poučování, nesmí examinátor omyly, jež zkoušenec nemůže hned opravit, anebo*

³¹ Šetelík, Sbírka, str. 352

³² Šetelík, Sbírka, str. 349

*jichž nepozná, dále rozváděti.*³³ Studenti neměli dopředu znát konkrétní otázky, jež budou u maturity pokládány, ty si měl každý profesor důkladně vypracovat jen pro svou vlastní potřebu.

Komise vždy na závěr všech zkoušení rozhodovala o tom, zda je abiturient dospělý nebo nedospělý k návštěvě univerzity³⁴. V případě vynikajících výsledků mohl být absolvent prohlášen dokonce za dospělého s vyznamenáním. Za nedospělého byl považován v tom případě, že jeho výkon v jednom či více předmětech byl shledán jako neuspokojivý (to se týkalo i výsledků písemných zkoušek). Pokud se jeho neúspěch týkal jen jednoho předmětu, mohla mu být povolena opravná zkouška hned na podzim, ve většině případů byli ale nedospělí studenti reprobováni na další rok, v případě obzvlášť děsivých výsledků mohla být reprobace navržena dokonce na dobu neurčitou. Když abiturient u maturitní zkoušky neuspěl ani na druhý pokus, zbývala mu k dosažení „dospělosti“ už jen jediná cesta – velmi zdvořilá žádost zemské školní radě, aby mu povolila opakovat zkoušku ještě jednou.

Velká náročnost maturitní zkoušky (která se často, přes všechny výzvy školských úřadů, měnila v podrobné zkoumání vědomostí načerpaných za celých osm let) vyvolávala častou kritiku z mnoha stran. Přesto došlo k zásadní proměně až téměř na konci sledovaného období. Ministr vyučování Marchet v roce 1908 maturitu značně zjednodušil. Došlo k redukci písemných zkoušek – zcela zrušena byla písemná práce z matematiky, u latiny byl ponechán jen překlad z latiny. Při písemné zkoušce z vyučovacího jazyka si abiturient mohl nově volit ze tří zadaných témat. Ubylo i předmětů, jejichž znalost byla prověřována před komisí. Ústně byl student zkoušen buď jen z latiny nebo jen z řečtiny, přičemž o tom, který z nich to bude, rozhodovala lepší písemná práce. Zcela odpadla

³³ Šetelík, Sbírka, str. 335

³⁴ Maturitní vysvědčení z klasického gymnázia opravňovalo jeho absolventa ke studiu všech fakult univerzity, pokud se rozhodl studovat na technice, musel nejprve skládat vyrovnávací zkoušky z deskriptivy a kreslení. Obdobná situace nastávala i u absolventů reálných gymnázií a reálék, ti museli zas vyrovnávací zkoušky (většinou z klasických jazyků) podstoupit při zájmu o většinu univerzitních fakult.

fyzika, takže místo šesti zkoušek teď abiturienti skládali jen čtyři (kromě jednoho z klasických jazyků to byla ještě zkouška z vyučovacího jazyka, matematiky a dějepisu se zeměpisem). Nebezpečný hrot ale ulomil zkouškám dospělosti především nový způsob hodnocení. Na to, aby byl od nynějška student uznán dospělým k návštěvě univerzity, stačila nyní i jen většina hlasů. To v praxi znamenalo, že šanci odmaturovat získal nyní i ten, kdo z jednoho předmětu neuspěl. Další novinkou bylo i to, že reforma zaváděla nově reprobaci na půl roku, takže ten, kdo byl od maturity vyhozen, se jí mohl pokusit zopakovat už v únorovém termínu.

I přes toto zjednodušení zůstávaly maturity pro studenty obtížnou a někdy nervy drásající záležitostí, a tak asi nikoho neudiví, že se mladí mužové snažili především při písemných úkolech doplnit své vědomosti různými nepříliš legálními způsoby. Některé z nich nás jistě nepřekvapí, neboť se s nimi ve školách můžeme setkat dodnes, a to nejen u maturit. Jednalo se především o používání rozličných nedovolených pomůcek všech druhů i velikostí, tedy od taháků přes učebnice po slovníky - jeden z bývalých jindřichohradeckých studentů Antonín Langer ve svých pamětech například vzpomíná na to, jak jeden jeho spolužák jen o vlas unikl odhalení, když mu při školní bohoslužbě, které se maturující účastnili odděleně pod ostřížím dohledem ředitele, praskl knoflík u vesty a slovníky a gramatiky, které měl pod ní schovány, se vyvalily ven, naštěstí mimo ředitelův dohled.³⁵ Běžná byla i vzájemná kolegiální výměna informací, leckdy dokonale zorganizovaná, nebo opisování od lépe připravených spolužáků.

Další možností, jak doplnit své chabé znalosti, bývala pomoc přicházející zvenčí. Mezi absolventy gymnasia, kteří obvykle cítili na svou „alma mater“ silnou vazbu, se většinou našlo dost lidí, ochotných pomoci svým mladším kolegům (kolegialita a soudržnost mezi studenty několika ročníků byla také běžným jevem). Věčným

³⁵ Langer, A., JH události a sensace č. 131, Před písemnou maturitou (strojopis v soukr. vlastnictví)

problémem ovšem bylo, jak k nim dostat zadání otázky a především, jak nenápadně a včas dopravit vypracovaná řešení zpátky k maturantům. Podle Langra³⁶ se údajně načas osvědčil transport vypracovaných otázek v houskách, které školník o desáté hodině přinášel maturantům na občerstvenou. Tento způsob se prý ale brzy prozradil, a to v okamžiku, kdy si jeden dozírající profesor chtěl také dopřát svačinu.

Právě studentům jindřichohradeckého gymnasia někdy v polovině devadesátých let náhoda pomohla k zřejmě unikátnímu řešení tohoto problému. Gymnasium tehdy ještě sídlilo v budově bývalého jezuitského semináře (dnešního musea), sousedící s městskou branou. Z druhé strany této brány stávala oblíbená studentská hospůdka hostinského Fáry, velkého příznivce studentů. Mezi povinnosti hostinského patřilo i natahování a údržba věžních hodin, z pudy hostince se proto dalo podstřešní chodbou dojít nejen k hodinám, ale v podstatě až nad gymnasium. Do této chodby ústil také větrák záchodu, určeného pro žáky vyššího gymnasia. Dnes už asi nezjistíme, koho z tehdejších studentů napadlo této příznivé situace využít, ze vzpomínek několika z nich víme jen, že se brzy zaběhl následující postup. Po rozdání témat odešel jeden z maturantů na záchod a vyhodil papírek s otázkou z okna na ulici, kde už čekal hostinský. Tím bylo zadání neprodleně dopraveno do hostince, kde už čekali sympatizující vysokoškoláci (ti se na počátku 20. století dokonce konstitovali ve spolek nazývaný Akademie), kteří co nejrychleji otázku vypracovali a rozmnožili. Když byly odpovědi hotové, vyšel hostinský na ulici a nějakým domluveným znamením to dal studentům najevo (např. hlasitě sháněl svou dceru), jindy byla už předem domluvena hodina předání. Vypracované taháky byly dopraveny přes pudy nad otvor a shozeny dolů, na záchod, kde si je další student vyzvedl. Jeden z pamětníků³⁷ si ovšem stěžuje, že narychlo vypracovaná témata byla často odbytá, překlady nepřesné a při matematice se prý i stalo, že příklad byl vypočítán špatně.

³⁶ Langer, c. d., č. 92, 131

³⁷ Otto Kar, Táhle maturita, Č. Slovo, 27. IV. 1938

Výpomoc sympatizujících akademiků byla odeprána oktávě z roku 1901³⁸. Ta totiž měla ve svých řadách profesorského synka, který neuměl držet jazyk za zuby a doma cosi neprozřetelně naznačil. Dotyčný profesor si to nenechal pro sebe a informoval vedení školy. Ředitel se rozhodl na studenty vyzrát a překvapit je zvláštním opatřením - v den písemek je nechal přestěhovat z oktávy do jiné třídy, kam nebylo možné dopravit taháky zvenčí. Ovšem díky školníkovi, který se o chystaném opatření dozvěděl a oktávu předem varoval (samozřejmě že ne zadarmo), si maturanti dokázali i tentokrát pomoci. Využili toho, že se při písemných maturitách vždy dodržoval stabilní zasedací pořádek, totiž že v předních lavicích sedávali ti nejslabší a pro premianty bylo vyhrazeno místo vzadu, a poprosili školníka, aby předem připevnil pod desky zadních lavic průklepové a průpisové papíry. Primusové pak díky tomu mohli v poměrném klidu vypracovat v dostatečném množství taháky pro své slabší spolužáky.

Při maturitách v roce 1905 putovala témata naposledy větrákem, v tomto ročníku se ale našel zrádce, podle všeho notorický donašeč, který profesorský sbor na pro některé spásonosný větrák upozornil.³⁹ Přes prázdniny byl otvor zazděn a oktáva, na kterou nyní čekala maturita, byla poněkud zaskočena. Chlapecká podnikavost, vynalézavost a hlavně sklon k dobrodružstvím se ale přenesl i přes tuto překážku - několik odvážlivců probouralo v několika nedělních odpoledních zed' mezi městskou bránou a gymnasiální půdou tak, aby se tudy dalo alespoň prolézt. V mezidobí byl průchod maskován kamením a cihlami. Doprava vypracovaných elaborátů se tím podstatně ztížila a prodloužila, protože hostinský Fára musel složitě prolézat potmě trámovým a otázky pak posílal komínem, který naštěstí pro studenty měl dvířka jak na půdě, tak v předsínce jednoho záchodu.⁴⁰

Nezbytnou součástí této konspirace byla i „Akademie“, o které už padla zmínka. Byla to vlastně společnost bývalých absolventů

³⁸ Hrubý T, Od jara k létu, s. 200

³⁹ Liška F., Jub. sjezd maturantů z r. 1905, s. 27

⁴⁰ O. Kar, c. d.

gymnasia, většinou vysokoškoláků, ale i některých už hotových doktorů, která se v době písemných maturit scházela u Fárů s cílem pomoci ubohým abiturientů a která se honosně nazvala "Akademie věd a umění v Jindřichově Hradci". Její členové si v místnosti za Fárovým hostincem, která byla jejich sídlem, vždy předem připravili všechny vhodné příručky, slovníky, tabulky a gramatiky a pak už jim nezbývalo než čekat, až hostinský dopraví otázku. Hned poté propukl hektický shon, na vypracování bývalo minimum času, u české práce se zhotovovaly až tři různé verze, aby výsledné písemky nebyly shodné, tahák si také musel příjemce samostatně dopracovat. Poměrně nejjednodušší a nejrychlejší bývalo vypracování dějepisných témat a překladů z latiny a řečtiny - nadějných klasických filologů i historiků bývalo mezi absolventy hradeckého gymnasia vředycky dost. Nejvíce obtíží pak většinou působily matematické a geometrické úlohy. Jednou se dokonce stalo, že otázka z matematiky byla tak složitá, že s ní nedokázal hnout žádný z členů. Čas rychle kvapil a „akademikové“ se dostávali do úzkých. Na poslední chvíli si ale vzpomněli na věhlasného hradeckého šachistu JUDr. Matouška, který rád řešil složité matematické úlohy. Vyslali za ním tedy tryskem spěšného posla, který se do půl hodiny vrátil i s vyřešeným příkladem. Reputace společnosti byla zachráněna, jejich taháků tehdy údajně využili i dobří žáci.⁴¹ Vypracované elaboráty se pak rozmnožovaly buď na hektografu nebo diktátem, v tom případě nějaký dobrý stylista diktoval několika lidem znění úlohy přímo na čisto.

I v tomto případě se ovšem tak dlouho chodilo se džbánem pro vodu, až se ucho utrhlo, jak můžeme zjistit z gymnasiálních protokolů.⁴² V roce 1911 zpozoroval při písemných maturitách z řečtiny dozírající profesor Plicka, že u jednoho žáka spadlo cosi podezřelého na zem. Při bližším ohledání zjistil, že je to balíček deseti hektografovaných překladů druhé části maturitního textu. Při důkladné prohlídce třídy byl objeven ještě lístek s první částí překladu a Lepařův řecko-český slovník. Následovalo velké vyšetřování, při

⁴¹ Langer, c. d., č. 92, Akademie věd

⁴² SOkA JH, fond Gymnasium, kart. 31 - protokoly o konferenčních poradách

kterém studenti samozřejmě většinou zapírali, že by měli nějakou povědomost o tom, jak se do třídy lístky dostaly, nebo že překladu při své práci použili. Profesori po důkladném porovnání podstrčeného překladu s úlohami oktávánů usoudili, že z devěťadvaceti žáků jich jen deset není podezřelých z použití taháku nebo pomoci jiným a třináct dalších že při své práci opisovalo. Podle úsudku profesorů - filologů byl ovšem podstrčený překlad jen nedokonalý a neumělý. Zemská školní rada samozřejmě nařídila opakování zkoušky o volném dnu, což se také za zostřeného dohledu stalo. Studenti se nevyhnuli potrestání, které ale nebylo přehnaně přísné - většinou vyvázli jen s ředitelskou důtkou a zhoršenou známkou z mravů, značná část profesorů totiž zřejmě usoudila, že nejhorším trestem pro provinilé abiturienty bylo už samo přísné opakování zkoušky.

Jindřichohradecké gymnázium samozřejmě nebylo jediné, kde podobná výpomoc fungovala. I když málokde měli tak do detailů propracovaný systém, princip nedovolené podpory se příliš nelišil. Tak například student Akademického gymnázia Miroslav Navrátil⁴³ (který studoval v letech 1872 až 1880) vzpomíná na to, že si po vzoru svých předchůdců zřídili zvláštní komité, které konalo přípravné schůze v plzeňské pivnici na Perštýně. Každý spolužák přispěl do speciálního maturitního fondu padesáti krejcary, z vybrané sumy byl zakoupen hektograf, papír a také „*častovány pracovní síly*“⁴⁴. Jako spolupracovníky si totiž sehnali tři univerzitní posluchače, připravili si také „kospirační byt“ v blízkosti školy, kde mohli jejich pomocníci nerušeně pracovat. Maturanti zadané téma napsali na papír, který vyhodili na ulici. V deset hodin pak byla vypracovaná a nahektografovaná otázka dopravena na gymnaziální záchod, odkud pak jeden ze studentů zajistil nenápadně distribuci mezi spolužáky. Zkrátka nihil novi sub sole.

⁴³ Navrátil, M.: Z mých vzpomínek, in Almanach žáků Akademického gymnázia, s. 151 - 153

⁴⁴ Navrátil, c. d., s. 151

Obsah vzdělávání

„...dali nám klapky na oči, abychom neviděli svět a život a do duší nám cpali abstrakce, věci neživé a nicotné trosky mrtvých světů, které jsme po letech musili všechny zapomenout, abychom byli lidmi a mohli vůbec žít...“

J. S. Machar, Konfese literáta, str. 76

Přibližnou představu, co vše patřilo do středoškolského vzdělání a co vše se měli studenti gymnázií ve škole naučit, poskytují především učební plány a osnovy. Tyto dokumenty vznikaly centrálně a byly tedy závazné pro všechny státní střední školy, řídila se jimi ale také většina škol s jiným zřizovatelem (tím byly nejčastěji obce, které doufaly, že jimi založená škola bude později převzata státem, proto se osnovy nemohly lišit.) Také v této oblasti byl pro druhou polovinu 19. století základem Nástin. Bonitz s Exnerem vytvořili učební plán, který s drobnými korekcemi vydržel šedesát let. Následující tabulka přináší přehled předmětů i hodinových dotací v jednotlivých třídách.

Učební plán z roku 1849⁴⁵

	prima	sekunda	tercie	kvarťa	kvinta	sexta	septima	oktáva	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latina	8	6	5	6	6	6	5	5	47
řečtina	0	0	5	4	4	4	5	6	28
vyučovací jazyk	4	4	3	3	2	3	3	3	25

⁴⁵ Všechny přehledy učebních plánů dle Kádner, O., Vývoj a dnešní soustava školství, Šafránek, J., Za českou osvětu, Šafránek, J., Školy české a Veselá, Z., Česká střední škola

dějepis + zeměpis	3	3	3	3	4	3	3	3	25
matematika	3	3	3	3	4	3	3	0	22
fyzika + biologie	2	2	3	3	2	3	3	3	21
filozofická propedeutika	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Celkem	22	20	24	24	22	22	22	24	

Přestože v tomto učebním plánu stále hrají prim klasické jazyky, oproti dřívějším osnovám bylo jejich výsadní postavení velmi zmírněno, ve větší míře se začínají prosazovat také přírodní vědy. Změnil se také vyučovací jazyk – zatímco dříve se až na výjimky všechny předměty vyučovaly v latině, nyní se začíná učit především v němčině, i když na krátkou dobu po revoluci v roce 1848 se na některých středních školách mohly používat i národní jazyky (resp. na některých gymnáziích bylo možné některé předměty učit v národním jazyce).

K první drobné úpravě Bonitz-Exnerových osnov přistoupila vláda v roce 1855. Změny to byly skutečně jen kosmetické – latině byla přidána jedna hodina, hodiny řečtiny byly v rámci jednotlivých ročníků přerozděleny a filozofická propedeutika byla zavedena už do septimy.

Učební plán z roku 1855

(nově přidané hodiny jsou označeny tučně)

	prima	sekunda	tercie	kvarta	kvinta	sexta	septima	oktáva	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latina	8	6	6	6	6	6	5	5	48
řečtina	0	0	5	4	5	5	4	5	28
vyučovací jazyk	4	4	3	3	2	3	3	3	25
dějepis + zeměpis	3	3	3	3	4	3	3	3	25
matematika	3	3	3	3	4	3	3	0	22
fyzika + biologie	2	2	3	3	2	3	3	3	21
filozofická propedeutika	0	0	0	0	0	0	2	2	4
celkem	22	20	25	24	25	25	25	23	

V podobném duchu se nesly i změny učebního plánu v roce 1884. Nejviditelnější změnou bylo rozdělení biologie a fyziky do dvou samostatných předmětů, jinak se opět hlavně přidávaly hodiny latině, matematice a dějepisu se zeměpisem. Už dříve, po roce 1866 (tedy poté, co se jako vyučovací jazyk na českých středních školách prosadila čeština) přibyla v učebních plánech českých gymnázií také němčina, která byla sice teoreticky nepovinná, ovšem v praxi se stala de facto povinnou záležitostí. (O tom svědčilo i její výjimečné umístění v rozvrhu – přestože nepovinné předměty byly vyučovány až v odpoledních hodinách, němčina byla zařazována i do dopoledne stejně jako ostatní závazné předměty.) Měla zhruba stejnou hodinovou dotaci jako čeština.

Učební plán z roku 1884

	prima	sekunda	tercie	kvarta	kvinta	sexta	septima	oktáva	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latina	8	8	6	6	6	6	5	5	50
řečtina	0	0	5	4	5	5	4	5	25
vyučovací jazyk	4	4	3	3	3	3	3	3	26
dějepis + zeměpis	3	4	3	4	3	4	3	3	27
matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
biologie	2	2	2 ¹	0	2	2	0	0	10
fyzika	0	0	2 ¹	3	0	0	3	3	11
filozofická propedeutika	0	0	0	0	0	0	2	2	4
celkem	22	23	24	25	25	25	25	25	

Pozn. V tercii se jedno pololetí vyučovala biologie, druhé pololetí fyzika

Jedinou výraznější změnu ve složení předmětů a jejich hodinové dotaci přinesl až učební plán z 20. 3. 1909, který nechal vypracovat ministr Marchet v rámci svých reforem. Studentům gymnázií přibývají nové předměty (např. povinný tělocvik), jiné předměty se osamostatnily (např. dějepis a zeměpis). Díky tomu ovšem také citelně vzrostl počet hodin, které museli studenti ve škole trávit. Zároveň se poněkud změnil i obsah některých předmětů, například v dějepise se poprvé jako součást předepsané látky objevuje to, co bychom dnes nazvali občanskou naukou.

Marchetův učební plán

	prima	sekunda	tercie	kvarta	kvinta	sexta	septima	oktáva	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latina	8	7	6	6	6	5	5	5	48
řečtina	0	0	5	4	5	5	5	5	29
vyučovací jazyk	4	4	3	3	3	3	3	3	26
dějepis	0	2	2	2	3	4	3 ²	4	20
zeměpis	2	2	2	2	1	1	3 ²	3	16
matematika	3	3	3	3	3	3	3	2	23
biologie	2	2	3 ¹	3	2/3	0	0	0	12/13
fyzika + chemie	0	2	3 ¹	0	0	0	4	3/4	12/13
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
kreslení	3	3	2	2	0	0	0	0	10
filozofická propedeutika	0	0	0	0	0	0	2	2	4
Celkem	26	29	30	29	27/28	25	27	31/32	

Pozn: V tercii zůstává v prvním pololetí biologie, v druhém fyzika, v septimě se podobně o hodinovou dotaci dělí dějepis a zeměpis.

Jak měl vypadat konkrétní obsah jednotlivých předmětů se dozvídáme především z osnov. Osnovy pro státem zřizované či garantované školy vznikaly centrálně a byly závazné pro všechny

pedagogy těchto škol. I ony, stejně jako učební plány, prošly několikerou úpravami, které měly ovšem vesměs kosmetický charakter. Z pohledu dnešního pedagoga jsou osnovy obvykle poměrně stručné, ba v některých předmětech až úsečné a už jen z letmého pohledu do nich je jasné, že ve vyučování bylo hlavním cílem osvojování si poznatků, tedy faktů a pojmů. Mnohem méně se ve výuce kladl důraz na poznání příčin či vztahů mezi jevy nebo na praktické činnosti.

Stručnost osnov ovšem neznamenal, že si středoškolský profesor mohl naplňovat jednotlivá témata předepsaná osnovou libovolnou látkou. Jeho průvodcem v tomto směru byly učebnice, které většina učitelů ctíla a podle nichž vykládala téměř slovo od slova. V řadě předmětů se navíc silně projevoval vliv pozitivismu, proto byly učební texty nabitý především obsáhlými popisy mnoha faktů. (Typický je v tomto ohledu například dějepis, jehož učebnice prezentovaly po většinu zkoumaného období historii jako dopodrobna vyložený sled politických událostí a válek, s řadou dat a jmen.) Pro studenty bylo většinou příjemným překvapením, pokud se setkali s pedagogem, který se nenechal svázat diktátem učebnice a o svém předmětu a o tom, jak ho studentům srozumitelně předat, hlouběji přemýšlel. „*Dr. Hejzlar předepsaných školních učebnic nedbal. On pro třídu učební osnovu zpracoval si sám a sice dle své vlastní individuality a dle poměrů ve třídě panujících...školních knih jsme u něho ani v tom nejmenším neužívali. Neřekl nikdy, abychom si jich nekoupili, neposuzoval a neodsuzoval je, zkrátka choval se, jako by jich na světě vůbec nebylo a učil tomu, čemu naučiti měl, úplně samostatně dle vlastního rozvrhu a dle svého zpracování....Na vyšším gymnasiu přednášel nám z fyziky více, nežli bylo ve předepsané školní knize...již r. 1880 vyložil nám tehdy v plenkách nacházející se telefon.*“⁴⁶ Mnoho takových profesorů, o kterých by ve vzpomínkách na svá studia mohli napsat podobná slova, studenti ovšem nepotkávali.

⁴⁶ Řezníček, V., Královéhradecké vzpomínky, s. 72

Náplň jednotlivých předmětů

„Bylo by záhodno, aby vás odvezli do arény a pošvali na vás profesory a ředitele středních škol. Pak by se vás liktoři veřejně ptali na skladbu latinskou a vaše odpovědi by rozzuřily profesory. Povraždili by vás v písku arény, poněvadž neumíte užít náležitě konjunktivu po spojce cum a infinitivu cum accusativo. Jiné dal bych hodit lvům, poněvadž nesprávně užívají futura exakta. Jest hrozným zjevem, že tvůj spolužák Winter vymýšlí si slovíčka latinská, je-li pak tázán na různé významy, przní jazyk latinský...“

Jaroslav Hašek, Sen kvartána Papouška, str. 62

Klasické jazyky

Klasickým jazykům, tedy latině a řečtině, poskytovaly osnovy po celé zkoumané období zdaleka největší prostor, zabíraly něco přes 40 procent vyučování. Latina a řečtina byly zároveň také předměty, jejichž postavení ve středoškolském vzdělání vyvolávalo bouřlivé diskuse. Významné postavení klasické filologie ovšem nebylo náhodné. Velkou roli tu samozřejmě hrála tradice, neméně důležitou roli hrála ovšem i očekávání rakouské vlády⁴⁷. Výuka klasických jazyků totiž měla v mnohonárodnostní habsburské monarchii převzít funkci jakéhosi jednotícího kulturního faktoru, který měl pomáhat překlenovat rozdíly mezi národními kulturami i jazyky a tím i usnadňovat soužití obyvatel říše. Zároveň se tu projevovala i snaha přiblížit obsah vzdělání tomu, co se vyučovalo v Německu a prohloubit tak jejich společné kulturní zázemí. Velkou oporu mělo klasickofilologické vzdělání i mezi absolventy gymnázií. Vystudování gymnázia bylo totiž vstupenkou do určitého společenského postavení (především do státní služby) a ti, co ho dosáhli, pak bránili toto své postavení (a z něj plynoucí privilegia) právě i lpěním na „osvědčeném“ obsahu i formě vzdělání.

⁴⁷ Svatoš, M.: Postavení a funkce klasických jazyků ve všobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století, s. 148nn, in Documenta Pragensia XI., Praha 1993

Proti takto pojatému vzdělání se ovšem zdvihala kritika z mnoha stran. Hned po zavedení Bonitz-Exnerovy reformy se jako první ozvala katolická církev. Té se nelíbilo, že se v latině a řečtině studenti zabývají antickými texty, protože považovala antickou humanitu z nich vyplývající za nekřesťanskou a necírkevní⁴⁸. Další kritici se objevovali mezi českými vlastenci. Některým z nich se zdálo, že vzdělání založené na klasických jazycích neodpovídá potřebám vlastenecké výchovy a české společnosti⁴⁹.

Nejvíce kritiků se ovšem našlo přímo mezi pedagogy či odborníky pedagogikou se zabývajících. Šlo o tzv. realisty, tedy stoupence moderních jazyků a přírodních věd. Ti nacházeli hned několik důvodů ke kritice privilegovaného postavení latiny a řečtiny. Studium klasických jazyků vytýkali především důraz na formální vzdělání. Učitelé těchto předmětů měli totiž velmi často sklon, slovy T. G. Masaryka, k „filologickému nimrání“, tedy ke lpění na rozboru gramatických struktur či slovní zásoby, antika jako celek jim ale velmi často unikala. Klasičtí filologové také s oblibou vyzdvihovali své předměty jako cestu k osvojení si logického myšlení, v tomto případě ovšem měli realisté po ruce námitku, že mnohem lepším prostředkem k osvojení si logického myšlení je matematika.

Další častou námitkou proti humanitnímu vzdělání v rakouském pojetí byla teze, že základem vzdělání nemůže být antická vzdělanost, protože antika nekoresponduje s dnešním světem, nenabízí odpovědi na dnešní problémy, proto mnozí kladli důraz především na výuku moderních jazyků a na studium jejich literární tvorby. Poslední skupina kritiků vycházela z podobných východisek – gymnázia podle nich nebrala zřetel na potřeby praktického života, stejně jako nereflektovala bouřlivý rozvoj přírodních věd a techniky.

⁴⁸ Ministerstvo kultu a vyučování na tuto kritiku zareagovalo hned v padesátých letech – v roce 1853 byl vydán výnos, který nařizoval vyučovat klasickou filologii z křesťanského hlediska, krátce poté bylo vyučování na gymnáziích postaveno pod dozor biskupů. Svatoš, s. 149

⁴⁹ Jedním z prvních, kdo kritizoval gymnaziální vzdělání z tohoto pohledu, byl např. Karel Havlíček Borovský.

Kritizována byla především naprostá zbytečnost staré řečtiny pro moderní dobu.

Přestože se po celou druhou polovinu devatenáctého století objevovaly snahy omezit postavení klasické filologie v rámci středoškolského vzdělání a přesto, že na stránkách novin a časopisů zuřily často tuhé boje mezi jejími přívrženci i kritiky⁵⁰, latina a řečtina si udržely svoje zásadní postavení ve výuce. Několikrát sice došlo ke změně osnov, ovšem změny to byly vždy jen drobné, vždyť řada pedagogů a úředníků na ministerstvu či školní radě sdílela následující názory: „*Práce pak, se studiem humanitním spojená, přináší mládeži nejušlechtilější ovoce stromu vzdělání. Toto zlaté ovoce – výchovu k ryzí lidskosti, k idealismu, k probouzení snah po pravém velikém úkolu života lidského, nesoucím se po pravdě, dobru a kráse podceňuje doba nynější. (...) Bylo by zpozdilostí v době nynější zavíratí brány gymnasia zdravému realismu a praktičtější výchově; ale bylo by kulturní pohromou, jestliže by se tak stalo ke značnější újmě výchovy mládeže směrem ideálním.*“⁵¹

Co se tedy měli studenti gymnázia vše naučit během hodin latiny? Podle osnov, které vyšly v Šetelíkově Sbírce normalíí⁵² (a které se příliš neodlišovaly od osnov předchozích i následujících), to mělo na nižším gymnáziu vypadat následovně. Jako učební cíl tu osnovy stanovují zběhlost v latinské gramatice a obratnost v překladu snazších latinských spisovatelů. V primě si měli studenti osvojit většinu latinské morfologie a některé jednodušší věci ze syntaxe (některé vedlejší věty), důraz byl kladen na překlad z i do latiny. V sekundě se prohlubovala znalost morfologie, v syntaxi přibýly některé polovětné konstrukce jako např. ablativ absolutní nebo vazba akuzativu s infinitivem. V tercii už se těžiště hodin přesouvalo k četbě, přičemž se začínalo především s poměrně jednoduchým Nepotem. Samozřejmostí bylo neustálé opakování a procvičování

⁵⁰ Řada polemik se objevila např. na stránkách Věstníku českých profesorů, viz např. Loukotka, Fr. Kapitoly o gymnasiálním studiu latiny a řečtiny, in Věstník XIV, str.

11-23, 111-118, 257-262, 325- 327 a 405 - 420

⁵¹ Loukotka, Fr, c. d., str. 418n

⁵² Šetelík, Sbírka, str. 379 nn

gramatiky i slovní zásoby. V kvartě se opět především četlo, tentokrát Caesarovy Zápisky o válce galské, studenti byli také uvedeni do některých tajů latinského verše, měli se seznámit s dvěma základními epickými metry, s hexametrem a elegickým distichem.

Na vyšším gymnáziu byl učební cíl už přece jen vyšší – krom znalosti římské literatury i římského státního zřízení tu osnovy požadují „*osvojení si smyslu i pro stilistické tvary latinské řeči a tím i přímo pro krásu řeči vůbec*.“⁵³ Toho mělo být dosaženo především prostřednictvím latinské četby, které byla v rámci hodin věnována naprostá většina času. Jedna hodina týdně (tedy přibližně jedna šestina či pětina hodinové dotace) pak měla být věnována gramaticko-stylistickým cvičením, které měly studentům pomoci uchovat si jistotu v používání latinské gramatiky a prohloubit jejich cit pro uhlazený překlad do latiny. V kvintě se četly Liviovy dějiny, v druhém pololetí přišla na řadu Ovidiova poezie (vybrané partie z Proměn a Kalendáře). V sextě přišlo v próze na řadu hned několik autorů – Sallustius, Cicero (v této třídě se začínalo na Ciceronovy poměry poměrně jednoduchou první řečí proti Catilinovi) a Caesar (na rozdíl od kvarty tentokrát osnovy doporučovaly vybrané partie ze Zápisků o válce občanské). Druhé pololetí bylo opět zasvěceno básním, tentokrát z pera Vergilia (vybrané části z Eklog a Zpěvů pastýřských, eventuálně první části Aeneis). Septima byla v próze vyhrazena Ciceronovi. U něj byl profesorům na vůli ponechán výběr, které řeči (alespoň dvě) a který z jeho dialogů budou se studenty číst. Z poezie se pokračovalo ve Vergiliově Aeneis. V posledním ročníku se studenti ponořili do textů Tacitových a Horatiových⁵⁴. Po absolvování tolika hodin latiny byly studenti latinou doslova prosáklí, takže si mohli s latinou i zažertovat, dochovala se nám řada „latinských“ či makaronských textů⁵⁵, latina se prosadila třeba i do hospodských litanií⁵⁶.

⁵³ Šetelík, Sbíрка str. 380

⁵⁴ Jen drobné porovnání – studenti gymnázia během svého studia stihli přečíst téměř totéž množství latinské literatury v originále, jaké dnes načtou vysokoškolští studenti oboru latina.

⁵⁵ Ukázka „latinského“ blahopřání k maturitě viz příloha VI

⁵⁶ V Jindřichově Hradci se na konci školního roku i při jiných příležitostech světily tupláky následující latinskou litaní: A: Domine, domine prelate! Dav: Quid vis?

Druhým klasickým jazykem byla řečtina, předmět, který se stal postrachem mnoha studentů a také mnoha z nich „dopomohl“ k odchodu ze školy. Zároveň to byl jediný předmět, z kterého mohli být alespoň někteří studenti osvobozeni. Bylo totiž možné si podat žádost k zemské školní radě, které bylo obvykle vyhověno, pokud se žadající zavázal, že nehodlá studovat vyšší gymnázium nebo se věnovat lékárnictví. Výuka řečtiny začínala až od tercie, na nižším gymnáziu šlo především o osvojení si gramatiky a nejdůležitějších syntaktických pravidel hlavně za pomoci neustálých překladů z řečtiny i do řečtiny. Na vyšším gymnáziu se podobně jako v latině opět hlavně četlo, ostatně jako hlavní učební cíl stanovovaly osnovy právě důkladnou četbu nejdůležitějších spisů řecké literatury. V gramatice se ve všech třídách prohlubovala znalost syntaxe, hodně místa bylo věnováno i probírání odchylek od atičtiny (především v souvislosti s četbou Homéra bylo potřeba objasnit homérské nářečí). V kvintě studenti začali s poměrně lehkým Xenofontem, v druhém pololetí je ovšem čekal velký skok k Homérovi a jeho Iliadě. V sextě se pokračovalo s Iliadou, z prózy přibyl Herodotos, doporučovány byly především partie týkající se řecko-perských válek. V septimě byla k četbě určena Odyssea a některé Démosthenovy řeči. Oktáva pak byla vyhrazena Platónově Obraně a některým dalším menším dílům dle výběru vyučujícího, v druhém pololetí se četla některá ze Sofoklových tragédií.

A: Volo chlastare. Dav: Quid nam? A: Bonam cerevisiam. Dav: Ad cuius salutem?
A: Ad salutem meam. Dav: Tu crobiane crobianissime, cur dicis ad salutem tuam,
non ad salutem meam, ad salutem omnium nostrum conchlastatorum? ... viz SOKA
J. Hradec, fond KHA, kart. 215, in „třídní kniha“ maturantů z roku 1919.

Čeština

Český jazyk se na gymnázia prosazoval jen velmi pomalu. První, velmi krátkodobé pokusy vyučovat češtinu se sice objevily už na počátku devatenáctého století⁵⁷, vážněji se ale čeština objevila na středních školách až v roce 1848, kdy začala být nejen vyučována jako předmět, ale byla na některých školách užívána i jako vyučovací jazyk. Tento nadějný vývoj byl zastaven v padesátých letech, kdy si výsadní pozice načas přivlastnila němčina, po roce 1863 byl ovšem nástup češtiny nezadržitelný. Ve srovnání s klasickými jazyky jí však bylo věnováno jen poměrně málo prostoru – zpočátku, v šedesátých a na počátku sedmdesátých let, jí byly vyhrazeny jen dvě hodiny týdně, pak byl počet hodin zvýšen alespoň na tři.

Na nižším gymnáziu bylo opět hlavním úkolem upevnit u studentů bezpečnou znalost tvarosloví i skladby a dovést je k jistému písemnému i ústnímu projevu bez prohrěšků proti mluvnické a pravopisu. V češtině se ovšem na rozdíl třeba od latiny a řečtiny nezačínalo od nuly, profesori mohli předpokládat, že základní vědomosti už jejich studenti načerpali na svých předešlých školách. Přesto osnovy předepisují pro první čtyři třídy v podstatě opakování a prohlubování tvarosloví i skladby. Hodně prostoru je ve všech ročnících také věnováno (na rozdíl od dnešního středního školství) ústnímu projevu. Kromě memorování a přednesu básnických a prozaických textů měli studenti volně reprodukovat, shrnovat nebo naopak rozšiřovat články přečtené z čítanky. Tytéž úkoly se objevovaly i ve slohu. V tercii se pomalu začínalo také s dějinami literatury, prozatím jen v souvislosti s ukázkami v čítankách. V kvartě přišla na řadu už poněkud obtížnější látka – základy prosodie a metriky a také nauka o figurách a tropech.

Vyšší gymnázium bylo, stejně jako většina ostatních předmětů, v učebních cílech o něco ambicióznější. Kromě obratnosti a správnosti v užívání řeči v písemném i ústním projevu si měli studenti osvojit

⁵⁷ Např. na Akademickém gymnáziu vyučoval po roce 1816 několik let češtinu Josef Jungmann

také znalost historického vývoje, vynikajících českých spisovatelů a jejich díla, což všechno mělo směřovat nejen k pouhému „vzdělávání jazykovému, ale ušlechťování ducha a povahy poskytováním hojné látky ve formě klassické neb aspoň bezvadné, čímž zároveň přispívá se k oživení všech ostatních předmětův učebných, jakož i ke sdružování jejich a doplňování.“⁵⁸ V kvintě byly hlavním tématem různé literární žánry od bájí přes různé druhy eposů a balady až po povídky, ve slohu se studenti věnovali vypravování, popisu, líčení a charakteristice. Od sexty byl hlavní prostor věnován dějinám české literatury, v tomto ročníku se probírala staročeská literatura a v souvislosti s tím i základy staročeštiny, nezapomínalo se ani na sloh, kde byla na řadě rozbor či úvaha. V septimě se v literárních dějinách pokračovalo až po Jungmanna, ve slohu se dostalo na složitější útvary, jako byla vědecká a řečnická próza. V souvislosti s tím se v této třídě měla konat také řečnická cvičení. Oktáva pak byla zasvěcena především literatuře.

Další jazyky

Zvláštní postavení měla na českých gymnáziích němčina. Ta sice přestala být v šedesátých letech vyučovacím jazykem a stala se teoreticky nepovinným předmětem, mezi nimi ovšem měla výsadní postavení. I když se jí studenti nemuseli učit, prakticky se jí učili téměř všichni, už proto, že kariéra především ve státní službě, kam směřovala většina absolventů, byla fakticky nemyslitelná právě bez znalosti němčiny. Proto hodiny tohoto jazyka navštěvovali až na nepatrné výjimky prakticky všichni. Postavení nepovinného předmětu ovšem přinášelo pro výuku určité nevýhody – jednak bývaly nepovinné předměty situovány do odpoledních hodin (u němčiny však toto pravidlo nebylo vždy dodržováno), jednak zde vyučujícímu chyběla jedna z tradičních motivací této doby, tedy hrozba klasifikací⁵⁹.

⁵⁸ Šetelík, Sbírka, str. 383

⁵⁹ Klasifikace nepovinných předmětů se nezapočítávala do celkového prospěchu, řadě studentů tedy nevadila špatná známka, dokonce se objevovaly i tendence studium němčiny z vlasteneckých důvodů co nejvíce bojkotovat. Někdy dokonce i

Rozvržení studia bylo v podstatě obdobné jako u češtiny – nižší gymnázium bylo věnováno především znalosti morfologie a základním pravidlům syntaxe. Učitel měl pokud možno už od primy na studenty mluvit německy, jedna z hlavních metod výuky byla práce s články, které se důkladně rozebíraly a memorovaly. Od sekundy už měl být student schopen jednodušších ústních překladů do němčiny, od tercie se účastníci hodin museli začít vypořádávat s jednoduššími originálními texty. Na vyšším gymnáziu se těžiště hodin přeneslo právě do četby a rozboru textů a do procvičování konverzace. Poslední tři ročníky byly vyhrazeny systematictějšímu přehledu německé literatury (z hlediska žánrů i autorů), v posledním ročníku se měl brát větší zřetel na rakouské autory.

Mimo němčiny mohla škola nabízet ještě výuku dalších nepovinných jazyků, záleželo to ale především na tom, zda sežene někoho schopného a ochotného tento jazyk učit. Nejčastěji se v nabídce gymnázií objevoval dvouletý nebo tříletý kurz francouzštiny, jen tu a tam se mohli studenti přihlásit i na jazyky jiné, například italštinu nebo angličtinu. Tyto předměty obvykle navštěvovalo jen relativně málo studentů. Důvodem bylo opět zařazení na odpolední hodiny, navíc se za tyto nepovinné předměty platila vyučujícímu určitá taxa.

Humanitní předměty

Na prvním místě uveďme předmět, který byl většinu zkoumaného období vlastně spojen ze dvou předmětů – dějepis propojený se zeměpisem⁶⁰. V prvních čtyřech letech převládalo zeměpisné učivo, například v primě byly všechny hodiny věnovány jen jemu. Od sekundy se pak půl na půl o hodiny dělila témata zeměpisná a dějepisná. Dějepis měl být na nižším gymnáziu probrán

sami profesori měli k němčině vlažný vztah – Václav Vlček vzpomíná, jak si ve sborovně dávali k lepšímu špatné německé překlady a jeho kolega se radoval, že „naši kluci nebudou umět německy“ viz K jubileu profesora Ignáce Axamita, Osvěta XXIX, str. 851

⁶⁰ Tyto dva předměty se osamostatnily až po Marchetově reformě z roku 1909.

od starověku až po novověk, ovšem s důrazem na báje a významné osobnosti (v učebním cíli se praví, že „*učební látka má býti ve formě výpravné podávána*“⁶¹)

V druhé části studia už byl poskytnut větší prostor dějepisu, zeměpis byl probírán jen v souvislosti s historickými událostmi. Zde se znovu probíraly dějiny od starověku až po nejnovější události, mnohem větší důraz se ale kladl na historické souvislosti a na kulturní dějiny. V posledním ročníku byla většina času věnována zevrubnému shrnutí dějin Rakouska-Uherska a jeho zeměpisných poměrů.

Mezi humanitní předměty můžeme také zařadit náboženství. V rámci rozvrhu se ho učili jen katoličtí žáci, kterých ovšem byla na středních školách drtivá převaha. V primě se probírala katolická věrouka a mravouka, v sekundě pak liturgika, tj. poučení o církevních obřadech, v tercii a kvartě biblické dějiny (tedy vlastně Starý a Nový zákon). Na vyšším gymnáziu se opět uplatňovaly vyšší nároky a vědecktější přístup, zčásti se opět vracelo k látce probrané v prvních čtyřech letech. V kvintě předepisovaly osnovy fundamentální teologii, v sextě přišla znovu na řadu věrouka, v septimě se učilo o katolické etice a v posledním ročníku se probíraly církevní dějiny.

Studenti jiných vyznání ovšem o hodiny náboženství nepřišli, jen byly obvykle organizovány jiným způsobem. Žáků „mojžíšského vyznání“ bývalo na školách obvykle kolem pěti až deseti procent. Pro ně škola většinou zařídila vyučování přímo v prostorách školy, kam docházel rabín (který ovšem musel mít státní povolení). Trochu složitější to mívali evangelíci, kterých bylo jen nepatrně. Ti si pak museli zařídit soukromé vyučování u svého kněze a do školy pak o jeho absolvování nosit potvrzení.

Posledním předmětem zařazeným v osnovách byla filosofická propedeutika. Ta byla zařazena do posledních dvou let studia a byla vlastně jedním z pozůstatků dřívějších filozofických studií, které připravovaly na studium na vysoké škole. Jako svůj hlavní cíl si tento

⁶¹ Šetelík, Sbírka, str. 387

předmět stanovoval: „*vědomosti o světě vnějším nabyté zkušenostmi doplniti pochopením života duševního založeným rovněž na zkušenosti, soustavně poznávati nejobecnější formy myšlení, aby to bylo docelením posavadního vyučování a přípravou příštího, přísně vědeckého učení.*“⁶² V septimě se studenti seznamovali s logikou, v oktávě se základy psychologie.

Přírodní vědy

Přestože se jejich postavení v rámci osnov klasických gymnázií krůček po krůčku vylepšovalo, bylo jim v rozvrzích věnováno jen dosti málo místa. Relativně nejlépe na tom byla matematika. Na nižším gymnáziu měly její hodiny přinést studentům především jistotu v běžnějších početních úkonech (počítání procent, práci se zlomky, mocninou, odmocninou, řešení jednoduchých rovnic). V rámci aritmetiky se probírala i soustava měr a vah nebo třeba i výpočet úroků. Hodně prostoru (zhruba polovina hodin) bylo věnováno také geometrii, zejména základním geometrickým útvarům a výpočtu jejich obvodu i plochy, v kvartě přišla na řadu i některá tělesa. Na vyšším gymnáziu bylo složení hodin obdobné, jen jejich obsah už byl složitější – v algebře došlo například na iracionální čísla, logaritmy, kombinatoriku či kvadratické rovnice, v geometrii se probíraly nejrůznější tečny, tětivy, řezy, došlo na složitější tělesa (koule, hranol nebo jehlan) i na práci s parabolami a elipsami. Svoje místo tu měly i některé ryze praktické dovednosti, tedy složitější úrokové a důchodkové počty, v souvislosti s geometrií zas například stereometrie (tedy nauka o poloze přímek a rovin v prostoru) a trigonometrie, obě důležité pro měřičství.

Fyzika, častěji zvaná též silozpyt, byla oficiálně dlouho propojena do jednoho předmětu s biologií, jako dva zvláštní předměty se v rozvrzích objevují až díky Marchetově reformě (podobně jako dějepis se zeměpisem). V případě těchto dvou oborů šlo ale jen o

⁶² Štetlík, Sbírka, str. 394

propojení formální, předměty se střídaly po ročnících, eventuálně po pololetích. Fyzika se na nižším gymnáziu učila pouze v jednom pololetí v tercii a celou kvartu, jejím cílem bylo seznámit studenty s „nejrásvitějšími přírodními úkazy“ a jejich praktickým využitím. Jako v jednom z mála předmětů se tu velký důraz kladl i na pozorování a pokusy. Studenti se tedy měli seznámit se základními pojmy fyziky, s naukou o teple, magnetismu, elektřině, vlastnostech kapalin, zvuku a světla. Hodně prostoru bylo věnováno mechanice, především druhům pohybů a jejich vlastnostem. V rámci nižšího gymnázia se probíraly i základy astronomie (vlastnosti měsíce a slunce) a postupně se do osnov prosadilo i základní poučení o chemii. Na vyšším gymnáziu byla fyzice vyhrazena septima a oktáva. Opakovaly se podobné tematické celky jako na nižším stupni, učivo bylo ale složitější a hlouběji sahající. Krom toho měli studující zvládnout i matematickou formulaci hlavních přírodních zákonů. V mechanice tak například došlo na Keplerovy zákony nebo Newtonův gravitační zákon, dál se probírala třeba akustika či optika. Důležitou součástí byla i astronomie.

Biologii bylo v rámci osnov vyhrazeno nepatrně více prostoru. Na nižším gymnáziu jí bylo věnováno dva a půl ročníku, během nichž se měli studenti seznámit s nejdůležitějšími formami organického i neorganického světa (pokud možno na základě přímého pozorování) a získat „*poněkud také vycvičenost v seznávání souhlasných a rozdílných znaků odrud zvířeny a květeny.*“⁶³ Důraz měli profesori klást na názorné vyučování, kdy studenti měli získávat poznatky na základě přímého pozorování. Na vyšším gymnáziu – v kvintě a sextě – měl být studujícím předán systematický přehled zvířecích a rostlinných skupin a základ mineralogie. V rámci mineralogie se probíral i vývoj země. Teprve v sextě došlo i na člověka, v této třídě měly být mimo jiné probírány nejdůležitější informace o stavbě lidského těla a také o péči o zdraví.

⁶³ Šetelík, Sbírka, str. 390

Nepovinné předměty

„Na hradeckém gymnáziu byl mimořádný předmět, kterého jsme v Broumově neměli: kreslení. Rozumí se, že jsem se dal do něho zapsat a chutě. (...) Kreslili jsme v některé větší třídě v gymnáziu za volných odpolední. Zvláštního zařízení jako pro kreslírnu nebylo, také ne modelův a ne přesného postupu a systému. Kreslili jsme dle předloh. Učitel obcházel, opravoval. (...) V jeho hodinách panovala akademická volnost; dovolil i vybrat si předlohu...“

Alois Jirásek, Z mých pamětí, str. 190

Každé gymnázium svým studentům doprávalo možnost rozšířit si své vzdělání také nějakými nepovinnými předměty. Návštěva těchto předmětů byla zpoplatněna, platby ale nebyly nijak přehnaně vysoké. Na konci šedesátých let se za jedno pololetí platila částka kolem šedesáti krejcarů. Tato částka postupně díky inflaci mírně stoupala, nicméně se stále udržela ve výši, kterou si studenti obvykle mohli dovolit. Na některých školách navíc mohli být chudí studenti od placení těchto tax osvobozeni. Tyto předměty mohli vyučovat i učitelé, kteří nebyli členy profesorského sboru. Někdy dokonce nemuseli být vůbec pedagogy. Pokud se škole nepodařilo sehnat učitele s příslušnou aprobací například z obecné nebo měšťanské školy, vzala zavděk i jinými profesemi (například zpěv často vyučovali například ředitelé kůru nebo jiní hudebníci, podobně na tom bylo kreslení). Většinou ale škola zvládla i tyto nepovinné předměty pokrýt svými vlastními učiteli.

Z nepovinných předmětů školy obvykle nabízely krasopis, těsnopis, kreslení, zpěv, živé jazyky (nejčastěji francouzštinu) a tělocvik. Postupem času se některé z nich přesouvaly mezi povinné předměty. Tento přesun se týkal především tělocviku a také kreslení (to mohlo být na některých školách zařazeno mezi závazné už před Marchetovou reformou, většinou šlo o školy, u kterých došlo k přechodu od reálného na klasické gymnázium).

Krasopis využívali prakticky jen studenti nižšího gymnázia (často byla některým chlapcům jeho návštěva důrazně doporučena, většinou jeho hodiny navštěvovala drtivá většina studentů nejnižších ročníků). Jeho výuka byla koncipována buď jako dvouletý nebo tříletý cyklus, který začínal od primy. Žáci se zde učili psát jak kurentem, tak latinkou, přičemž hlavním cílem vyučujících bylo, aby „žáci dovedli jistě a správně sloučit krásu s rychlostí“⁶⁴. Pokud škola nabízela tříletý kurs, pak se v rámci jeho hodin studenti poučili i o tvoření a významu různých abreviatur a naučili se základy praktického rychlopisu. Zcela praktickou náplň mívaly hodiny těsnopisu, které naopak navštěvovali spíše starší studenti.

Do hodin kreslení bylo možné docházet po celé studium na gymnáziu. Byla jim vyhrazena vždy dvouhodinovka týdně, přičemž studenti byli obvykle rozděleni do dvou oddělení podle pokročilosti. Mladší studenti měli podle osnov začínat kreslením jednoduchých geometrických a rostlinných ornamentů podle předloh, ti šikovnější z nich mohli také postupně začít s perspektivou (v tom případě se většinou kreslilo podle modelů). V druhém oddělení se už pracovalo se složitějšími, plastickými ornamenty, kreslily se skupiny nebo jednoduchá zátiší. Vrcholem výuky měla být kresba lidské hlavy. Jak ale dokládá úvodní citát z Aloise Jiráska, ne vždy se učitelé nějakých osnov drželi.

Nejnavštěvovanějším nepovinným předmětem byl na většině středních škol zpěv či jiná forma hudební výuky (například na gymnáziu v Jindřichově Hradci navštěvovalo hodiny zpěvu obvykle mezi třiceti až čtyřiceti procenty všech studentů). Také těmto hodinám byly vyhrazeny dvě hodiny týdně. Pokud byl dostatek zájemců, dělila se výuka do dvou až tří oddělení, do kterých byly studenti zařazováni podle věku i podle schopností. Hodiny měly svou teoretickou i praktickou část. V prvním oddělení musel vyučující probrat „nejprvnější základy“ hudební teorie, tedy výkladem o notách a jejich čtení, naukou o taktu, intervalech, hudebních znameních a stupnicích.

⁶⁴ Šetelík, c.d., str. 397

Pokud to vyučující zvládl, mohl přidat i něco teorie z hlasotvorby, poučit zpěváky o správném dýchání nebo držení těla při zpěvu. V praktické části se také začínalo od toho jednoduššího, studenti nacvičovali především jednohlasy nebo dvojhlas. Ve vyšším oddělení se už podíl teorie silně zmenšil, krom vysvětlení akordů a některých specialit se teorie už jen opakovala. Mnohem větší prostor byl vyhrazen praktickým cvičením, při kterých se nacvičovaly už složitější písně, především troj a čtyřhlasy. (Na tomto místě je asi potřeba upozornit, že šlo o sbory čistě mužské, kde soprány a alty obstarávali mladší studenti ještě před mutací).

Při hodinách zpěvu studenti necvičili jen tak naprázdno, příležitostí předvést, co se na tu naučili, měli mladí zpěváci víc než dost. Snadno uplatnili chrámové zpěvy i „*světské mladistvému věku přiměřené skladby od skladatelů na slovo vzatých*“⁶⁵ Pravidelně totiž vystupovali při školních mších, bez pěvecké produkce se také neobešla žádná školní i městská slavnost, vystoupení sboru bylo také součástí hudebních Akademií pro veřejnost, pokud je škola pořádala.

Složitější bylo vyučování hudbě. I když na některých školách nabízeli i takovýto mimořádný předmět, bylo to spíše výjimkou. Taková výuka totiž vyžadovala zapáleného učitele a především také to, aby na gymnáziu byly k zapůjčení hudební nástroje. Studenti sami si většinou nebyli sto pořídit své vlastní nástroje. I když měla škola k dispozici svojí vlastní sbírku, nebylo ještě vyhráno – díky dlouhodobému zapůjčování jednotlivých nástrojů jejich kvalita rychle upadala, peníze na pravidelné obměňování obvykle chyběly. Vyučování hudbě proto mohlo být po pár nadějných letech zrušeno díky argumentům typu „*čistého sladění ani již docíliti nejde*“⁶⁶. Pokud se tedy i přesto instrumentální hudbě vyučovalo, šlo především o vyučování praktické, při kterém se počítalo s tím, že hráči už mají nějaké základy odjinud. V rámci takových hodin pak obvykle vznikl nějaký komorní orchestr, který obvykle většinu školního roku

⁶⁵ SOkA J. Hradec, fond Gymnázium, kniha 8, konf. protokol z roku 1868/69

⁶⁶ SOkA J. Hradec, fond Gymnázium, kniha 9, konf. protokol z roku 1876/77

nacvičoval program, s kterým mohl opět vystoupit při nějaké gymnaziální slavnosti nebo Akademii.

Tělesná výchova a sport

„V jednom směru byla výchova gymnasiální neuspokojivá, a to po stránce tělesných cvičení. Tělocvik byl na gymnasiu jenom v nižších třídách, a to nepovinný, gymnasiální budova neměla za mých dob vůbec tělocvičny. Teprve na konci našeho studia bylo rozhodnuto přistavět ve dvoře školní budovy tělocvičnu, ale té jsem se již nedočkal. Ústav měl sice k dispozici hřiště na Letné, kde se dvakrát týdně konaly společné hry pod dozorem členů profesorského sboru, tam jsme však zpravidla nedocházeli“

Vladislav Klumpar, Paměti⁶⁷

Posledním původně nepovinným a zároveň i velmi diskutovaným předmětem byl tělocvik. Ten se začal do programu gymnaziálního studia dostávat od roku 1848. První revoluční návrhy studijních reforem⁶⁸ byly, i co se tělocviku týče, dosti pokrokové - na gymnáziích i reálkách měl být tento předmět (kombinovaný s vojenskými cviky) zaveden jako povinný hned od primy. Výsledná Bonitz-Exnerova reforma ovšem tomuto předmětu věnovala mnohem menší prostor - podle ní byl tělocvik zařazen mezi volné, tedy nepovinné předměty, které si žáci musí platit a jeho zavádění se mělo dít „podle místních poměrů a potřeb“. Dlouhou dobu pro něj dokonce neexistovaly jednotné a závazné osnovy - každý ústav si je sestavoval sám, pouze je musel nechat posvětit zemskou školní radou. Vše tedy v podstatě záviselo jen na přístupu vedení školy a především na tom, zda se v příslušném místě objevil nějaký sportovní nadšenec, ochotný

⁶⁷ Vladislav Klumpar, Paměti, rkp. s. 50-51, ANTM, Sbírka rukopisů č. 585, cit. dle Vošahlíková, P. Jak se žilo za časů Františka Josefa I., str. 150

⁶⁸ Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich publikovaný v červenci 1848

a schopný tento předmět učit⁶⁹. Navíc jen málokterá škola měla k dispozici vhodné prostory, cvičilo se proto obvykle venku, jen v době, kdy to počasí dovolilo, nebo v různých provizorních prostorech, např. starých skladištích.

Většina veřejnosti krom toho nebyla příliš nakloněna zavádění takových novot - hojně proti nim brojily klerikální kruhy, mnoho lidí považovalo sport za výstřednost, přemrštěnost nebo rovnou uličnictví, na venkově pak obvykle panoval názor, že děti se při polním hospodářství nacvičí víc než dost, proto prosazování tohoto předmětu postupovalo velmi pomalu, obzvlášť po prosazení konkordátu, který vracel školní vyučování znovu pod církevní dohled. Situace se změnila k lepšímu až v roce 1889, kdy byla na všechna gymnázia (klasická i reálná) znovu zavedena zatím ještě stále nepovinná tělesná výchova a důraz se začal klást též na hry a vycházky, ovšem opět s tou výhradou, že zavádění a provádění má probíhat podle místních poměrů - školy tedy nebyly nijak zvlášť nuceny vytvářet vhodné podmínky pro tělocvik⁷⁰. O tom, že na mnoha z nich byl tělocvik tak trochu popelkou, svědčí např. i vzpomínka Josefa Kubra, suplenta z Hradce Králové (působil zde v letech 1882-1900): „*Tělocvik se vyučovalo pouze v letních měsících. Byly to hlavně pochody, stavění a změna řad jakožto příprava pro školní výlet v červnu do lesů.*“

Hlavně ke konci 19. století se začínají stále častěji mezi pedagogy i v tisku objevovat nářky nad špatným zdravotním stavem středoškolských studentů, způsobeným nedostatkem pohybu a přílišnou duševní námahou při studiu - např. rychnovský profesor Sallač píše roku 1894 ve výroční zprávě rychnovského gymnázia: „*Nezanedbáváno-li při vzdělání duševním těla na úkor zdraví tělesného i duševního....Tyto a podobné otázky vtírají se nám na mysl,*

⁶⁹ Na Akademickém gymnáziu byl tělocvik zaveden už roku 1849, jeho učitelem byl Jan Malýpetr, první český učitel tělocviku z povolání, jinak se tělesná výchova na českých gymnáziích objevovala spíše sporadicky - např. na gymnáziu v Hradci Králové byl vyučován od roku 1851, v Jičíně o rok později, v Jindřichově Hradci od roku 1858 - viz Reitmayer, L: Dějiny školní TV..., s.22, 26

⁷⁰ Podle statistických údajů J. Sallače k roku 1893 se na 4 českých gymnáziích vůbec neučil tělocvik (v Jindřichově Hradci, Klatovech, Mladé Boleslavi a Rychnově), viz J. Sallač: O tělesné výchově na středních školách v Rakousku, VZG Rychnov 1894

*všímáme-li si bedlivě bledých lící, zakrnělého vzrůstu, shrbeného těla, častých nemocí (bolení na prsou, hlavy, krvácení nosu a jiných), ochabování samočinnosti duševní a energie v učení, ubývání paměti, vůbec duševní zmalátnělosti a brzkého stárnutí nynější mládeže, jakož i nervosní epidemie a četných případů mrtvic u dospělých.*⁷¹ . Prakticky tatáž slova volí o deset let později jeho kolega z téhož gymnázia profesor Kopecký: „...*dorůstající naše mládež tělem schází, zakrňuje, degeneruje... (Učitelé) nejlepší mají příležitost pozorovati u mládeže sobě svěřené bledých lící, zakrnělého vzrůstu, shrbeného těla, častého bolení hlavy, krku, krvácení nosu, ochabování samočinnosti duševní a energie v učení, ubývání paměti, vůbec duševní zmalátnělosti, nervosy a brzkého stárnutí mládeže*“⁷² Lék doporučovali prakticky všichni tentýž - dát více prostoru školnímu tělocviku a tělesným aktivitám studentů vůbec.

Tuto situaci reflektovala i další nařízení ministerstva kultu a vyučování ve prospěch pohybu - v roce 1890 bylo středním školám uloženo, aby se snažily o zřizování vhodných koupališť, kluzišť i hřišť, v roce 1893 ministerstvo přikazuje rezervovat v rozvrhu jedno půldne pro pohybové hry a vybírat na ně od žáků zvláštní příspěvky (v roce 1910 byly pro tyto hry vyhrazeny dokonce dva půldny). Téhož roku byla v rámci tělesné výchovy zavedena v posledních dvou ročnících formálně nepovinná střelecká cvičení. Od školního roku 1910/11 byl postupně od primy na gymnáziích zaváděn povinný tělocvik (Na českých reálkách byl tento předmět teoreticky povinný už od roku 1874⁷³).

Náplň hodin tělesné výchovy se vytvářela postupně. První český učitel tělocviku z povolání a zároveň i první učitel tělocviku na Akademickém gymnáziu Jan Malýpetr a po něm i řada jeho žáků vyučovali podle soustavy Jahn-Eiselenovy, ke konci 50. let se u nás

⁷¹ J. Sallač, O těl. výchově, VZG Rychnov 1894, s. 1

⁷² K. Kopecký, K tělesné výchově žáků naší školy střední, VZG Rychnov 1904/05, s. ?

⁷³ Prakticky ovšem většina reálek zaváděla povinný tělocvik až v letech 1900 - 1910, viz Kössl, J. Dějiny tělesné výchovy II., s. 82

prosadil Spiessův systém⁷⁴, který kladl důraz především na pořadová a prostná cvičení, dál na cvičení na náradí a s náradím, většina cviků byla zaměřena hlavně na rozvoj paží. První závazné osnovy byly v Čechách vydány roku 1877, posléze byly v roce 1897 poněkud modernizovány⁷⁵, i po této modernizaci zůstávají ovšem hlavní náplní hodin pořadová cvičení (především tvoření různých pochodových útvarů, obraty, pochod a manévry během něj), prostná cvičení včetně různých zápasů a cvičení na náradí, především na bradlech, hrazdě, kruzích, žebřících, koze a koni (především v nejvyšších odděleních předepisují osnovy nejen prosté skoky přes koně našir i nadél, ale i různé mety, kotouly a přemety). Z atletiky došly milosti zejména všechny typy skoků. Ostatní atletické disciplíny a míčové i jiné hry byly odkázány jen na hodiny nepovinných pohybových her. Výraznější proměnu zažily osnovy v roce 1911, kdy se do nich alespoň zčásti promítly požadavky učitelů, lékařů, ale i zástupců armády⁷⁶. Mnohem více zdůrazňovaly důležitost cvičení na čerstvém vzduchu, důraz byl kladen na správné držení těla, více prostoru bylo věnováno různým herním činnostem. Na druhou stranu se v těchto osnovách výrazněji prosadila jakási předvojenská výchova - pořadová a prostná cvičení v šiku a v četě byla prováděna podle vojenského cvičebního řádu pro pěchotu, kromě toho bylo do posledních dvou ročníků zavedeno již zmiňované nepovinné cvičení ve střelbě.

Učitelé tělocviku zprvu nebyli nijak soustavně vzdělávání, patřili koneckonců mezi učitele vedlejší, kteří nemuseli skládat žádnou zkoušku, stačilo jen, když ředitel školy navrhl jejich ustanovení. Zpočátku se jimi stávali především nadšenci, kteří své vědomosti načerpali samostudiem nebo studiem v cizině, kteří se většinou rekrutovali přímo z řad stávajících profesorských sborů a výuku tělocviku tedy brali jako jakousi vedlejší činnost. Teprve v září 1870 byl vydán předpis o zkouškách kandidátů učitelství tělesné výchovy na středních školách a učitelských ústavech a byla též zřízena

⁷⁴ Adolf Spiess vytvořil svůj systém v padesátých letech v Německu, roztřídil látku do jednotlivých ročníků, viz Reitmayer, Dějiny, s. 33

⁷⁵ Sbíрка normalí, s. 398-399

⁷⁶ Reitmayer, s. 44, 57

příslušná zkušební komise (ve Vídni, v Praze byla obdobná komise vytvořena v roce 1879). Zkouška měla teoretickou i praktickou část, nevyžadovala ovšem žádné speciální studium. V sedmdesátých letech také došlo v monarchii ke zřizování dvouletých kurzů pro vzdělávání učitelů tělocviku, nejprve ve Vídni a Štýrském Hradci. Praha si musela počkat až do roku 1892, kdy byl v rámci lékařských fakult zaveden český i německý kurs. Důraz se kladl především na praktický výcvik, teprve po reformě z roku 1913 se rozšířila i teoretická část studia (frekventanti kursu se věnovali např. teorii tělocviku, dietetice, hygieně tělesného cvičení...), zároveň se absolvování kursu stalo podmínkou pro všechny zájemce o učení tělocviku. O tom, že se odborně vybavení učitelé tělocviku prosazovali do výuky jen pozvolna, svědčí i údaje z práce rychnovského profesora Sallače - podle jeho přehledu v roce 1893 vyučovalo na 164 českých gymnáziích a reálkách 69 profesorů, 35 učitelů tělocviku kvalifikovaných pro střední školy, 41 učitelů z měšťanek a obecných škol, 9 cvičitelů tělovýchovných jednot a 44 lidí s nepedagogickým povoláním (např. setník, velitel hasičů, úředník pojišťovny nebo fotograf.)⁷⁷

Sportovní hry

Hybné hry bývaly považovány za jedny z nejdůležitějších, ne-li nejdůležitější tělesná cvičení „*ježto jimi mládež i své tělesné a duševní schopnosti vzdělává*“ a navíc se jevily důležité i z pedagogického hlediska, především pro poznání studentů: „*Při hrách učitel může mládež nejlépe seznati, jí se sblížit a získati si její důvěru. Ne ve škole, na hřišti jeví se žák jakým jest, mysl jeho leží před učitelem jako otevřená kniha...*“⁷⁸ Jak už bylo výše zmíněno, oficiálně začaly být do rozvrhů středních škol zaváděny od roku 1893, ovšem toto zavádění se opět potýkalo s celou řadou problémů. Velké problémy mívaly školy s místem, kde by se hry mohly odehrávat -

⁷⁷ Sallač, O TV, s.2

⁷⁸ Sallač, s. 9

když už se ředitelstvu podařilo nějaký ten prostor sehnat, býval dosti často nevhodný, např. z hygienických nebo prostorových důvodů. Za ideální se považovalo místo situované nedaleko města, na rovině, pokud možno oplocené a chráněné stromovým, rozdělené na několik částí (nejlépe i vizuálně oddělených stromy či keři) s různými povrchy (trávou i pískem) a s určitým technickým zázemím (přístřeškem na náradí i na šaty)⁷⁹ Takovéto hřiště se ovšem vyskytovalo pouze výjimečně. Problémy bývaly také s financováním sportovního náčiní a dalších důležitých pomůcek - pokud se škole nepodařilo získat nějakou mimořádnou dotaci, snažila se získat prostředky pomocí sbírek mezi učiteli i studenty⁸⁰ nebo přes „sponzorské dary“ nejčastěji od obce, spořitelny nebo místních spolků.

Hry se pořádaly pouze za vhodného počasí, tedy pouze na podzim a na jaře. Obvykle jim bylo vyhrazeno jedno nebo dvě odpoledne v týdnu, nejčastěji v rozsahu jedné až dvou hodin. V tomto čase byl na hřišti jako dozor buď učitel tělocviku nebo jiný pedagog, jejichž úkolem bylo zajistit: *„aby hry mládeže byly jednak lehké a tudíž vskutku zábavné, jinak osvěžující bez nebezpečnosti škody na zdraví“*⁸¹ Na některých školách mohli studenti využívat hřiště i v jiné dny, ovšem bez možnosti využití školního náradí. Program her býval bohatý, záleželo samozřejmě také na vybavení školní sbírky i na věku studentů.

Na závěr se podívejme, jak to vypadalo s tělocvikem na jedné konkrétní střední škole. Použijeme opět jedno z našich modelových gymnázií v Jindřichově Hradci. Stejně jako na jiných školách byl i na hradeckém gymnáziu tělocvik nejprve jen mimořádným předmětem. Byl zde zaveden díky Augustinovi Löfflerovi⁸², žáku významného pražského cvičitele Malýpetra dokonce už v roce 1858. Löfflerovi se pro tělesnou výchovu podařilo nadchnout i několik dalších členů

⁷⁹ Sallač, s. 9

⁸⁰ Např. v Jindřichově Hradci se v devadesátých letech vybíralo po padesáti krejcarech od jednoho studenta, od tohoto poplatku byli osvobozeni chudí studenti. Viz např. VZG JH 1896/97, s. 48

⁸¹ Protokol z 2. 12. 1900, SOKA JH, fond Gymnázium, kart. 31

⁸² G. Šorm, Vývoj tělesné výchovy na středních školách v Čechách v letech 1848-1861, Tělovýchovný sborník II, 1957, s. 41

jindřichohradeckého sboru, především profesora Steinhausera, s jehož jménem bylo vyučování tělocviku spojeno dalších třicet let, až do roku 1888. Protože gymnasium, stejně jako většina ostatních středních škol, nemělo vlastní tělocvičnu, vyučovalo se pouze v letních měsících, obvykle od počátku května, jen při výjimečně teplém počasí se začínalo už od dubna. Chlapci bývali rozděleni do tří oddělení podle věku a pokročilosti, cvičilo se dvakrát týdně po dvou hodinách. Za vyučování se platilo - za celý běh dostával profesor sedmdesát krejcarů od jednoho. Chudí studenti byli ovšem od této taxy osvobozeni - zdarma obvykle cvičila asi třetina mladíků. Návštěva bývala v Hradci ve srovnání s jinými gymnázii dosti hojná, jen zřídka hodiny navštěvovalo méně než padesát procent všech studentů, v osmdesátých letech pak nebyla účast nižší než šedesát procent. V roce 1888, posledním Steinhauserově, cvičilo dokonce 197 studentů z 280, tedy zhruba sedmdesát procent.

Atmosféru těchto nepovinných hodin nám mohou alespoň trochu přiblížit „*Pravidla chování žáků, navštěvujících tělocvik*“, sepsaná a vydaná hned při zavedení nepovinných hodin v roce 1858.:

- „1. Každý žák, který se do tělocviku zapsati dá, jest zavázán bez odmluvy podati se rozkazům těch, kteří cvičení vedou.
2. Mimo hodinu cvičení vyhrazenou nesmí se žádný na turnajišti okázati.
3. Jednotlivá cvičiti se mající oddělení sejdou se vždy před určitou hodinou v gymnasiu, odkudž se pak v tichosti na turnajiště odeberou.
4. Na turnajišti nesmí žádný ze své řady vystoupiti, ani tenkrát, kdyby i jednotlivá cvičení proň tuze těžká se zdála.
5. Po tělocviku nemá žádný, je-li uhřátý, ani na jednom místě státi, nýbrž má dbáti o to, aby chodě vychladnul.⁸³

Po smrti profesora Steinhausera byl na nějakou dobu konec se školním tělocvikem - nebyl ani vhodný učitel, ani prostory. Na

⁸³ Pravidla chování..., Al. Landfras, JH 1858

počátku devadesátých let se ovšem začal na středních školách klást mnohem větší důraz na sportovní vyžití.. I ve Výroční zprávě jindřichohradeckého gymnasia za školní rok 1890/91 se poprvé objevuje kapitola nazvaná „Opatření v příčině rozvoje tělesného studující mládeže“. Po několik let se v ní ale dočítáme pouze „*K tělesnému výcviku má studující mládež na zdejším ústavě jako zajiště ve většině venkovských měst dosti příležitosti*“ a „*Tělocvik se nevyučuje pro nedostatek vhodných místností, v náhradu toho studenti dobou letní za počasí příznivého ve školním respirii sestupují na nádvoří, aby se na čerstvém vzduchu proběhli, v době sychravého počasí vycházejí na chodbu, by se chůzí občerstvili*“.⁸⁴

Tělesná výchova se začala v Jindřichově Hradci znovu vyučovat až od školního roku 1897/98, kdy místní školní rada propůjčila gymnasiu do užívání tělocvičnu v nové budově národních chlapeckých škol za 25 zlatých ročně. Jeho učitelem byl ustanoven Tomáš Sládek, vyučující na národní škole a sokolský činovník, cvičilo se dvě hodiny týdně podle osnovy pro reálky. Účast studujících byla o něco nižší než za Steinhausera - mezi třiceti až padesáti procenty. Situace se zlepšila až po Marchetově reformě, díky které začal být zaváděn od školního roku 1910/11 tělocvik jako povinný předmět.

⁸⁴ VZG JH 1890/91, s. 46

Disciplinární řád

„Profesoři, ředitel i katecheta byli lidé, kteří považovali žáky za nutné zlo, za vyvrhele, za mladé ničemy, které třeba držet na uzdě, aby se z nich nestali lotři. Mladí veselí hoši, dívající se na svět s roztomilou nenuceností svých let, byli drženi na uzdě jak se náleží, dle osvědčených metod našich středních škol. Byly to oběžníky vydávané ředitelstvem gymnasia, které v nich rozepisovalo se neustále o úpadku mravnosti, nic nedovolovalo, všechno zakazovalo, odvolávalo se na disciplinární řád... Katecheta a dr. bohosloví Hubenka řval do příšerného ticha školních síní hrozné zvěsti o posmrtném životě, o znemravnělosti, o nelásce ke sboru profesorskému, o mladých zkažených lidech, o úpadku mravů a o všeobecné zvrhlosti...“

Jaroslav Hašek, Dobrodružství vládního rady a školního inspektora

Kalouse

Střední školství proslulo tuhou kázní, která byla už ve své době v mnohých pramenech tvrdě kritizována nebo vysmívána. Řada pedagogů si totiž uvědomovala, že represe ve škole „...vychovává jen otroky strachu, lidi, kteří jdou žádanou cestou jen potud, pokud na ně bezprostředně působí sugesce hrozící školní authority. Jakmile, mimo školu a v době poškolní, pomíjí, ztrácí se z dohledu zdvižený prst disciplinárního řádu, tím bouřlivěji uvolňují se zadržované tendence a energie mládí, jež zaslepená, neprohlédavá výchova nedovedla uvést na jediné správnou kolej dobrovolného rozhodování se pro dobro.“⁸⁵ Ačkoliv množství kritiků neustále rostlo a stále častěji byly publikovány různé reformní návrhy, až do konce monarchie k žádné zásadní změně nedošlo.

Toto tvrdé pojetí kázně (a také její tvrdé vymáhání) navazovalo v mnohém na starší tradice, které vycházely ze středověkých či o něco pozdějších jezuitských modelů. Nástin, ona Magna Charta středních škol, dokonce ještě připouštěl tělesné tresty, ty byly úředně zakázány teprve

⁸⁵ Bláha, A.: Kázeň na středních školách, VČP XIX, str. 71

v roce 1870⁸⁶. Svůj podíl tu měla i herbartistická didaktika, která kladla velký důraz na usměrňování mravního charakteru dětí pomocí vedení ze strany profesorů.

Dokumentem, který definoval, jak má vypadat ideální chování vzorného studenta, byl především disciplinární řád. Jeho geneze nebyla úplně jednoduchá, původně se chováním a povinnostmi žáků zabývaly jen jednotlivé, vesměs příležitostně a chaoticky vydávané předpisy, jejichž kořeny často sahaly až na konec 18. století. V roce 1852 byl sice vydán disciplinární zákon pro gymnázia, ale každé gymnázium si na jeho základě vytvářelo svůj vlastní řád, který samozřejmě podléhal schválení vyšších míst.

Jednotný disciplinární řád o 41 paragrafech byl vytvořen v roce 1874. V platnosti zůstal až do konce monarchie, jen čas od času byly jeho jednotlivé paragrafy doplňovány či vysvětlovány různými ministerskými či místodržitelskými výnosy. Řád podrobně rozebíral a normoval studentovo chování nejen ve škole, ale i mimo ni „*nešetře hrozbami ani superlativy neblahých následků spáchaných přestupků*.“⁸⁷

Škola disponovala celou řadou sankcí, které měly studenty přimět k dodržování norem. Ti, kteří přestoupili školní nařízení, mohli očekávat trest, který se zvyšoval spolu s mírou provinění od prostého pokárání až k vyloučení ze všech rakouských gymnasií. Nejmírnějším trestem většinou „*za menší, z nerozváženosti pochodící obmeškání povinnosti*“⁸⁸ bývalo soukromé napomenutí od profesora. Pokud to nepomohlo, zostřoval se trest takto: tentýž profesor káral nezvedence před spolužáky, poté následovalo zaznamenání do třídní knihy, dále pokárání třídního v přítomnosti profesora, který si stěžoval a posledním stupněm bylo ředitelské pokárání v přítomnosti všech vyučujících profesorů.

Dalším možným trestem, který disciplinární řád doporučoval výhradně pro studenty nižších ročníků, bylo ponechání po škole, kde se měl dotčený provinilec za profesorského dozoru doučit to, co zameškal.

⁸⁶ Valenta, J.: Výchova, str. 87

⁸⁷ Müller, V: Úprava žakovského řádu, VČP XVI, str. 11

⁸⁸ Šetelík, Sbírká, str. 199

Mladším studentům byla určena také tzv. degradace, čili přesazení na horší místo, tento trest se ale využíval jen velmi krátce, protože lokace (zasedací pořádek podle prospěchu) byla záhy zrušena. Ve všech třídách mohl být využit trest karceru, tedy vlastně jakéhosi školního vězení, zostřeného písemnou prací. Jeho maximální délka byla stanovena na 16 hodin. Studenti si museli trest odsedět mimo dobu vyučování. Pokud byl ale někdo potrestán delším karcerem, byl trest rozdělen do několika dnů - v jednom dni mohl student strávit v karceru maximálně osm hodin. Nejtěžším trestem, na kterém se, stejně jako na karceru, musel shodnout celý učitelský sbor, bylo vyloučení ze školy. To mohlo být buď lokální (týkalo se tedy pouze původního ústavu a vyloučený měl šanci uchytit se někde jinde), u velmi závažných přestupků mohlo být rozhodnuto o vyloučení ze všech rakouských gymnasií či dokonce z jakýchkoliv středních škol vůbec.

K vyloučení studenta⁸⁹ docházelo v případě nedostatečné docházky (buď když dotyčný nepřišel po osm dní bez omluvy do školy nebo když trvale chodil do školy nepravidelně, stačilo i víckrát zameškat bohoslužby), nedostatečného prospěchu (to nastalo v případě, že žák obdržel ve dvou bězích po sobě semestrální vysvědčení třetí třídy, nebo když jako repetent obdržel v opakované třídě vysvědčení druhé nebo třetí třídy) či při neplacení školného. Široká bývala škála zakázaného či nevhodného chování, které mohlo být důvodem k vyloučení. Student mohl být donucen k opuštění školy „*pro jednotlivý případ zřejmé vzdorovitosti nebo nemravnosti, byla-li mravnosti ostatních žáků nebezpečná*“⁹⁰, což byla velmi široká definice, do níž se dalo zahrnout hodně přečinů, záleželo pak jen na libovůli profesorského sboru. Krom toho hrozilo dle disciplinárního řádu vyloučení tomu, kdo přes napomenutí dále navštěvoval hostince a kavárny, opíjel se tam a oddával se hazardním hrám o peníze. Přísně bylo také zakázáno zakládat spolky, být jejich členy nebo nosit spolkové odznaky.

Disciplinární řád jindřichohradeckého gymnázia vedle oněch výše zmíněných prohřešků specifikoval i další, které mohly vést k vyloučení. Důvodem tedy mohlo být také zjevné zanedbávání úcty a poslušnosti,

⁸⁹ Šetelík, Sbíрка, str. 200

⁹⁰ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, § 55, str. 21

kteřou byl student povinen svým profesorům, týrání zvířat, svévolné dělání dluhů, ničení telegrafního drátu, padělání vysvědčení, spolčování se s podezřelými osobami nebo dokonce i to, že dotyčný strávil bez vědomí profesorů noc mimo svůj byt⁹¹.

Nejvážnější trest, vyloučení ze všech gymnasií, mohlo nastat zejména *"pro každé zřejmě nemravné, každému gymnasiu a každému učilišti záhubné smýšlení, a pro každý zločin nebo přečin, v němž se takové smýšlení jeví"*⁹².

Paragrafy, které by se zabývaly definováním možných odměn, hledáme v společném disciplinárním řádu marně. Ve starším řádu jindřichohradeckého gymnázia se objevuje jen kratičká pasáž, týkající se této problematiky. Mravný a pilný žák mohl být odměněn především spravedlivým uznáním profesorů a představených nebo veřejnou pochvalou a pokud to situace dovolovala, tak i stipendiem, osvobozením od školního platu, zapůjčením potřebných školních knih nebo jinou podporou.

Být vzorným žákem, plnícím požadavky disciplinárního řádu ale nebylo vůbec nic jednoduchého. Jednotlivé paragrafy, regulující chování studentů na „posvátném místě vyučování“ (tedy na gymnáziu) i mimo ně, jsou značně maximalistické. Zakazují kde co a povolují v podstatě jen to, aby žák *„vždy byl uctivý, poslušný, upřímný a pravdomluvný“*⁹³. Vše začínalo hned při příchodu do školy. Pro dnešní učitele i studenty je dost nepředstavitelný požadavek: *„...necht' přijdou žáci se zevnějškem a oblekem čistým, vstoupí do školy s hlavou odkrytou, sednou bez prodlení na místa jim vykázaná a očekávají tu, k nastávajícímu vyučování se připravující, v příslušné tichosti příchodu učitele.“*⁹⁴.

Také během vyučování vyžadoval disciplinární řád naprostý klid, neboť *„při vyučování jest žákovi celou svou pozornost obracet ku předmětu, jemuž se vyučuje, všelikého pak vyrušování a obírání se jinými věcmi bedlivě se varovati“*⁹⁵, krom toho řád žákům nedovoloval bez

⁹¹ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, § 46, str. 17

⁹² Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, § 56, str. 23

⁹³ Šetelík, Sbírka, str. 182

⁹⁴ Šetelík, Sbírka, str. 186

⁹⁵ Šetelík, Sbírka, str. 186

dovolení profesora promluvit. Zakazovalo se při hodinách podvádět, tedy napovídat, opisovat nebo si pomáhat překlady vepsanými do knihy, to by totiž odporovalo „...svaté povinnosti, která mu ukládá, aby sebe sám vzdělával“⁹⁶. Přísně bylo také zakázáno poškozovat školu a její majetek, tedy „znečišťovati nebo kaziti budovu gymnasijsní vůbec a zvláště školy, chodby a záchody, čárati po stěnách, řezati lavice, tlouci okna, ničiti věci školní“⁹⁷, takové chování by bylo nehodné gymnazisty.

Další velká skupina paragrafů regulovala chování mimo školu, i mimo školní škamny se měli studenti chovat mravně, slušně a zdvořile. Pedagogickým ideálem byl student, který by volný čas, který mu zbyl po potřebném zotavení a po vypracování úkolů pro školu, hodlal „na spořádané študování soukromé příjemně a užitečně vynaložiti“⁹⁸. Disciplinární řád mu dále povoloval „shromažďovati se za příčinou literárního vzdělání a ušlechtilé zábavy“⁹⁹, ovšem jen pod vedením učitelů a s vědomím ředitele, stejně podmíněno bylo konání vědeckých vycházek. Se souhlasem sboru a podle podmínek jím ustanovených bylo žákům povoleno také něco málo pohybu, totiž koupání a klouzání se a některé míčové a „jiné ku cvičení těla sloužící hry“¹⁰⁰.

Mnohem více ale bylo věcí, které disciplinární řád přísně zakazoval nebo alespoň značně omezoval. Zakázány byly návštěvy hostinců a kaváren, výjimkou mohly být jen návštěvy v doprovodu rodičů či jejich zástupců, i když na některých ústavech povolovali návštěvu těchto zařízení studentům z nejvyšších tříd, většinou na základě písemného souhlasu rodičů¹⁰¹. Ani v takových případech se ale studentům netolerovalo opilství, neslušné chování nebo nějaké výtržnosti. Stejně tak bylo zakázáno hrát zde jakékoliv hry, jako byl kulečník, kuželky, nebo karty, a to především proto, že šlo často o hry o peníze. Disciplinární řád vůbec zakazoval studentům hazardní hry, ať už je provozovali kdekoliv. Poněkud tolerantnější¹⁰² byl postoj ke

⁹⁶ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, par. 18, str. 9

⁹⁷ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, par. 20, str. 9

⁹⁸ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, par. 24, str. 11

⁹⁹ Šetelík, Sbírka, str. 188

¹⁰⁰ Šetelík, Sbírka, str. 188

¹⁰¹ Šetelík, Sbírka, str. 189

¹⁰² V disciplinárních řádech jednotlivých škol bychom ale mohli číst přísnější formulace, jako například v 43 § jindřichohradeckého řádu: „Od kouření a šňupání tabáku, zvyku

kouření, to bylo zakázáno žákům nižšího gymnázia, starší studenti mohli kouřit ve vyhrazených oblastech, většinou mimo veřejná místa.

Také ušlechtilější zábavy byly řádem regulovány. Navštěvování plesů a tanečních zábav musel povolit profesorský sbor, ten dokonce rozhodoval i tom, zda budou moci studenti chodit do tanečních, které by se měly v ideálním případě konat pod dozorem někoho z profesorského sboru¹⁰³. Co se týče divadla, *"příliš časté navštěvování divadla budí spíše roztržitost... a jest na újmu vzdělání vědeckému. Proto nemá se díti zhusta a jenom tehdaž, když se vybrané kusy hrají"*¹⁰⁴. Návštěvu divadla musel povolit třídní profesor, u studentů nižšího gymnasia bylo třeba ještě povolení rodičů, přísně zakázáno bylo samozřejmě to, aby studenti v divadle vystupovali.

Za velký prohřešek, za který se hrozilo vyloučením ze studia, se považovala spolková činnost. Studenti nesměli být členy jakýchkoliv spolků, školní rada opakovaně připomínala učitelským sborům, aby dohlíželi na to, zda se u nich na škole náhodou nevyskytuje „*ohavná neřest*“ studentských spolků či jestli se jejich žáci o prázdninách nepodílejí na „*feriálním spolčování posluchačů vysokých škol*“¹⁰⁵. Stejně přísný zákaz se vztahoval k nošení spolkových a jiných odznaků (především národních). Vyloučení se mohl student dočkat i za vydávání „*plodů ducha svého u veřejnosti*“¹⁰⁶, pronásledovány byly především příspěvky s národní tematikou ve významnějších periodikách, důvodem k odchodu mohly být ale i celkem nevinné verše uveřejněné neopatrně pod vlastním jménem.

Disciplinární řád se také snažil udržet studující pokud možno doma u studia, s výjimkou naprosto nutné potřeby bylo zakázáno „*pozdě na večer po ulicích choditi*“¹⁰⁷, dnešní studenti by se asi velmi divili, kdyby jim škola předepisovala, do kdy musí být v kterém roční období doma, tak jako to dělaly rakousko-uherské střední školy (např. v zimním období měl být

to peníze a čas mařícího, mladistvému věku v tělesném i duševním ohledu záhubného, veškerým žákům co nejdůrazněji se zrazuje.“

¹⁰³ Šetelík, Sbírka, str. 189n.

¹⁰⁴ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, § 42, str. 17

¹⁰⁵ Šetelík, Sbírka, str. 191nn.

¹⁰⁶ Šetelík, Sbírka, str. 196

¹⁰⁷ Šetelík, Sbírka, str.190

student doma už v šest hodin) a ještě více by je patrně překvapilo, že profesorský sbor má právo chodit kontrolovat, jsou-li vskutku doma.

Posledních pár paragrafů se týkalo studentského bydlení. Vzhledem k tomu, že valná většina studentů neměla trvalé bydliště v místě školy, museli si tu vyhledat bydlení. I do toho mohl mít co mluvit profesorský sbor, především tehdy, „objeví-li se ze skutků na jisto postavených domácnost, v níž svěřenec jest, mravnosti nebo vědeckému prospěchu záhubnou..“¹⁰⁸. V takovém případě mohl žádat rodiče, aby syna dali na byt někam jinam, pokud to snad rodiče odmítli, mohlo to vést až k vyloučení žáka.

Původní předpisy byly ve věci dozorců poměrně stručné. Dozorci měli dbát na to, aby se u nich ubytovaní studenti chovali zbožně a mravně, aby měli své šaty i věci v čistotě a pořádku, aby pečlivě plnili své školní povinnosti a nemařili čas zahálkou, aby se vyhýbali všem neslušným a zlým společnostem a vůbec aby nečinili nic, co je zakázáno gymnasiálními zákony. Dozorce byl povinen svěřence při přestupcích napomínat, při větších proviněních to oznámit škole i rodičům a byl také povinen informovat se na jeho prospěch a mravné chování ve škole¹⁰⁹.

Protože často docházelo při ubytovávání studentů k různým nešvarům (kritizováno bylo především to, že společně se středoškoláky bývají ubytováni také třeba tovaryši, dále byly předmětem ostré kritiky případy, kdy ubytovatelé požadovali po svých nájemnících také vykonávání různých prací ať už v domácnosti nebo dokonce v rámci jejich živnosti). Proto byla v roce 1897 zveřejněna nová disciplinární pravidla, týkající se studentského bydlení. Na základě nových předpisů si pak měla každá škola vypracovat svůj vlastní, konkretizovaný řád, přizpůsobený situaci v sídle školy. V jindřichohradeckém archívu se dochoval protokol z března 1898¹¹⁰, který obsahuje návrh vypracovaný profesorským sborem podle instrukcí malostranského gymnasia.

¹⁰⁸ Štelík, Sbíрка, str. 196

¹⁰⁹ Disciplinární řád gymnasia v J. Hradci, str. 33n

¹¹⁰ SOKA JH, fond Gymnasium, kart. 30

Tento spisek je velmi důkladný¹¹¹, do mnoha podrobností rozebírá, jak má vypadat místnost, ve které student bydlí a její vybavení, jaká opatření by bylo třeba provést, aby dotyčný neutrpěl nějakou mravní újmu a aby byl přidržován ke zbožnosti a oddanosti vůči Rakousku. Věnuje se také tomu, jak by měl odpovědný dozorce dohlížet na studium a vůbec veškerý volný čas svých svěřenců.

Tento návrh instrukcí byl zaslán zemské školní radě k připomínkám a po delší době, v červnu 1900 se znovu sešla porada nad novým návrhem¹¹², který zpracovala skupina profesorů právě na základě připomínek a podle vzoru, vytvořeného ústředním spolkem profesorů. Celkový tón byl poněkud mírnější, mnohem větší důraz byl v souladu s dobovým trendem kladen na hygienu a zdraví. Mnohem důkladněji než v původním návrhu se stanovuje, jak má vypadat místnost, která slouží k ubytování studentů. Vzhledem k tomu, že drtivá většina studentů byla u svých ubytovatelů na „byt i stravu“, je zde také podrobně rozebíráno, co a jak má být studujícím předkládáno k jídlu. Nové trendy se projevují v části Rozdělení času, která se obracela hlavně ke studentům samotným. Doporučuje se zde totiž častý pobyt na čerstvém vzduchu a dostatek pohybu. Dozorci se samozřejmě měli snažit dohlížet, aby jejich svěřenci takový způsob trávení volného času vyhledávali.

Proti předchozímu návrhu byly o něco zmírněny nároky druhé části, nazvané V příčině vychovatelské, většina zásad ale zůstala přibližně stejná. Dozorci měl i po zmírnění jít ubytovaným studentům příkladem, měl vědět, co, kde a s kým dělají žáci ve svém volnu, zkrátka opět pokud možno zajistit, že se chlapci a mladí mužové, které ubytovává, chovají podle všech požadavků disciplinárního řádu.

Na závěr se ještě vraťme k hlavnímu požadavku disciplinárního řádu, který očekával, že každý student se bude chovat mravně, slušně a uctivě. Protože tato formulace je dosti obecná, některé pedagogické sbory svoje představy o tom, co vlastně do takového chování patří, konkretizovaly. Podívejme se, jak si ideální chování studenta představovali

¹¹¹ Podrobněji viz kpt. III - Středoškolská studia, podkapitola studentské bydlení

¹¹² SOKA JH, fond Gymnasium, kart. 31

v Jindřichově Hradci, průvodcem nám při tom bude spisek profesora Josefa Nováka z roku 1897 nazvaný Na konkrétních příkladech, které chování lze nazvat mravným, uctivým a slušným dle § 16 disciplinárního řádu¹¹³. Žáci se především měli chovat mravně, tedy chovat se v souladu s vírou. Konkrétně to znamenalo, že neměli zlořečit, nerušit pohoršlivým chováním pobožnost v kostele nebo před sochami svatých, nehrát si hlučně v době bohoslužeb v neděli a ve svátek, měli se klanět velebné svátosti, s níž šel kněz k umírajícímu a ochotně a bez odmlouvání přijímat napomenutí rodičů nebo dozorců. Nemravné bylo také vše, co mohlo ohrozit zdraví bližního, student se měl tedy vyvarovat rvaček, házení kamením, střelení z luku nebo praku a hře špačkem. Mravnosti odporovalo i koupání se bez plavek, čmárání necudných nápisů a výkresů po zdech a po lavičkách a čtení či rozšiřování oplzlých spisů, dále krádež a poškozování cizího majetku, ničení stromů, zábradlí, laviček, lezení do cizích zahrad. Za nemravné se považovalo též přezdívat řediteli a sboru a jejich pomlouvání.

Všechny výše jmenované věci byly považovány za nemravné bez vší diskuse, tři další body však potřebovaly obsáhlejší zdůvodnění a vysvětlení. Za nemravné bylo považováno chodit a bavit se s děvčaty, což profesor Novák zdůvodnil tak, že některé lehkomyšlné dívky bez dohlídky samy oslovují a vábí nesmělé studenty, na korsi nebo na kluzišti to začíná, pokračuje pak procházením se a postáváním v postraních uličkách... a vede to až ke mravní zkáze. Navíc ten, kdo nedbá zákazu, je neposlušný a právě tím jedná nemravně. Speciální hradeckou nemravností byla procházka Panskou ulicí, spojnici mezi dvěma hradeckými náměstími. Zdůvodnění znělo takto: "*...je příliš těsná, nepřetržitý proud procházejících se nutí dospělé doslova prodírat se do obchodů nebo se stále někomu vyhýbat. Těsnost též přispívá k sbližování dívek a žáků, často tu též projíždějí povozy.*" Ulice byla tedy považována za nebezpečnou a nezdravou - pro její těsnost a vysoké domy tu bylo málo čerstvého vzduchu. Kdo pak jednal proti zákazu, opět jednal nemravně. V posledním bodě se tvrdilo, že je nemravné potloukat se za šera v promenádě, a to proto, že temné stíny

¹¹³ SOKA JH, fond Gymnasium, kart. 30

vyhledávají párky, štítící se jasného světla a žák by se mohl snadno pohoršit.

V druhé části se podrobně probírá, co znamená, že se mají studenti chovat uctivě. Nejprve je vypočítáno, ke komu se tak mají chovat. K osobám zasluhujícím jejich úcty patří rodiče, příbuzní, profesori, dobrodinci studentstva, inteligence, důstojníci a vážené osoby vůbec. Je tu dokonce stanoveno, jak mají svou úctu prokazovat - buď slušnou poklonou nebo smeknutím, a to rukou vzdálenější od pozdravované osoby, s vlídnou tváří atd. V blízkosti vážených osob se mají zdržovat hlasitého hovoru, pokud se taková osoba dá se studentem do řeči, má tento stát s odkrytou hlavou a náležitě onu osobu titulovat i při odpovědi ano nebo ne. Uctivého chování je třeba i v domácnosti.

V poslední části byli studenti nabádáni, aby se všude chovali slušně. Na ulicích a při procházkách bylo neslušné houfovat se, hlučet, hvízdát, zpívat nebo jíst a nosit ruce v kapsách kalhot, pod šosy nebo na zádech. Za neslušné bylo považováno i zasedání laviček v parku v době, kdy se ostatní obyvatelstvo hojně procházelo. Slušnému chování na kluzišti odporovalo bruslení mimo vyhrazená místa, hrudování se, divoké hry a nepozorná jízda. O návštěvě koncertů a divadel profesor Novák napsal: "...*projevujte zálibu nebo nelibost ne hlučně a okázale a ne dřív, dokud dospělejší a k úsudku oprávněnější obecnstvo soudu svého neprojeví. Opírat si bradu o ruku je neslušné. Kukátkem prohlížet si obecnstvo je dotěrná všetečnost.*" Při taneční zábavě neměl student nikdy tančit bez rukavic, neslušné bylo dotírat na tanečnici příliš blízko, stáčet jí levičku na svá záda, tančit jen s jednou nebo nechat dlouho sedět slušnou dívku, neslušné bylo i tančit ledabyly, rušit figurální tance nebo budit pohoršení nestřídmostí. Poslední pasáž je pak věnována tomu, jak se má studující chovat na návštěvě osob, kterým není roven, nebo s kterými není příbuzný.

V předchozích řádcích jsme popsali teorii a představy některých pedagogů o dokonalém studentovi. Těmto nárokům ale dokázala dostát jen menšina studujících. Vždyť málokterý chlapec či mladý muž byl tak „dokonalý“, že dokázal po celý školní rok dodržovat všechna výše uvedená nařízení, nebo tak rafinovaný, že dokázal své případné prohřešky proti

školnímu řádu skrýt. Důkazy o „nedokonalosti“ řady svěřenců můžeme nalézt v hojném množství v konferenčních protokolech z porad o chování studentů, které se pro řadu středních škol dodnes alespoň zčásti dochovaly v archívech¹¹⁴. Při listování těmito protokoly rychle zjistíme, že se některé typy prohřešků neustále opakují, a také to, že pro nižší gymnázium jsou typická trochu jiná provinění než pro starší studenty. Profesorský sbor občas musel zafungovat jako sbor vyšetřovatelů i soudců v jedné osobě. V závažnějších případech, při kterých hrozil vyšší trest (karcer nebo vyloučení), bylo potřeba důkladně vyslechnout a konfrontovat všechny hříšníky a rozvážit míru jejich viny. Také o průběhu těchto výsledků vznikala důkladná zpráva, která se v řadě případů dochovala až do dnešních časů¹¹⁵. Hlavní tíha vyšetřování ležela na třídním učiteli, který při projednávání případu musel uvádět i polehčující a přitěžující okolnosti, takže byl zároveň žalobcem i advokátem dotyčného provinilce¹¹⁶.

Mladší studenti byli nejčastěji trestáni za nepokojnost, nepozornost, vyrušování při hodinách i před nimi a především za nejrůznější rozpustilé kousky. Pokárání a důtky udělené primánům, sekundánům a terciánům pro ustavičné zlobení, mluvení bez dovolení, vrtkavost či „*rušení školního pořádku před vyučováním*“ jsou věčným evergreenem oněch výše zmíněných konferenčních protokolů. Někdy studentík přespříliš zkoušel míru trpělivosti svých pedagogů, takže se za své zlobení dočkal i jednoho z nejtěžších trestů, tedy karceru. To se na jindřichohradeckém gymnáziu

¹¹⁴ viz např. SOkA J. Hradec, fond Gymnázium, karton 28 až 32, protokoly z let 1867 až 1918 (dochováno zlomkovitě) nebo fond Gymnázium Třeboň, karton 53, protokoly z let 1893 - 1907

¹¹⁵ viz např. SOkA J. Hradec, fond Gymnázium, karton 39 nebo fond Gymnázium Třeboň, karton 53

¹¹⁶ Tak např. v protokolu z třeboňského gymnázia z roku 1907, kdy se na škole řešil jeden z velmi závažných případů – opakovaných krádeží v cukrářském obchodě – můžeme vidět, že někteří profesori se snažili skutečně najít co nejvíc argumentů pro i proti: „*Prof. Jos. Ryneš, třídní třídy VI, stanoví vinu Františka Straky, žáka VI. třídy. Fr. Straka dopustil se aspoň čtyřikrát krádeže (§ 3 disc. řádu) cukrovinek ve spolku s dvěma jinými žáky a dělil se s třemi o kořist. Vinu zmírňuje: 1) Veliká chudoba jeho rodičů, která mu nemohla poskytnouti vábných lahůdek, některým jiným žákům doprávaných. 2) Byl sveden vyhlídkou, že krádež lze snadno provést. 3) Velice svůdná příležitost 4) Jsa v nuzných poměrech vychován, nemá dosti samostatnosti proti svůdné duševní převahu nad ním majícím. 5) Není chytrý 6) Dosud byl zachovalý. Nikdy nebyl trestán, pouze domluvy se mu dostalo v tercii pro nepokojné chování při vyučování. Přitěžuje mu: 1) Věk (17 let) 2) že z počátku zapíral.*“ SOkA J. Hradec, fond Gymnázium Třeboň, karton 53

podářilo například jednomu sekundánovi, který obdržel čtyřhodinový karcer za *"rušivé a nepřístojné chování"*. To konkrétně znamenalo, že se neustále obracel v lavici, hlasitě vykřikoval, vyskakoval z lavice, hřmotil s ní a z hanby dělal posunky po spolužácích. Přitížilo mu i to, že si při vyučování neustále hrál a kreslil si zvířátka. Jiný sekundán téhož gymnázia byl o pár let později potrestán pětihodinovým karcerem za to, že při hodinách vrzal tužkou nebo dřívkem pod botou, křoupal cukrátku, házel po třídě papírové kuličky a kouloval se s chlapci z obecné školy. Míra jeho zločinů byla dovršena tím, že skřípl spolužákovi při náboženství kabát do lavice, takže ten nemohl povstat k modlitbě.

Především mezi nejmladšími se občas našli ti, kteří ještě zcela nepochopili, že být studentem znamená i náležitě se reprezentovat na veřejnosti. Takovým se občas dostávalo kázeňských postihů (hlavně napomenutí a důtek) z toho důvodu, že se *"ani v neděli se dobře nemyje a nečeše"*. Na nižším gymnáziu se museli páni profesori často zaobírat také řešením typických „klukovin“. Velké vyšetřování se v Jindřichově Hradci konalo například poté, co si část kvartánů opatřila skleněné trubičky, určené původně k fyzikálním pokusům, a užívala je ke střílení hrachu po spolužácích i po třídě. Trest byl tentokrát až příliš tvrdý: všichni účastníci si museli odsedět šestihodinový karcer. Na gymnáziu v Třeboni zas kupříkladu pedagogický sbor řešil mimo jiné velkou aféru s nemravným obrázkem nakresleným na tabuli v tercii. Pachatel se hájil tím, že mělo jít jen o obrázek zesměšňující výklad jeho spolužáka o Athénách. Kosočtverec měl znázorňovat Athény, čára uprostřed cesty do Piraea, čárky kolem Athén lodě v přístavu... K jeho smůle do třídy přišel dozírající katecheta, kterého toto vysvětlení rozhodně nepřesvědčilo. Trest byl i tentokrát přísný – čtyři hodiny karceru. Čas od času bývali někteří chlapci z nižšího gymnasia potrestáni za lezení do cizích zahrad, kde kradli ovoce i květiny

Závažnějším prohřeškem bylo bití spolužáků či kamarádů nebo vzájemné rvačky - ředitelská důtka nemohla minout sekundány, peroucí se na cestě do kostela (rvačka těsně před bohoslužbou byla samozřejmě chápána jako přitěžující okolnost). Někdy docházelo i k masové pranici – v Jindřichově Hradci v roce 1900 řešili profesori případ asi třicetipětí členné

skupiny gymnastů (především sekundánů a terciánů, ale i primánů a kvartánů), která se vypravila na trestnou výpravu proti chlapcům z obecných a měšťanských škol. Příčinou byl spor o místo na hraní na Jakubském kopci, který ještě rozdmýchali kluci z nižších škol tím, že se gymnastům posmívali a provokovali je nadávkami. V městských sadech pak vypukla tuhá bitka, ve které obě strany používaly klacky a kamení a po které následovalo ještě několik menších srážek na jiných místech. Gymnasté sice vyhráli, to je ale nezachránilo od kázeňských trestů. Hlavní osnovatel a největší rváč, tercián Hašek, byl dokonce lokálně vyloučen, když mu ještě bylo přičteno k tíži, že chodil za děvčaty a ohrožoval disciplínu ve své třídě, ostatní byli potrestáni podle míry účasti buď karcery nebo ředitelskými důtkami.

Poměrně častým prohřeškem proti školní kázni byla, opět především u mladších chlapců, prostořekost. Páni profesori byli na svou čest vesměs hákliví, proto se v konferenčních protokolech objevují častá napomenutí za to, že student *"jevil jakousi vzdorovitost a vzpurnost, když jsem jej káral"*, *"za vyzývavé chování při vyučování"*, že *"neslušně na ulici před profesorem pokašlával"*, že se *"ve třídě zavřel a smál se výtce"*, že si *"psal při vyučování poznámky, překrucuje slova učitelů"*, nebo proto, že po zkoušení opovážlivě udeřil slovníčkem na lavici.

Za drzost vůči profesorům však byli trestáni i starší studenti. Stačilo, že žák nebyl spokojen se svou klasifikací a dal to panu profesorovi najevo, nebo se dokonce s profesorem kvůli tomu pohádal, a už bylo takové nevhodné chování řešeno na konferenci. Jeden jindřichohradecký kvintán byl například potrestán čtyřhodinovým karcery za to, že kopl do dveří, když si je od něj jeden profesor odmítl nechat otevřít. A to ještě páni profesori v konferenci zdlouhavě řešili, zda to byla jen rozpustilost nebo neúcta vůči profesorovi, a neměl-li být provinilec raději vyloučen, jak někteří navrhovali. Kromě toho mu ještě přitížila jeho drzost. Ta spočívala v tom, že třídnímu, který ho káral pro neprospěch v náboženství, lhostejně odpověděl, že ho náboženství nebaví.

Prohřešky starších studentů se ale jinak od poklesků jejich mladších kolegů lišily. Asi nejčastějším a nejvíce pronásledovaným deliktem bylo

tajné navštěvování hostinců, obvykle navíc spojené i s nedodržováním večerní hodiny. Téměř každý rok se snad na všech školách objevilo několik ředitelských důtek i karcerů za tato provinění, ačkoli si studenti samozřejmě dávali pozor a chodili většinou jen do odlehlých hospůdek, kde byla pravděpodobnost, že narazí na nějakého pedagoga, minimální. V menších městech jako Hradec nebo Třeboň bylo ale těžké něco takového úplně utajit. Někdy vše „prasklo“ už při návratu, kdy studentská ostražitost otupená požitým alkoholem klesala, někdy byly jejich spády prozrazeny náhodou, jindy je zradili spolustolovníci. (To se v Hradci přihodilo skupině kvartánů a kvintánů, která v hospůdce porazila jednoho vojáka v kuželkách. Ten ovšem nemohl přenést porážku přes srdce, a aby se pomstil, šel žalovat panu řediteli. Výsledek byl jasný - všichni účastníci byli potrestáni karcerem, přitěžující okolností byla i ona hra v kuželky, též přísně disciplinárním řádem zakázaná.) Někdy se studenti prozradili díky následkům přehnané konzumace alkoholu. Jindřichohradečtí profesori tak například řešili případ tří studentů maturitního ročníku, kterým byla povolena návštěva ostrostřeleckého plesu. Mladíci zde ovšem neholdovali jen tanci, ale i vínu, takže jeden z nich druhý den do školy vůbec nedorazil, a druhým dvěma bylo tak špatně, že „i ve školní síni vrhli“. V tomto případě byli pedagogové celkem shovívaví – provinilci vyvázli jen s důtkami a zákazem návštěvy dalších zábav.

Dalším častým deliktem, neméně pronásledovaným, bylo kouření. To se kupodivu vyskytovalo i mezi těmi nejmladšími - v konferenčních protokolech je zaznamenán případ primána, který *"kupoval doutníky, kouřil za městem a sváděl k tomu i své spolužáky"*, nebo sekundánů, kteří kouřili doutníky, když šli z divadla. Většinou ale byli za tento prohřešek káráni ti starší, jako třeba oktaván, který *"kouřil doutník na ulici a nevyndal ho, ani když potkal profesora Solperu"*.

Podobně četným proviněním, tentokrát jen studentů vyšších ročníků, byla nedovolená návštěva plesu nebo taneční zábavy. Studentům sice bývalo obvykle dopřáno navštívit během školního roku nějaký ten ples, povolení ovšem záleželo na třídním učiteli. Také množství návštěv podobných podniků bylo omezeno na dvě až tři do roka. Proto není divu, že

některým tancechtivým studentům to nestačilo a že se snažili vyhledat si ještě další příležitosti k tanci. Navštěvovali proto různé neoficiální taneční zábavy (pokud možno mimo vlastní město, aby se zmenšilo riziko odhalení) nebo si je dokonce sami pořádali. V případě odhalení byly postihy přísné. V Hradci byli studenti potrestáni dokonce i za to, že chodili tančit o prázdninách, disciplinární postih dopadl i na maturanty, kteří vyrazili bez dovolení na taneční zábavu dva dny před maturitou (profesorský sbor jim i v tak krátké době stihl udělit ředitelskou důtku a snížit známku z chování.)

Starší studenti měli také hodně kázeňských problémů kvůli dívkám a lásce, které c.k. gymnasium rozhodně nepřálo. Často se objevují napomenutí a důtky za to, že byl dotyčný přistižen na procházce s děvčaty, že přes napomenutí stál se slečnou v průjezdu a podobně. Jindy byly styky s druhým pohlavím zřejmě méně nevinné a romantické. V Hradci byl například jeden septimán v sedmdesátých letech potrestán čtyřhodinovým karcerem, protože *"nedovoleným způsobem hověl známostem, které by ho na bezcestí uvést mohly"*. Na počátku dvacátého století byl zas jeden sextán lokálně vyloučen z gymnázia *"pro nemravnost a nemravné styky s paní K."*

Mezi prohřešky starších gymnasistů samozřejmě nechyběly ani nejrůznější kousky prováděné profesorem. Dva kvintáni si „vykoledovali“ karcer, když nalíčili na profesorskou židli jehlu špičkou nahoru, celá oktáva si vysloužila důtky, když neprozradila spolužáka, *"který porouchaný seslík lehkomyšlně dvakráte po sobě k stolku profesorskému přistavil"*. Jindy zůstali viníci neodhaleni a nepotrestáni – například jindřichohradecký student Emanuel Picka vzpomíná, jak zlobili profesora Procházku, který byl silně nahluchlý. Při jeho hodinách kokrhali, měli po třídě rozvěšený systém rolniček a jednou si dokonce přinesli ze studentské kapely bubínek a činely a při hodině na ně hráli. Tehdy je ovšem profesor Procházka nějakým šestým smyslem objevil a nástroje jim zabavil. Patřil ale k těm hodnějším z učitelského sboru, takže se po hodině nechal uprosit a z celé záležitosti nic nedělal.¹¹⁷

Konflikty se školním řádem měli studenti i kvůli čtení a psaní - poměrně často se vyskytly případy, že si někdo pod lavicí četl *"zábavnou"*

¹¹⁷ Picka, E.: Veselé vzpomínky, Ohlas od Nežárky 1939, č. 50 - 52

knihu", případně knihu nevhodnou pro studentskou mládež. Problémy občas nastávaly i kvůli *"uveřejňování plodů ducha svého"*, které bylo školním řádem přísně zakázáno. Studenti sice většinou v tisku uveřejňovali své práce pod pseudonymy, ne ale vždycky. V Hradci si například studenti dovolili zaslat do Národních listů blahopřejný telegram k Purkyněho výročí. Telegram měl následující znění: *"Hvězdě vědy, chloubě Slovanstva, mistru Purkyni k narozeninám vzkazujeme poctu, mnogaja ljeta. Oktaváni jindřichohradečtí"*. Jakmile to profesori zjistili, následovala mimořádná konference. Mezi profesorským sborem panovaly obavy zejména z jihoslovanského zakončení telegramu, které by mohlo být vyššími místy vykládáno jako nějaká nevhodná demonstrace (a to byl znamenalo samozřejmě problémy pro celou školu). Nakonec byl přímý pisatel telegramu potrestán karcerem, zbytek třídy důraznou důtkou, která však byla zdůvodněna neobratným provedením jejich záměru a tím, že se neřídili disciplinárním řádem.

Jen výjimečně se v konferenčních protokolech setkáváme se skutečně závažnými proviněními. Tu a tam se v nich objeví pokus falšovat školní vysvědčení, který byl většinou pedagogy ohodnocen jako velmi těžký prohřešek a většinou vedl k lokálnímu vyloučení. Mezi závažné, důkladně řešené a vyloučením obvykle trestané patřily i případy krádeží. Nejčastěji byli okradenými vlastní spolužáci, kteří přišli tu o učebnici, tu o pero nebo dokonce o brusle. Učitelé tyto případy podrobně vyšetřovali i v případě, že ukradená věc měla minimální hodnotu¹¹⁸. Spíše výjimečně se objevovaly krádeže mimo školu. V Třeboni například vypukla velká aféra, když škola odhalila, že skupina jejích studentů využívá nedostatečného zabezpečení cukrářského krámků a chodí si tam za pět prstů dopřávat nejružnějších cukrovinek. Všichni aktéři byli samozřejmě ze školy vyloučeni.

Jen zřídka se pak v konferenčních protokolech objevil mladík tak zkažený, že musel být potrestán nejhorším možným trestem, tedy vyloučením ze studia všech rakouských středních škol. V Jindřichově

¹¹⁸ Např. v Třeboni profesori téměř dva měsíce vyšetřovali případ dost obnošených ukradených rukavic

Hradci se vyskytl v celém sledovaném období pouze jeden takový případ. V roce 1886 byl posouzen jako příliš nebezpečný pro mravní vývoj ostatních studentů kvartán Šrámek, který měl na svědomí celou řadu deliktů. Vypůjčoval si od svých spolužáků i od cizích lidí knihy, které pak prodával v antikvariátě, podobný osud potkal i některé knihy z otcovy knihovny. Kromě toho si půjčoval i hotové peníze. (V době odhalení jeho dluh činil 6 zlatých a 45 krejcarů, nepočítaje v to peníze za ukradené knihy.) Dluh chtěl sprovodit ze světa tím, že hrozbami vymáhal peníze na jednom známém děvčeti. Prostředky, které takto získal, utrácel ještě s jedním spolužákem v hostinci v odlehlé části města, který navštěvovali velice často, i dopoledne místo školy. Zde pak jedli, pili (obvykle čtyři až osm půllitrů) a hráli policejně zapovězenou karetní hru o peníze. Krom toho se provinilec pokoušel svést do hospody a ke kartám také další spolužáky, navíc se rád svými činy vychloubal. Poslední kapkou pro profesorský sbor bylo to, že přes řadu svědeckví proti němu při vyšetřování drze zapíral.

Studentské plesy a studentské akademie

„Tak tedy hradecké ty plesy studentské bývaly slavné; tančilo se za zvuků vojenské hudby dlouho přes půlnoc. A na konec, takový byl zvyk, studenti se chopili profesorů (bývali to obyčejně mladší, kteří tak dlouho s námi vydrželi), vznesli jednoho po druhém na svá ramena, nosili je sálem za hlučného tleskání ostatních. A z kruchty hudebnické jásala fanfára za fanfárou. (...) Ten den po plese prázdno; den příjemné únavy, vzpomínek, hovorů, podvečerní procházky, jak bývá.“

Alois Jirásek, Z mých pamětí, str. 203

Řada především mimopražských středních škol hrála v životě města významnou roli. Profesori patřili k městské honoraci, také starších studentů si město většinou považovalo¹¹⁹. Krom toho bylo město a škola provázáno také tím, že řada rodin měla na gymnáziu své syny nebo na něm někdo z rodiny kdysi studoval. Zájem o dění na škole měly také rodiny, které poskytovaly studentům ubytování.

Tato provázanost se projevovala i tím, že většina středních škol pravidelně nebo alespoň občas pořádala podniky, které se staly součástí širšího společenského dění. K propojení školního a městského života nejčastěji posloužily studentské plesy, hudební akademie nebo celoškolní výlety¹²⁰ do blízkého okolí. Tyto akce (především plesy a akademie) musely mít také nějaké bohu libé zdůvodnění. Jejich výtěžek byl proto obvykle vynaložen ve prospěch fondů určených chudým studujícím. Ne vždy však ples nebo akademie vynesl nějakou podstatnější částku – například v Jičíně se pokus vylepšit rozpočet fondu pořádáním studentského plesu s velkým úspěchem nesetkal kvůli příliš velké konkurenci jiných tanečních zábav¹²¹.

¹¹⁹ Václav Řezníček na to vzpomíná takto: „...studující nejvyšších tříd středních škol v Hradci Králové hráli jistou společenskou roli. Hlavní zřetel býval brán k jejich účastenství při rozmanitých zábavách...“ in Královéhradecké vzpomínky, str. 124

¹²⁰ blíže viz následující podkapitola

¹²¹ Kaska, F.: Sociální péče o studentstvo, in Památník Lepařova gymnasia v Jičíně, str. 224. Ples se tu gymnázium pokusilo uspořádat celkem čtyřikrát v osmdesátých a devadesátých letech, výnos však byl vždy velmi malý.

Studentské plesy zažívaly největší rozmach v sedmdesátých letech, z tohoto období máme zprávy o jejich pravidelném pořádání například z Hradce Králové, Litomyšle nebo z Jindřichova Hradce, v pozdějším období se už objevují zřídkaěji nebo jsou nahrazeny méně slavnostní formou „reprezentačních věnečků“ (ty byly zavedeny na začátku dvacátého století například v Jičíně). Vyšší místa plesům totiž příliš nepřála, protože přinášely i přes dozor profesorů řadu příležitostí k vybočení z pravidel disciplinárního řádu, ať už šlo o nemírné popíjení alkoholu nebo o příliš důvěrné styky s dívkami.

Organizace plesů ležela z větší části na bedrech nejstarších studentů (obvykle byla vyhrazena oktávánům, někdy i septimánům), nad plesovým výborem ovšem musel mít samozřejmě dohled i někdo z profesorů. Plesový výbor měl před sebou řadu úkolů – sehnat hudbu, promyslet program plesu, tedy především to, jaké tance se budou tančit a v jakém duchu bude ples veden, jak bude vypadat výzdoba sálu... Jedním z hlavních úkolů pořadatelů bylo zajištění co největšího výdělku. K tomu bylo zapotřebí propracované strategie, jak o tom svědčí tato vzpomínka královéhradeckého studenta: „Členové plesového výboru sestoupili se ve dvojice, kterýmž připadlo za úkol osobně na ples pozvati nejen Hradec Králové, ale také celé jeho nejširší okolí. Avšak při tomto zvaní kladen byl hlavní a nejpřednější důraz na to, aby pozváním poctění především předem zaplatili vstupné, při čemž se dobročinnosti meze nekladly. K docílení toho bylo zapotřebí značné míry obratnosti a vytrvalosti, aby zvoucí zvané zastihli osobně doma a aby je dovedli přivést v náladu, která kapsu rozepjala.“¹²² Královéhradeckým studentům se ale jejich připravenost vyplatila, tentýž student také vzpomíná, že se jim při jejich plesech několikrát podařilo získat pro studentský fond poměrně vysokou částku kolem třista zlatých.

Pro úspěch plesu byla důležitá také přiměřená výzdoba tanečního sálu a úroveň pozvánek i tanečních pořádků. Takto se s tím podle nadšeného referátu v místním tisku¹²³ vypořádali v roce 1872 jindřichohradečtí studenti: ples se odehrával ve slavnostně vyzdobených místnostech, průčelí

¹²² Řezníček, V.: Královéhradecké vzpomínky, str. 125

¹²³ Ohlas od Nežárky 1872, č. 4

hlavního sálu zdobily krom nezbytného poprsí mocnáře také emblémy okrášlené kvítím, a sochy Karla IV. a Jiřího z Poděbrad. Výzdobu doplňovaly také sošky mytologických postav a drapérie v národních českých barvách, tedy v červené a bílé. Navíc „u vchodu podělena jest každá dáma něžnou růží, na jejíž lupenech taneční pořádek se nalézal vytištěn“. O obrovském úspěchu plesu svědčí i referentova slova „nával tanečnic a zejména tanečníků byl takový, že by se sál střelecký byl musil velmi rozstoupiti, aby všem poskytl místa volného (...) Nenucená zábava trvala až do páté hodiny ranní“.

Hudební akademie byly méně kontroverzní, proto se s těmito podniky setkáváme mnohem častěji i pravidelněji, na řadě škol se tato tradice udržela i několik desítek let. Akademie byly jednak tradičním prostředkem, jak vylepšit rozpočet fondu pro chudé studenty, zároveň poskytovaly i vítanou příležitost, jak prezentovat veřejnosti schopnosti a dovednosti svěřených studentů. Program obvykle tvořila pěvecká čísla, hlavně sborová a hudební výstupy, někdy byla zařazena i recitace veršů. Hudební část obvykle vznikala v rámci nepovinných hodin zpěvu, na některých gymnáziích bylo možné navštěvovat i hodiny hudby, při kterých se většinou nacvičovala orchestrální čísla. Pro sólové a komorní výstupy většinou profesorský sbor využil studenty, kteří byli dobrými hudebníky a hudbu pěstovali jako svou zálibu ve volném čase.

Tvorba programu byla někdy ožehavou záležitostí, protože jeho definitivní schválení spočívalo v rukou zemské školní rady. Ta byla náležitě ostrážitá a bedlivě kontrolovala především texty písní i básní, které měly při vystoupeních zaznít. Cenzurou tak nemusely projít ani některé sbory třeba od Smetany nebo od Wagnera. V Jindřichově Hradci dokonce jednou na poslední chvíli museli přecvičovat značnou část programu, když zemská školní rada nepovolila jedno z připravovaných čísel pro jeho údajný erotický obsah¹²⁴. Není proto divu, že dramaturgie vystoupení byla dosti konzervativní.

I když studentská vystoupení nebyla vždy úplně dokonalá, mívaly studentské akademie obvykle velký úspěch, o který se přičinilo většinou

¹²⁴ viz příloha č. X

náležitě shovívavé publikum. V místním tisku se objevovaly tradičně pochvalné referáty, finanční výnosy podniku bývaly také poměrně slušné. Veřejná kritika proto mohla vyvolat velký rozruch. V Jindřichově Hradci takový případ nastal v roce 1912, kdy kdosi uveřejnil sžíravou kritiku tehdejší akademie. Netroufl si však, nebo mu nebylo dopřáno, vydat ii v místních novinách, proto tento článek vyšel v táborské Jiskře¹²⁵. Autor v něm zkritizoval prakticky úplně všechno – špatnou souhru orchestru, nedostatečný nácvik sborů, který se projevil v jejich špatných nástupech, špatné rozdělení hlasů, mizerného dirigenta i složení programu. Kritizoval také výběr sborových zpěvů, např. o Javůrkově „Moravo, ty zbožný Slávů chráme“ napsal: „...*snad by vyvolal pozornost v dobách českého vlastenčení, nyní jsme již příliš dalecí toho, abychom velebili Moravu, protože jest naplněna slovem božím.*“, nelíbil se mu ani konzervativní výběr básní („*Bylo by záhodno, aby studentstvo pokračovalo s duchem času a vymykalo se šedému konzervatismu. Což nemáme Bezruč, Březinu, Machara a jiné velikány současnosti, jejichž díla byla by vděčnější k přednesu?*“). Hradečtí profesori se samozřejmě cítili velmi dotčeni, vzápětí po uveřejnění článku na škole vypuklo velké vyšetřování (z kritiky původně podezírali někoho ze studentů). Případem se nakonec zabývala i zemská školní rada, u které se k autorství kritiky přihlásil jeden bývalý hradecký absolvent. Takovýto hyperkritický přístup byl ale při pořádání akademií skutečnou výjimkou.

¹²⁵ Jiskra 1912, roč. X, č. 17

Celoškolní výlety

Na ulici rostl dav a s ním hluk a šum. Hudba ustala a jasným vzduchem zahučelo jako hromadný výstřel: „Vivat academia!“ A celá kapela spustila hlučnou fanfáru. „Vivant professores!“ volalo několik set mladých hrdel a slavný tuš zazvučel poznovu... na okamžik ztichnuvši hudba zazvučela zplna, hudebníci dali se v pochod a za nimi vykročili filozofové. Krok několika set mladých, bystrých noh byl pádný a hřmotný. Za studenty se hrnuli ti, kteří pokdy měli....

Alois Jirásek, Filozofská historie

V druhé polovině minulého století se celé řady měst, hosticích ve svých zdech nějakou střední školu, zmocňovalo vždy ke konci školního roku příjemné napětí. Blížil se totiž celoškolní výlet, na který se těšili nejen studenti a profesori, ale i všichni jejich příznivci, což byla většinou valná část obyvatel města. Se školním výletem v dnešním slova smyslu nemívala podobná událost ovšem mnoho společného. Jejich pořadatelům nešlo ani tak o to, aby studenti načerpali nové vědomosti díky poznávání nových míst, prohlídce památek či přírodních krás, i když i takovou část mohl společný výlet obsahovat, ale hlavně a především o studentskou slavnost. Slovo výlet tedy označovalo vlastně veselici v blízkém okolí města, kam se rádi přišli pobavit i ti, kteří jinak neměli s gymnáziem či reálkou vůbec nic společného.

Tyto studentské slavnosti měly své kořeny zřejmě v studentských majálesech, které se podle Zikmunda Wintra¹²⁶ slavily už v 16. století. Tyto veselice se slavily před filipojakubskou nocí a byly, podobně jako jiné májové slavnosti, především bujarou oslavou příchodu jara. V první polovině 19. století se tento zvyk opět pomalu šířil, dobře zdokumentované jsou především majálesy slovenských studentů¹²⁷. Popisy jejich průběhů se do značné míry shodují. Bývaly opět situovány na přelom dubna a května, kdy se studenti i se svými profesory vydávali v průvodu pod školními prapory a za zvuků zpěvu či za doprovodu veselé hudby do přírody. Spolu

¹²⁶ Winter, Z.: O životě na vysokých školách, 1899, str. 262

¹²⁷ Zíbrt, Č.: Máje. Obrázky ze života lidu československého, 1923, str. 142-44

s nimi se vydávalo oslavit příchod jara také téměř celé město. Z českého prostředí máme podrobný popis díky Aloisu Jiráskovi, autorovi úvodního citátu. Ten ve své Filozofské historii popisuje průběh litomyšlských majáles¹²⁸. Ty bývaly v první polovině 19. století organizovány studenty místní filozofie a jak se můžeme u Jiráska přesvědčit, jejich průběh byl velmi podobný majálesům na Slovensku. Opět vše začínalo slavnostním průvodem celé školy za doprovodu hudby, opět byla jádrem celého dne slavnost v nedalekém háji, kam se přišla bavit i většina města, a opět šlo hlavně o zábavu, tedy o tanec, zpěv, deklamace či popíjení piva.

Podle podobného vzoru se konaly i celoškolské výlety středních škol v druhé polovině 19. století. Malá změna někde nastala v terminologii – termín majáles byl pro tyto výlety používán už spíš jen výjimečně – a velmi často také v datu pořádání, které se na většině škol posunulo z počátku května mnohem blíže konci školního roku, tedy až někam do června. Na řadě škol se výlet konal na svátek svatého Aloisia, patrona studentů.

S celoškolskými výlety se setkáváme v celé řadě měst. Alespoň jednou či dvakrát byla totiž takováto akce uspořádána ve většině míst, hostících nějakou střední školu. Jen pro představu uveďme některá města, kde se tento zvyk ujal dlouhodoběji, mezi nimi můžeme jen namátkou jmenovat např. Jindřichův Hradec, Olomouc, České Budějovice, Hradec Králové, Havlíčkův Brod, Jičín, Klatovy, Třebíč, Čáslav nebo Pelhřimov. Celkem logicky bychom mezi právě zmíněnými městy marně hledali Prahu. Zde totiž pro podobné hromadné školní akce chyběly podmínky, především úzké provázání života školy a města.

Největší rozmach tyto výlety zažily v období šedesátých až osmdesátých let, kdy školní život ještě nebyl tolik svázán striktními pravidly a snahou školy unifikovat a podřídit ministerskému dohledu. Svůj podíl na pozdějším ústupu takovýchto akcí měla i snaha učinit z výletů a vycházek pedagogicky hodnotné podniky, které by neohrožovaly morální vývoj studentů. Jinde měl na zrušení výletů svůj podíl i strach ředitelství, aby na sebe škola příliš neupozornila a nepřivolala na sebe nežádoucí pozornost

¹²⁸ Jirásek sice vycházel z reálných událostí, ale časově je poněkud posunul – proti zákazu majálesu se litomyšlští studenti bouřili už v roce 1838. Viz Janáčková, doslov k Filozofské historii, 1999

vyšších míst. Třeba v Olomouci jeden ze studentů z konce 80. let vzpomínal, že „záviděli jsme německým studentům ze středních olomouckých škol, když konali okázale výlety s hudbou ven z města a nám nařizováno, abychom se vystříhali jakéhokoliv vystupování. Mezi studenty se vykládalo, že též naše gymnasium má školní prapor,... ale toho času prý ho paní ředitelová používá jako podložky při žehlení.“¹²⁹ Na školách s bohatou tradicí „majalek“ sice výlety pokračovaly i přes překážky kladené vyššími místy i na konci 19. a případně i na začátku 20. století, byly ale poněkud „sešněrovanější“. Někdy dokonce museli organizátoři projevit i jistou dávku odvahy a lstivosti. Tak například když se v Třebíči jistý suplent pokusil v devadesátých letech obnovit tradici celogymnaziálních výletů podle starých zvyků (tedy s tureckou muzikou, přednáškami, žertovnými výstupy, divadlem, hrami a závody¹³⁰), zemská školní rada v Brně podobný podnik zakázala a povolila pouze výlety jednotlivých tříd, které měly mít poučný účel. Pedagogický sbor zákaz obešel rozhodnutím, že celé gymnázium půjde společně do Vladislavi, tradičního cíle společných výletů, zde absolvují mši, po ní se rozejdou společně se svými třídními po jednotlivých třídách za poučením, aby se na závěr znovu společně sešli, aby se občerstvili a pobavili. Pan ředitel sice organizujícímu suplentovi přísně zakázal obstarávat hudbu, která by doprovázela výletníky, i tento zákaz ale organizátor dokázal lstivě obejít. Tajně se dohodl s kapelníkem místní kapely, která pak čekala na silnici a řediteli tvrdila, že pořádá zkoušku na pochody...¹³¹

Uspořádání výletu tedy, jak je vidět, záleželo na celé řadě faktorů. Především musel mít profesorský sbor ve svých řadách nějakého nadšence¹³² ochotného celou, poměrně náročnou akci zorganizovat, další podmínkou byl příznivý postoj vedení školy a v neposlední řadě vše také záleželo na tom, jak se k podobným studentským veselícím staví vyšší

¹²⁹ Prager, F.: Na vyšším gymnasiu, in Památník šedesátého výročí, str. 125

¹³⁰ Fabinger, Fr.: Před třiceti roky, , in Památník na oslavu, str.81n

¹³¹ týž, c.d., str.82

¹³² Stávalo se dokonce, díky tomu, že profesori byli přesouváni z místa na místo, že někteří takoví nadšenci přenesli tradici výletů z jednoho ústavu na druhý. Jako příklad můžeme uvést například profesora Františka Hejzlara, na kterého v souvislosti s pořádáním výletů vděčně vzpomínají jak studenti gymnázia v Třebíči, tak i gymnazisté z Hradce Královce.

místa, především zemské školní rady. Čím více se totiž blížil konec století, tím menší byla náklonnost jednotlivých ředitelství i jejich nadřízených orgánů. Zároveň se začaly prosazovat (i díky vydatné podpoře ministerstva a řady pedagogů) do programu škol i výlety toho typu, jaký ze škol známe dodnes, tedy výlety jednotlivých tříd. Ty, jak už bylo výše zmíněno, byly považovány za pedagogicky hodnotnější (přinášely studentům řadu poučení) a zároveň při nich hrozilo mnohem menší nebezpečí, že na nich student bude mít možnost k nevhodnému chování – tedy k nemírnému požívání alkoholických nápojů, příliš blízkých styků s mladými dívkami nebo k satíře mířící i na pedagogický sbor¹³³. Byly často i vícedenní, s cílem i ve značně vzdálených městech. Na společný výlet pak už často nezbýval vedení školy krom chuti a energie ani žádný další volný čas, který by mohlo obětovat z výuky.

Studenti na tyto výlety rádi a vděčně vzpomínali, a to nejen proto, že byly vítaným vytržením ze školní rutiny a příležitostí, při které profesori přimhuřovali oko nad jindy přísně postihovaném porušováním disciplinárního řádu. Společné výlety pro ně byly zároveň především pro studenty vyšších ročníků také akcí, potvrzující jejich relativně vysoký sociální status v rámci města, stejně jako i příležitostí k deklaraci vlasteneckého smýšlení. Pro mnoho mladíků byly také vítanou příležitostí k navázání či prohloubení vztahů s opačným pohlavím, protože na závěrečnou veselici, v jejímž programu téměř nikdy a nikde nechyběl tanec na přírodním parketu, přicházely samozřejmě celé rodiny i s dcerami.

Řada studentů své vzpomínky zachytila písemně, často byly takové texty určeny pro místní tisk nebo různé pamětní gymnaziální almanachy. Byť jsou jejich postřehy většinou zahaleny jemným závojem nostalgie, můžeme na tomto místě nabídnout hrst postřehů z různých středních škol, které výstižně ilustrují, že přes místní rozdíly a různá drobná vylepšení programu se celoškolní výlety na různých školách velmi podobaly.

Nejprve dejme slovu anonymnímu českobudějovickému studentovi, který ve své vzpomínce zachytil jeden z hlavních rysů těchto akcí. „S

¹³³ Všechny výše jmenované věci přirozeně patřily mezi to, co se objevovalo v programech celoškolních „majalek“ a na co se studenti obvykle nejvíce těšili.

*vlažícím praporem gymnasiijním, slovanskou trikolórou v čele, veden....sborem profesorským,vycházel průvod z budovy gymnasiijní, provázen jsa velkým počtem obecnstva, prošel městem do některého blízkého lesa a v přírodě se oddali žáci a hosté ušlechtilým radostem. Výlety ty patřily k svátečním dnům budějovickým a působily nemálo k tomu, aby českému gymnasiu opatřily sympatie širokých vrstev města.*¹³⁴

Jak se takové sympatie obyvatelstva projevovaly, přibližuje pro změnu student gymnázia v Klatovech. Podle něj město „*jevilo radost nad naším výletem tím, že se v davech kolem nás seřadilo, mávalo šátky a rukama na nás z oken a vyprovodilo nás daleko za město*“¹³⁵. V obcích, které studenti při výletu procházeli, nebo v nich nacházeli jeden z cílů svého pochodu, byli často vítáni střelbou z mozdířů, „vítězobranami“, projevy starostů či delegacemi místních spolků nebo dokonce družičkami s kyticemi. V městečku či vesnici, kde se odehrávala část programu, obvykle krom slavnostního přivítání čekalo i nějaké občerstvení, při návratu za večerního šera se někdy dočkali i bengálského osvětlení¹³⁶.

Studenti se na výlet ve většině měst pečlivě připravovali (nebo byli připravováni). Krom pilování programu šlo organizátorům také o to, aby „*studentstvo gymnasia dovedlo vystoupiti jako spořádané těleso*“ a proto většinou několik týdnů před datem akce „*začalo cvičení v obracech a pochodech, až celé gymnasium bylo vycvikováno na jediný povel se obracet a maširovati jako nějaká kadetní škola.*“¹³⁷ Výlet obvykle spolupřátali studenti vyšších ročníků, na jejichž bedrech ležela podle postoje vedení školy větší či menší míra zodpovědnosti (například v Českých Budějovicích si studenti většinu věcí organizovali zcela sami, od zisku povolení od ředitelství přes tvorbu rozpočtu a shánění finančních prostředků na výlet, až po záruky, že celá akce bude důstojná a mravná¹³⁸). Zájem o tuto funkci býval značný, a to také proto, že organizátoři byli často odlišeni nějakým

¹³⁴ R.B.:MUDr. Gustav Bozděch, in Šedesát let Jirsíkova gymnasia v Českých Budějovicích, str. 82, týká se sedmdesátých let 19. století

¹³⁵ Piskáček, J: Mé vzpomínky ze studií gymnasia, in Almanach vzpomínek bývalých žáků gymnasia Klatovského, str. 50,vzpomínka se vztahuje k roku 1867.

¹³⁶ Viz např. Buchar, V.: Z minulosti jičínského gymnasia, in Památník Lepařova gymnasia v Jičíně, str. 75, nebo Památník státního reálného gymnasia v Pelhřimově, str. 73n.

¹³⁷ Řezníček, V.: Královéhradecké vzpomínky, str. 99

¹³⁸ Cícha, V.: Gymnasiální výlet do Boru a studentské taneční hodiny, in Šedesát let Jirsíkova gymnasia v Českých Budějovicích, str. 108

znamení – například ve výše zmiňovaných Budějovicích mohli mít v průvodu na levém rameni slovanskou trikolóru.

Krom odlišení organizátorů obvykle průvodu dodávaly slavnostní vzhled i další věci. Obvyklé bylo, že se studenti zdobili květinami, kokardami nebo speciálními odznaky, časté bylo i označování jednotlivých tříd. Např. v Olomouci byla před nimi nošena speciální znamení, tzv. manipuly, tedy „*dřevěná, krásně řezaná, na pokraji zlacená signa s rukami vyřezávanými po způsobu římském.*“¹³⁹. V Hradci Králové to zas vypadalo podle vzpomínek Aloise Jiráska takto: „*Každá četa měla své číslované signum, ozdobené květinami, pentlemi, každá svého četaře s červenobílou šerpou; a v četě víceméně každý s kytičkou nebo růží na kabátě*“¹⁴⁰. Řada ústavů si také pořídila gymnaziální prapor, který nosila v čele celého průvodu. Prapor byl obvykle v národních barvách, s různými symboly a hesly vyšívanými dovednou rukou spřátelených slečen a studenti na něj bývali náležitě hrdí. Zemské školní rady ale podobným studentským ozdobách nebyly nakloněny, takže např. česká zemská školní rada vydala v listopadu 1889 nařízení, kterým zakazovala, aby školní mládež veřejně nosila veřejně odznaky „na způsob spolkových a národních“ v modrobíločervené barvě nebo v černočervenozlaté. Stejným nařízením bylo také zakázáno, aby se při školních akcích používaly prapory v těchto barvách, nesměly se tedy nosit v čele průvodů ani se jimi nesměly zdobit školní budovy.

A program? „...*při výletech bývalo za málo peněz veselo při zpěvu, solových výstupech, písničkách k obrázkům po jarmarečním způsobu malovaným a ukazovaným, přičemž se i tančilo.*“¹⁴¹ Trošku detailněji se rozepisuje jeden vzpomínající student z Olomouce: „*Na Sv. Kopečku šlo se napřed do kostela, kde byla sloužena slavná mše svatá, potom se bavili menší žáci různými hrami... Starší žáci měli zkoušky na sbory pěvecké a divadelní hru. Když se po poledni dostavili z města četní hosté, hrálo se na jevišti v sále velkého hostince divadlo. Hrál se Klicperův Rohovín*

¹³⁹ Minařík, K.: Vzpomínky na první léta studentská, in Památník šedesátého výročí, str. 87, podobná znamení byla ve starém Římě používána pro označování některých vojenských jednotek.

¹⁴⁰ Jirásek, A.: Z mých pamětí, str. 202

¹⁴¹ Ruth, F.: Vzpomínky z let 1868 – 1876, in Studentská Litomyšl, 1923, str. 34

čtverrohý... Po divadle se šlo průvodem do lesa. Tam se v kole deklamovalo, byly zapěny některé sbory... a potom se tančilo. Mladší žáci se bavili zase různými hrami. Hlavním bodem bylo pouštění papírového balonu, plněného vyhrátým vzduchem...“¹⁴²

Podívejme se nyní detailně na celoškolní výlety na gymnáziu v Jindřichově Hradci, kde byla jejich tradice velmi silná a kde přetrvala, byť s různými omezeními a tu a tam i krátkodobým zrušením výletů, prakticky až do počátků republiky. První velký společný výlet se tu konal v roce 1858¹⁴³, a to na podnět profesora Steinhausera¹⁴⁴. Skutečný počátek a zároveň rozmach této hradecké tradice je ovšem spjat s ředitelem Matějem Růžičkou¹⁴⁵. Ten roku 1862 přešel na gymnasium z Banské Bystrice, kde se tehdy běžně slavily majáles. Podle jejich vzoru pan ředitel zorganizoval v červnu 1863 nejvelkolepější a nejslavnější z prvních výletů, jehož cílem byl asi patnáct kilometrů vzdálený lovecký zámček Jemčina. Pro tuto příležitost sestavil i zvláštní výletní řád, jehož koncept se dodnes zachoval v hradeckém archívu a z něž v podstatě vycházela i pravidla pro výlety v pozdějších letech. Tyto „*Zákony k výletu, jenžto se dne 6. června 1863 v Němčině*“¹⁴⁶ odbývati bude“ nám v šestnácti bodech přibližují barvitou atmosféru tehdejšího výletu, a proto jistě neuškodí je zde ocitovat:

I. V sobotu se každý bitím 1/4 na 6 dostaví k tělocvičně, kde polní znak na klobouk obdrží; radno jest, aby z domu již každý s teplou snídaní v žaloudku zahřán, a natřenými nohami lojem přišel, by se mu na nich žádných puchýřů nestalo.

II. Každý budiž zaopatřen se svým vlastním jídelním a sice sprostým náčiním v papíře zaobaleným špagátem svázaným a v prsní neb závěsné kapce schovaným.

¹⁴² Minařík, K.: Vzpomínky na první léta studentská, in Památník šedesátého výročí, str. 87

¹⁴³ Výroční zpráva gymnasia jindřichohradeckého za rok 1889, viz nekrolog prof.

Steinhausera

¹⁴⁴ Josef Steinhauser (1824-1888), profesor matematiky, fyziky a nepovinného tělocviku. V Jindřichově Hradci strávil celou svou učitelskou kariéru - od r. 1853 až do své smrti roku 1888. Hlavní organizátor a vůdčí duch všech výletů, konaných během jeho působení.

¹⁴⁵ Matěj Růžička (1807-1885). Po studiích vstoupil do benediktinského řádu, v jeho rámci působil na gymnasiu v Klatovech. Roku 1857 mu byla svěřena organizace katolického gymnasia v Banské Bystrici. V roce 1862 se nechal sekularizovat a v témže roce se stal ředitelem jindřichohradeckého gymnasia. V jeho čele setrval až do svého odchodu do výslužby roku 1875.

¹⁴⁶ Němčina – starší varianta názvu, dnes Jemčina

- III. Na znamení bubnu a nebo trouby všichni se sestavovati budou v řad a šik.
- IV. Každý následuje svého náčelníka a stoje v šiku chovejž se pokojně a tiše naslouchaje velení.
- V. Při pochodu v městě každý turnerským krokem hrdě si vyšlapuj, a na velení ohledně se točení neb odpadnutí pozoruj.
- VI. Nikdo nebeříž s sebou hůlku a uhorčen po cestě nepí.
- VII. V Němčině půjde četa za četou v slušném pořádku do kostela na mši svatou, zpívaje tam píseň.
- VIII. V témže pořádku potáhne se z kostela v řadu a šiku a teprve po uděleném rozkazu rozejde se k zábavě. (N. B. Tu se sdělí pořádek v stolování a posluze - po jednom k pěti na každé straně.)
- IX. Na dané znamení každý se dostaví k modlidlbě a k obědu a posadí se přečtením svého jména na svoje místo.
- X. Mezi jídlem chovejž se každý slušně, aniž by tím své a obecné veselosti na újmu byl.
- XI. Po jídle zaobal každý opět svoje jídelní náčiní do papíru a uschovej ho k sobě.
- XII. Při plesné hudbě panuj pořádek a slušnost.
- XIII. Zpěváci na obdržené znamení bez výminky vždy všichni se dostaví a vyplní rozkaz kapelníka.
- XIV. Deklamátoři hledejtež rozkazův u ředitele.
- XV. Na dané znamení k zpátečnímu pochodu (7 hodin) postavíž se každý bez prodlení do šiku a postupuj v obvyklém pořádku.
- XVI. Dorazivše do města nazpět, pochodí se v šiku až ku gymnasiu, kde se slušně a bezhlučně rozejíti nařídí.¹⁴⁷

¹⁴⁷ viz SOkA Jindřichův Hradec, fond Gymnasium, karton 50

Pro porovnání uveďme na tomto místě v plném znění i téměř o třicet let pozdější návštěvu k výletu, sepsané tehdejším ředitelem Augustinem Pirchanem¹⁴⁸, které opět mnoho vypovídá o atmosféře a náplni výletů.

Zítřka dne 26. VI. podnikne sbor profesorský se studující mládeží výlet na celý den na Jarošov k Malíři.

Účel výletu našeho jest zábava, a to zábava ušlechtilá, povšechná, nenucená; jenom mějte při tom na paměti, že volnost není bezuzdostí, a že to, co pro studující nesluší se nikdy, nesluší se také při výletu.

- 1. Dopolední vyučování koná se v obvyklém pořádku, odpoledne se nezávazným předmětům nevyučuje.*
- 2. Odpoledne sejdou se žáci o 3/4 4 hod. na nádvoří gymnasiálním, odkud vyjdou po 1/2 5 s hudbou na silnici Děbolínskou, kdež provedou se ještě obraty a pochody. Zítřka ráno ve 3/4 6 sejdou se všichni v gymnasiu. Hudebníci sejdou se již o 5. hodině k budíčku.*
- 3. Kouřiti zapovídá se žákům nižšího gymnasia naprosto; od žáků vyššího gymnasia očekává se bezpečně, že ve příčině kouření slušnou míru zachovají. Na pochodu až k první stanici není dovoleno kouřit. V Jarošově pozor!*
- 4 Písňe (jež se cestou i mimo program zpívají) buďtež vesměs rázu ušlechtilého. Zpívati písňe politického charakteru (Hej Slované) není dovoleno.*
- 5. V jídle a pití buďtež střídmi.*
- 6. Koupati se není dovoleno ani v Jarošově ani u Malíře.*
- 7. Pořádek zpěvů, deklamací a solových výstupů bude přesně určen, dozor nad pořádkem tím má p. profesor Heš.*
- 8. Zpěváci necht' se na dané znamení ihned na vykázaném místě shromáždí.*

¹⁴⁸ Augustin Pirchan (1826 - 1898). Také u něj je téměř celá učitelská kariéra svázána s Jindřichovým Hradcem. Jako profesor zde působil od roku 1851, nakrátko jej opustil pouze v letech 1881-1883, kdy byl ředitelem nižšího gymnasia v Třeboni. Od roku 1883 do roku 1892 byl ředitelem v Hradci.

9. *Na tábořišti odevzdejte hudebníci nástroje školníkovi k opatrování. Mějte pozor na své nástroje, aby se nepolámaly a části jejich se neztratily.*

10. *Pro žáky nižšího gymnasia budou ku hře na tábořišti uchystány míče a kroužky.*

11. *O 8. hod večer nastoupí se zpáteční pochod, při zpátečním pochodu zachovejte náležitý pořádek.*

12. *V pátek jest škola jako obyčejně.*

Což aby žákům na vědomí dáno bylo, zdvořile žádá Pirchan. (22. VI. 1892)

Již dlouho před datem, určeným ke konání výletu, začaly, stejně jako na jiných školách, pečlivé přípravy. Hlavní organizátor profesor Steinhauser (či později jeho nástupci) vyráběl v rámci hodin fyziky se svými žáky pumy a bengály. Steinhauser byl také duchovním otcem soustavy povelů, které už dlouho před výletem se studenty procvičoval, a které měly přispět k tomu, aby se gymnázium na veřejnosti nezostudilo chaosem při nástupech nebo při pochodu. Ze starších hochů si k tomu účelu vycvičil spolehlivé četaře, kteří pak měli ostatní žáky na povel. Horečnou aktivitou překypovaly i studentské byty, ve kterých si jednotlivé třídy či skupinky kolegů připravovaly zábavný program, vždy vedeni snahou co nejvíce překvapit a zaujmout, starší studenti si opakovali a pilovali taneční figury ... Den před výletem pak býval věnován „zkoušce výletu s hudbou“ na některém hradeckém cvičišti, kde studenti za hudebního doprovodu své gymnasiální kapely nacvičovali pochod ve čtyřstupu, učili se hromadně reagovat na povely a dělat obraty. Jedna ze tříd ten den také vyrazila na místo určené jako tábořiště, aby tu připravila jeviště a přírodní parket.

Následující, toužebně očekávaný den pak začínal před pátou hodinou ranní, kdy městem jako budíček procházela studentská hudba. V půl šesté už byli všichni studenti shromážděni na nádvoří gymnasia, kde se konaly poslední přípravy, a kde se na doprovodný markytánský vůz nakládaly papírové petardy, míče, balóny na slavnostní vypouštění, soudky piva a další důležité výletní potřeby. Když bylo vše připraveno, celý ústav

se jako jeden muž odebral na náměstí, které obešel a seřadil se před severní frontou domů. Pak zazněl povel „K modlitbě stav“ a studentská hudba zahrála modlitbu, většinou Hospodine, pomiluj ny. Po jejím skončení studenti odcházeli ve vzorných čtyřstupech vedeni kapelou a od roku 1880 i se studentským praporem¹⁴⁹ v čele z města ven, to vše za hojně účasti hradeckého obyvatelstva, které výletníky obvykle doprovázelo značný kus za město. (Někteří zdatnější jednotlivci, většinou bývalí absolventi nebo otcové studentů, vydrželi doprovázet gymnázium celý den a tvořili tak jakousi „nonu“, devátou třídu.) Na působivost zahájení výletu vzpomíná jeden z tehdejších studentů Ferdinand Nušl takto: „Šli jsme jedním krokem, ač hudba nehrála, seřadili se do čtverce. Steinhauser stál uprostřed jako hrdý vůdce se svým plukem a velel zvučným hlasem: „Prapore pozor, k modlitbě stav.“ Sejmuly se klobouky a hudba spustila modlitbu. Byl to okamžik tichý, vřelý, sváteční. Když poslední zvuk bubnu dozněl, spustila hudba pochod a šlo se vesele z města ven. Každý za kloboukem růží a lipový list, kráčel pyšně podle taktu, hledě přímo před sebe.“¹⁵⁰

V čele kapely a tedy i celého průvodu šel kapelník oblečený ve speciálním obleku, dědicím se ze třídy na třídu - v rokokových šatech ze světlemodrého hedvábí. Jeho úbor se skládal z dlouhého šosatého kabátu, ozdobeném zlatými prýmky, světle žlutých krátkých kalhot, světlé vesty s kytičkami, dlouhých bílých punčoch a střevíců s lesklými přezkami. Místo manžet měl dlouhé krajky, na hlavě bílou rokokovou paruku a třírohý „napoleonský“ klobouk. V ruce nesl dirigentskou hůl, ozdobenou kyticí rudých růží. Bývalo nepsaným privilegiem oktávy vybírat kapelníka ze svého středu. Nezáleželo ani tak na tom, aby vybraný mladík rozuměl hudbě, důležitější bylo, aby to byl student vysoké postavy, s veselou povahou. Při pochodu totiž jeho úkolem nebylo ani tak udávat hudebníkům

¹⁴⁹ Prapor byl dílem několika hradeckých slečen a byl gymnasiu předán a zároveň vysvěcen za přítomnosti mnoha oficiálních hostů při slavnosti na gymnasiálním nádvoří dne 25. července roku 1880. Prapor byl z jedné strany bílý, zde byl vyšit věnec s nápisem *Vědě a vlasti*, druhá strana byla zhotovena z červené látky, byla na ní vypodobena sova sedící na otevřené knize a vyšito heslo *Ars longa, vita brevis*. Kromě toho byl doplněn třemi fáborý s hesly. Na černém bylo zlatým písmem vyšito heslo *Viribus unitis*, na bílém bylo věnování - *Občanstvo Jindřicho-Hradecké přičiněním slečen Anny Vaníkové, Marie Steinhauserové a Marie Chabrové* a poslední, modrý fábor, nesl nápis u studentů nejoblíbenější - *Po pili po práci ku plesu junáci*.

¹⁵⁰ in Památník stopadesátiletého obnovení jindřichohradeckého gymnasia, J. Hradec 1957

tempo, jako obveselovat přihlížející a účastníky různými tanečními kreacemi a žertovnými kousky. V devadesátých letech, kdy stál v čele ústavu přísný a předpisy ctící ředitel Jan Říha¹⁵¹, přišel Hradec o svou oblíbenou figurku, kostým byl zakázán, kapelník směl být oblečen jen v občanském obleku. Tento ředitel, aby při výletu zamezil disciplinárnímu řádu odporujícím nepřístojnostem, také zasahoval i do výběru kapelníka - často na úkor kvality výletu. Jeden z tehdejších oktávánů Jindřich Šimánek¹⁵² vzpomíná, že když ředitel nedbal prastarého zvykového práva oktávy vybrat si jak kapelníka, tak praporečnický a vybral jako vedoucího hudby malého sextána, všichni oktáváni vystoupili z kapely a zřekli se dokonce i účasti na výletě vůbec. Také ostatní členové studentské kapely byli ozdobeni, a to červenobílou šerpou, podobnou šerpou, obvykle modrou, byli označeni i praporečníci a četaři. Všichni studenti bývali okrášleni květy červených a bílých růží a lipovými listy.

První, méně důležitou částí výletního programu, která mohla být někdy vypuštěna, bývala návštěva nějakého sousedního městečka nebo větší obce - nejčastěji byl navštěvován Jarošov nebo Kardašova Řečice, studenti se podívali i do Kamenice nad Lipou, do Kunžaku, Počátek atd. Na místě bývali výletníci většinou nadšeně přivítáni místními domorodci (výjimkou nebyvaly ani prapory, hesla a květinová výzdoba vyvěšená na počest gymnasia) a okukování zdejší drobotinou. Poté obvykle následoval oběd. Profesori, otcové a případně i studenti oktávy bývali pohoštěni například na faře nebo u místní honorace, ostatní studující pak oblehli místní restaurace. Kromě toho si prohlédli nějakou pamětihodnost, případně jiné místní zajímavosti (třeba přírodovědné sbírky místního učitele) a zúčastnili se bohoslužby, pořadí mohlo být samozřejmě různé. Poté se všichni výletníci vraceli zpátky k Jindřichovu Hradci. Při zastávkách na cestě tam i zpátky, třeba za účelem ranní svačinky, utvořila každá třída svůj tábor, zpívalo se, starší studenti někdy přednášeli básně, všichni připíjeli na zdraví panu řediteli i pánům profesorům. Organizátoři výletu pomáhali udržovat dobrou

¹⁵¹ Jan Říha (1845-1916). Jako učitel latiny a řečtiny působil na reálném gymnasiu v Táboře (1882-84) a gymnasiu v Písku (1885-1892). Ředitelem na jindřichohradeckém gymnasiu byl v letech 1892 až 1901, kdy na vlastní žádost poněkud předčasně odešel do výslužby.

¹⁵² Šimánek, J., Pod studentským praporem, Ohlas od Nežárky č. 38, 1930

náladu. Další z bývalých hradeckých studentů Alois Krb¹⁵³ ve svých vzpomínkách vzpomíná zejména na profesora Heše¹⁵⁴, který oblečen ve svém elegantním sportovním dresu vybízel nejen studenty ke zpěvu, sám předzpěvoval nebo vyvolával smích svými bonmoty, anekdotami nebo žertovnou recitací.

Trochu neobvyklý byl průběh první části výletu, konaného v roce 1888¹⁵⁵. Na podzim předchozího roku byla v Jindřichově Hradci konečně uvedena do provozu česko-moravská příčná dráha, a tak se profesorský sbor rozhodl, že podnikne se žactvem výlet po železnici. Cílem výletu byla stanice Počátky - Žirovnice. Pro výletníky musel být objedнан zvláštní vlak, protože se počítalo s pěti až šesti sty účastníky, stejně tak škola musela zažádat až na ředitelství dráhy v Praze o povolení zvláštní zastávky u Malíře, kde se měla konat obvyklá odpolední veselice. Protože mnoho zejména mladších žáků v životě vlakem nejelo, ujal se profesor Steinhauer už měsíc před výletem speciálního výcviku. Aby studenti dokázali do vlaku nastoupit i vystoupit bez úrazu, zavedl následující cvičení: na gymnasiální dvůr nechal donést několik židlí, které měly nahradit schůdky do vagónu a na povel raz, dva, tři žáci vystupovali a opět sestupovali ze židlí. Na nádraží se ovšem důkladný výcvik na chování žactva příliš neprojevil. Jakmile bylo totiž zaveleno k nástupu do vlaku, hnala se všechna mládež hlava nehlava, povel nepovel do vagónů.

Hlavní a podstatná část výletu se odbývala až odpoledne na některém z tábořišť poblíž města, zpravidla v lesíku U Malíře, kde už na výletníky čekala nejméně polovina Hradce (v den výletu údajně někteří jindřichohradečtí živnostníci zavírali své provozovny, jen aby se mohli odpolední veselice také zúčastnit). Zde teprve vypukla doslova pravá studentská pout'. K tanci i k poslechu hrála studentská hudba, někdy pořadatelé zajistili i některou další městskou kapelu, např. hasičskou. Na jevišti byla předváděna hudební i pěvecká čísla, studenti vystupovali

¹⁵³ Krb, A., Gymnasium jindřichohradecké v letech 1895-1925, Výroční zpráva gymnasia 1924/25, str. 15

¹⁵⁴ Gustav Heš (1848-1917), profesor zeměpisu, dějepisu a němčiny. Do Hradce přišel z pardubické reálky roku 1881 a vydržel tu až do svého odchodu do výslužby v roce 1909. Hradecký „arbitr elegantiae“, po Steinhauerovi převzal štafetu vůdčí osobnosti výletů.

¹⁵⁵ Langer, A., Jindřichohradecké pamětihodnosti, č. 12 (rukopis v soukromém vlastnictví)

s deklamacemi a nejrůznějšími, většinou zábavnými sólovými výstupy. Některé třídy pro obveselení i poučení ostatních někdy připravily i celé divadelní kusy, a to jak divadelní, tak loutkové, v některých letech došlo i na operu. Ferdinand Strejček¹⁵⁶ například vzpomíná na svůj první výlet v roce 1889, kdy tehdejší oktáva všechny překvapila, když si připravila „světový cirkus Belisar“, ve kterém vystupoval „clown“, nejrůznější „artisté“ nebo „světaznámý šelmasmrtič“. Starší studenti se kromě toho bavili především tancem se známými slečnami na přírodním parketu, samozřejmě za nenápadného dozoru matinek. I profesori, jindy přísně pronásledující „randíčka“ svých svěřenců, byli v ten den shovívavější a mhouřili oko nad dvojicemi v důvěrnějším hovoru. Pro mladší chlapce tu byly připraveny nejrůznější hry, například házení kroužků na cíl nebo závody v pytlích, výlet si také zpestřovali ochutnáváním nejrůznějších pochutin. Na tábořišti stálo totiž mnoho stánků s nejrůznějším občerstvením, proslavená byla matka Karásková prodávající své pověstné párky, dále tu byla k mání zmrzlina, sladká voda na zahnání žízně pro ty mladší i pivo pro ty starší, preclíky, uzenky, kyselé okurky, ovoce, turecký med, mejdlíčka a jiné cukroví. Není tedy divu, že si leckterý studentík odnesl z výletu kromě radostných zážitků i pořádné bolení břicha.

Program na tábořišti končil tak kolem osmé hodiny večerní, poté následoval triumfální návrat všech účastníků do města, kde hustý špalír jásajícího obyvatelstva vítal vracející se mládež četnými bengály, srdečnými ovacemi, někdy bývalo město vyzdobeno i transparenty na uvítanou. Jeden takový návrat je popsán ve výroční gymnasiální zprávě takto: „*O půl osmé nastoupen jest zpáteční pochod za živého zpěvu ušlechtilých národních písní. V městě pak vítáni byli studující asi padesáti barevnými ohni bengálskými, jež osvětlovaly různými světly ulice, jimiž průvod jen zvolna vpřed se bral.*“¹⁵⁷ Pro srovnání uvedme ještě jeden méně oficiální popis návratu, tentokrát z české kompozice jednoho sextána z počátku devadesátých let. „*Pozdě večer jsme se vraceli ... do J. Hradce. V Hradci nás vítali s bengály v různých barvách, provolávali nám „Sláva, vítáme vás“, a my hráli do kroku. Já jsem tloukl na veliký buben a kalkant Jakl byl*

¹⁵⁶ Strejček, F., *Minulost zavazuje*, Ohlas od Nežárky č. 25, 1939

¹⁵⁷ Výroční zpráva gymnasia jindřichohradeckého za rok 1903/04, str. 65

*mým koníčkem - táhl ho na vozíčku. Jáklíček dostal u Malíře od studentů hodně piva, byl zpit pod obraz boží, nemohl ani skorem jít. Jakmile jsem udeřil paličkou do bubnu, letěl J. přes celou ulici na druhou stranu. Já, abych neztratil takt, utíkal jsem, co jsem mohl za ním. Bouchl jsem paličkou na druhou stranu, Jáklíčka to zaneslo zas na stranu pravou.... A tak jsme spolu šněrovali celou cestu ulice, až jsme došli na náměstí...*¹⁵⁸ Výlet býval někdy zakončen na náměstí, jindy na gymnasiálním nádvoří. Většinou se shromáždění začínalo společnou modlitbou, pak někdo z vedení ústavu pronesl ke studentům krátký proslov k výletu, ve kterém zhodnotil jeho průběh. Poté se všichni, většinou příjemně unavení výletníci, odebrali do svých domovů.

Jak už bylo zpočátku předesláno, společné výlety se v Jindřichově Hradci konaly prakticky každý rok, pouze výjimečně nemohly být uspořádány pro nepřízeň počasí. Situace se změnila za již zmíněného striktního ředitele Říhy, raději předem zakazujícího vše, co by se snad mohlo zvrhnout v nějakou neloajální či disciplinárnímu řádu odporující událost. Ten prvního roku svého působení výlet vůbec nepovolil uspořádat a další rok místo obvyklé veselice celou školu odvezl na prohlídku Hluboké. Když pak byl výlet další roky přece jenom povolen, byl mnohem víc sešněrován a ředitelem přísně kontrolován. Obrat k lepšímu nastal za ředitele Deckera¹⁵⁹, kdy se do celého výletu alespoň zčásti vrací starý duch. Ke konci Deckerova působení, v posledních letech před první světovou válkou, se konaly převážně jen polodenní výlety, při kterých výletníci mířili z Hradce rovnou na tábořiště a hned se věnovali zábavnému programu. Poté se už společné výlety přestaly konat úplně, během první světové války na to konečně ani nebyla vhodná doba, výlety v té době obecně nahradila různá pochodová a pořadová cvičení, připravující studenty na účast ve válce. Posledním pokusem vrátit se ke staré tradici, konaným ještě za c. k. Rakouska, byl výlet ve školním roce 1917/8, tehdy už pod velením nového

¹⁵⁸ Picka, E., Veselé vzpomínky, Ohlas od Nežárky č. 50, 1939

¹⁵⁹ Antonín Decker (1855- 1915) Při studiu filozofické fakulty se specializoval na dějepis a zeměpis. Nejprve působil v Praze, v roce 1888 se stal ředitelem nižšího gymnázia v Třeboni, od roku 1901 až do své smrti stál v čele jindřichohradeckého ústavu.

ředitele Hoffmeistera¹⁶⁰. Při něm už ale probleskuje duch nové doby a nové starosti, výlet už není takovou bezstarostnou studentskou veselicí, jakou býval, a gymnaziální kronika se, co se programu týče, zmiňuje jen o tom, že „žáci provedli rytmičká cvičení Otčenášková“¹⁶¹.

Co říci o společných výletech závěrem? Jak je vidět i ze vzpomínek bývalých studentů řady středních škol, jednalo se o toužebně očekávané osvěžení a zábavu, při které se výjimečně uvolnila jinak přísná pravidla disciplinárního řádu a kdy jindy strozí a takřka božstvu rovní páni profesori ukazovali i svou lidštější stránku. Celá akce přispívala i k prohloubení vzájemných vztahů mezi studenty jednotlivých tříd i k podpoření pocitu hrdosti na to, že jsou studenty. V neposlední řadě také prohlubovala soužití školy a města, jehož obyvatelé tak získali další příležitost, jak se pyšnit „svými studenty“ a „svým gymnáziem“.

¹⁶⁰ PhDr. Ferdinand Hoffmeister (1875 - 1936), významný klasický filolog. Jeho učitelská dráha byla poměrně bohatá, co se působišť týče - učil například v Klatovech, Táboře, Pelhřimově nebo Praze, krátce byl i ředitelem Minervy. Od roku 1918 až do své smrti stál v čele jindřichohradeckého gymnázia.

¹⁶¹ Historia gymnasii novodomensis, rok 1917/18, OA JH, fond Gymnasium, kniha 5

Třídní výlety, vycházky a exkurze

„Ministerstvo vyučování,“ řekl ředitel, „ve snaze, aby žactvu gymnasií bylo umožněno zotaviti se aspoň jeden den ve školním roce na čerstvém vzduchu, nařídilo poznovu zvláštním oběžníkem, aby byl pořádán každou třídou nižších i vyšších středních škol celodenní výlet. Porokovav s několika členy profesorského sboru, vypracoval jsem plán pro vaši třídu. Podniknete výlet do údolí Divoké Šárky.“

„Vím, co jest disciplína, pane řediteli,“ odpověděl nešťastný Hamouz, „ale račte uvážit, že už jen to slovo Divoká Šárka v sekundě B vzbudí odvážné myšlenky, kterým na výletě přičiní i skutky. ... Vím, že z nich někteří snad se vůbec živí do Prahy nevrátí, že některé při průchodu vesnicemi pochytají obecní strážníci, deset procent si roztrhne kalhoty lezením na stromy, nejméně pět procent bude při škádlení psů dokonale pokousáno... A při obědě, oni se mně hoši opijí, docela opijí a pobijí se mezi sebou.“

Jaroslav Hašek, Školní výlet

Od osmdesátých a hlavně od devadesátých let 19. století se vedle celoškolních výletů začaly ve větší míře prosazovat i třídní výlety. Tyto výlety, na rozdíl od těch celoškolních, měly „*ráz více méně turisticko-didaktický, při čemž složka didaktická převládala*“¹⁶². Na většině středních škol převládaly především pěší půldenní či jednodenní vycházky. Na konci století ale byla už také dostatečně rozšířená železniční síť, na kterou byla v té době už napojena drtivá většina měst, která ve svých zdech hostila gymnázium či reálku, takže začalo přibývat i výletů do vzdálenějších míst. Ty mohly být, hlavně v případě vyšších tříd, i vícedenní, tedy spojené s přespaním. Takový výlet už ale z finančních důvodů často nebyl přístupný celé třídě, pro některé studenty náklady na cestu (přestože dráhy většinou pro školu připravily speciální nižší cenu) a nocleh překračovaly jejich možnosti.

¹⁶² Jeřábek, Č.: Ze vzpomínek bývalého studenta, in Šedesát let českého gymnasia v Brně, str.108

Pořádání takových akcí nebylo všude samozřejmostí, přestože se nadřízené orgány snažily různými nařízeními pořádání výletů a vycházek podporovat. Instrukce týkající se této tematiky se ve školských směrnících poprvé objevuje v roce 1884, větší vliv pak měl výnos ministra kultu a vyučování z roku 1890, který se týkal obecněji veškeré tělesné aktivity středoškolské mládeže. (I díky tlaku shora se právě od poloviny devadesátých let devatenáctého století objevují stále častěji ve výročních zprávách jednotlivých středních škol stručné popisy vykonaných vycházek, takže si o nich můžeme udělat jasnější představu) Svůj význam pro rozšiřování vycházek a výletů měla, krom pozvolna stoupajícího důrazu na tělesnou aktivitu studentů, také snaha řady odborníků propagovat nové pedagogické metody.

Pro pedagoga bylo totiž pořádání takové akce dosti náročné – krom náležité přípravy přicházel nejen o čas, který často potřeboval pro výuku, ale také o svůj volný čas a měl většinou i více práce s udržováním kázně mezi studenty. Navíc za své snažení nebyl ani nijak odměněn – hlasy profesorů, kteří navrhovali zavedení speciální odměny, zůstaly oslyšeny¹⁶³. Navíc na mnoha školách nebylo podobným akcím nakloněno také jejich vedení, v některých pedagogických sborech totiž převládalo mínění, že při výletech dochází k tříštění pozornosti, trpí poslušnost studentů a podrývá se jejich kázeň. Častým argumentem proti bývalo i to, že jedním z cílů vycházky či výletu bývá návštěva hostince, takže při této příležitosti buď s blahovolnou účastí pořádajícího profesora nebo za jeho zády dochází k porušování disciplinárního řádu¹⁶⁴.

Jiní pedagogové zas byli zcela opačného mínění. Od devadesátých let totiž začínaly sílit hlasy, kritizující přetěžování studentů přílišným důrazem na duševní rozvoj na úkor tělesného zdraví. Podle nich měly v nápravě tohoto stavu podobné podniky své nezastupitelné místo, a to především proto, že *„na čerstvém vzduchu znavené oko okřívá bujnou zelení, zrak sílí se nazíráním do dálky, předrážděné nervy se utišují, duch a mysl docházejí*

¹⁶³ Sallač, J.: O tělesné výchově na středních školách v Rakousku, in Výroční zpráva gymnasia v Rychnově, 1895, str. 46

¹⁶⁴ týž, c.d., str. 35

všestranného osvěžení“¹⁶⁵. Krom tělesného zotavení měly výlety a vycházky i velký didaktický dopad, protože „mládež se ... i vychovává a nabývá nového hlubokého poučení téměř ve všech oborech lidského vědění a konání a to způsobem příležitostným, názorným, samočinným a tudíž zábavnějším a trvalejším.“¹⁶⁶ Profesor Sallač, velký propagátor veškerých tělesných aktivit, soudil, že se v žácích srovnáváním se s velebností přírody probouzí pravá skromnost, při pozorování hvězd zas pravá zbožnost a seznámení se s veledíly lidských rukou podporuje jejich zdravou ctižádost a snaživost. Pro pořádajícího učitele nemohlo být zanedbatelné ani to, že při takových akcích měl možnost své svěřence mnohem lépe poznat a získat si jejich důvěru.

Někteří profesori využívali výlety i k určitému pedagogickému experimentování – tak například jeden jindřichohradecký student¹⁶⁷ vzpomíná na profesora Nováka, který s oblibou při podobných příležitostech pořádal hry na vojáky, při kterých se ovšem studenti nesměli prát. Z chování studentů v zápalu boje pak snadněji poznával ctnosti a nectnosti svých svěřenců. O pohnutkách svého počínání a o svém pozorování napsal dokonce článek do odborného pedagogického listu. Shodou okolností stejný list odebíral i otec jednoho z jeho svěřenců. Díky tomu obsah článku vešel ve známosti i v Novákově třídě, takže si při všech dalších akcích celá třída dávala velký pozor, aby na sebe při podobných příležitostech náhodou něco nepěkného neprozradila.

Vycházky a výlety, jak už bylo výše zmíněno, měly mít svojí didaktickou hodnotu. Proto při nich studenti pod vedením pořádajícího pedagoga konali především různá přírodopisná pozorování, nejčastěji pilně botanizovali, ale věnovali se i zoologii, geologii nebo astronomii. Žáci tedy zkoumali a určovali rostliny, na které cestou narazili, učili se přímo v terénu rozeznávat jedlé a jedovaté houby, určovali minerály nebo pozorovali hmyz a jiné zástupce živočišné říše. Pod vedením učitelů fyziky a matematiky si zas často v rámci výletu prakticky vyzkoušeli vyměřování, určování výšky pahorků nebo třeba barometrického tlaku, poměrně běžné bylo i pozorování

¹⁶⁵ týž, c.d., str. 33

¹⁶⁶ Brdlík, Fr.: Vycházky a feriální cesty, in Věstník českých profesorů 1896, str. 97

¹⁶⁷ Domečka, L.: Ze vzpomínek, Ohlas od Nežárky 1933, č. 45

hvězd. Ze zeměpisného učiva se krom poznání konkrétních míst nejčastěji provozovalo procvičování orientace podle mapy, k dějepisu se pak vztahovalo hlavně poznávání blízkých i vzdálenějších památek. Pokud byla cestou či v cíli nějaká technická zajímavost nebo třeba továrna, bývala i ona většinou zařazena do programu. Do výuky byly zařazovány také exkurze – pod touto terminologií se skrývá akce, které obvykle chyběl tělocvičný rozměr, zato tu převládal rozměr didaktický. Šlo o návštěvy různých institucí (např. muzeí, archívů nebo hvězdáren) a podniků (třeba elektráren nebo různých továren, např. v Jindřichově Hradci bývala velmi oblíbenou exkurzí, tradičně zařazovanou do septimy, návštěva zámeckého pivovaru, spojená s ochutnávkou piva), které byly přímo v místě, kde sídlila i škola.

Program samozřejmě hodně závisel na profesorovi a jeho osobním zaměření. Protože vycházky nejčastěji pořádali učitelé tělesné výchovy, biologie či fyziky (méně často pak učitelé zeměpisu a dějepisu a matematiky, jen výjimečně pak filologové¹⁶⁸), v jejich náplni se nejčastěji objevovaly právě pozorování přírody nebo byly zdůvodňovány jako cvičné pochody. Většina profesorů si ovšem velmi dobře uvědomovala, že studenti potřebují také rozptýlení, takže do programu výletů zařazovali i prostor pro nejrozumnější hry či zpěv.

Studenti sami výlety brali jako velkou událost, jako „den velkého smíření“ jednak mezi sebou navzájem, ale i sblížení se s profesorem, který se obvykle snažil být v takový den mnohem lidštější a shovívavější a který díky tomu toleroval některé drobné prohřešky proti disciplinárnímu řádu (např. kouření). Za to býval profesor odměněn informacemi o původcích celé řady rošťáren¹⁶⁹.

Pro bližší představu uveďme na tomto místě, jak to vypadalo s vycházkami a výlety na Akademickém gymnáziu v Praze. V jeho výročních zprávách se objevují podrobnosti o těchto akcích od školního roku 1895/96¹⁷⁰. Poměrně důkladně je zde popsáno, v kterém měsíci

¹⁶⁸ Sallač, c.d., str.43

¹⁶⁹ Krb, A.: Gymnasium Jindřichovo-hradecké v letech 1895-1925, in Výroční zpráva gymnasia v J. Hradci 1925, str.32

¹⁷⁰ Podrobný přehled vykonaných vycházek viz příloha XI

(nejčastěji se na výlet vyraželo v květnu nebo v červnu, výjimkou ovšem ale nebyly ani vycházky uskutečněné v prosinci či na počátku března), s kterou třídou a kudy se šlo, vždy je tu zmíněn i případný použitý dopravní prostředek (často jeli studenti část cesty vlakem nebo parníkem) a eventuálně i náplně vycházky. Co se programu týče, nalezneme zde poznámky o botanizování, zkoumání minerálů nebo prohlídce různých pamětihodností a technických zajímavostí, u mladších studentů se často objevuje zmínka o tom, že v cíli se studenti pustili do provádění hybných či jiných her.

Důležitou a téměř neopominutelnou součástí výletu byla vždy pěší chůze. Když jen letmo nalezneme do přehledu vycházek, zjistíme, že tehdejší studenti a profesori v tomto směru podávali poměrně slušné výkony, protože průměrná délka tras se pohybovala někde mezi dvaceti až pětadvaceti kilometry, často měřila i více. Když navíc ještě uvážíme, že tehdejší studenti si na výlet nepořizovali speciální sportovní oblečení ani obuv, ale chodili vesměs ve svém běžném oblečení i botách, pak je jejich turistický výkon skutečně hoden obdivu.

III. STŘEDOŠKOLSTÍ STUDENTI

...rok gymnasiální trýzně s bezcitným a bezohledným systemem, jenž nutí přímo mladého člověka státi se pokrytcem, lhářem a podvodníkem, svěřací kazajka paragrafů, jichž mimovolné překročení hrozí mítí osudný vliv na celou příští životní existenci, nervosní rozechvění od hodiny k hodině, neboť člověk nikdy není jist, že ví to, nač bude tázán, nikdy není jist, že mu nesedí strašné zločiny v komposicích a úlohách, ty klapky na očích, aby člověk neviděl svět a život, ty abstrakce, věci neživé a trosky mrtvých světů, jež jsou nám den co den cpány do hladových duší – ach bože, kdy rozbijete ty fabriky na kreteny, bezpáteřníky, duševní mrzáky, kdy začnete chtítí mítí lidi, lidi volné na duši, s horoucí touhou býti volnými i na těle?...

J. S. Machar, Konfese literáta, str. 94

Pohled básníka Machara, známého kritika gymnaziálního vzdělávání, na středoškolské studenty a absolventy středních škol je samozřejmě extrémní. Brány gymnázií rozhodně neopouštěly davy bezpáteřníků, pokrytců a duševních mrzáků. Koneckonců i sám Machar přežil osm let studia na pražských ústavech celkem bez problémů. Vždyť drtivá většina české elity, ať už se podíváme mezi politiky nebo umělce, o vědcích nemluvě¹, při své cestě za společenským uplatněním prošla středoškolským studiem. Řada z nich si při různých příležitostech na svá studia zavzpomínala a vzpomínala častěji spíše v dobrém. Krom nich prošly stejnými školami také stovky českých učitelů, právníků, lékařů, kněží nebo úředníků, kteří se také ve značné míře podíleli na rozvoji české společnosti, takže to s tím jejich duševním mrzáctvím nemohlo být tak hrozné.

¹ Například na Akademickém gymnáziu v Praze studovali v druhé polovině devatenáctého století mimo Machara také spisovatelé Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Gustav Pflieger Moravský, Ladislav Quis, F. X. Šalda, Karel Čapek, z vědců např. Jaroslav Goll, Bedřich Hrozný nebo Jaroslav Heyrovský, z politiků můžeme uvést třeba primátora A. Baxu nebo Jana Masaryka.

Středoškolští studenti nebyli nějakou jednolitou skupinou, kterou bychom mohli jednotně charakterizovat. Vždyť přicházeli z různých sociálních prostředí, s různým rodinným zázemím i s různými osobnostními dispozicemi a směřovali k různým kariérám. Vyskytovali se tu dřiči a šplhouni, kteří se báli sebemenších poklesků, které by mohly ohrozit jejich studium a následnou kariéru, ve stejných lavicích zasedali ale i flinkové a floutkové, jejichž hlavním cílem bylo proplout školou pokud možno bez námahy, byli tu nadšení vlastenci, začínající básníci i vášniví sportovci. Přes tyto rozdíly však měli středoškolští studenti mnoho společného.

Charakter studentstva se také proměňoval v průběhu času. Na začátku zkoumaného období, tedy v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, převažovalo u většiny z nich romantické vlastenectví a buditelská práce pro národ. Být českým studentem a nebýt přitom zároveň horlivým vlastencem bylo v podstatě i společensky nepřijatelné. Josef Holeček tehdejšího studenta charakterizoval takto: „*Vystupování studenta bylo nepřírozené, affektované, často koketné. Vezměte si do ruky fotografie studentů z té doby, a vidíte jich živou sbírku. Žádný neví, jak držet tělo, jak hlavu, jak stát, jak se dívat, jak sedět. Na každém je něco upřílišněného, u některých výstředního. Vytahuje krk, našlapuje na špičky, kroučí se, jeden se mračí jako Perun, druhý se usmívá a našpuluje rty jak operetní zpěvačka; jeden si vlasy kadeří a jednu kadeř do čela si češe, druhý si libuje ve vlasech dlouhých až na plece; jeden chodí zadumaně, druhý s hrudníkem vypíčeným; jeden affektuje eleganci, druhý zanedbanost zevnějšku; jeden mluví hlasem nepřírozeně vysokým, druhý jej mocí stlačuje do hloubky a mluví jako ze sudu. Ani jeden není bez komiky, ale všichni jsou milí.*“² Ke konci 19. století toto romantické vlastenectví do značné míry ustupuje, studenti se více politizují a radikalizují (připomeňme v této souvislosti např. hnutí Omladina), jejich zájmy už jsou různorodější. Proto i studentstvo jako celek působí na řadu spisovatelů či politiků, vzpomínajících nostalgicky na svůj vlastní zápal v dobách studií³, jako mnohem netečnější, zlenivělé a vlastenecky ochablé.

² Holeček, J.: Pero, díl I., str. 201

³ viz např. Quis, L.: Kniha vzpomínek, str. 124nn nebo Holeček, J.: Pero, str. 32 nn.

Sociální původ studentů

„Posluhovala cizím lidem matka má za směšně malý měsíční groš, do dalekých vesnic chodívala s nůši na zádech a kupovala od selek máslo a vejce a prodávala je s malinkým výdělkem, husy krmila a vstávala několikrát za noc k nim a pro stoly bohatých je prodávala, punčochy pletla na zakázku do krámů a mně řekla: „Hochu, kus chleba Ti týdně pošlu a prádlo Ti vyperu, troufáš-li si dále studovat, ale víc nemám ...“

J. S. Machar, Konfese literáta, str. 123

Na české střední školy přicházeli na rozdíl od německých středních škol studovat i chlapci z nižších sociálních vrstev. Pro rodiny menších rolníků, nádeníků, drobných řemeslníků nebo dělníků nebylo samozřejmě lehké své syny na studiích udržet. Mladíci z těchto rodin mohli studovat jen v případě, že byli dobrými a vzornými studenty. Jen v tom případě jim totiž mohlo být odpuštěno školné, které by jinak pro jejich rodiny bylo příliš nákladné. Stačil menší konflikt s nedůtklivým profesorem či jiný prohřešek proti disciplinárnímu řádu nebo střet s nějakým složitějším předmětem (třeba řečtinou) a studium pro ně kvůli zákonným mravům nebo nedostatečnému prospěchu skončilo. Jejich setrvání na škole by také nebylo možné bez podpory nejrozličnějších studentských nadací, které přispívaly chudým studentům tu na jídlo, tu na ošacení a jindy třeba na učební pomůcky. Krom toho se takoví studenti museli také sami snažit si nějak přivydělat, nejčastěji formou kondicí. Naopak jen výjimečně narážíme na českých středních školách na studenty z nejvyšších sociálních vrstev, z řad šlechty, velkých továrníků nebo velkostatkářů.

Následující tabulka se pokouší přiblížit, z jakých sociálních vrstev mohli pocházet středoškolští studenti. Podkladem se staly opět informace, které bylo možno zjistit o studentech modelového gymnázia v Jindřichově Hradci⁴. (V této souvislosti je samozřejmě třeba mít na mysli, že výsledky,

⁴ Údaje všech následujících tabulek vychází z třídních katalogů studentů jindřichohradeckého gymnázia, uložených v SOkA J. Hradec, fond Gymnázium. Protože katalog pro školní rok 1885/86 se nezachoval, jsou místo něj využívány údaje z katalogu za předešlý školní rok.

získané pro jindřichohradecké gymnázium, mohou posloužit pro představu o studentech většiny středních škol s výjimkou Prahy, kde byla větší koncentrace zámožnějších a lépe postavených rodin.) V třídních katalozích můžeme zjistit, jaké bylo povolání otců jednotlivých studentů. Tyto údaje bohužel nejsou zcela vyčerpávající. Někteří profesori totiž někdy uvádějí stejné povolání různě (to můžeme pozorovat třeba v případě sourozenců, kdy je u jednoho z nich uvedeno jako povolání otce rolník, u druhého nájemce statku apod.). Také v případě, když otec zemřel, se většinou nedozvíme, jaká byla jeho profese (zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech je takových případů až deset procent.) Jen výjimečně se v takovém případě uvádí povolání matky, většinou v případě, že po manželovi přebrala živnost či statek. Ve většině ostatních případů se můžeme jen dohadovat, že matka – vdova živila rodinu z penze nebo z úspor po svém muži. Další úskalí katalogových údajů se skrývá také v tom, že nelze vždy jasně rozhodnout, do jaké sociální vrstvy můžeme rodinu zařadit. To je především problém u povolání z oblasti zemědělství nebo řemesel, kdy není vždy jasné, zda je dotýčný majitelem živnosti nebo je jen zaměstnancem někoho jiného, stejně tak můžeme jen odhadovat, jak to bylo s různými statkáři, rolníky či nájemci statků.

V následujícím přehledu jsou tedy studenti rozdělení podle povolání svého otce. Dělení se řídí stejným územ, jaký používalo ve stejné době rakouské sčítání lidu⁵. V první velké skupině, souhrnně nazvané zemědělství, jsou zařazeni nejen otcové, živící se v rámci vlastního zemědělství (tedy rolníci, statkáři nebo třeba zahradníci), ale také otcové nacházející obživu v lesnictví (vesměs hraběcí hajní) nebo v rybářství. Druhá skupina zahrnuje otce – obchodníky, dále ty, co pracovali v dopravě (sem jsou podle vzoru sčítání lidu zahrnuti nejen zaměstnanci železnice, ale i pošty) a také lidi zaměstnané ve finančnictví (především zaměstnanci bank a spořitelny.) Různorodou skupinu tvoří úřednictvo – mezi úředníky jsou zahrnutí jak zaměstnanci státních institucí, tedy např. soudů nebo berních úřadů či policie, tak úředníci správy a samosprávy, krom toho zde najdeme i úředníky hraběcí. V druhé podskupině jsou otcové zaměstnaní ve

⁵ Viz např. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880, in Österreichische Statistik I, 1-3, Wien 1882

školství, kde se rovněž objevují otcové rozdílně postavení – od školního inspektora či ředitele gymnázia po školníka. Hodně pestrá je skupina následující – v ní se setkávají jak drobní živnostníci, tak majitelé továren. V kolonce svobodná povolání jsou zahrnuti především lékaři a právníci, mezi umělci se objevují především profesionální hudebníci. V poslední kategorii jsou zařazeni ti otcové, u nichž se povolání nepodařilo zjistit nebo těch několik málo případů, které se nepodařilo zařadit do žádné z předešlých kategorií (např. otec, u nějž bylo jako povolání uvedeno invalida, nebo vězný)

		1870/71	1875/76	1880/81	1884/85	1890/91
Zemědělství	Zem	23,64%	22,10%	20,27%	22,29%	23,81%
	Les	1,16%	1,45%	2,13%	2,93%	2,60%
	Ryb	0%	0%	0,27%	0%	0%
Celkem		24,80%	23,50%	22,67%	25,22%	26,41%
Obchod, doprava	Obch	9,69%	11,96%	13,33%	7,92%	10,82%
	Dopr	1,16%	1,81	1,60%	2,64%	3,90%
	Fin	0%	0%	0%	0,59%	0,43%
Celkem		10,85%	13,77%	14,93%	11,14%	15,15%
Úřednictvo	Úřed	6,98%	9,06%	9,07%	9,09%	8,66%
	Škol	4,26%	5,43%	5,33%	5,86%	11,25%
Celkem		13,95%	14,12%	14,40%	14,98%	19,91%
Řemesla, průmysl	potrav	8,53%	6,16%	4,27%	8,50%	6,06%
	textil	10,85%	6,16%	3,73%	5,57%	2,60%
	oděv	3,10%	3,98%	5,60%	5,57%	6,06%
	kůže	2,33%	1,09%	2,40%	0,29%	0,43%
	dřevo	1,16%	2,90%	2,13%	1,76%	3,03%
	kovo	2,71%	2,54%	3,20%	2,93%	1,73%
	staveb	2,33%	2,90%	4,27%	4,11%	3,90%
	nápoje, služby	4,43%	2,17%	3,20%	2,93%	0,43%
	ostatní	2,71%	1,84%	2,71%	1,46%	3,03%
celkem		38,37%	30,63%	30,93%	31,38%	28,14%
sv.pov.		2,71%	2,54%	2,93%	3,81%	5,63%
vojsko		0,77%	1,45%	0,27%	0,88%	0,43%
umělci		0%	0,74%	0,80%	1,17%	0,87%
nezj+nezař		10,46%	12,68%	12,27%	9,09%	2,60%

		1895/96	1900/01	1905/06	1910/11	1915/16
Zemědělství	Zem	24,33%	28,83%	25,24%	18,96%	15,71%
	Les	2,05%	2,55%	1,58%	1,49%	4,76%
	Ryb	0,68%	0,36%	0%	0%	0%
	Celkem	26,96%	31,75%	26,81%	20,45%	20,48%
Obchod, doprava	Obch	6,48%	8,39%	10,41%	9,29%	8,09%
	Dopr	5,12%	6,20%	5,68%	8,55%	8,09%
	Fin	0,68%	0,73%	0%	1,12%	1,43%
	Celkem	12,29%	15,35%	16,09%	18,96%	17,62%
Úřednictvo	Úřed	10,92%	7,30%	5,68%	9,29%	10%
	Škol	11,95%	12%	11,36%	11,89%	16,67%
	Celkem	22,87%	19,34%	17,03%	21,19%	27,03%
Řemesla, průmysl	potrav	7,51%	5,11%	3,43%	4,46%	3,33%
	textil	2,73%	2,55%	3,47%	1,11%	2,38%
	oděv	3,75%	4,01%	6,94%	9,66%	6,67%
	kůže	1,02%	0,36%	0,31%	1,49%	2,38%
	dřevo	2,39%	1,82%	2,21%	0,74%	0,48%
	kovo	2,39%	4,01%	4,42%	3,72%	1,43%
	staveb	3,75%	3,65%	4,10%	1,86%	0,48%
	nápoje, služby	4,09%	3,65%	3,47%	2,23%	5,24%
	ostatní	2,39%	2,18%	3,15%	5,94%	5,71%
	celkem	29,35%	27%	30,28%	31,23%	29,05%
sv.pov.		3,75%	2,19%	2,84%	4,83%	3,81%
vojsko		1,36%	0,73%	0,63%	0,37%	1,43%
umělci		0,34%	1,09%	0,63%	0%	0,48%
nezj+nezař		2,05%	1,82%	2,21%	2,97%	0,48%

Jak je z tabulky vidět, ve složení studentstva podle profese živitele rodiny se objevují dvě hlavní tendence. Výrazný je především nárůst studentů z úřednických a učitelských rodin, znatelně roste také počet otců zaměstnaných v dopravě (tedy především na železnici). Zatímco druhá položka je specifická a její rozvoj závisí na místních poměrech (bez

zavedení železnice je to nemožné), zvyšování počtu studentů ze skupiny první je obecným jevem.

Mnohem obtížnější je pokus zařadit rodiny studentů do příslušných sociálních skupin. O podobné dělení se pokusil např. Gary B. Cohen⁶, který takto podrobně rozebral sociální složení českých studentů na pražské univerzitě. Jeho přehled zároveň samozřejmě vypovídá i o sociálním složení středoškolských studentů, je zde ale ovšem mít na paměti určitá drobná upřesnění. Na vysoké škole sice nebylo možné studovat bez maturitní zkoušky, to ale neznamenal, že dotyčný musel do školy docházet. Především mladíci z nejvyšších sociálních vrstev studovali jako privatisté, měli tedy soukromé učitele a na gymnázium docházeli pouze skládat příslušné zkoušky. Druhá věc, kterou je třeba mít na mysli, se týká toho, že Cohenův přehled zahrnuje sice podstatnou, ale stále jen část středoškolských studentů. Jsou zde zachyceni pouze ti abiturienti, kteří se rozhodli dále studovat. Malá část oktávánů – v průměru tak kolem deseti procent⁷ – ale po maturitě volila jinou životní dráhu, někdy přebírali rodinnou firmu, jindy hledali uplatnění ve vojsku nebo jako učitelé na nižších školách, případně se chtěli věnovat něčemu zcela jinému. Krom toho se v Cohenově údajích nemůže vůbec objevit dosti značná část středoškolských studentů, která svá studia z nejrůznějších důvodů nedokončila. Tito chlapci skončili nejčastěji proto, že studium pro ně bylo příliš náročné nebo proto, že jim pro jejich budoucí kariéry stačilo vystudovat jen první čtyři třídy, tedy jen nižší gymnázium.

G. B. Cohen: Sociální složení českých studentů pražské univerzity

	Povolání	1860	1880	1900	1910
Vlastníci	Velkostatkáři	0,9	1,0	0,4	0,6
	Továrníci/ředitelé továren	2,3	1,6	0,8	1,4
	Velkoobchodníci, bankéři	0	0,2	0	0,4
	Správci	0	0	1,6	0,4
	Vlastníci půdy nebo nemovitosti	5,0	2,2	2,1	3,0

⁶ Gary B. Cohen, Education and Czech Social Structure, str. 42 - 43

⁷ viz Výroční zprávy Akademického gymnázia

	Nezávislí	0,3	2,2	2,1	2,2
		8,5	7,3	7,1	7,9
Intelligence	Důstojníci	0,3	0,4	0,2	0,4
	Správní úředníci – vyšší	10,5	10,6	9,4	9,9
	Lékaři	2,6	2,2	2,9	1,8
	Duchovenstvo	0	0	0,6	0,4
	Právníci	2,0	1,6	3,9	2,8
	Notáři	0,3	2,9	1,0	0
	Vysokoškolští učitelé	0	0,2	0,4	1,2
	Středoškolští učitelé	0,6	1,2	1,0	1,8
	Ostatní	0,9	0,9	1,2	1,3
		17,2	20,0	20,6	19,6
Tradiční nižší střední vrstva	Rolníci	14,9	27,3	20,6	20,2
	Správci statků	2,0	1,6	1,5	1,4
	Samostatní řemeslníci	22,4	12,7	10,2	8,3
	Střední a menší obchodníci	20,4	12,0	11,0	11,1
		59,8	53,7	43,2	41,0
Nová nižší střední vrstva	Učitelé na obecných a měšťanských školách	1,7	3,3	6,4	10,5
	Nižší úředníci	2,3	2,0	5,0	4,6
	Správní úředníci a účetní	3,8	2,9	6,2	5,7
	Neodborní zaměstnanci	1,2	0,8	1,7	2,0
	Samostatní odborníci	0	0,4	0,2	0
		9,0	9,4	19,5	22,8
Námezdní síly	Dělníci	0	0,4	1,0	0,6
	Řemeslníci – nesamostatní	2,1	7,1	4,4	2,0
	Zaměstnanci v obchodě	0,6	0	1,2	2,0
	Neodborní dělníci/pracovníci	1,7	1,8	2,3	3,6
	Nádeníci	0,3	0	0	0,4
		4,7	9,4	8,9	8,5

Údaje v třídních katalozích jindřichohradeckého gymnázia nám podobně podrobné dělení nedovolují, nicméně alespoň přibližně se o podobné, byť hrubší rozlišení můžeme pokusit. Do nejvyšší vrstvy řadíme po vzoru Cohena především velkostatkáře a továrníky, do skupiny nazvané v tabulce vyšší inteligence byli zařazeni vyšší úředníci všeho druhu, svobodná povolání (právníci, lékaři) a středoškolští pedagogové. Jako největší skupina se vyprofilovala střední vrstva, která byla proto rozdělena do několika podskupin. Do nižší inteligence byli zařazeni pedagogové obecných a měšťanských škol a níže postavení úředníci, v kategorii rolníci se skrývají samostatní zemědělci a správci hospodářství, do kategorie řemeslo, živnost jsou všichni otcové, kteří měli svou samostatnou živnost, tedy od tkalců přes mlynáře až třeba po hostinské. Poslední skupina, nižší sociální vrstva, zahrnuje především dělníky, nádeníky, sluhy a pomocníky v řemesle nebo v obchodech. Především v obou krajních skupinách nám vycházejí oproti Cohenovým údajům poměrně nízká čísla. V prvním případě, u nejvyšší vrstvy, je to způsobeno především odlišným charakterem Cohenových pramenů. Na vysokou školu přicházeli studovat i ti, kteří středoškolské vzdělání získali jako privatisti, což byli vesměs mladíci z nejbohatších rodin. Svou roli hraje i příliv pražských studentů, mezi kterými se opět častěji objevovali potomci z bohatých a významných rodin. Odchylka u nejnižší vrstvy je pak způsobena také dvěma příčinami. V třídních katalozích nelze vždy z údajů profesorů vyčíst, zda je např. truhlář nebo barvíř samostatným podnikatelem nebo jen zaměstnancem někoho jiného. V takovém případě byl dotyčný zařazen do vyšší skupiny. Určitou roli hraje i místní specifika – Jindřichův Hradec leží v jižních Čechách, které nebyly tak průmyslově rozvinuté jako některé jiné kraje, proto se tu objevuje jen poměrně málo dělníků.

		1870/71	1890/91	1910/11
nejvyšší vrstva		2,33 %	4,78 %	3,72 %
vyšší inteligence		9,69 %	17,39 %	15,61 %
střední vrstva	nižší inteligence	7,36 %	15,64 %	23,41 %
	rolníci	21,70%	24,48 %	17,10 %
	obchodníci	7,75 %	8,69 %	9,29%
	řemeslo, živnost	31,01 %	29,13 %	19,70 %
	celkem	67,20%	78,26 %	69,51 %
nižší vrstva		0 %	1,74 %	7,43 %
nezjištěno		10,46 %	2,60%	2,97%

Místní složení studentů

Sít středních škol, obzvláště českých středních škol byla zpočátku jen velmi řídká (např. v roce 1848 existovalo pouze 6 gymnázií, která bychom mohli označit za česká, resp. na kterých se alespoň v některých předmětech učilo česky.) Celá řada jejich studentů tedy nemohla mít to štěstí, že by jejich rodina bydlela přímo v místě, ve kterém bylo gymnázium či reálka situováno. Postupně se sice díky vzniku řady nových škol možnosti, kam jít studovat, rozšiřovaly, procento studentů, kteří se museli za středoškolským studiem přesouvat, zůstávalo přesto stále poměrně vysoké. Na počátku druhé poloviny devatenáctého století byla tedy spádová oblast každého ústavu poměrně rozsáhlá, postupně se ale tím, jak přibývalo nových gymnázií a reálek, zmenšovala.

Nahlédnutím do třídních katalogů jindřichohradeckého gymnázia si můžeme udělat bližší představu o tom, jak početné bylo zastoupení místních a mimohradeckých studentů. Katalogy totiž u každého studenta uváděly nejen rodiště (to bývalo tradičně uváděno také u seznamů studentů ve výročních zprávách), ale i místo trvalého bydliště. Ve sledovaném období se rádius jindřichohradeckého gymnázia díky vzniku nových ústavů v okolí

postupně, stejně jako u všech ostatních středních škol, zmenšuje⁸. Zatímco v roce 1851 bylo spolu s Pískem jedinou možností pro jihočeské (a zčásti i západočeské a jihomoravské) studenty chtivé alespoň drobtů češtiny, od konce 60. let se situace mění. V relativně blízkém okolí vzniklo v roce 1868 gymnázium v Třeboni⁹ (dlouhou dobu, až do konce 19. století bylo jen nižší, takže ubíralo Hradci jen studenty prvních čtyř tříd). V Táboře¹⁰, vzdáleném od Jindřichova Hradce zhruba padesát kilometrů bylo už v roce 1862 otevřeno první reálné gymnázium v českých zemích vůbec, v roce 1868 bylo založeno gymnázium v Českých Budějovicích¹¹ a v roce 1871 reálné gymnázium v Pelhřimově¹² (také obě tyto školy se nacházely v zhruba podobné vzdálenosti jako Tábor)

Následující tabulka¹³ zachycuje v pětiletých intervalech počty studentů přicházejících z vesnic, do druhé skupiny byli zařazeni studenti z měst a městeček, konečně poslední skupinu tvoří místní, tedy studenti žijící trvale přímo v Jindřichově Hradci. V posledním sloupci je uveden celkový počet různých míst, odkud jindřichohradečtí studenti pocházeli. Z přehledu je dobře vidět, jak postupně stoupá podíl místních studentů (z přibližně třetiny na začátku sledovaného období na více než polovinu na počátku století dvacátého), což koresponduje s postupným zmenšováním spádové oblasti školy.

⁸ Srovnání spádové oblasti jindřichohradeckého gymnázia viz příloha XIII

⁹ Nižší reálné gymnázium bylo původně státní – vzniklo vlastně přesunem původních českých poboček německého gymnázia v Budějovicích, v roce 1885 jeho správu přejala na několik let obec, od roku 1894 se vrátilo zpět do státní péče, a to jako klasické gymnázium s obligátním kreslením.

¹⁰ Gymnázium bylo založeno tábořskou obcí, do státní správy přešlo v roce 1869. Kvůli malému zájmu o reálné třídy bylo v roce 1892 přeměněno na gymnázium s povinným kreslením.

¹¹ O jeho vznik se zasloužil především českobudějovický biskup Jirsík. Zpočátku bylo zřízeno jako soukromý ústav, velmi rychle – už v roce 1871 – bylo převzato do státní správy. Hned od počátku bylo zřízeno jako osmileté.

¹² Toto reálné gymnázium bylo zřízeno obcí, zpočátku také jen jako nižší. V roce 1878 se proměnilo v normální gymnázium s obligátním kreslením. V roce 1885 bylo rozšířeno na úplné gymnázium, od školního roku 1892/93 bylo převzato do státní správy.

¹³ Údaje všech následujících tabulek vychází z třídních katalogů studentů jindřichohradeckého gymnázia, uložených v SOkA J. Hradec, fond Gymnázium. Protože katalog pro školní rok 1885/86 se nezachoval, jsou místo něj využívány údaje z katalogu za předešlý školní rok.

Školní rok	Studentů celkem	J.Hradec		Města a městečka		Vesnice		Sídel celkem
1870/71	280	99	35,4%	83	29,6%	98	35%	91
1875/76	283	124	43,8%	75	26,5%	84	29,7%	77
1880/81	381	161	42,2%	97	25,5%	123	32,3%	116
1884/85	342	146	42,7%	99	29 %	97	28,3%	108
1890/91	230	88	38,3%	85	36,9%	57	24,8%	73
1895/96	290	125	43,1%	72	24,8%	93	32,1%	99
1900/01	274	114	41,2%	44	16,5%	116	42,3%	96
1905/06	317	165	52%	60	19%	92	29%	94
1910/11	269	162	60,2%	44	16,4%	63	23,4%	65
1915/16	210	114	54,3%	44	21%	52	24,7%	53

O stejném fenoménu vypovídá i následující přehled. Tato tabulka zachycuje to, kolik procent studentů přicházelo na gymnázium z nejbližšího okolí Jindřichova Hradce (tedy z vesnic a městeček, ležících do deseti kilometrů od Hradce). Také jejich počet během druhé poloviny devatenáctého století dost výrazně stoupá. V prvním sledovaném školním roce je obzvlášť nízký – jen necelá čtvrtina všech mimohradeckých studentů. Na tomto údaji se bezpochyby odráží to, že v té době se teprve postupně začíná projevovat zájem o studium na nově založených školách. Také řada studentů, kteří začali v Jindřichově Hradci studovat před jejich založením, dala spíš přednost známému prostředí a osvědčené škole před přesunem jinam, i když by se jím přesunuli mnohem blíže domovu.

Školní rok	Přespolní celkem	Blízké okolí	
1870/71	181	41	22,6%
1875/76	159	51	32,1%
1880/81	220	75	34,1%
1884/85	194	71	36,6%
1890/91	142	54	38%
1895/96	165	65	39,4%
1900/01	160	64	40%
1905/06	152	59	38,9%
1910/11	105	54	51,4%
1915/16	96	55	57,3%

Z katalogů také mimo jiné vyplývá, že zhruba třetina studentů, kteří jako své trvalé bydliště uváděli Jindřichův Hradec, měla odlišné rodiště. Počet studentů, kteří se narodili jinde, než později bydleli, opět před první světovou válkou mírně stoupá, jak ukazuje následující tabulka.

Školní rok	Studenti z Hradce	Odlišné rodiště	
1875/76	124	36	29%
1884/85	146	41	28,1%
1895/96	125	47	37,6%
1905/06	165	70	42,4%
1915/16	114	46	40,3%

Při bližším pohledu do katalogů můžeme nalézt alespoň částečné vysvětlení tohoto nárůstu (zároveň jde i o částečné vysvětlení nárůstu hradeckých studentů vůbec). U každého studenta je tu totiž uvedeno povolání jeho otce nebo poručníka (jen výjimečně se setkáme s údajem o zaměstnání matky, v takovém případě jde vesměs o vdovy, nejčastěji se živící posluhou). Ze sledování údajů o povolání otců těchto studentů můžeme předpokládat, že pro řadu z nich bylo přesídlení se do Jindřichova Hradce podmíněno právě jejich profesí. Ve více než polovině sledovaných případů jsou totiž jejich otcové ve státních službách. Nejčastěji mezi nimi nalezneme nejrozumnější typy úředníků a pedagogů, několik málo otců také sloužilo ve vojsku. K více či méně dobrovolnému přesunu mohlo přispět i zaměstnání v hraběcí službě. Na růstu počtu hradeckých studentů se tak podílí i to, že se rozšiřuje nabídka míst ve správě, počet úřednických míst přibývá také po zavedení železnice. Od konce 19. století také rostou počty otců z opačné strany sociálního spektra, totiž dělníků, kteří přicházejí do Jindřichova Hradce za prací v továrnách.

Po celé sledované období tedy dodávalo gymnázium většinu studentů bližší či vzdálenější okolí. Stejná situace panovala i na všech ostatních středních školách. Pro naprostou většinu z nich bylo nerealizovatelné denní dojíždění, kterým to řeší studenti dnes. Vždyť železniční síť se teprve dotvářela a jedinou další variantou dopravy do města byly dostavníky nebo

spřátelení formani. Dojíždění začalo být běžnější až na začátku dvacátého století a využívali ho obvykle jen studenti z nepříliš vzdálených obcí.

Na denní dojíždění ale řada pedagogů nepohlížela zrovna nejprůvčetněji. Jejich nejčastější výhrady shrnul ve svém článku pedagog Karel Čupr: „*Na tyto přespolní žáky slyšíme mnoho nářků; jest nepopíratelné, že jízdou a chůzí ztrácejí velmi mnoho času: někteří ztrácejí až 4 i 5 hodin denně a tak vyplývají velmi mnoho energie a opoždují se prý za šťastnějšími soudruhy domácími. Na svých cestách, zejména ve vlaku, setkávají se s různými lidmi a ani jejich pobyt na nádraží nepřispívá jejich mravům, nehledě ani k tomu, že žáci venkovští mají větší volnost oproti žákům místním, jež prý lze snáze kontrolovat. Proto správně ředitelství některých ústavů požadují po rodičích, aby synům svým zjednali byt alespoň v zimě a v létě aby jim opatřili přístřeší přes poledne; na jiných ústavech ponechávají žáky ve školní budově; návrh, aby ústav žáky přespolní přijímal jen z určité vzdálenosti, tedy jakési rayonování žáků, jest neproveditelný.*“¹⁴ Čupr si dal dokonce tu práci, že u všech dojíždějících a docházejících studentů ze své školy provedl důkladný rozbor časových ztrát při cestě na vlak nebo při čekání na spoj nebo na začátek školy. Konstatoval, že „...*žáci, kteří sem brzo přijíždějí nebo pozdě odjíždějí, zůstávají v čekárnách; tam ovšem mnoho nevískají, i když, jak tvrdí, se tam učí. Nelze se tedy diviti, že mnozí žáci přicházejí do školy unaveni cestou a neúčastní se vyučování ani tou měrou, jakou by chtěli sami.*“. U řady dojíždějících studentů byly časové ztráty dokonce větší než u přespolních, kteří docházeli pěšky, profesor Čupr dospěl k číslu tři až čtyři hodiny denně. Když však důkladně rozebral studijní výsledky a chování těchto studentů, došel k zřejmě pro mnohé překvapivému závěru. Jejich vysvědčení i známky z chování byly v průměru dokonce lepší, než u studentů bydlících přímo v sídle školy. „*Jisto je však to: stesky na přespolní nutno pronášeti s rezervou a nesmějí se generalisovati darebnost a lenost několika jednotlivců na všechny přespolní.*“¹⁵

¹⁴ Dr Čupr, Karel: Žáci přespolní a domácí, in Věstník českých profesorů, listopad 1913, číslo II, str. 49

¹⁵ Čupr, c.d., str. 54

Denní docházení pěšky mohli využívat jen ti skutečně „přespolní“, tedy studenti, kteří žili ve vesnicích v bezprostřední blízkosti města. Ti tvořili mezi studenty obvykle zvláštní kastu. Jeden královéhradecký student, který patřil do této skupiny, sebe a své soudruhy definoval následovně: „...pod vlivem každodenních docházek, hodinu i více trvajících, za každého počasí vyrostli ve zvláštní, rázovitý druh studenta ... zevnějšek jejich jevil vždy silné sklony k nedbalosti a to možno říci zhruba i o jejich studiu ... Žáci přespolní byli divoký nárůdek, k jehož duši a vnímání řecká a latinská gramatika těžko nalézala cestu – ale tento nárůdek měl dobrý fyzický základ a proto se neztratil.“¹⁶ (Výše citovaný Karel Čupr na základě svých zkušeností profesora ale viděl i druhý typ přespolních studentů - „Bud' přespolní hoši vyrostou ve zdravé, silné a hezké jinochy, uvyklé vši nepohodě, anebo zakrňují v slabé mátožné zjevy, odnášející si do života se školním vzděláním první zárodky chorob“¹⁷). Tito studenti měli oproti ostatním svým spolužákům určité výhody. Velkou výhodou pro ně bylo, že mimo město se ocitali zároveň také mimo dohled profesorů a tedy i školního disciplinárního řádu. To jim poskytovalo mnohem větší volnost v trávení volného času. Řada z nich například vzpomíná, že ve své rodné obci byli aktivními členy studentům přísně zakázaného Sokola¹⁸ a účastnili se spolu s ním dokonce veřejných cvičení. Také návštěva místních hostinců a zábav pro ně byla bez rizika, že se tam potkají s některým ze svých profesorů. Další výhodou, kterou tak zdůrazňuje autor výše uvedeného citátu, byla dobrá fyzická kondice získaná každodenní chůzí.

Na druhou stranu tu byly i nevýhody. Denně strávili značnou část času (zhruba dvě hodiny, někdy i více) cestou do a ze školy, což jim o dost zkracovalo dobu, kterou mohli věnovat přípravám na vyučování. Méně nadaní studenti proto obvykle rychle odpadali a ti, co zůstávali, nebyli obvykle vzorem pečlivého a vždy důkladně připraveného studenta. Nevýhodou bylo také jisté odříznutí od studentského života v místě školy. Řada akcí, ať už oficiálních (např. taneční) nebo neoficiálních (třeba

¹⁶ Chalupa, R.: Vzpomínky přespolního žáka, in Památník gymnasia královéhradeckého, str. 101n.

¹⁷ Čupr, K, c.d., str. 54

¹⁸ viz např. Chalupa, R.: c.d.

studentské diskusní či hudební kroužky), byla víceméně vázaná na sídlo školy. Přespolní student tak musel vždy vážit, zda bude navštěvovat taneční hodiny a pak se v mrazivé noci vracet hodinu domů, aby se několik hodin prospal ve své posteli, nebo zda zvolí raději pohodlí domova.

Studentské bydlení

Bytný Jeníkův byl starý učitel zezelenalý jaterním neduhem a paní ztučnělá, kategorická žena, zamřelá, rozšafně přísná jak tlustá modlicí kniha tištěná švabachem. Dům, přilepený k zbytkům někdejších městských hradeb, měl už nějaký starý, plesnivý letopočet, průjezd studeně páchl jak zahnívající studna, v tmě schodiště krvácela červená lampička jak vyslzené stařecké oko, zdi se za dnů oblevy slizce potily, po pavlačích a výklencích za noci tápal belhavě vítr a z děr kotlavé dlažby na malém, páchnoucím dvorku vylézaly navečer krysy. Pokoj byl veliký a bydleli v něm s Jeníkem ještě dva o rok starší studentíci. Zezelenalý pán se svým pinčlíkem prošel v určitých hodinách pokojem a paní posedávala tu občas na některém z kufrů a zápasila s dechem, diktujíc nezbytná vládní nařízení pro svou malou, tříčlennou provincii. Byli to ubozí, životem odložené lidé, viděli svou úlohu v tom, by dobýjeli, co nedobila škola. Přísnost vyšla často naprázdno, drobíc se směšně nárazem o urputné mládí; tož aspoň slídili.

Fráňa Šrámek, Stříbrný vítr (str. 69-70)

Všechny ostatní mimoměstské studenty čekalo vždy před začátkem školního roku řešení otázky, kde budou vlastně bydlet. Po prázdninách se do města ze všech stran sjížděly vozy se studenty, naložené peřinami a kufrem s prádlem a nějakým tím proviantem. Jen malá část z nich měla to štěstí, že se kvůli jejich studiu rodina nebo její část (většinou matka¹⁹)

¹⁹ To byl např. případ hudebního skladatele Vítězslava Nováka, který studoval na gymnáziu v Jindřichově Hradci. Původně sídlili v Počátkách. Poté, co absolvoval primu, jeho otec lékař zemřel a ovdovělá matka se i se synem přestěhovala do Hradce. Vedla ji k tomu

přestěhovala do města nebo že měli v místě studia nějaké příbuzné nebo dobré rodinné známé. Většina si musela vyhledat bydlení v některém ze „studentských bytů“. Na začátku každého školního roku se proto řada obyvatel každého města, které ve svých zdech hostilo nějakou střední školu, těšila na pravidelný přivýdělek. Mnozí místní totiž vylepšovali ekonomickou situaci své rodiny právě tím, že přijímali na byt (a obvykle i stravu) studenty.

Ubytování si student nemohl vybírat zcela libovolně. Škole bylo potřeba nahlásit, jaký byt si kdo zvolil (včetně vypsání všech spolubydlících), stejně tak bylo nařízeno hlásit každou změnu ubytování. Pedagogický sbor měl právo na byty studentů dozírat a pokud někdo z profesorů zjistil, že domácnost je pro pobyt studujících nevhodná, mohl po rodičích požadovat, aby svého syna ubytovali někde jinde. Pokud rodiče této žádosti nevyhověli, mohlo to vést až k vyloučení jejich dítěte ze studia.

„Odpovědní dozorcí“, jak osoby, které ubytovaly studenty, nazýval disciplinární řád, na sebe ubytováním studentů vzali zároveň i řadu povinností. Už Bonitz-Exnerův organizační nástin od nich očekával, že budou především velmi přísně dohlížet na to, „*by žáci zákonů disciplinárních bedlivě šetřili*“²⁰. Podle těchto předpisů měli domácí dohlížet na celou řadu věcí. Měli především kontrolovat, zda jejich svěřenci plní „bedlivě a na vlas“ své školní povinnosti a nemarní čas zahálkou. Jejich povinnosti byly ovšem ještě širší. Měli totiž dohlížet i na studentovo chování na veřejnosti, které mělo být mravné a zbožné, dbát na to, aby chodil do školy čistý a všechny své věci měl v pořádku a dokonce i kontrolovat, zda student zbytečně neutrací nebo si nepůjčuje příliš peníze. Odpovědní dozorcí vlastně zastupovali studentovi rodiče, a jako takoví byli povinni chodit se do školy informovat, jestli jejich svěřenec prospívá a nemá kázeňské problémy.

především snaha vyjít s malou penzí a zároveň umožnit synovi pokračování studia.

Přestěhování zároveň využila i k vylepšení rodinné finanční situace – měla totiž na byt a stravu několik dalších „lepších“ studentů a postupně i tři profesory. Jakmile syn složil maturitu, následovalo stěhování do Prahy. Viz Novák, V.: O sobě a o jiných, díl 1, str. 18

²⁰ Disciplinární řád gymnasia v Jindřichově Hradci, str. 33

Původně byly požadavky disciplinárního řádu, týkající se „*stravovatelů a odpovědných dozorců mládeže gymnasijsní*“, poměrně stručné. Protože se však stále častěji na mnoha místech stávalo, že ubytování dostatečně nevyhovovalo buď po zdravotní nebo studijní stránce (ubytovatelé někdy přijímali na byt i nestudenty, např. řemeslníky, někdy docházelo také k tomu, že ubytované studenty využívali k různým domácím nebo pomocným pracem), byly v roce 1897 vydány nové, podrobné instrukce, doplněné domácím řádem. Na základě těchto instrukcí si pak každá střední škola měla vytvořit svojí vlastní, domácím poměrům přizpůsobenou verzi.

Jak podrobná mohla takováto místní verze být přibližuje protokol z března 1898²¹, který obsahuje návrh vypracovaný profesorským sborem jindřichohradeckého gymnázia. Jindřichohradečtí profesori se inspirovali instrukcí malostranského gymnasia a vytvořili vskutku důkladný a obsáhlý elaborát. V prvních šesti bodech se zde rozebírá, jaký by měl být a jak by měl být vybaven studentův byt. Požadovala se dostatečně prostorná místnost, denně zametaná a uklízená, každý žák měl mít svou židli s opěradlem *"v přiměřeném poměru k výši svého stolu, aby píše nebo čta na hraně stolu prsy se nekladl ani drže levou ruku pod deskou stolu z míry se neukřivoval"*²². Další nařízení brala ohledy na žákovo zdraví. Dozorce měl dohlížet na to, aby jeho svěřenec dbal na čistotu těla, prádla i oděvu a měl si všimnout i toho, aby *"žáci v zimě ke kamnům nepřisedali, v létě uhřátí aby nepili, při změnách teploty vnější aby náležitý šat nosíce se zapínali"*. Při nemoci bylo třeba dát ihned zprávu do školy a dát žáku omluvenku "hodnověrně podepsanou".

Body dvanáct až dvacet se snažily o zachování a rozvoj dobrých mravů studentstva. Spolubydlícími podle nich směly být jen osoby mravně zachovalé a v ložnici studenta nesmělo stát lože dozorkyně ani jejích dcer. Členové domácnosti měli být pro studenta dobrým příkladem a vyvarovat se tudíž před ním veškeré nestřídmosti v jídle i pití, kouření, nočních toulek a jiných věcí nehodných následování. Studenti měli být přidržováni ke

²¹ SOKA JH, fond Gymnasium, kart. 30

²² SOKA JH, fond Gymnasium, kart. 30

zbožnosti a pravidelným modlitbám, dobrým příkladem dozorců v nich měla být vzbuzována a udržována láska a věrná oddanost k panovníkovi a jeho rodu, povinná úcta ke státnímu zřízení, úřadům a nadřízeným, též k lidem starším a zasloužilým. Také měli být vedeni k „*pravému vlastenectví, prostému vši výstřednosti a nevraživosti proti národnosti jiné*“. Právě u tohoto posledního bodu byla vyššími místy přičiněna lakonická poznámka "nad síly".

Další body se týkaly vztahu dozorců, žáků a školní přípravy. Student měl svého dozorce poslouchat stejně jako rodiče, za to ovšem "*nebudiž žák služebními pracemi o čas skracován, jako jest všeliké poslíčkování, štípání dříví a jiné*". Rodiče měli dozorcům dovolit zakročit vůči neposlušnému svěřenci trestem. Instrukce se snažily určovat i to, kdy má žák vstávat, kdy chodit spát, kdy a jak studovat ("*nebudiž trpěno, aby žák při večerním studiu do postele lehal*"), jak má chodit na procházku a co smí provozovat za nepříznivého počasí ("*zakázány jsou hry rozčilující, mravům škodlivé a čas ubíjející, zejména hry v karty a všechny hry o peníze*"). Studenti směli číst jen knihy ze školní knihovny, nebo knihy, které si zakoupili s vědomím profesora, výslovně bylo zakázáno půjčovat si knihy ze zápujčnických knihoven, nebo číst nevhodné časopisy. Žákům dále nemělo být trpěno, "*aby je osoby jiné anebo spolužáci často a hromadně navštěvovali, jež by je nevhodnou zábavou aneb prázdňým besedováním v práci zdržovali*". Pokud chtěli jít na koncert nebo do divadla, pak si dozorce měl zjednat jistotu, že vskutku obdrželi povolení a že jdou opravdu tam, kam řekli. Instrukce totiž přísně zakazovaly noční potulování se po ulicích a stanovovaly pro každé období hodinu, po které musel být student bezpodmínečně doma. Od listopadu do února to bylo už v šest, od května do srpna v devět, zbývající měsíce v sedm hodin. Profesorský sbor si také vyhrazoval právo osobně občas kontrolovat, zda odpovědný dozorce instrukce dodržuje.

Tento návrh instrukcí byl zaslán zemské školní radě k připomínkám. Těch měla zemská školní rada zřejmě docela dost. Podle poznámek, které do jindřichohradeckého návrhu vepsal nějaký její úředník, se jí některé body zdály příliš náročné nebo nerealizovatelné. Po delší době, v červnu 1900, se

proto znovu sešla porada nad novým návrhem²³, který na základě připomínek zpracovala skupina profesorů. Řídili se přitom také podle vzoru, vytvořeného ústředním spolkem profesorů. Celkový tón byl poněkud mírnější, mnohem větší důraz byl v souladu s dobovým trendem kladen na hygienu a zdraví. Tento návrh byl posléze schválen a stal se pro dozorce i studenty závazný po zbytek existence Rakouska – Uherska.

V prvním oddíle se stanovuje, jak by měl vypadat studentův byt, tedy že světnice, ve které se bydlí, nesmí být „vlhká, puchlinou zapáchající“, má být určena pouze k bydlení, nesmí se tu tedy provozovat řemeslo nebo vařit a prát. Místnost by se měla pravidelně větrat, uklízet a v zimě nepřetápět. Dále se tu požaduje, aby každý student měl postel jen pro sebe, aby jeho ložní prádlo bylo udržováno v čistotě, aby měl vlastní ručník a kartáček na zuby.

V dalším oddíle se věnovala pozornost tomu, jak a co jíst. Na oběd, který byl obvykle součástí ubytování, měl mít studující klid, *protože "příliš horké a rychle spolykané pokrmy jsou žaludku škodny"*, na stůl naprosto nesměly přijít zkažené potraviny (například načichlé maso nebo zvadlá zelenina). Co se týče nápojů, mléko se před pitím mělo svařit, jako nápoj vůbec nejvhodnější byla doporučována čistá a čerstvá voda, lihoviny v žádném případě a u vína se mohla udělat výjimka jen na lékařský předpis.

Třetí oddíl, nazvaný Rozdělení času, doporučoval studentům pobývat denně nejméně hodinu na čerstvém vzduchu, při odpoledním prázdně i děle a sportovat, protože „*plování a veslování v letní době, hybné hry na jaře a na podzim, klouzání v době zimní je zdraví prospěšno.*“ Důraz byl kladen také na dostatek spánku, studenti nižšího gymnázia měli spát alespoň osm hodin, starším podle instrukcí mohlo stačit o hodinu méně. Část věnovaná zdraví je zakončena všeobecnými zdravotními pravidly. Opět se tu zdůrazňuje význam pravidelné a důkladné hygieny. Zvláště působí nařízení, že *"skla může žák nosit, jen když hodnověrně prokáže jejich nezbytnou potřebu"*.

²³ SOkA JH, fond Gymnasium, kart. 31

Proti předchozímu návrhu byly o něco zmírněny nároky druhé části, nazvané V příčině vychovatelské, většina zásad však zůstala přibližně stejná. Dozorce měl i po zmírnění celou řadu úkolů. Sám měl jít ubytovaným studentům příkladem, měl být opatrný v řeči i v jednání, vystříhat se před nimi nestřídmosti, kouření a jiných zlovyků, které by mohli jeho svěřenci napodobovat. Krom toho neměl trpět „*posměšné mluvení a vtípkování o učitelích a škole*“, měl vědět, co, kde a s kým dělají žáci ve svém volnu, měl dohlížet na to, aby nevyhledávali jiná než určená hřiště, a to ještě jen ve stanovenou dobu, aby nechodili příliš časně do školy a zvláště u mladších hochů měl dohlížet, zda jdou slušně a bez vady svou cestou do školy. Měl také zamezit, aby jeho svěřenci nevyhledávali spory s cizími hochy, netvořili skupinky na ulici a odvracet je od účasti na veřejných projevech a politických, národnostních i jiných demonstracích.

A jak studentské bydlení vypadalo v realitě, nikoliv v představách pánů profesorů a ministerských úředníků? Nabídka studentských bytů byla velmi různorodá, jejich kvalita se často propastně lišila, stejně jako kvalita jejich ubytovatelů. Velmi často si tímto způsobem přivydělávaly chudé vdovy nebo neprovdané ženy, v takových domácnostech bylo ubytování samozřejmě skrovnější (někdy až vysloveně zdravotně nevhodné, jak jinak ohodnotit malinkatý pokojík pro tři studenty, kde „*po zčernalých stěnách leskly se stále stékající potůčky*“²⁴). Ubytování pro studenty se nabízelo i v lepších rodinách, ale tam se dostávali především jen lépe platící studenti. Tímto způsobem si často přivydělávali i profesori. V jejich případě školské předpisy zaváděly určitá omezení – ředitelům bylo v roce 1878 zcela zakázáno brát na byt studenty (o deset let později bylo opatření trochu zmírněno u příbuzných – v takovém případě řediteli školy mohla zemská školní rada udělit výjimku). Profesori nesměli brát na byt žáky z tříd, ve kterých učili a ubytovávání studentů museli mít schváleno svým nadřízeným.²⁵ Takové bydlení s důkladným pedagogickým dozorem se rodičům jistě líbilo, ale pro ubytovaného studenta mohlo mít i své nevýhody. Jeden písecký student vzpomínal na své ubytování u profesora a

²⁴ Mucha A.: Vzpomínky na Brno, in Šedesát let českého gymnasia v Brně, str. 77n

²⁵ Šetelík, Sběrka normalíí, str. 171

katechety se slovy „*Strava sytá, dozor velmi přísný*“²⁶. Na bytě u něj bylo dokonce jedenáct studentů od primy až do oktávy, kteří museli akceptovat velmi přísný denní režim. Domácí pán je chodil kontrolovat, zda jdou včas spát, kontroloval také jejich přípravu na učení. O každém ze svých svěřenců vždy od kolegů věděl, v čem vázne, a každý takový lajdák se hned musel pod katechetovým dozorem všechno nadřít. Mladší studenty dokonce pouštěl na procházku jen třikrát týdně.

Běžní ubytovatelé měli pro studenty obvykle vyhrazenou jednu místnost, ve které většinou bydlelo více studentů. Běžným počtem ubytovaných bylo pět až šest chlapců či mladíků. Někde se dokonce stávalo, že rodina měla k dispozici pouze jednu jedinou místnost, kde pak spali všichni včetně studentů, nebo že ubytovala studenty v místnosti, která přes den sloužila k jiným účelům (např. v kuchyni). V levnějších podnájemcích dokonce nebylo pravidlem, že by měl student k dispozici vlastní postel, řada z nich vzpomíná, že se o místo ke spaní dělili ještě s dalším spolubydlícím²⁷. Přestože školní řády žádaly, aby studenti nebyli ubytovateli zneužíváni k různým posluhám a pracem, stávalo se, že pro své domácí vykonávali různé drobné úkoly. Miroslav Navrátil, který v sedmdesátých letech studoval na Akademickém gymnáziu v Praze, vzpomíná, že se svým spolužákem chodili svým domácím ke kupci nebo pro pivo, štípali pro ně dříví nebo leštili boty²⁸.

V jiných případech, obzvlášť pokud šlo o mladšího a nesmělého studentíka, si mohli ubytovaní chlapci vytrpět na bytě i řadu ústrků. „*V Kroměříži měl i já svůj studentský Acheron. Vystál jsem mnoho na bytě, kde nebylo nic utěšeného. Vládla tam hysterická „paňmáma“ a nesamostatný pantáta a jejich hoch v mém stáří mně často ubližoval. Po čtyři léta, netroufaje si doma stěžovat, snášel jsem neutěšené toto ovzduší, podobné klášterní uzavřenosti.*“²⁹

²⁶ Bayer, F.: Rozptýlené vzpomínky ze studií, in Stopadesát let píseckého gymnázia, str. 102n

²⁷ viz např. Navrátil, M.: Z mých vzpomínek, in Almanach žáků Akademického gymnázia, str. 20 a 42n, nebo Mucha A.: Vzpomínky na Brno, in Šedesát let českého gymnasia v Brně, str. 77n

²⁸ Navrátil, M.: Z mých vzpomínek, in Almanach žáků Akademického gymnázia, str. 20

²⁹ Ferdinand Prager, V piaristické koleji, str. 55, in Památník padesátého výročí českého státního reálného gymnasia v Kroměříži

V každém městě ovšem také většinou existovali lidé, kteří brali péči o své ubytované svěřence velmi zodpovědně. Snad všude se vyskytla nějaká ta „studentská matka“, nejčastěji nějaká postarší slečna nebo vdova, která se o chlapce u ní ubytované starala jako o vlastní (často na jejich ubytování příliš nevydělala, někdy jim spíš dokonce přilepšovala ze svého), napomínala je k učení a chodila za ně třeba i orodovat k panu řediteli nebo k jednotlivým profesorům. Takovou ideální bytnou zachytil například Alois Jirásek ve Filosofské historii nebo třeba Ferdinand Schulz ve své Latinské babičce (ta dokonce umí svým chráněncům vysvětlit taje latinského jazyka mnohem lépe než jejich profesori), jejich reálné předobrazy se ale objevují i v řadě vzpomínek studentů – neliterátů. Na jednu takovou slečnu vzpomíná např. historik Čeněk Zíbrt, který studoval v Písku: „*snad více jim (tj. studentům) k jídlu a pití dala, než od nich dostala. Znala cizí řeči, způsoby a mravy, naváděla je k dobrému, pilnosti a charakternosti.*“³⁰

V některých městech, ve kterých sídlily takové církevní instituce jako biskupství nebo arcibiskupství (např. v Hradci Králové nebo v Praze či v Olomouci nebo v Brně), měli někteří chudí a pilní studenti ještě jednu možnost, jak se vypořádat s otázkou svého bydlení. Církev totiž vedla v takových městech (arci)biskupské konvikty, které na základě prospěchu a dobrého chování poskytovaly katolickým žákům, kteří projeví zájem věnovat se v dalším studiu teologii, ubytování i stravu. V takových zařízeních pak mohly bydlet až desítky žáků, kteří museli přijmout za svůj poměrně přísný domácí řád, který vyhrazoval velký prostor především pilné přípravě do školy a naopak silně omezoval možnosti studentských zábav ve volném čase. Studenti ale na konvikty vzpomínají vesměs v dobrém, především na družný společný život, nebo na to, jak se jim různě dařilo obcházet zákazy.

Studentské byty hrály důležitou roli v mimoškolním životě studentů. Díky společnému ubytování se sbližovali studenti z různých tříd. V bytech benevolentnějších ubytovatelů se také scházely různé studentské kroužky,

³⁰ Zíbrt, Č.: Vzpomínky na gymnasium v Písku, in Stopadesát let píseckého gymnasia, str. 133, viz též např. Krátký, Fr.: Mé vzpomínky na Jaroslava Vrchlického z dob našich studií v Klatovech, in Almanach vzpomínek bývalých žáků gymnasia Klatovského, str. 63n

at' už se jednalo o skupiny s vyššími cíli (různá hudební, diskusní, literární či studijní uskupení) nebo party, které spojoval třeba zájem o hospodu nebo jiné zakázané aktivity. Starší spolubydlíci mohli své mladší kolegy zasvěcovat do různých aspektů života, at' už opět vznešených (např. vlastenecké činnosti) nebo méně žádaných. Hudební skladatel Vítězslav Novák byl takto od svých spolubydlících v poměrně mladém věku nejen zasvěcen do sexuálních mystérií (to dokonce už v tercii), ale i získán pro pití alkoholu: *„Toho roku bydlelo u mé matky pět studentů – dva sextáni, dva kvartáni a jeden primán. Všech šest nás učilo se společně u velkého stolu. Jednoho večera, když jsme se tak po nějakých svátcích zase sešli, navrhl nejstarší z nás, že bychom to mohli oslavit truňkem. Návrh byl jednomyslně přijat (tedy i tím primánem). Sextán, patrně z domova takovým požitkům zvyklý, koupil u kupce v domě láhev sladké rosolky. Ta pak šla kolem stolu od úst k ústům a ku podivu brzo vyprázdněna uvedla nás do příjemné nálady. Jak jsem se tak mile na sebe dívali, ozval se hlas „Repetatur!“ Též tento návrh jednomyslně přijat (i tím primánem). I poslána dolů ve vší tichosti tlustá Kateřina pro druhou láhev. A pak už to šlo s námi rapidně s kopce. Naše spoluvinnice nosila pak láhev za láhví. Ale jak naše nálada stoupala, tak klesala kvalita lihovin – pili jsme z úsporných důvodů stále horší druhy...Nazítří jeden kvartán do školy vůbec nešel, druhý kvartán z ní odešel v devět, třetí v deset. Nejlépe se držel původce katastrofy a pak – ten primán. Zázračné dítě.“*³¹

³¹ Novák, V.: O sobě a o jiných, 1. díl, str. 23n.

Hospodářské poměry studentů

Jak je ten osud někdy ironický. Dnes zastavil mne na ulici jistý ubožák, a pro Boha mne prosil o nějakou podporu pro svou rodinu. Nemají prý co jíst. Tak rád bych mu pomohl, ale vždyť já sám nemám. A nemají ani moje rodiče. A aby výsměšnost osudu byla dovršena, prosil mne, abych mu aspoň pro jeho dítě nějaké kalhoty dal. A já sám mám jen dvoje, a to jedny celé záplatované.

Denník „Ve chvílích světlých i temných“, in Studentská otázka, str.

107

Studenti z chudších rodin, kterých byla na českých středních školách většina, neměli svá studia po materiální stránce zrovna lehká. I když získali osvobození od školného, zůstávalo hlavně v případě mimoměstských studujících pro jejich rodiče finančně dost nákladné vydržovat své syny na studiích. Platit se musel byt i strava, student potřeboval také slušné oblečení a učební pomůcky. Protože na to vše často rodičovské peníze nedostačovaly, muselo se mnoho studentů snažit nějakým způsobem svojí situaci vylepšit. Jednou z možných cest bylo získání stipendia nebo nějaké jiné charitativní podpory (nejčastěji ve formě nějakého toho oběda zdarma nebo obdarování šatstvem). Mnohem častější formou vylepšení studentova rozpočtu byl ale vlastní přivýdělek. Nejběžnější bylo soukromé vyučování, takto si přivydělával mimo jiné třeba básník Machar: „*Odkázán sám na sebe živil jsem se kondicemi. Jednu jsem měl na Malé Straně, nahoře v Ostruhové ulici, druhou na Žižkově, hezky blízko Olšan. Tramwayovým koňům záviděl jsem jejich rychlejší pohyb. Vydělával jsem si měsíčně 6 zlatých, k tomu přibyla třetí kondice, dva hoši jednoho uzenáře v Kaprové ulici, které jsem pěstil ve středu a v sobotu, a dostával za to denně k večeri uzenářské výrobky v ceně deseti krejcarů.*“³². Krom kondic mu přinášela jistý malý přivýdělek i jeho literární tvorba (podařilo se mu uveřejnit některé básně už v kvartě), peněz to ale nebylo mnoho, honorář za otištěnou báseň se

³² Machar, J. S.: *Konfese literáta I.*, str. 147

pohyboval maximálně kolem jedné zlatky. Jiný způsob vylepšení svého rozpočtu mohli někdy volili dobří hudebníci, kteří tu a tam chodili tajně hrát třeba po hospodách.

Strava chudších studentů nebyla vždy zrovna ideální. Na bytě bývali obvykle jen „na půl stravy“, což nejčastěji znamenalo, že od svého domácího dostávali oběd, eventuálně snídani. Záleželo na domácích, v jaké kvalitě se oběd podával. Někdy nebyli studenti tak zcela spokojeni třeba s velikostí porcí a dokázali to dát svým kvartýrským také najevo. Na jednu takovou příhodu z doby svého pedagogického působení vzpomíná například Alois Jirásek: *„Jedna z paní kvartýrských (...) přišla všechna od sebe a žalovala, co jí její studenti vyvedli, že měli buchty k obědu, ale že jich nejedli, nýbrž že si každý uvázal buchtičku na břicho a do každé že zastrčili korouhvičku z papíru a s těmi buchtami a korouhvičkami že chodili průvodem kolem stolu a zpívali jako poutníci. – V svém hněvu pověděla na otázku ředitelovu, co ten průvod a zpěv, proč to udělali, to že ji chtěli potupit, že peče malé buchtičky, že chtěli tím naznačit, že se nenajedí, že jim „jde drška s procesím“.“*³³

Zbytek jídla si ti, co bydleli jen na půl stravy, zajišťovali ve vlastní režii. Z domova jim obvykle posílali buď každý týden nebo v delším časovém intervalu nějaký proviant (většinou po formanech nebo obchodnících, kteří do města pravidelně zajížděli, donášku z bližšího okolí někdy zvládali příbuzní i pěšmo.) *„Naši spolubydlící, kteří byli z blízkého okolí, pochutnávali si obvykle na buchtách, v sobotu jim téměř pravidelně donášených; já s bratry, kteří jsme měli domů 26 km, měli jsme jen suchý, tvrdý chlebiček... Posílaliť nám jej naši milí rodiče v pytli, 4-6 bochníků, po formanech... Není divu, že byl v létě ten poslední pecen již hodně proplesnivělý.“*³⁴

Chléb byl základní potravinou, kterou dostávali z domova snad všichni studenti. Podle možností rodiny k tomu byl přidán tu kousek másla nebo sýra, vajíčka, na podzim či na jaře nějaké to ovoce a zelenina. Ne všem studentům se ale dařilo se zaslaným proviantem vycházet celý týden, na to

³³ Jirásek, A.: Z mých pamětí, str. 270

³⁴ Kadlec, I: Vzpomínka, in Studentská Litomyšl 1923, str. 42

vzpomíná jeden z olomouckých studentů: „*Snídaně byla jen hrnek kávy a k tomu si musel student vzít ze svého chleba, který byl obyčejně ve čtvrtek již dojezen, takže na pátek nezbývalo již ani na snídani. Večere byly zastoupeny chlebem a první dny též trochou másla nebo sýra... Dost často se studentík sebral do uzenářského krámků ... a dal si za 2 krejcare talířek polévky, totiž vody, v níž byla vařena různá uzenina*“³⁵ Pokud to bylo v silách rodičů, posílali svým dětem i nějakou malou finanční částku, určenou především na přilepšení si ke stravě. Lákadel, do kterých bylo možno investovat své finance, bylo ale mnohem víc, „*a koupil-li se nějaký pamlsek neb tužka, pak bylo zredukováno přilepšení na večeri*“³⁶. Velmi často se snažili studenti ze svého rozpočtu uškrtnout na nákup knih, jak o tom píše už mnohokrát citovaný Machar. Ten v Praze sehnal byt bez stravy, v prvních letech studia, kdy byl ještě naživu jeho otec, od rodiny dostával týdně krom prádla bochník chleba, tučnou buchtu a zlatku na ostatní vydání. „*V poledne jsem jedl polévku nebo mléko (obojí á 5 kr), večere též nesměla vyjít nad ten obnos, tak jsem pravidelně ušetřil týdně 30 krejcarů. Jakmile byla větší suma těch úspor pohromadě, koupil jsem si nějakou knihu.*“³⁷. Že taková životospráva tělu zrovna neprospívá, zjistil po pár letech i Machar, který si takto uhnal důkladný žaludeční katar.

³⁵ Janošik, J.: Vzpomínky na první léta studií, in Památník šedesátého výročí, str. 82

³⁶ Janošik, J., c.d., str. 83

³⁷ Machar, J. S.: Konfese literáta I, str. 75

Studenti ve volném čase

Není divu, že student nemůže býti tím, čím gymnasium chce, aby byl: jenom gymnasistou. Neboť živý člověk nemůže býti jen uniformou. Člověk, sebe mladší, myslí už a nemůže tedy býti pouhým odříkavačem lekcí a také ve svém jednání nemůže se řídit jen předpisy, už proto ne, že na všechno nejsou předpisy. Jest tedy nezbytně víc než gymnasistou, ale – skrývá se s tím; jeho duše hladoví a žízní – gymnasium o tom neví a vědět nechce. A hlad ukájí se pak první potravou, která se mu naskytne, neptaje se, není-li to potrava otrávená. Hlad, neukojená potřeba zavádí často na scestí, není-li rozumného vůdce, který by ukazoval cestu pravou. Nedívím se ani, jestliže 15-16letí hoši vyhledávají rozkoše nečistých styků, nebo povalují-li se jiní po hospodách v ovzduší alkoholu a kouře, jemuž záhy zvyknou; vybíjí se v tom všem pud po činnosti, hlad mládí, kterého nedovede ukojiti škola. Jiní zakládají vzdělávací kroužky a píší časopisy. A to všechno většinou tajně: - a jest pozoruhodno, že gymnasium snáze strpí povalování po hospodách než tajné vzdělávací kroužky a časopisy.

Ladislav Kunte, Cesty, kterými jsem šel, str. 48

Škola, tedy návštěva školního vyučování a příprava na ně, zabírala většině studentů podstatnou část života. Svědomitý student se musel denně věnovat přípravám na několik jazyků, především na hodiny latiny a řečtiny. To obnášelo v první řadě připravit si překlad zadaných pasáží, vyhledat v textu a namemorovat nová slovíčka, stejně jako některé fráze, a věnovat se i použité gramatice. Další pravidelnou školní povinností byly písemné úkoly z řady předmětů (ať už nejrozumnější slohové útvary v rámci češtiny nebo třeba počítání příkladů na matematiku). Nesmíme také samozřejmě zapomenout na to, že se od studenta očekávalo i ovládnutí nové látky ze všech předmětů (což bylo obzvlášť obtížné u pedagogů, kteří lpěli na přesné reprodukci svého výkladu nebo slov učebnice).

Někdy dokonce i sami profesori považovali školní požadavky za přehnané a upozorňovali na přetěžování studentů z nich plynoucí. O tom se můžeme přesvědčit třeba v protokolu z mimořádné porady jindřichohradeckého gymnázia, svolané právě z těchto důvodů. Profesori, z nichž několik včetně pana ředitele mělo v té době syny na vyšším gymnáziu a mohli tudíž vycházet i ze svých domácích zkušeností, o osudu pilného studenta napsali: „*Jest zavřen v komnatách se vzduchem zkaženým a nečistým, sedě shrben v lavicích školních. Politování jest docela žák chudý, jenž trmáceti se musí hodinami privátními. Takový smutný život vede ta naše mládež gymnasiální, a to v době, kdy tělesně a duševně nejvíce se rozvíjí, tu právě zakrňuje. A dolopotí-li se takto ubohý mladík až do osmé, hodlaje podstoupiti zkoušku maturitní, tu dvakráte je hoden politování ... Účinky takových přílišných požadavků vidíme každého roku. Vizme jen ty bledé, vyzáblé, zmalátnělé postavy našich abiturientů...*“³⁸.

Studium střední školy bylo tedy, jak je vidět, pro studenty časově i jinak dosti náročné. Nebylo by však pochopitelně zcela přirozené, kdyby si drtivá většina z nich nenašla čas také na něco jiného než na učení. Vždyť snad každý studující měl nějaké své zájmy a záliby. Každá třída byla složena z mnoha individualit, které se ve svém volném čase mohly dle svého různému zaměření věnovat různým věcem. Když však nahlédneme do studentských vzpomínek nebo jiných podobných materiálů, můžeme konstatovat, že zejména některé způsoby trávení volného času byly pro středoškoláky typické. Některé záliby proto byly společné mnoha studentům v různých městech i v různých dobách.

Jisté rozdíly bychom v tomto směru (tedy v náplni volného času) našli mezi pražskými a venkovskými studenty. Bedřich Hrozný, který přešel z Akademického gymnázia v Praze na čas na kolínské gymnázium, o tom píše: „*Měli-li moji pražští kolegové zájem o vše možné, o moderní literaturu, umění, divadlo, vědu atd., a trpěli – li po tím nezřídka jejich vědomosti školské, bylo tomu u studentů kolínských spíše naopak: u nich stály zájmy školské spíše na místě prvním a teprve v druhé řadě přišel zájem*

³⁸ SOkA J. Hradec, fond Gymnázium, kart. 28

*o ty věci druhé*³⁹. Jeho úsudek venkovským studentům poněkud křivdí, také oni měli celou řadu zájmů a mimoškolních aktivit. Rozdíl spočíval spíše v tom, že pražský student měl mnohem širší možnosti, jak se sebevzdělávat i jak se bavit a na druhou stranu mohl mít i mnohem menší strach z hrozby disciplinárního řádu. V Praze mohl navštěvovat divadla, muzea, řadu přednášek či výstav, ale také celkem bez obav z profesorů objevovat různé zakázané požitky (ať už v hostincích nebo dokonce i ve vykřičených domech). Praha byla zkrátka dostatečně velká na to, aby se v ní student před pátravými zraky svých pedagogů snadno skryl. Velikost města a rozsáhlá nabídka „pokušení“ však přinášela i určité nevýhody. Výše citovaný Bedřich Hrozný zmiňoval ve svých vzpomínkách jako jeden z důsledků menší soustředěnost na studium a tudíž i horší studijní výsledky. V Praze byla také rozhodně menší soudržnost studentů jedné třídy či jednoho ústavu a jejich vzájemné kontakty tak byly obvykle méně těsné než tomu bylo v jiných městech.

³⁹ Hrozný, B.: Z Prahy na kolínské gymnázium, in *Půlstoletí střední školy v Kolíně*, s. 50

Literární a vědecké sklony

„V jednotlivých třídách tvořeny literární kroužky, zakládány tajně psané časopisy, konány schůzky v studentských bytech, kde vlastní básně a prosou psané články se deklamovaly, kde i přednášeno bylo o rozmanitých themech. Práce literární se navzájem kritizovaly a tak zdokonalovány.“

Bohumil Höschl, Literární snahy studentů na klatovském gymnasiu,
str. 88

Jedna z hlavních studentských zálib, která se objevuje prakticky na všech středních školách a po celé sledované období, je zájem o literaturu, a to jak zájem o vlastní četbu, tak samozřejmě i o psaní. Četba knih a časopisů byla sice doporučována jak disciplinárním řádem, tak i pány profesory, toto doporučení však mělo své hranice. Podle představ řádu i pedagogů měl student číst jen nezávadnou literaturu, která ho nemohla ohrozit nějakými nevhodnými myšlenkami a názory. Aby se tedy studující mladík nezkazil nějakou nepatřičnou četbou, bylo mu disciplinárním řádem přísně zakázáno půjčovat si knihy jinde než ve školní knihovně. Zároveň se v něm také důrazně doporučovalo, aby se student radil se svými profesory o tom, co má číst, a řídil se jejich radou při případném nákupu vlastních knih.

Požadavky disciplinárního řádu v tomto směru byly ovšem na mnoha školách jen pouhou teorií. Zejména na začátku dvacátého století už nebyl disciplinární řád tak mocným strašákem jako dřív a studenti si stále více nacházeli cestičky, jak ho obejít. Ze strany profesorů se v této době čím dál víc objevují stesky, že se jim nedaří bránit studentům chodit do veřejných knihoven, kde čtením nevhodných knih a hlavně novin „získávají jakousi nemístnou pýchu na svůj rozum a úsudek, neváží si předpisů a škola je pro ně nenáviděným břemenem“⁴⁰.

Vedle návštěv knihoven si studenti nacházeli i další cesty k literatuře, která je zajímala. Snem většiny z nich bylo vybudování si vlastní knihovny, kvůli níž byli ochotni třeba i hladovět nebo dokonce podvádět, jen aby si mohli pořídit kýžený titul. V protokolech z porad

⁴⁰ SOKA J. Hradec, fond Gymnázium, kart. 31, prot z r. 1911/12

profesorů jindřichohradeckého gymnázia o chování žáků je například zachycen případ jednoho studenta, který si tajně, na cizí jméno, objednal vytoužené knihy. Protože na ně neměl dostatek peněz, snažil se pak mimo jiné donutit mladší spolužáky, aby mu balík vyzvedli či se k němu dostat nějakou jinou cestou. Nic z toho se neутajilo, takže četbychtivého mladíka místo knih postihl poměrně přísný trest – několik hodin karceru⁴¹

Další variantou, uplatňovanou hlavně u časopisů a novin, byla vzájemná výpomoc. V některých případech se zdrojem zakázaného ovoce stali místní studenti, kteří mohli čerpat z rodičovských knihoven (někdy si taková díla vypůjčovali tajně, jindy měli štěstí na benevolentní otce). Studenti se také často sdružovali do tajných kroužků, které si za svůj cíl mimo jiné kladly společné odebírání zakázaných tiskovin. Jeden takový tajný spolek profesori náhodně odhalili i na jindřichohradeckém gymnáziu v roce 1913. Místní sextáni si tu založili spolek nazvaný Práce, který měl sloužit ke dvěma účelům. Měl svým členům pomoci zracionalizovat přípravu do školy zprostředkováním vzájemné pomoci a rozdělením školních úloh, jeho druhým cílem pak bylo právě společné odebírání některých školou zakázaných tiskovin, tedy například časopisů Samostatnost, Havlíček, Neruda, Pravda, Studentská revue nebo Volná myšlenka. K dlouhodobému odběru v tomto případě sice nedošlo, protože spolek byl odhalen už v počátcích, při disciplinárním řízení nicméně jeho účastníkům značně přitížilo, že se jim podařilo vypůjčit si a přečíst byť i jen některá čísla výše zmíněných časopisů⁴².

Podle představ disciplinárního řádu si studenti měli vystačit s četbou, vypůjčenou ze studentské knihovny, zřizované školou. Knihy do nich sice vybírali profesori, k jejich cti však musíme říci, že do fondu pořizovali i řadu titulů, vítaných zejména mladšími studenty. V soupisech se tak objevují mimo jiné například i verneovky, mayovky nebo třeba tituly typu Skorna, udatný zápasník. Hodnotnější knihy však samozřejmě převažovaly⁴³, i když ti nejmladší studentíci po nich sahalí jen málokdy, jak

⁴¹ SOKA J. Hradec, fond Gymnázium, kart. 39, protokoly z 90. let

⁴² SOKA J. Hradec, fond Gymnázium, kart. 31, prot. z r. 1912/13

⁴³ V hradeckém archívu se dochoval záznamový arch z roku 1913, který podchycuje, jaké knihy si v tomto roce vypůjčovali ze studentské knihovny sekundáni. Byly to následující

dosvědčuje vzpomínka jednoho domažlického studenta: „*Do primy jsme vtáhli ještě ve znamení Old Shaterhanda a Winnetoua a „Zlaté údolí“ bylo nejhledanější knihou v žákovské bibliotéce, k nemalému pohoršení správce knihovny katechety J. (...)V sekundě pak postoupilo se k Verneovi, jehož illustrovaná díla v modrých sešitech právě tenkrát počala vycházeti.*“⁴⁴

Ačkoliv výběr knih byl, jak bylo výše řečeno, v rukou pedagogického sboru, přesto se mohlo stát, že se v knihovně vyskytly nevhodné tituly (respektive že se původně vhodné tituly do této kategorie dostaly kvůli změně poměrů nebo novému, přísnějšímu řediteli.). Hromadné revize knihovního fondu tak byly na všech středních školách nařízeny např. na počátku první světové války. Tehdy se ze žákovských knihoven vyřazovala díla, jejichž autoři se provinili například přílišným vlastenectvím nebo kritickým postojem k Rakousku – Uhersku. Na index se tak dostaly kupříkladu knihy Josefa Svatopluka Machara, Karla Havlíčka Borovského nebo dokonce Aloise Jiráska. Na řadě škol však k této revizi přistupovali profesori značně benevolentně, takže např. na jindřichohradeckém gymnáziu češtinář Mostecký na zakázaná díla studenty vyšších ročníků dokonce výslovně upozorňoval: „*Tak si to ještě rychle přečtete a pak to schováme.*“⁴⁵

Představu o tom, jaké knihy a z jakých důvodů bývaly při příležitostných revizích vyřazovány, si můžeme udělat díky protokolu dochovaném v jindřichohradeckém archívu⁴⁶. Na místním gymnáziu dal

tituly: Sedláček: Sběrka pověstí, Nýric-Malý: Valentin Duval, Burnetová: Malý lord, , Dickens: Zvony, Gebaurová: Jurka, Němcová: Drobné povídky, Podlipská: Ztracené dítě, Pravda: Povídky, Tolstoj: Sedmero povídek, Tyl: Drobnější povídky, Verne: Dva roky prázdnin, Čiňanovy nehody, Dobrodružství tři Rusů, V zemi kožešin, Doktor Ox, Kunětická: Drobné povídky, Vlasák: Robinson v Paříži, Malebné cesty po Čechách, Kopecký: Zimní spánek živočichů, Václavěk: Pověsti hellenské a římské, Ruth: Robinson Crusoe, Andrlík: Bratrstvo mstitelů, Benýšek: Bouře a mír, Krušina: Domove, domove, Půlpán: Román dítěte, Mellanová: Všudybylka, Řezníček: Tajemní přátelé, de Hester: Podivuhodné příběhy Damiánovy, Gebaurová: Pět pes, Nečásek: Nemá tvář, Tisovský: Šakal, Hraše: Povídky našeho lidu, Kosmák: Lidský zvěřinec, Kamarýt: Dcera krále Chosroa, Jirásek: V cizích službách. K nejžádanějším titulům patřily Brassey: Kolem světa, Lie-Kosterka: Vojta proklouzl a Tisovský: Skorna, udatný zápasník, velmi žádané byly také všechny verneovky, především Dva roky prázdnin. In SOKA J. Hradec, fond KHA, Gymnázium, kart. 219

⁴⁴ Rudolf Zoulek: Na co jsem vzpomněl, in Almanach vydaný k oslavě padesátileté působnosti státního gymnasia v Domažlicích, str. 133

⁴⁵ Krb, A.: Gymnasium Jindřicho - hradecké v letech 1895 - 1925, str. 25

⁴⁶ SOKA J. Hradec, fond Gymnasium, kart. 30, protokol z mimořádné porady v roce 1895/96, ukázka z protokolu viz příloha č. XIV

k takové mimořádné kontrole studentské knihovny v roce 1896 podnět nový, velmi přísný ředitel Říha, který tvrdě potíral vše, co by mohlo ohrozit mravy a loajální chování studentů. Profesorský sbor proto musel po celý rok pročítat celou knihovnu, aby závadné knihy mohly být odstraněny. Při závěrečné poradě k tomuto tématu byl sepsán seznam všech vyloučených knih, ve kterém museli profesori zdůvodnit, proč byla ta která kniha shledána jako nevhodná.

Nejobsáhlejší skupinu tvořily tituly, které byly shledány sice nevhodnými pro žáky, nicméně natolik hodnotnými, aby si zasloužily převedení do žákům v podstatě nepřístupné profesorské knihovny. Sem byla zařazena například některá Vrchlického díla pro „*pochmurnou zcítlivělost, pro žáky nevhodnou*“ a pro smyslná a proticírkevní místa, Zeyerova Griselda pro „*tendence katolické církvi nepřátelské a lascivní místo*“, Nerudovy Balady pro blasfemii, Hugův Muž, který se směje, protože „*uráží cit mravní i royalistický*“ nebo Schillerovi Loupežníci, dílo „*aspoň v jazyce mateřském velice choulostivé*“. Celkem se do profesorské knihovny přesunulo něco přes sto titulů. Mezi nejčastějšími důvody tohoto přesunu byly uváděny zejména smyslná místa, proticírkevní zaměření, obhajoba protestantských stanovisek, zastaralá terminologie či neobratný jazyk nebo to, že inkriminované dílo má jen literárněhistorický význam. Některé knihy byly ovšem vyloučeny i pro „*positivistický obsah*“⁴⁷, protože přesahovaly obzor žáků, pro „*samé opilství*“⁴⁸, dekadenci nebo proto, že si v ní „*studenti činí posměch z profesora*“⁴⁹.

Do další skupiny patřily knihy, „*kteřé byly do té míry opotřebovány, z dřívějších dob znešvařeny, roztrhány nebo dekurtovány, že jich žákům nemožno půjčovat*“. Mezi těmito zničenými, a tudíž evidentně i hojně čtenými tituly se objevily třeba knihy pohádek nebo dobrodružné knihy, například Cooperův Poslední Mohykán. Nejmenší počet titulů, asi kolem dvaceti, byl vyloučen pro „*závadný nebo bezvýznamný obsah aneb pro hrubě nesprávnou řeč, pro niž ani nezasluhují býti zařazeny do knihovny*“.

⁴⁷ Huxley, Uvedení v přírodní vědy

⁴⁸ Björstern, Selské povídky

⁴⁹ Sledecký, Veselohra před domem

učitelské“ - jako zdůvodnění se tu nejčastěji vyskytuje „čeština bídná“, „překlad chatrný a chybný“ nebo lakonické „nestojí za čtení“⁵⁰.

Hlavně od přelomu devatenáctého a dvacátého století (ale někdy i dříve) se profesori na některých školách snažili připoutat pozornost studentů ke kvalitní literatuře i mimo vyučovací hodiny a zároveň jim také nabídnout oficiální náhradu tajných literárních spolků, které mezi studenty hojně vznikaly. S požehnáním vedení středních škol proto byly na řadě míst povoleny například studentské čítárny (v Jindřichově Hradci byla taková čítárna pro studenty vyššího gymnázia založena z iniciativy oktávána Roubíka v roce 1911⁵¹). V nich byla samozřejmě k dispozici jen nepolitická periodika, přesto je studenti většinou pilně navštěvovali.

Vrcholem v tomto směru bylo oficiální zřizování jakýchsi literárních kroužků pro starší studenty. Byly zakládány s vědomím ředitele školy a pod dohledem některého z profesorů, který musel být většinou při schůzkách přítomen. Schůzky se pak obvykle konaly na půdě školy a mívaly dost podobný charakter, ať už se odehrávaly na gymnáziu nebo na reálce: „*Za mých studijních let scházivali se studující vyšší reálky, kteří se do kroužku přihlásili, vždy v sobotu odpoledne v některé místnosti školní. (...) Měli jsme svého předsedu, zapisovatele a knihovníka. Knihovnička nebyla veliká, ale knihy pro ni byly pečlivě vybrány. Při schůzích bývalo obyčejně po 2 přednáškách studentů. Po přednesu vyzval předseda dva z přítomných, aby o něm podali svůj úsudek. Rozprédla se velmi často živá debata, zvláště když posudek nevyzněl příznivě a referent byl nucen se hájiti co do obsahu i formy přednesu, udávati prameny svého elaborátu a odvolávati se k autoritám vědeckým nebo uměleckým. Každý přítomný měl právo vmísiti se v hovor a říci svůj názor. Někdy přítomen byl i profesor Antonín Žanta nebo Leander Čech, kteří také časem do debaty zasahovali. (...) Zařízení toto svědčí o pedagogickém taktu prozíravosti tehdejších profesorů, pod jejichž stálou ochranou, a kteří už tehdy moderní pedagogické požadavky*

⁵⁰ Vyřazeny byly například tyto tituly: Sandová: Nalczenec (pro nevhodný obsah), Boleslavita: Policejní špehoun (nestojí za čtení), pro bídnou češtinu zas třeba knihy Urození lupiči od Jamese, Kapitánova dcera od Štefana nebo Chocholouškovy Povídky.

⁵¹ SOkA J. Hradec, fond KHA, kart. 42, i. č. 112, František Roubík, jeho dopis J. Mukovi

samočinnosti žáků uvedli v život.“⁵² Na některých školách tvořily součást těchto schůzek dokonce i hudební produkce, např. na gymnáziu v Jičíně byly přednášky doprovázeny sborovými zpěvy a smyčcovým kvartetem⁵³, podobně tomu bylo například i v Litomyšli: „...*hejno ctitelů literatury sesedlo se k družné besedě s několika vlídnými profesory a s podia zněly tragické či humorné verše českých literátů, ozývala se slova Čechova i žert feuilletonů Nerudových, burácel hněv Bezručův a řezaly hořké projevy Šrámkovy. (...) A program literární často býval zpestřen houslovou hrou studentů – muzikantů.*“⁵⁴

Studenti přistupovali k účasti na těchto schůzkách velmi vážně a na referáty i na debaty o knihách a kultuře se vždy důkladně připravovali. Totéž však lze říci i o účastnících tajných, zakázaných schůzek, které si spolužáci organizovali jen sami mezi sebou. Na takové literární kroužky vzpomíná celá řada bývalých studentů⁵⁵, i když je nutno konstatovat, že nejvíce se podobná sdružení vyskytovala především v sedmdesátých a osmdesátých letech, s postupem času zmínky o těchto kroužcích řídnou. Schůzky mívaly dosti obdobný průběh. Jejich členové to sami viděli takto: „*Mezitím co ostatní kollegové spěchali do hostinců, zaměřili členové do spolkové místnosti, aby se tu pobavili i poučili přátelským hovorem i osvěžili ducha svého ke studiím školním*“⁵⁶. Na programu obvykle bývala přednáška některého z členů buď na libovolné nebo určené téma, přičemž převládala témata z literatury a kultury. Pokud měli členové spolku širší zájmy, mohli se dočkat i přednášek z jiných oblastí – např. Karel Eysselt zaznamenal, že v jejich spolku zazněla i taková témata jako o telefonii, barvě očí, o třaskavinách nebo o pesimismu⁵⁷. Součástí programu bývaly rovněž

⁵² Lukšů, M.: Za Otokarem Březinou, in Památník státního československého reálného gymnasia Otokara Březiny v Telči, str. 58

⁵³ Posl, F.: Čestina na gymnasiu jičínském in Jubilejní památník gymnasia v Jičíně, str. 115

⁵⁴ Páta, J.: Vzpomínka hodně literární, Studentská Litomyšl, str. 63

⁵⁵ Jen na jindřichohradeckém gymnáziu vzpomíná na to, že si jejich třída na vyšším gymnáziu založila literární kroužek např. Tomáš Škrdle in Naše studia v J. Hradci, Ludvík Domečka in Alois Mattuška, Ohlas od Nežárky 1923, č. 6 – 8, Karel Eysselt-Klímpély in Jak jsme sbírali na Matici, Ohlas od Nežárky 1925 nebo třeba Ferdinand Strejček in Staří studenti jindřichohradečtí, s. 73

⁵⁶ Hodslavice, Almanach literárního družstva jindřichohradeckých gymnasistův „Palacký“, vydal Landfras v J. Hradci 1881, str. 4

⁵⁷ Eysselt-Klímpély, c.d.

„rozpravy o jakýchkoli důležitých předmětech“⁵⁸ a oslavy na počest vynikajících spisovatelů nebo jiných významných Čechů. Tyto spolky si často zakládaly také společné knihovny, do kterých si pořizovaly pečlivě vybrané knihy a časopisy. Důležitou součástí jejich náplně tvořila také vlastenecká činnost, především sbírky na různé národní podniky (například na Národní divadlo nebo na Matici školskou). Literární kroužky také často vydávaly své vlastní časopisy.

Tato sdružení nejčastěji vznikala v rámci třídy, jindy přijímala studenty z různých ročníků, jak je vidět ze vzpomínek jednoho olomouckého studenta: „Když jsem přešel na vyšší gymnázium, vzal si mě jeden z mých kamarádů stranou a vykládal, jak je třeba se sdružovat a že několik žáků z nejvyšších tříd se schází a o nových knihách beseduje a že by také nás, kvintány, vzali mezi sebe, chtěl-li bych. Když jsem řekl ano, dodal, že je to tajný spolek. To teprve lákalo. Šel jsem tedy do první schůze. (...) Konala se ve školní síni v nejvyšším patře našeho gymnasia v neděli o jedné hodině odpolední, kdy jsme si byli jisti, že páni profesori i pan ředitel pohodlně si po obědě hoví. (...) Na černé tabuli byla připíchnuta podobizna Vítězslava Hálka. Předseda spolku, oktaván, zahájil schůzi vážnými slovy, že naši literaturu stihla těžká rána úmrtím pěvce (...) a promluvil o jeho životě. Po něm další oktaván ocenil Hálkovu poezii. Po něm jiní přednesli některé básně Hálkovi i kus prózy. Schůze byla tak pietní, vroucí a čistá, jaké jsem do té doby nezažil.“⁵⁹

Krom četby a bouřlivých diskusí o literatuře se středoškoláci v mnoha případech pokoušeli také o vlastní tvorbu. Protože výsledky těchto pokusů se jim jen málokdy podařilo publikovat v nějakém oficiálním periodiku (jednak to přísně zakazoval disciplinární řád, jednak kvalita prvních básní a povídek byla často spíš slabší), naplňovala většina tříd svou touhu po tom, aby jejich díla byla čtena, ve svých třídních časopisech⁶⁰. Zmínku o existenci třídních periodik najdeme téměř ve všech studentských vzpomínkách. Zakládání časopisů bylo především záležitostí starších studentů. Jen výjimečně se na podobný podnik vzmohli návštěvníci nižších

⁵⁸ Hodslavice, str. 4

⁵⁹ Táborský, Fr.. K jubileu našeho gymnasia, in Památník šedesátého výročí, str. 104n.

⁶⁰ Ukázka studentských časopisů viz příloha XV

tříd, v jejich případě ale většinou šlo o časopis naplněný z větší či menší části články opsanými z oficiálních periodik. V některých vyšších třídách mohlo dokonce vzniknout i více většinou tvrdě si konkurujících časopisů (v pozadí zrodu nového titulu stál často rozkol v původní redakci a vyřizování si vzájemných účtů.)

I když někdy s odstupem času hodnotili zakladatelé a přispěvatelé svá dílka jako „směs naivity a dobré vůle“, většina časopisů vznikala se vznešenými ideály. V prvním čísle časopisu *Snaha*, který si vydávali jičínský gymnazisté v roce 1872, můžeme číst tato vzletná slova: „*My máme tento list za ochranu, za úkryt myšlenek svých, které by zhynuly nebo zakrněly ... Spojili jsme se tudíž všickni k témuž cíli. Budiž Snaha střediskem naším, zde soustřeďujte se veškeré snahy naše, odtud jako z ohniska vysíláme své city, myšlenky, tužby, na paměti máme, že „ve hromadě svazku společného dokud uhlí jest, hoří v teplotě, hasne každý uhlí v samotě, odervané od druhu svého“ (Kollár)“⁶¹*

Podobně laděný úvodník prvního čísla má i časopis *Borymil*⁶², který vznikl v devadesátých letech na jindřichohradeckém gymnáziu (v něm vznešené záměry a vzletné cíle jeho vydavatelů naznačuje už heslo v podtitulu: „*Svornost, děvy žádné*“.): „*Bratří ! Za společným heslem „Svornost““ běháme se k zvolenému cíli na poli literaturním. Nuž vzhůru! S bujarými silami povzneste se tam v ty nadhvězdne oblasti, v ty slastné výšiny ideálů. Sbírejte pilně sladký pel z libých kvítků poesie! Jen přičinlivá, upřímná snaha povede nás k cíli! Mějte na mysli slova našeho národního pěvce Jana Kollára:*

„Pracuj každý s chutí úsilovnou

na národa roli dědičné;

cesty mohou býti rozličné,

jenom vůli mějme všichni rovnou.“

Chutě tedy k práci, bratří! Na zdar!“

⁶¹ Fleischmann, B: Z poesie jičínských gymnasistů před šedesáti lety, in Památník Lepařova gymnasia, str. 159

⁶² SOkA J. Hradec, fond KHA, kart. 61, Jindřich Šimánek

Tématické možnosti zaměření časopisu byly samozřejmě mnohem širší. Ve třídách vznikaly i čistě satiricky či humorně laděné časopisy, které si braly na mušku jak profesory, tak spolužáky. Objevovaly se v nich historky ze školy, vtipná rčení i přebrepty učitelů, vtípky utahující si ze spolužáků nebo podobně laděná povídání o kantorech. Najdeme v nich i různé parafráze a parodie toho, co se studenti museli ve škole učit. Řada příspěvků se proto nesla v podobném duchu jako následující citát: „*Na počátku světa stvořil Bůh Hradec a gymnasium. Gymnasium bylo nevlídné a pusté a tma byla na chodbách a duch disciplinární vznášel se nad prostorami...*“⁶³ Při zpětném pohledu někdy autoři podobně laděných výtvorů⁶⁴ připouštějí, že tón záznamů byl někdy vůči škole i učitelům až příliš kritický, protože své profesory považovali za ustrnulé a nepružné a teprve s odstupem let dokázali ocenit jejich přínos.

Další variantou mohl být časopis napodobující svojí strukturou noviny. Jeden takový vznikl na gymnáziu v Klatovech. Jeho autoři mu dali název Pravda a za jeho hlavní účel stanovili „*potírání zlořádů v naší sextánské společnosti*“ a „*výchovu pravých povah a charakterů*“⁶⁵. Svou roli v jeho vzniku sehrál i konkurenční boj s původním třídním časopisem Jitřenka, který byl zaměřen tradičně literárně. Pravda byla mnohem aktuálnější a „novinovější“, nechyběl v ní úvodník, fejetony, zaslána nebo lokálky. Hodně místa bylo věnováno klepům a klípkům z prostředí města i školy a stejně jako v opravdových novinách nemohly chybět ani inzeráty.

Většina časopisů byla ale zaměřená na uveřejňování vlastních literárních výtvorů, vždyť v nich „*ukládány byly belletristické prvotiny tvůrčího ducha mladých pisatelů: povídky, básně, hádanky, rebusy atd.*“⁶⁶ V časopisech se tak objevovaly různé povídky, někdy hrůzostrašné, jindy fantastické, romanticky laděné nebo i humorné, někteří studenti uveřejňovali i pokusy o poučné články, většinou z historie nebo věnované místním zajímavostem. Většina mladíků se také pokoušela psát básně, především vlastenecké a milostné, často napodobující současné básníky. Některé

⁶³ SOKA J. Hradec, fond KHA, kart. 225, „třídní kniha“ maturantů z roku 1919

⁶⁴ viz např. J. Klik, Vzpomínky na studia..., s. 40

⁶⁵ Prunar, J.: Náš „Sturm und Drang“, in Almanach vzpomínek bývalých žáků gymnasia Klatovského, str. 126

⁶⁶ Hodslavice, str. 7

výtvoř jsou vsutku dojemné, např. tato vlastenecká báseň z jičínského časopisu Snaha:

*„Až slunko jasné v rakve temno vnikne,
v níž národ zubožený dlouhý dřímá sen,
až z hrobu temna drahá vlast vynikne
na krásný, růžový svobody den,
pak vyhaslé to srdce mé se jiskrou svatou vznítí
a hnusné strhnouc okovy vrahům se vstříc vyřtí...“⁶⁷*

Častou součástí těchto časopisů byly i referáty o aktuálním kulturním dění, především o nově vyšlých knihách, a kritiky divadelních představení. Jejich redaktoři sem obvykle zařadili i redakční listárnu, kde často velmi tvrdě kritizovali dodaná díla. „*Přehlížejíce Tvé „obrázky“ žasli jsme nad odvahou, s jakou jsi je podal naší redakci a dlouho byla pochyba, nebudou-li putovat do redakčního koše...*“ nebo „*S některými opravami přijato, jen prosili bychom o to, aby ses zdržoval také takovými maličkostmi jako je – pravopis.*“⁶⁸

Různá mohla být i úprava a distribuce časopisů. Nejčastěji ho redaktoři opisovali v jednom či dvou exemplářích ručně a číslo pak až do roztrhání kolovalo po třídě. Pokud se mezi autory vyskytoval zručný kreslíř, býval časopis i ilustrovaný. Méně často se podařilo tvůrcům získat přístup k hektografu, v takovém případě vyrobili většinou exemplářů víc. Někdy spojili také distribuci časopisu s výdělkem na nějaký vlastenecký účel (velmi často putovaly vybrané finance například na Matici), jejich spolužáci si ho za drobný poplatek mohli zakoupit nebo za ještě nižší poplatek zapůjčit k přečtení.

I vydávání třídních časopisů bylo disciplinárním řádem zakázáno. Podobné podniky se však jen málokdy dařilo zcela utajit před profesorským sborem a stačila jen malá neopatrnost, aby číslo padlo některému učiteli do rukou. V takových případech záleželo na benevolenci profesorů a na přísnosti vedení školy, zda bude následovat přísný postih, nebo zda se budou tvářit, že o ničem nevědí. Stávalo se obojí, některé časopisy tak po

⁶⁷ Fleischmann, B.: Z poesie jičínských gymnastů, str. 160

⁶⁸ Prunar, J.: Náš „Sturm und Drang“, str. 125

několika málo číslech zhynuly právě díky disciplinárnímu vyšetřování, jiné naopak vycházely s tichým souhlasem pedagogů i několik let.

K přísnému postihu tvůrců jednoho z časopisů došlo třeba i v Jindřichově Hradci. Na přelomu století zde vznikl poměrně ambiciózní projekt studentů z různých tříd, kteří společně s pracovníkem místní Landfrasovy tiskárny založili časopis Prvosenky. Ty chtěly studentům poskytnout prostor k literární práci a přispět k jejich vzdělávání. Podle proklamace svých zakladatelů měly být články v nich uveřejňované nezávadné jak politicky, tak mravně. Když však byl po čase celý podnik odhalen (stihlo vyjít šest čísel), tehdejší přísný ředitel po důkladném prozkoumání všech příspěvků posoudil přece jenom některé z nich jako nevhodné a mravně závadné. Zcela nespokojen byl například s povídkou nazvanou Utrpení, pojednávající o dívce opuštěné milencem, která se stane svobodnou matkou. Pobouřil ho také článek Naše studentstvo, který gymnasiální studenty vyzýval, aby o prázdninách nezháleli a pořádali divadelní představení a přednášky, což se protivilo disciplinárnímu řádu. Vydávání časopisu bylo samozřejmě zakázáno, vyšlá čísla byla zkonfiskována a hlavní organizátoři byli exemplárně potrestáni několikahodinovým karcerem.

Zcela jiný přístup k vydávání časopisu můžeme ilustrovat příhodou z Hradce Králové. Zde na konci sedmdesátých let vydávala hektografovaný časopis Z jarních luhů třída, v níž byl i ředitelův syn. Časopis se dostal v dobré víře do rukou panu katechetovi, který se ovšem vida tištěný a úředně neschválený studentský časopis polekal a rázně proti němu zakročil. Při svém vyšetřování však zjistil překvapivé věci, mimo jiné i to, že tiskařem časopisu byl ředitelův syn, který svou „tajnou činnost“ prováděl hned vedle tatínkova pokoje. Dále už dejme slovo pamětníkovi: *„Nejvíce jsme se báli o kollegu Klumpara, strachujíce se, že si to doma od pana otce zle vypije. Proto záhy po ránu jsme na něm vyzvídali, jak to dopadlo a co říkal pan ředitel. Kollega Klumpar se (...) usmíval: „Fotr prý o tom dávno ví a povídal, že číslo za číslem sledoval a když zde byl zemský pan inspektor Kosina, tak mu vyšlá čísla ukazoval a panu inspektorovi se některé věci*

v nich líbily“(...) „A huboval tatínek?“ ptali jsme s. „Mně neříkal zlého nic“, povídal Ladislav. „Celá věc zdá se ho baviti.“⁶⁹

Mnohem přísněji než třídní pokusy zakazoval disciplinární řád uveřejňovat „plody ducha svého“ veřejně, v novinách či časopisech. Realita se samozřejmě i v tomto případě od očekávání profesorů dost lišila. Místní noviny většinou trpěly nedostatkem přispěvatelů a proto ochotně tiskly i příspěvky ze studentského pera, i když se jejich autoři museli často skrývat pod pseudonymy. Nadanější studenti někdy prorazili se svou tvorbou i do významnějších titulů. To se povedlo už během studií například básníku Macharovi, který se dočkal po dlouhodobém bombardování mnoha pražských redakcí otištění svých básní ve Světozoru a Ruchu už v kvartě. V Praze se také nemusel se svými literárními úspěchy tolik tajit, několik básní otiskl zcela otevřeně pod svým jménem, a teprve po celkem jemné domluvě ředitele Akademického gymnázia (který mu radil ne jako ředitel, protože to by musel jednat podle paragrafů disciplinárního řádu, ale jako přítel nadané mládeže) volil publikování pod pseudonymem⁷⁰. Na mnoha jiných gymnáziích by za své aktivity obdržel nejméně karcer...

⁶⁹ Řezníček, V.: Královéhradecké vzpomínky, str. 159n.

⁷⁰ Machar, J. S.: Konfese literáta I, str. 199n

Hudba, tanec, divadlo

„Divadlo bylo námi nejenom že pilně v Hradci navštěvováno, ale ve prázdninách také pilně ke vlasteneckým a národním účelům hráno. A za účelem tím vybírány byly kusy najmě jenom účely ty také nepouze hmotně, ale také morálně podporující.“

Václav Řezníček, Královéhradecké vzpomínky, str. 111

Jednou ze zálib, které se studenti také hojně věnovali ve svém volném čase, bylo pěstování hudby a zpěvu. Příležitost pocvičit se v tomto umění jim sice většinou poskytovala i škola, která obvykle nabízela možnost chodit do nepovinných hodin zpěvu a někdy i hudby, mnoho studentů však mělo potřebu věnovat se hudbě intenzivněji. Řada z nich proto navštěvovala soukromé lekce hry na nejrůznější hudební nástroje. Tyto lekce si samozřejmě nemohl dovolit každý student – za soukromé hodiny se platilo podstatně více než za hodiny na gymnáziu, nákladné bylo také pořízení nástroje (mohl si sice nástroj také někde vypůjčit, pak ale jeho kvalita nebyla vždy nejlepší). Podstatně jednodušší bylo věnovat se zpěvu.

Kolegové z jedné či více tříd často tvořili několikačlenná pěvecká i hudební seskupení, která se společně scházela po studentských bytech, aby si společně zahrála a zazpívala. Někdy se takto sešli praví hudební fanatici, jak na jedno takové kvarteto vzpomíná J. S. Machar: „... rázem druhé hodiny se přihrnuli zamračení mladíci, vlekouce ohromné futrály a nástroje zelenou látkou zastřené, kývli si hlavami a nepromluvili, postavili pulty, ladili housle a basátka, a už Souček zaklepal a hráli. Mendelssohnova kvarteta, strašná, nekonečná kvarteta, a hudcům hořely tváře, planuly oči a hráli a hráli, až se konečně setmělo, potom si rozsvítili a hráli dál. Konečně se loučili, rozjaření, ale bez řečí, a tu obyčejně napadlo tomu nebo onomu, že to a to místo je zvláště pěkné, a chytili své nástroje a zas hráli.“⁷¹

Většinou ovšem studenti nebrali zkoušky samozřejmě tak rigidně, naopak vítali každou příležitost, jak své hudební dýchánky doplnit také

⁷¹ Machar, J. S.: Konfese literáta, II. díl, str. 92

pořádnou zábavou. Jindřichohradecký student Emanuel Picka vzpomíná⁷², že podobný průběh mívaly zkoušky jejich pěveckého a smyčcového kvarteta, které si založili v kvintě. V průběhu času přibývali k původní čtveřici i další hudebníci, takže nakonec vznikl takový malý orchestr. Hudebníci se scházeli pravidelně každý týden v sobotu večer a někdy i v neděli odpoledne u Picků v bytě, kde se konaly hudební dýchánky. Kromě toho sem přicházeli i ostatní spolužáci, zčásti kvůli poslechu nejnovějších kousků, zčásti také kvůli karbanu. Účastníci dýchánků se vždy složili na čtvrtku piva, mariášníci se usadili kolem kulatého stolu a hráli, ostatní pokuřovali, poslouchali hudební produkci, povídali si nebo hráli hry, a když došlo pivo, rozešli se všichni v poklidu domů.

Tyto neoficiální hudební skupiny často dosáhly nejen značné dovednosti, ale i jisté místní proslulosti. Krom hraní v soukromí, určenému maximálně jen pro spolužáky, se často tak dobře zapsaly do obecného povědomí, že byly zvány k účinkování při různých domácích tanečních večírcích nebo jiných podobných příležitostech (například při oslavě svátku profesorů). Příležitost k veřejnému vystoupení jim často poskytovaly i školní hudební akademie, při kterých jejich pořadatelé rádi využili dobře sehrané hudebníky.

Také společný zpěv spolužáky sbližoval a stával se vítaným zpestřením programu při různých oficiálních i neoficiálních akcích. Některé písně ovšem nemohly zaznít před pány profesory. „*Potajmu, na zapovězenou, zazpívali jsme si někde u „štoucku“ (...); zpívali jsem mezi sebou mimo vlastenecké písně „do kola“ pěno ve vyšších třídách vesele i „Měl jsem tě holka rád“ (...), kterouž odrhovačku jsme ovládali po česku, německu, po latinsku a i po řecku, anebo „Mihi est propositum in taberna mori“ atd., a nescházela ani „Skleničko ty pěnívá“.*“⁷³ Páni profesori někdy nelibě nesli, když jejich studenti zpívali některé příliš radikálně vlastenecké nebo naopak pijácké či nemravné písně. Ani zpěv milostných písní neviděli zrovna rádi, obzvlášť pokud je studenti chodili prozpěvovat při nočních návratech z hospody pod okna svých vyvolených (takovéto několikanásobné

⁷² Picka, E.: Veselé vzpomínky, Ohlas od Nežárky 1939, č. 50 - 52

⁷³ Ruth, F.: Vzpomínky z let 1868-1876, Studentská Litomyšl, str. 35

porušení disciplinárního řádu si ovšem ani zamilování mladíci netroufli příliš často).

Další Múzou, velmi často vzývanou studenty vyššího gymnázia, byla Terpsichoré. Přestože taneční umění patřilo do základní výbavy mladého muže, který chtěl alespoň trochu uspět ve společnosti, ne vždy pro ně mělo vedení školy pochopení. Tanec býval dosti přísně omezen disciplinárním řádem, a na některých školách byl dokonce zcela zavrhován. Například v Olomouci koncem osmdesátých a v devadesátých letech mohli studenti jen konstatovat: „*Společenská stránka studentů též byla zanedbávána, a když v septimě jsme se přihlásili do tanečních hodin do prvotřídního tanečního ústavu, některý udavač to oznámil a hromadně pak před konferencí celého sboru dostali jsme důtku a snížení známky z mravů.*“⁷⁴ Ani na jiných školách nebyla návštěva tanečních vždy bez problému. Účast na tanečních hodinách byla většinou podmíněna věkem (profesoři jí povolovali nejdříve v sextě, častěji až v septimě) a často i souhlasem rodičů. Třídní profesor měl v každém případě poslední slovo. Jindřichohradečtí abiturienti z roku 1889 uchovali ve své pamětní knize⁷⁵ tajně stenografovanou přednášku svého třídního PhDr. Josefa Nováka, kterou pronesl improvizovaně poté, co ho v oktávě požádali, aby jim dovolil chodit se učit tancovat (do Jindřichova Hradce v té době taneční mistr zavítal jen jednou za dva roky). Zapisovatel přisoudil řeči přiléhavý název - Josephi Novák Oratio de conservanda bona sanitate animi seu contra ludum saltatorium φιλιππικη⁷⁶. Profesor Novák svým oktávánům návštěvu tanečních nepovolil, což zdůvodňoval především blížící se maturitou. (Když ho o povolení žádali v sextě, tak jim to nedovolil zas z toho důvodu, že na tančírnu byli ještě moc mladí.) Taneční hodiny totiž podle něj byly velkou ztrátou času i peněz, a ani mladík s nejlepšími úmysly neztrácet čas ke studiu se prý po taneční hodině nevyhne tomu, aby nemyslel na dívky, s kterými tančil, aby nedumal nad tím, co jim řekl a co mu řekly ony. Pan profesor v řeči studentům také doporučoval, aby se učili tančit tak, jako se

⁷⁴ Prager, F.: Na vyšším gymnasiu, in Památník šedesátého výročí, str. 125

⁷⁵ SOKA J. Hradec, fond Gymnasium, kart. 51

⁷⁶ Parafráze titulů Ciceronových řečí, v překladu zhruba Řeč Josefa Nováka o nutnosti zachovávat dobré zdraví duše neboli filipika proti tancování.

to učil on, totiž mezi sebou, v kolegiálním kruhu (samozřejmě bez dívek) - takové podniky jen přispívají k utužení dobrých vztahů ve třídě. Většině oktávánů pak nezbylo skutečně nic jiného než se zařídit podle rady třídního.

Kritiků tance bývalo mezi pedagogy mnoho, svůj odmítavý postoj zdůvodňovali nejen výše zmíněnými pedagogickými výhradami (tedy že příliš blízký styk s dívkami a následná zamilovanost má neblahý vliv na učení), ale i z hlediska hygieny: „*Se stanoviska hygienického jest se mi vysloviti co nejrozhodněji proti zábavám tanečním. Prach, přílišný pohyb ve vzduchu zkaženém a přehřátém s následujícím na to přechodem do studeného ostrého vzduchu, konečně předražďování obrazivosti mají jen destruktivní vliv na tělesní organismus.*“⁷⁷ Studenti si však většinou jejich nabádání příliš k srdci nebrali a když jim nebyla povolena návštěva oficiálních tanečních, zařídili se jinak. Tanci se naučili buď díky profesorem Novákem doporučované kolegiální výpomoci⁷⁸, jindy se jim vlastními silami podařilo uspořádat jakási polooficiální taneční cvičení pod vedením nějakého zkušeného tanečníka ze svého středu. K podobnému řešení se uchýlili v jednom období i jindřichohradečtí studenti, kteří mohli zhruba tři roky navštěvovat neoficiální taneční v jedné hospodě. Výuku vedl jeden bývalý absolvent, důležité ovšem bylo, že studenti dokázali zařídit přítomnost tanečnic i pořádný hudební doprovod. Po třech letech tato cvičení skončila díky přísnosti profesorů. I když se vše odehrávalo o prázdninách, pánům pedagogům se nelíbilo, že při tanci většinou chyběl náležitý dozor, že studenti si občas odskočili do vedlejší místnosti na pivo a především to, že se příliš blízce stýkali s mladými dívkami a dokonce „*děvčata i hoši smíchy tropili a vraceli se společně až na výjimky bez dozorců*“⁷⁹.

Studenti vyšších ročníků, přestože pro ně někdy nebylo lehké osvojit si základy tance, byli vítanými a často zvanými návštěvníky všech masopustních plesů. Patřili totiž obvykle k nejvytrvalejším a většinou i k nejšikovnějším tanečníkům, takže, jak konstatuje jeden ze studentů, „*zvaní*

⁷⁷ Jezdinský, F.: Moderní věda lékařská a školní hygiena, VČP IV, 1907, str. 95

⁷⁸ např. jindřichohradecký student František Liška vzpomíná na to, jak se řadové tance učili pod vedením jednoho zkušenějšího spolužáka ve stodole na mlatě, přičemž si museli navzájem nahradit i partnerky. Liška, Fr. Jubilejní sjezd, str. 12

⁷⁹ SOKA J. Hradec, fond Gymnasium, kart. 39, protokol z roku 1899

nás k různým společenským schůzím mělo hlavně za účel, aby (...) žádná tance chtivá dáma nezůstávala sedět."⁸⁰ K návštěvě plesu bylo ovšem opět potřeba povolení třídního učitele nebo dokonce ředitele školy. Školní řád navíc zakazoval zúčastnit se více jak tří tanečních zábav během sezóny. Hodně tedy záleželo na tom, jaký postoj k plesání mělo vedení školy i její učitelé. Někdy měli studenti štěstí na chápající pedagogy (*„Páni profesori nám tyto zábavy rádi přáli. Jedno oko přimhouřili a na druhé dali pěst“*⁸¹), někdy se dokonce mohli spolehnout i na to, že někteří profesori k nim ve svých hodinách budou po plesech docela shovívaví a budou tolerovat třeba i nějaké to pospávání při výkladu. Jindy byl však přístup školy zcela opačný, a vedení školy hledalo jakoukoliv záminku, proč návštěvu plesu nepovolit nebo alespoň cestu k tomu, jak návštěvy plesů co nejvíce omezit. Některé třídy se proto z nedostatku jiných příležitostí občas uchýlovaly k pořádání tajných tanečních zábav. Akce se většinou odehrávala v sálku některého spráteného hostince, sehnat hudbu obvykle nebyl problém, pro schopné hudebníky nemuseli většinou chodit daleko, takže pak už stačilo jen pozvat známá děvčata a doufat, že profesorský sbor nic nezjistí⁸².

Tanec byl také důležitým bodem programu celogymnasiálního výletu i mnoha dalších výletů, pořádaných místními spolky či studenty samotnými. Tančilo se buď v některé výletní hospodě nebo přímo venku pod širým nebem při zvucích flašinetu, později i orchestrionu. Pouze při větších zábavách si studenti najímali nějaké terceto či kvarteto. Ani v létě však samozřejmě nemohl chybět nezbytný doprovod gardedam, většinou matinek, které při pletení punčoch ostřížím zrakem sledovaly, kdo s kým se baví příliš srdečně nebo naopak kdo s kým se nebaví. Při většině zábav byl také ustanoven zábavní výbor, který měl dohlížet na to, aby se všichni dobře bavili a staral se také o to, aby náhodou nějaká dívka příliš dlouho neseseděla.

K další oblíbené činnosti, kterou mohl gymnazista naplnit svůj volný čas, patřila rovněž návštěva divadla. Studenti bývali často nejvděčnějšími, nejuznalejšími a nejčastějšími návštěvníky divadla. I tato záliba však mohla

⁸⁰ Řezníček, V.: Královéhradecké vzpomínky, str. 124

⁸¹ týž, c. d., str. 128

⁸² Kraffer, G.: Ples kvintánů, Ohlas od Nežárky 1927, č. 40 nebo Škrdle, T.: Naše studia v Jindřichově Hradci, Vlast' 1909, str. 615

kolidovat s disciplinárním řádem nebo představami pedagogů o ideálním trávení volného času. Učitelé se totiž domnívali, že příliš časté navštěvování divadla budí spíš jen roztržitost a nijak tak nepřispívá k povzbuzení smyslu pro umění. Proto měli studenti navštěvovat jen vybraná představení, pokud možno ušlechtilá a obsahující řadu morálních vzorů. O tom, zda je ten který kus k návštěvě vhodný, rozhodoval třídní učitel, který u mladších studentů vyžadoval ještě i písemný souhlas rodičů nebo dozorců. „*Bylo se třeba dovolit, je-li kus pro sekundánka vhodný, bylo třeba mít deset krejcarů na lístek a obě tyto podmínky, zejména druhou, nebylo snadné splnit. (...) Někdy se paní (...) v pokladně nad námi ustrnula a nebylo-li příliš vyprodáno, dala nám lístek k stání na galerii zadarmo.*“⁸³

Touha po kulturním zážitku však často bývala silnější než zákazy profesorského sboru a do divadla se chodilo i bez povolení. Čas od času byl takový přestupek odhalen a potrestán v konferenci. Ředitelskou důtku si vysloužil například student, který šel přes zákaz třídního do divadla a jakožto výborný žák „*svým příkladem jiné svedl k neposlušnosti*“. Školní řád také zakazoval, aby studenti sami hráli divadlo. Zákaz se týkal především školního roku, během něhož bylo jediným přípustným veřejným vystoupením maximálně sehrání nějaké té scénky či aktovky při celoškolním výletě, zcela výjimečně toleroval profesorský sbor také divadelní vystoupení v rámci studentské akademie⁸⁴. Hraní divadla o prázdninách, kdy někteří starší studenti secvičovali představení hlavně pro různé vlastenecké podniky, bývalo většinou profesory mlčky přehlíženo, i když i v tomto případě mohlo z podobné aktivity příliš přísné vedení udělat disciplinární problém.

⁸³ Klíma, J. V.: Jak jsme žili a rostli, in Dvěšestpadesát let gymnasia, str. 147

⁸⁴ To se týkalo např. gymnázia ve Slaném, kde při akademiích v osmdesátých letech převažovaly divadelní výstupy, v kterých dokonce v některých letech spoluúčinkovaly i dámy. Viz Hemerka, A.: Divadelní představení studujících, in Jubilejní památník gymnasia Slaný, str. 132

Sport a hry

„Sportu tehdy nebylo. A přece mladé tělo přálo si pohybu, chtělo se vyběhat, vyskákat. Ale učební osnova neměla to tehdy v programu. Naopak, chtěli-li jsme si zahrát špačka, chodili jsme až za město, aby nás žádný z profesorů nezahlédl. Lépe bývalo, když nastala klouzačka a koupání v Moravě. Ale proti nyníjšku bylo pohybu málo. Rádi jsme v sobotu odpoledne chodívali, ovšem jen několik kamarádů (...) do okolních vesnic.

*František Táborský, K jubileu našeho gymnasia, in Památník
šedesátého výročí, str. 104*

Střední škola za Rakouska-Uherska sportovnímu vyžití alespoň zpočátku příliš nepřála. Tělocvik byl na gymnáziích dlouho jenom nepovinný, navíc nebyl vyučován zdaleka na všech školách a i když už se našel nějaký nadšenec, který si jeho výuku vzal na starosti, většinou nebyla k dispozici tělocvična, takže se mohlo cvičit jen za pěkného počasí venku. Řada profesorů navíc měla pocit, že většina způsobů sportovního vyžití (snad s výjimkou procházek či plavání) studenty jen zbytečně rozptyluje a odvádí od učení, takže proti podobným aktivitách někdy až zuřivě brojila. (Obzvlášť fotbal, který od konce devatenáctého století získával mezi žáky středních škol na oblibě, profesori většinou pokládali „za hrubou, mravům studentským se přičící hru“ a jeho hraní přísně postihovali⁸⁵). Přísný disciplinární postih tak čekal např. studenty píseckého gymnázia, když si jednou jen sami pro sebe uspořádali závod v běhu a v plavání, organizátoři byli „odměněni“ dokonce karcere⁸⁶.

Hlavně chlapci z nižšího gymnázia ale potřebovali nějakým způsobem vybit přebytečnou energii. Ve škole museli většinou nehnutě sedět, jen o přestávkách si někdy zařadili – podobně jako dnešní primánci či sekundáni běhali po třídě, házeli po sobě houbou, křídou nebo učebnicemi... Většině z nich to samozřejmě nemohlo stačit, proto ještě mimo školu holdovali především různým sportovním hrám nebo alespoň „indiánčení na

⁸⁵ Besta, V.: Na vyšším gymnasiu, in Almanach vzpomínek bývalých žáků, str. 107

⁸⁶ Cmunt, E.: Vzpomínky z gymnasiálních studií, in Stosedmdesát let píseckého gymnasia, str. 119

*šancích*⁸⁷. Mezi nejoblíbenější patřily různé míčové hry, pasák nebo velmi populární špaček⁸⁸. „*My (...) měli jsme svůj sport – mety, jemuž jsme se denně náruživě oddávali. (...) S jakým zájmem soustředěna tu pozornost na směr míče. Jak pružné pohyby bylo tělu vykonati, aby vrženému míči uniklo! Jak bujaře proudila krev, jak pracovaly přitom plíce! Že tělo denními těmi náruživými hrami unavené toužilo po odpočinku a že nad knihou brzy usínalo, lze si představit.*“⁸⁹

Některé formy sportovního vyžití však byly přece jen studentům dopřány. V létě mohli chodit plavat, škola si jen vyhrazovala právo určovat, na jakých místech se mohou koupat. Krom přírodních koupališť, kam studenti chodili nejčastěji, byla prakticky v každém městě k dispozici také nějaká oficiální plovárna. Na tu bylo sice vždy nutno platit vstupné, škola ale často vyjednala s jejím majitelem pro své studenty možnost levnějšího vstupu. Dalším povoleným sportem (i když spíš než sportem v dnešním slova smyslu bychom to měli nazvat spíše povyražením) byla jízda na lodičkách. Vypůjčit si loďku a zaveslovat si bylo obvykle možné vypůjčit si za mírný obolus na plovárnách. V některých městech existovaly také veslařské kluby (i to byly většinou spíš společensky zaměřené spolky, sport v dnešním pojetí se v nich příliš nepěstoval). Ředitelství školy často uzavřelo s takovým klubem dohodu, aby zde mohli veslovat také jejich studenti. Povolení, bez kterého nemohl dostat legitimaci, opravňující si vypůjčovat loďky, dostal ale obvykle jen ten student, který si přinesl písemný souhlas rodičů. Škola se tak zbavovala odpovědnosti za případné neštěstí. Také v případě veslování poskytovalo vedení školy chudým žákům možnost získat volné nebo hodně zlevněné lístky, takže si lodiček užili i ti, kteří měli hluboko do kapsy. V zimě bývalo většinou jedinou možnou a povolenou sportovní aktivitou bruslení. Ve většině měst bylo každou zimu upravováno na přírodním ledu kluziště. Například v Jindřichově Hradci se bruslilo na místním rybníku Vajgar. Kluziště tu tvořilo pěkně vymetené

⁸⁷ Janeček, V.: Hradecké gymnasium, Památník gymnasia Královéhradeckého, str. 150

⁸⁸ Pasák byla hra v podstatě na způsob dnešního softbalu (včetně odpalování míče pálkou a přebíhání z mety na metu, špaček byla obdobná hra. Viz Klenka, J.: Tělocvičné hry pro školy, sv. II – Hry s nářadím.

⁸⁹ Veselý, L.: Léta 1879-1883, in Památník na oslavu, str. 61n., mety byly jistou variantou vybíjené, viz Klenka, c.d.

kolo, obklopené sněhovou hradbou, určené pro poklidnější bruslaře, kolem dokola byl vymetený ještě další pás, kde bruslila divočejší mládež. Bruslit se mohlo dokonce i po setmění, led byl večer osvětlený několika lampami a pro promrzlé bruslaře byla dokonce k dispozici i ohřívárna⁹⁰. Za takový luxus se samozřejmě muselo platit, ovšem pro studenty bylo zavedeno speciální nízké vstupné, a chudí měli vstup na led dokonce zdarma. Zabruslit si bylo samozřejmě možné i na jiné ledové ploše nebo mimo oficiální kluziště, tím ale studenti přicházeli o jedno z důležitých lákadel, které k bruslení přitahovalo i méně sportovní typy, totiž přítomnost místních dívek.

Od devadesátých let devatenáctého století se situace začala pomalu měnit k lepšímu. Sportovní vyžití studentů začalo být podporováno ministerstvem, ve stejné době se začínají více objevovat a prosazovat některé nové sporty, které si mohli sportumilovní gymnazisté vyzkoušet. Ve výročních zprávách z těchto let se také začínají objevovat přehledy sportujících žáků. Krom tradičního plavání, veslování a bruslení se tu postupně objevují i jiné sporty, například jízda na kole, lyžování, šerm nebo jízda na koni (v případě posledních tří sportů to bylo kvůli jejich finanční náročnosti vždy jen pár jednotlivců). Někdy měli studenti to štěstí, že se mezi jejich pedagogy vyskytl nějaký sportovní nadšenec, např. na jindřichohradeckém gymnáziu působil v této době nadšený „sportsman“ (a zároveň i „lev salonů“) profesor Heš. Studenty z vyššího gymnasia učil hrát nové moderní hry, jako tenis, kriket a kroket, a k tomu účelu dokonce nechal na gymnasiálním nádvoří zřídit hřiště pro tenis.

Možnost zasportovat si nabízel také Sokol. V jeho případě ovšem vyšší místa studentům přísně zakazovala jakkoliv se na jeho činnosti podílet. Řada studentů sem ovšem tajně i přes všechny zákazy docházela, záleželo také opět na míře přísnosti či shovívavosti profesorského sboru. *„Chodili jsem anonymně do Sokola, tehdy v tělocvičně učitelského ústavu, kam jsme tajemně přelézali přes zeď ze sousedního dvorku. K tomu nás vedla sokolská morálka: „Nepodlez!“ A to už bylo provinění!“*⁹¹ Pokud byli

⁹⁰ Hrubý T., *Od jara k létu*, str. 1

⁹¹ Ogoun, J.: *Na úseku 1901 – 1909*, in *Památník padesátého výročí*, str. 100

páni profesori příliš bdělí, našli se studenti, kteří tak toužili podobném cvičení, že si pořizovali vlastní nářadí. U nich pak vznikaly jakési soukromé Sokoly, když k nim docházeli další cvičeníchtiví kolegové. Jeden z jindřichohradeckých studentů vzpomíná na svého spolužáka, který měl ve stodole udělanou malou, docela dobře vybavenou tělocvičnu s hrazdou, bradly, stálkami, činkami, kužely, můstky ke skoku a šermovacími šavlemi. K němu chodilo tolik zájemců o cvičení, že byl označován za filiálku Sokola, protože tu v zimě i v létě cvičila dvě kompletní družstva⁹².

⁹² Bradáč, K.: Poměr studentstva k Sokolu, in Výroční zpráva Jh gymnasia 1925, s. 73 - 75

Záliby méně vznešené

„Nesměli jsme tou dobou navštěvovati hostinců, nebylo nám ani dovoleno vejíti do nejlepší hospody, přistižení mělo pro studenta zlé následky. Proto studující vyšších tříd navštěvovali hostince – na zapřenou, potajmu. Moh bych vyprávěti nejrozmanitější historky, jak oknem skákali, když náhodou nepředvídaně některý profesor vešel v hostinskou jizbu, jak pod kulečným, který tehdejší doby byl velký jako rynek, schouleni, skorem ležmo anebo opření na kolenou a na rukou vyčkávali odchod profesora z hostince, jak do záchodů se zavírali, ba na půdy domů se ukryli, když hrozilo nebezpečí postižení.“

*Josef Janda, Z mých vzpomínek na A. V. Šmilovského, in Almanach
vzpomínek bývalých žáků gymnasia Klatovského, str. 30n.*

Studenti se ve svém volném čase bavili samozřejmě i méně ušlechtilé, než by se mohlo zdát z předchozích kapitol. V tomto směru platilo dvojnásob, že co je zakázáno, je zároveň velmi přitažlivé. Gymnazisté proto s oblibou provozovali zábavy, které disciplinární řád přísně zakazoval, tedy návštěvu hostinců, hraní různých zakázaných, většinou hazardních her nebo randění. Krom výzvy, kterou představovalo obejítí zákazů a oklamání kantorů, tu často působil i tlak spolužáků, kteří „pokládali za babu toho, kdo nechodil tajně do hospod a nekouřil“¹

Návštěva hostinců byla tedy důrazně zakázána a školou většinou přísně trestána. Disciplinární řád připouštěl jen jednu výjimku, kterou byla návštěva restaurace či kavárny v doprovodu rodičů, velmi negativně se stavěl také ke konzumaci alkoholu. Pití vína bylo možné u studentů tolerovat jen v případě, že mu bylo doporučeno lékařem (určité typy vín se používali jako lék například na chudokrevnost), popíjení tvrdšího alkoholu bylo pro pedagogy naprosto nepřijatelné, trochu tolerantnější postoj mívali k občasnému a velmi umírněnému pití piva. Studenti proto volili pro své tajné návštěvy především takové podniky, kde hrozilo minimální nebezpečí, že sem přijde také někdo z profesorského sboru. Byly to většinou zapadlé

¹ Janeček, V.: Hradecké gymnasium, in Památník gymnasia Královéhradeckého, str. 152

hospůdky v odlehlých částech města nebo dokonce v okolních vesnicích, většinou spíš nižší kvality (k volbě podniků „nejnižšího řádu“ často přispívala i skutečnost, že většina studentů měla častokrát hlouběji do kapsy). Jindy navštěvovali hospody, jejichž majitelé měli pro studenty pochopení a slabost. V takových případech jim byla často vyhrazena místnost, do které hostinský nikoho jiného než je nepouštěl, nebo aspoň taková místa, která poskytovala snadnou možnost úniku. Profesori byli totiž občas nevyzpytatelní a objevili se i tam, kde je nikdo ze studentů nečekal (když bylo vedení školy velmi striktní, posílalo dokonce někdy profesory na obchůzku jednotlivých hospod záměrně). Jindřichohradečtí studenti tak například s nostalgií vzpomínali na zahradní restauraci Panská zahrada, kde jim téměř patřila místa v zadní místnosti. Ta měla okna do zahrady, takže pokud se náhodou blížil někdo z učitelů, stačilo echo paní hostinské, po kterém studenti vyskákali z oken a zmizeli před pátravými zraky svých kantorů v přilehlých polích.² Ne vždy měli provinilci útěk tak jednoduchý – jeden klatovský student vzpomíná na nepříjemnou příhodu svého spolužáka, který při útěku před profesorem spadl do jámy, naplněné odpadky ze záchodů, takže pak musel přes půl hodiny plavat v šatech v řece, aby se mohl odvážít zpět mezi lidi.³

Při návštěvě hostinců studenti kumulovali většinou více prohřešků proti disciplinárnímu řádu. Většinou je sem netáhlo jen pivo, ale i možnost zahrát si některou ze zakázaných her, především kulečnick nebo kuželky. Někteří se zde také vášnivě oddávali hraní mariáše nebo jiných karetních her, této své vášni se ale bez větších obtíží mohli věnovat i doma, kdežto kulečnickový stůl nebo kuželková dráha bývala k dispozici právě jen v některých hostincích. Lákadlem přece jen ušlechtlejším, byť stejně přísně zakazovaným, byla možnost přečíst si zde nová čísla novin nebo časopisů, které bývaly ve většině podniků hostům k dispozici.

Podobně negativní vztah jako k návštěvě hostinců měli profesori také ke studentským láskám. Proti příliš intenzivním stykům s dívkami měli řadu pedagogických výhrad, zamilovanost podle nich odváděla studenty od

² Domečka, L.: Panská zahrada, Ohlas od Nežárky 1922, č. 38

³ Kalló, Št.: Královské město Klatovy před 40 lety, in Almanach vzpomínek bývalých žáků, str. 101

učení a mohla ohrožovat i jejich mravnost. K tomu, aby se studující mladík dostatečně „otrkal“ v dámské společnosti, podle nich postačovaly taneční hodiny nebo slušné taneční zábavy pod dozorem gardedam a nebyl tedy žádný důvod, proč se s nějakou dívkou procházet někde o samotě. K zákazům profesory vedly i praktické ohledy – díky své vlastní zkušenosti si jistě velmi jasně uvědomovali, že většinu jejich svěřenců čeká ještě dlouhá cesta k tomu, aby si vybudovali takovou kariéru, která jim umožní pomýšlet na nějaký perspektivní milostný vztah (tedy vztah vedoucí ke sňatku, koneckonců jiný tehdejší společnost ani nepřipouštěla).

Žádný zákaz na světě ani sebepřísnější postih nemohl mladému muži zabránit, aby se zamiloval. Tato „nehoda“ často studenty postihla při návštěvě tanečních hodin nebo plesu (ostatně nikde jinde ani nebylo mnoho možností, jak se s nějakou dívkou dostat do bližšího styku). Někdy jim stačila jen platonická láska na dálku a spokojení byli už jen tehdy, když se na ně jejich ideál na ulici pěkně podíval. Většina zamilovaných studentů se však přece jen dopracovala až k „randění“, i když z dnešního hlediska to bylo randění dosti početné. *„(...) páni profesori velmi se starali o to, aby studenti místo učení nechodili na randíčka. Nám ovšem tím více chutnalo takové zakázané ovoce a každé vhodné příležitosti hleděli jsme použít k zakázané zábavě. Takovou příležitostí byly nám i studentské služby boží, které jsme mívali v kostele na Starém městě. Cesta do toho kostelíčka byla příjemnou procházkou, studenti tam při mši krásně zpívali, náš milý dobrý katecheta...míval tu velmi pěkná kázání – což divu, že na naši mši chodívaly mnohé starší a všechny mladší slečinky! Po mši pak, cestou do města, naskytla se již příležitost doprovodit některou a my té příležitosti často užívali, ač se to někdy nevyplatilo. Běda, spatřil-li nás některý pan profesor!Provinilec takový býval hned v první hodině jeho vyvolán a obyčejně dvojkou a kázáním to odnesl. Nebezpečí to však dodávalo většího pŕívabu takovému podniku, a tak jedné krásné neděle také já opatrně se rozhlédl na všechny strany, a když neviděl jsem nikde „škodnou“ přidružil se k svojí vyvolené a za krátko v jistě zajímavém rozhovoru zapomněli jsme na*

*celý okolní svět. Mluvím to v množném čísle, neboť naše krásy byly již tak vycvičeny, že často lépe dávaly pozor na nebezpečí nežli my sami.*⁴

Většina studentských vzpomínek líčí vztahy k druhému pohlaví velmi cudně a idylicky, dokonce i na trápení z nešťastné lásky vzpomínají studenti po letech obvykle s milou nostalgií. Tu a tam se přece jen objevují náznaky, že někdy mladým mužům nestačilo jen vodit se se svým ideálem za ruku a příležitostně mu ukrást polibek. Extrémní tvrzení, pravděpodobně však přece jen vůči studujícím příliš kritické, zaznívá ve vzpomínkách královéhradeckého studenta Václava Janečka: „*O pohlavních poměrech ani nemluvím, sexuální výstřednosti a zvrácenosti byly zejména mezi borromeisty něčím zcela obvyklým.*“⁵ Jiná svědectví ale potvrzují, že sexuální zkušenosti nebyly alespoň pro některé studenty zcela neznámou záležitostí. Básník Machar⁶ vzpomíná na svou návštěvu „kláštera panen počestných“ (i když jí líčí také velmi idylicky, když tvrdí, že „*v čistých polibcích a pláči seděli jsme dlouho a dlouho*“) a netají se dokonce i se svou zkušeností s jednou vdanou paní, která ho v podstatě bezostyšně svedla. Také protokoly o disciplinárních prohřešcích občas naznačují, že někteří studenti se provinili např. „*nemravnými styky s paní X.*“ Podobné případy byly ovšem skutečně spíš jen výjimečné.

O tom, co mohli studenti vše podnikat ve svém volném čase, bychom mohli mluvit ještě dlouho. Na předchozích stránkách jsme popsali jen některé typické zájmy a záliby, které se objevovaly v hojnější míře. Jejich přehled samozřejmě nemůže být vyčerpávající, vždyť každý student si mohl najít i jiná hobby podle svého osobního zaměření. Mezi gymnazisty bychom mohli najít také třeba nadšené sběratele známek, amatérské chemiky, zarputilé šachisty nebo třeba zapálené národopisce. Leckterý starší student byl také „homo politicus“, zajímavící se o aktuální politické dění a alespoň v diskusích se spolužáky tvrdě hájící svou vyvolenou stranu. Téměř povinností každého studenta byla také nenávisť k Rakousku, která se projevovala alespoň bojkotem hymny při všech možných příležitostech (studenti buď vůbec nezpívali nebo používali náhradní slova typu „*říš*

⁴ Kraus, B.: *Sirény*, in *Památník státního československého reálného gymnasia*, str. 43

⁵ Janeček, V.: *Hradecké gymnasium*, in *Památník gymnasia Královéhradeckého*, str. 152

⁶ Machar, J. S.: *Konfese literáta II. díl*, str. 11n

rakouská nechť pomine“ nebo „*sláva vlasti, ne císaři*“ ⁷). Tehdejší studenti byli zkrátka stejně jako dnes souborem různorodých individualit, takže každý z nich si do studentského života přinášel něco specificky svého.

⁷ viz např. Hrubý, T.: Od jara k létu, str. 72

IV. STŘEDOŠKOLSTÍ PROFESOŘI

“A člověk probije se těmi osmi roky gymnasia a když otevře oči, připadá si jako plavec, jenž z rozbité lodi vynese holý život... V druhé třídě však cítí sice už mnoho (víc neuvědoměle), ale jest mu milá každá jen trochu příjemnější chvílka a vděčnou pamětí žehná každému profesorovi, jenž se aspoň trochu vymyká šabloně a promlouvá, pokud v tom otrokářském systému promlouvati může, teplou lidskou duší k ubohým mladým duším... Páter Dorovín, elegán, krasavec, se zlatými brejlemi a koketně rozčesanými vlasy objevil se a učil nás znáti pánaboha podle své fasony, přišli jiní, ti lhotejní, ti s jakousi zatrpklou resignací v duši, přednášeli, zkoušeli, tu řemeslně, tu lhotejně, tu s jakýmsi vztekem...”

J. S. Machar, Konfese literáta¹

Příprava na výkon povolání

V první polovině 19. století nebylo pro zájemce o post středoškolského profesora přesně předepsáno, jaké má mít vzdělání. V Rakousku převažovala řádová gymnázia, která si přípravu učitelů řešila v rámci svých vlastních řádových předpisů, vždy tu učili jen členové řádu (první světští učitelé se na církevních školách začínají objevovat teprve v druhé polovině devatenáctého století). Místa na státních ústavech, kterých bylo zpočátku jen velmi málo, pak byla obsazována na základě konkursů, v rámci nichž se zjišťovalo, zda zájemci mají dostatek vědomostí. Při něm dotyčný podstupoval zkoušku, při níž musel během dvanácti hodin zpracovat odpovědi na šest otázek. Výsledek konkursu platil jen pro jedno konkrétní místo, pro něž byl vypsán. Pokud uchazeč nebyl vybrán a ucházel se o místo někde jinde, musel konkurs podstupovat znovu.

Bonitz-Exnerova reforma i v tomto směru přinesla velkou změnu v přípravě středoškolských učitelů, krom toho také zpřesnila a upravila podmínky jejich kvalifikace. V jejím rámci byly přebudovány filosofické

¹ Machar, Konfese, str. 95n

fakulty – původní dvouletá filosofická studia byla reformou přičleněna ke gymnáziím, takže pro tyto fakulty mohla být stanovena nová náplň. Filosofická studia byla zrovnoprávněna s ostatními univerzitními fakultami a jejich hlavní náplní se stala příprava zájemců o učitelské povolání na gymnáziích a reálkách. Délka studia byla stanovena na tři roky. Krom přednášek, týkajících se jeho specializace, musel budoucí profesor navštěvovat také přednášky z filozofie, pedagogiky, němčiny a z vyučovacího jazyka (pokud jím samozřejmě nebyla němčina). Bonitz s Exnerem zavedli také zkušební komise fungující při univerzitách, které podle pevných norem zkoušely zájemce o učení na středních školách (s výjimkou katechetů, kteří podstupovali své specifické zkoušky u církevních úřadů). Katechetové se samozřejmě vzdělávali na teologické fakultě, pokud chtěl někdo vyučovat kombinaci matematika – deskriptivní geometrie nebo matematika – fyzika, mohl studovat také na technice.

Zkouška byla velmi obsáhlá, skládala se ze tří částí. Nejprve přicházely na řadu domácí písemné práce, kterou musel kandidát vypracovat ze svého hlavního předmětu (resp. hlavních předmětů) a musel sepsat i elaborát na téma z pedagogiky. Konkrétní zadání si uchazeči nevolili podle své chuti a zaměření, ale bylo jim předem zadáno zkušební komisí. O zadání tématu těchto písemných prací mohli žádat už během posledního roku studií. Na každou z těchto prací měli lhůtu tři měsíce. Pokud pro ně byla příliš krátká a včas si podali ke zkušební komisi žádost, tak jim mohla být i prodloužena. Po uznání těchto písemných prací musel dotyčný nejpozději do dvou let podstoupit i zbytek zkoušky, jinak mu uznání propadalo a musel psát práce nové. Další částí zkoušky byly písemné klauzurní práce – při hlavním předmětu měl zkoušený na její vypracování deset hodin, u vedlejšího předmětu, kde byly lehčí otázky, mu muselo stačit hodin pět. Zkouška byla dovršena ústní částí. Zkoušený si tím, že si volil hlavní a vedlejší předměty, volil i obtížnost zkoušky (vedlejší předměty pak mohl vyučovat jen na nižším gymnáziu). Komise měla právo při slabším výkonu rozhodnout, že se dotyčný aproboval pouze pro nižší gymnázia, i když původně skládal zkoušku pro vyšší.

Podstoupení zkoušky bylo poměrně nákladnou záležitostí. Za písemnou práci i za přípuštění ke klauzurám se platily určité, poměrně vysoké poplatky a všechny písemnosti musely být opatřeny kolkem (např. žádost o přípuštění ke zkoušce, životopis i vysvědčení o vykonání zkoušky). Nákladné bylo také pořízení knih, neboť většina lidí podstupujících zkoušky už byla zaměstnána jako suplenti, a to obvykle ve městech, kde jim místní knihovny (byly –li tam vůbec jaké) nemohly poskytnout vše potřebné. „*Dělal jsem zkoušky z filosofie letos. ... Útraty: Na taxi jsem platil 10,5, zl. r. č., na knihy jsem dal také asi 20.00 zl. r. č., papír, jinkoust, péra 3 zl. r. č., světlo 2 zl. r. č., útrata při klauzurách 50 zl. r. č., kolek na vysvědčení 2 zl. r. č. K tomu jsem seznal spisy Durdíkovy a koupil je, jakož i jiné novověké spisy asi celkem 25 zl. r. č., tedy zkouška z filosofie stála 112.50 zl. r. č.*“²

Tentýž pisatel vzpomíná také na to, že důkladná příprava na zkoušky byla také velmi duševně (a vlastně i fyzicky) náročná a vyžádala si hodně času. „*Namáhání: Příprava, než jsem zažádal (o zadání písemné práce a následné konání zkoušky), byla v tom, že jsem knihy nosíval v archách rozebrané a studovával o prázdninách v lese, pod kolníkem na venkově. V čase školském ráno od 6ti hodin, navečer do semi, do osmi, ano i před spaním častokráte. V neděli i ve svátek jsem studovával. Po odbytých domácích písemkách jsem si uložil tolik mnoho práce, že ač mívám denně 4 hodiny vyučování, jsem přece ještě 4 až i 6 hodin studoval po celých 6 měsíců. Následek toho byl, že jsem arcí mnoho věděl, přehlížel, ale že jsem také býval mnoho utrmácen tělesně, a sice tak, že jsem už ani nemohl psát, neboť se mi mnoho krev do hlavy hnala.*“³

Systém byl několikrát - v roce 1884, 1897 a 1911 - drobně reformován, reformy ale neměnily základní principy, vesměs jen upravovaly některé detaily. Upravovala se například povinná délka studia (ze tří let se prodlužovala na čtyři roky, resp. minimálně sedm semestrů, z nichž dva mohly být absolvovány i na jiné fakultě), měnily se i podmínky pro psaní domácích prací – v roce 1897 byla např. zrušena práce pedagogicko-

² Hron, J.: Nedorozumění s rozumem, str. 39. Údaje se týkají roku 1876. Náklady na zkoušku dosáhly více než šestiny ročního příjmu suplenta (ten činil 600 zlatých).

³ Hron, J.: Nedorozumění s rozumem, str. 39

didaktická, která byla nahrazena vysvědčením z pedagogických a filosofických kolegií. Ve stejném roce bylo také zavedeno pravidlo, že místo jedné písemné práce může být uznána větší vědecká práce, kterou kandidát sepsal už během studií. Trochu větší změny přineslo nařízení z roku 1911, díky němuž byly sjednoceny požadavky pro všechny uchazeče. V něm bylo stanoveno, že všichni budoucí pedagogové musí během studií navštěvovat minimálně čtyři hodiny přednášek z filosofie, stejný počet hodin přednášek z pedagogiky, dále přednášky o školní hygieně, tělesné výchově a vyučovací řeči. Zároveň byla zavedena zvláštní předběžná zkouška s filosoficko-pedagogickou náplní (zkoušející se při ní ptali na hlavní pojmy a zásady učení i výchovy, na jejich teoretický základ v psychologii a filosofii, požadovali také přehled v dějinách pedagogiky a vyššího školství) a speciální zkouška z jazyka i literatury vyučovací řeči.

Reformy upravovaly obvykle také možné aprobace, které mohl budoucí profesor volit. Původně bylo možno vybírat pouze z těchto kombinací: klasické jazyky (latina a řečtina) pro vyšší gymnázium (tedy jako hlavní předmět) s vyučovacím jazykem pro nižší gymnázium (tedy předmět vedlejší), dále obdobná kombinace vyučovací jazyk jako předmět hlavní a klasická filologie jako vedlejší, dějepis se zeměpisem (tuto kombinaci bylo možno volit jen jako předmět hlavní), matematika s fyzikou, přírodopis pro vyšší gymnázia v kombinaci s matematikou a fyzikou pro nižší gymnázia a konečně kombinace filozofické propedeutiky buď s řečtinou (pro vyšší gymnázium) a latinou (pro nižší gymnázium) nebo s matematikou (pro vyšší gymnázium) a fyzikou (pro nižší). V roce 1897 přibyla ještě kombinace němčina a zemský jazyk. K největšímu rozšíření možných aprobací došlo v roce 1911, kdy byly připuštěny také kombinace latiny se živým jazykem, dějepisu a češtiny, biologie a zeměpisu (eventuálně ještě s fyzikou), filozofické propedeutiky s dějepisem nebo s živým jazykem, přibyla také kombinace tělocviku s živým jazykem. Po této změně si tedy kandidát profesury mohl nakombinovat předměty tak, jak mu to bylo nejbližší⁴.

⁴ Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství, I, str. 308

Postupně byl propracován i systém, který měl zajistit dostatečný zisk také praktických pedagogických zkušeností. O to se měl postarat takzvaný zkušební rok (Probenjahr). V tomto roce budoucí učitelé zdarma působili na některé veřejné střední škole. Pod dozorem jednoho z profesorů v prvním půl roce obvykle pouze hospitovali, v druhém půlroce už jim mohlo být svěřeno odučení několika hodin, ovšem opět jediné pod dohledem vedoucího profesora. Směli učit jen jednomu z předmětů, navíc pouze v jediné třídě, takže mohli odučit maximálně šest hodin za týden. Tento zkušební rok mohl být při nedostatku učitelských sil zkracován, případně mohl být uchazeč rovnou pověřen vyučováním (samozřejmě stále pod dozorem zkušeného pedagoga). Zkušební rok mohl být některým uchazečům dokonce z podnětu ministerstva vyučování zcela odpuštěn. Při poslední reformě systému byla zavedena také možnost být členem speciálního pedagogického semináře, v rámci něhož se podobným způsobem připravovala celá skupina studentů. Seminář jim nabízel především možnosti absolvovat hospitace na více školách, studenti si v jeho rámci mohli také vyzkoušet cvičné výstupy dříve, než se postavili před studenty.

Složení pedagogického sboru

„Sežeňte sbor třeba jen desetičlenný a buďte jisti, že za krátko se v něm shledáte se dvěma nebo třemi mizernými povahami, bezohlednými šplhavci, bídnými sketami, licoměrnými, falešnými denuncianty, nebo krajně omezenými hlupáky, kteří se domnívají, že ideálem učenosti a všeobecné užitečnosti je člověk, který zná z paměti pravidla, kdy se užívá v latině konjunktivu, který ví, ve kterém roce se narodil Scipio Africanus Maior a ve kterém Minor, nebo kolik má krokodýl krčních obratlů...Dvě nebo tři individua takového rázu, nemající nejmenšího uvědomění své vlastní důstojnosti, svých práv a svého úkolu, tím méně důstojnosti, práv a úkolů jiných lidí, stačí úplně, aby člověku znechutila veškerou práci...“

Karel Klostermann, Suplent III, 273

Pedagogický sbor měl pevně stanovenou velikost – původně, po zavedení osmitřídního gymnázia, byl dvanáctičlenný (tvořený ředitelem, katechetou a deseti profesory). Později se trochu rozšířil - od roku 1874 až do zániku Rakouska – Uherska bylo pro gymnázia s českou vyučovací řečí systematizováno celkem 14 míst (počítáno opět včetně ředitele). Hlavním důvodem tohoto rozšíření bylo to, že na rozdíl od německých gymnázií zde byl jeden předmět navíc, navštěvovaný prakticky všemi studenty, totiž němčina. Těchto čtrnáct definitivních míst platilo pro všechny školy bez ohledu na jejich velikost. Pokud totiž gymnázium trvale navštěvoval vyšší počet studentů a bylo mu tedy povoleno zřídit paralelky, pak byli učitelé pro ně přijímáni jen „extra statum“ (tedy mimo stav, nikoliv na systematizovaná místa), a to maximálně jen na dobu existence těchto tříd.

Nejníže postavenými členy sboru byli suplenti (někdy se také ve výročních zprávách či jiných materiálech objevuje označení náměstní učitelé). Ti byli na školu přijímáni jen na určitou, přesně stanovenou dobu. Nejčastěji fungovali jako náhrada za nemocné nebo náhle zemřelé profesory, byli také přijímáni jako učitelé pro paralelní třídy. Přestože měli nejméně pedagogických zkušeností, byly jim většinou svěřovány ty nejméně příjemné úkoly, nejobtížnější a nejpřeplnější třídy... Navíc jejich služební

postavení bylo velmi nejisté, obzvlášť ve srovnání s jinými státními zaměstnanci. Dlouho bylo možné dát suplentovi zcela libovolně výpověď, mohl být dokonce ze svého místa propuštěn kvůli nemoci delší než 14 dnů. Až do roku 1873 nebyli placeni přes prázdniny. Léta, která strávil kandidát profesury jako suplent, se původně nezapočítávala do služebního postupu, navíc nebyla jasná pravidla pro jmenování suplentů skutečnými učiteli.

Jmenování navíc nebylo automatické, neřídilo se např. počtem odučených let, ale zájemce o takové místo si musel podat žádost a většinou i sehnat vlivné přímluvce. Protože zájemců o takové místo bývalo obvykle několik, nastával občas tvrdý zákulisní boj, ve kterém se někteří nevyhýbali ani ne zrovna čestným praktikám. Tak například profesor Jindřich Vančura⁵ vzpomíná na to, co se stalo, když žádal o místo skutečného učitele na reálném gymnáziu v Kolíně. Jeden z jeho bývalých spolužáků z fakulty, který měl zájem o totéž místo, dodal místním novinám informaci, že Vančura je velmi přísný a žáky nenáviděný učitel, takže pak o něm vyšel velmi ostrý článek, který pak mohl snadno ovlivnit městskou radu, která o obsazení místa rozhodovala⁶.

Na středních školách zřizovaných obcí či jiným podobným subjektem také často docházelo k tomu, že skutečnými učiteli byli jmenováni ti nejmladší suplenti, aby obci nehrozilo, že bude mít příliš brzy na krku penzisty⁷. Při rozhodování městských rad mohly hrát svou roli i jisté osobní zájmy – dejme ještě jednou slovo profesorovi Vančurovi: „*Zemský inspektor Kosina, jemuž, jak bývalo obvyčejem, jsem se v té věci (žádosti o místo skutečného učitele) představil, podíval se na mou levici, nemám-li na ní snubní prsten, poznamenal, že bych jej musel sejmout, poněvadž by to bylo špatné doporučení otcům města, kteří při takové příležitosti prý pasou po ženiších.*“⁸

K dalšímu ztížení postavení suplentů došlo na konci 70. let a hlavně v letech osmdesátých. V této době začal být pocíťován jistý přebytek

⁵ PhDr. Jindřich Vančura vyučoval od konce 70. let 19. století na středních školách v Praze, Kolíně, Hradci Králové a poté ještě na Smíchově dějepis, zeměpis a češtinu. Byl také literárně činný, mj. se zapojil do boje proti pravosti Rukopisů.

⁶ Vančura, J.: Můj první rok v Kolíně, in *Půlstoletí střední školy v Kolíně*, str. 20

⁷ Bílý, Fr.: Jubilejní vzpomínka, in *Věstník českých profesorů XV (1907/1908)*, str. 147

⁸ Vančura, c.d., str. 19

absolventů univerzity, což se projevovalo i v nedostatku učitelských míst. Řadě mladých mužů se proto stávalo, že v postavení suplenta strávili celou řadu let, někdy i více než deset. Protože postavení řady z nich začínalo být skutečně tíživé, začala se od roku 1877 projevovat snaha suplentů se nějak zorganizovat a společně prosazovat své požadavky. Mezi nimi stál na prvním místě požadavek, aby jim alespoň od složení zkoušky byla započítávána i léta strávená v postavení suplenta do penze. Přes značnou nepřízeň řady ředitelů, školních inspektorů a dokonce i některých českých politiků⁹ se podařilo v roce 1881 dosáhnout alespoň zavedení zákona, který splňoval alespoň jejich hlavní snahu, tedy započítávání let po zkoušce do penze.

Suplentská otázka byla také jedním z hlavních úkolů, který po svém vzniku chtěl řešit Spolek českých profesorů (ten vznikl v roce 1883, přičemž jedním z impulsů pro jeho vznik byl právě i úspěch suplentského vyjednávání, který jasně ukázal výhody společného postupu). Jednání s ministrem Gautskem pomalu začalo přinášet své plody – v roce 1885 bylo vydáno nařízení, aby se při ustanovování suplentů dávala přednost zkoušeným, tedy těm, co už za sebou měli alespoň nějakou aprobační zkoušku. Nejdůležitější výdobytky získali suplenti v roce 1886, kdy ministr nechal mimo jiné zavést stabilizaci ustanovování suplentů alespoň na jeden semestr, dovolená pro nemoc byla prodloužena ze čtrnácti dnů na celý měsíc, nově byly zavedeny třeba také tzv. suplentské kvinkvenálky (příplatek k služnému po pěti letech, 200 zlatých). Na druhou stranu se za Gautschovy éry nedočkali suplenti jen pozitiv – jeho dislokační plán, omezující počet středních škol, nebo alespoň paralelních tříd, omezil samozřejmě také počet dostupných učitelských míst.

Věstník českých profesorů z roku 1896¹⁰ uvádí přehled suplentů, kteří byli na českých státních středních školách rok předtím jmenováni skutečnými učiteli. Tento stručný přehled jasně ukazuje, že ani Gautschova opatření situaci příliš nevylepšila. Celou řadu let totiž na své jmenování

⁹ Např. ministr Josef Jireček suplentské delegaci, žádající o podporu ve svém úsilí o zvýšení jejich služného, vyložil, že 600 zlatých je dostatek peněz, ale suplenti jsou příliš marnotratní, utrácí třeba za kouření a pak se jim peněz nedostává. Viz Bílý, Fr.: Jubilejní vzpomínka, str. 148

¹⁰ Dozvuk k loňskému jmenování, in Věstník českých profesorů III, 1896, s. 70

čekal skutečně velký počet suplentů. Povýšení se týkalo celkem 35 suplentů. Nejlepší situace byla u francouzštinářů, což bylo spojeno s přibýváním reálných gymnázií a reálek a tedy zvýšenou poptávkou po učitelích tohoto oboru. Ti měli šanci dočkat se místa skutečného učitele nejrychleji a v nejnižším věku – v roce 1895 se to podařilo třem mladým mužům ve věku 32, 31 a 29 let, přičemž od jejich zkoušky uplynulo 7, 5, resp. dokonce jen 4 roky. Velmi dobré bylo také postavení klasických filologů, kterých bylo jmenováno skutečnými učiteli celkem 16, všichni v relativně krátké době (tedy v porovnání s učiteli ostatních oborů). Většina z nich se vyššího postu dočkala šest až osm let po složení zkoušky, jejich věk přitom kolísal mezi 30 a 39 lety. Mnohem hůře na tom byli historici, kterých bylo povýšeno šest mezi 37 až 41 lety. Jejich vyšší věk napovídá, že delší byla i doba, kterou museli strávit mezi suplenty, ta se u nich pohybuje mezi deseti až třinácti lety. Učitelé ostatních oborů často čekali ještě déle, v tomto konkrétním roce byli rekordmany čtyřicetipětiletý kreslír, který měl v době jmenování 14 let po zkoušce a čtyřicetiletý učitel deskriptivy, který zkoušku složil dokonce už před 16 ti lety.

Další úprava postavení suplentů byla proto naprosto nezbytná. Byla nakonec spojena s zákonem o úpravě platů z roku 1898. Tento zákon zaváděl mimo jiné nový systém odměňování suplentů, kteří měli být nadále placeni podle počtu odučených hodin. To na jednu stranu přineslo výrazný růst platů suplentů, na stranu druhou ovšem tento růst nebyl jistý, příjem velmi kolísal podle počtu hodin, který ten který školní rok suplent dostal přidělené. Tento systém také rozlišoval mezi učiteli s různou aprobačí, neboť klasičtí filologové dostávali za hodinu více než učitelé přírodních věd. Zároveň se tu otvíral i prostor pro intrikaření a závist v rámci profesorského sboru, způsobenými bojem o hodiny. Velkou nespravedlností vůči učitelům v této pozici ovšem bylo související nařízení, že všem suplentům bez rozdílu budou do služebních let započítávána pouze tři léta od zkoušky. Toto velmi těžce nesli hlavně dlouholetí suplenti, kteří tak jedním rázem přišli o pět i více služebních let. Proto došlo k nové rozsáhlé aktivitě, v jejímž čele stál opět Spolek českých profesorů. Teprve téměř po deseti letech, v roce 1907, byl vydán nový zákon, který tuto nespravedlnost

alespoň trochu zmírňoval – suplentům bylo nadále možno započítat až osm let suplování mezi služební léta.

Trochu vyšší, i když v praxi dost podobnou pozici jako suplenti měli náměstní či provisorní učitelé. Ti zastupovali středoškolské profesory, kteří byli pověřeni místo vyučování nějakou jinou funkcí, např. funkcí školního inspektora nebo třeba napsáním učebnice. Stáli sice teoreticky na žebříčku pedagogických pracovníků o trošku výše než suplenti, stejně jako oni ale neměli nárok na definitivní potvrzení.

Dalším stupínkem v učitelské kariéře byl post skutečného učitele. Ti už byli řádnými členy profesorského sboru, neměli ovšem ještě definitivní potvrzení svého statusu. Teprve po třech letech strávených na tomto místě byli ustanoveni na konkrétní místo jako profesori. Uprázdňené profesorské pozice se obsazovaly konkursem. Uchazeč musel splňovat řadu podmínek – mimo jiné musel mít rakouské státní občanství, předepsanými zkouškami prokázanou odbornou způsobilost, musel být mravně zachovalý a musel mít také vhodný věk (ten byl stanoven mezi osmnácti a čtyřiceti lety, u této jediné podmínky bylo ale možno ve výjimečných případech dosáhnout jejího odpuštění)¹¹. Do výběru zasahovala řada institucí – ředitel školy nejprve sestavil tabulku všech uchazečů o konkrétní post, zemská školní rada z nich vybrala tři nejvhodnější kandidáty, definitivní rozhodnutí bylo ovšem v rukou ministerstva vyučování.

Nejvýše postaveným členem profesorského sboru byl samozřejmě jeho ředitel. Byl to obvykle pedagog s dostatečně dlouhou praxí a dostatečně vysokou hodnostní třídou. Na gymnáziích byl jmenován císařem, ředitelé reálék, jejichž záležitosti spadaly do kompetence zemského sněmu, byli jmenováni ministerstvem vyučování na základě návrhu zemské školní rady. (Na nestátních, především obecních středních školách měl samozřejmě při obsazování všech míst hlavní slovo zřizovatel, ale ani ten nemohl ignorovat všeobecně platné předpisy). Hlavním úkolem ředitele byla podle předpisů odpovědnost úřadům „*za mravní a vědecký pokrok mládeže studující*“¹². Ředitelé se sice také zapojovali do pedagogického procesu (na

¹¹ Šafránek, J.: Školy české II, str. 344

¹² Šafránek, J.: Školy české II, str. 343

osmiletém gymnáziu se jejich učební úvazek měl pohybovat mezi pěti až osmi hodinami týdně), v náplni jejich práce ale převažovaly spíše úřední (převážně úřednické) povinnosti. Ředitelé měli krom jiného za povinnost zastupovat školu navenek i vůči rodičům, udržovat úřední akta, vést účty, vybírat poplatky, vydávat výroční zprávy, dohlížet na sbírky, rozhodovat o přijetí a propouštění žáků a řadu dalších záležitostí.

Volitelné a nepovinné předměty vyučovali tzv. vedlejší učitelé. Ti nebyli ovšem počítáni do sboru, mohli se jimi u různých předmětů stát i lidé, kteří pro uvedený předmět neměli žádnou aprobaci a stáli zcela mimo střední školu (např. zpěv nebo hudbu často vyučovali třeba ředitelé kůru nebo jiní hudební nadšenci, mezi tělocvikáři se často objevují nadšení členové Sokola apod.). Jindy tyto nepovinné předměty vyučoval přímo někdo ze sboru. Placení byli z příspěvků studentů podle počtu odučených hodin. Přestože školské úřady byly vůči těmto učitelům benevolentnější, postupem času začalo být i od nich vyžadováno, aby svou schopnost vyučovat ten který předmět potvrdili složením zkoušky.

Postavení profesorů

„...budete neodchylně zachovávatí základní zákony státní, v uctivosti míti zákony a předpisy svých představených úřadův a jimi se řídití, dle nejlepšího vědomí a svědomí spravovati svůj úřad učitelský, varovati se všelikého zneužití jeho, zvláště pak toho, které jest nebezpečno státu, náboženství nebo mravnosti“

Ze služební přísahy profesorů z roku 1896

Profesoři patřili mezi státní úředníky, byli tedy stejně jako oni řazeni do určitých hodnostních tříd, od kterých se odvíjela výše platu. Toto postavení přinášelo určité výhody – především jistou penzi, ale i určité nevýhody. Jako státní úředníci museli dodržovat řadu pravidel, týkajících se jejich jednání na veřejnosti, především jednání politicky zabarveného. Od všech úředníků bez rozdílu, nejen od profesorů bylo totiž požadováno, aby *„každý jednotlivý úředník i v úřadě i mimo úřad takového chování bedliv byl, které by jasně dokazovalo, že s vládou jest za jedno...“*¹³ Pokud například profesor řečnil při nějaké veřejné slavnostní příležitosti, měl se zdržet všech diskusí o veřejných otázkách, měl se omezit jen na vědecká témata a svou řeč dát dopředu schválit vyšším místům¹⁴. Profesoři se také neměli příliš zapojovat do předvolební agitace nebo vystupovat na divadle. Poslední služební pragmatika jim pak také zakazovala být členy spolků.

Profesoři i suplenti museli při nástupu do místa skládat slavnostní služební přísahu. Původně bylo stanoveno, že profesoři by měli přísahat u zemského úřadu, pokud by pro ně bylo příliš náročné se k němu dostavit, pak postačila i přísaha složená do rukou vyššího politického úředníka nebo gymnasiálního inspektora. V případě suplenta postačila i přísaha do rukou ředitele školy. V roce 1896, v rámci zákona upravujícího úřední poměry, bylo skládání přísahy zjednodušeno. Nadále jí pedagogové skládali pouze před ředitelem školy a několika svědky z profesorského sboru. I přesto to zůstalo velmi slavnostním aktem – přísahající se musel dostavit ve slavnostní uniformě nebo alespoň *„v obleku salonním“* a samotná přísaha se

¹³ Šetelík, A.: Sbírka, str. 160

¹⁴ Šetelík, A.: Sbírka, str. 160

odehrávala před krucifixem stojícím mezi dvěma zapálenými voskovicemi. V rámci přísahy se pak zavazoval k loajalitě vůči panovnickému rodu, k zachovávaní všech zákonů, k poslušnosti k nadřízeným a ke svornosti s kolegy. Žákům měl nejen předávat vědomosti, ale podporovat v nich také zbožnost, mravnost a úctu k zákonnému řádu¹⁵.

Pedagogové, podobně jako ostatní státní úředníci, byli ve svém postavení odstupňováni nejen podle pozice, kterou zastávali ve sboru, ale také podle toho do jaké hodnostní třídy patřili. Hodnostní třídy¹⁶, do kterých se řadili jednotliví úředníci, byly v Rakousku zavedeny císařem Františkem I. v letech 1807 až 1812. Tento trend nebyl jen specificky rakouský, vytvoření jasně odstupňované úřední hierarchie korespondovalo i s poměry, které se na přelomu 18. a 19. století vyvinuly v dalších evropských zemích. Původně byla úřední hierarchie dvanáctistupňová, přičemž do dvanácté až deváté třídy spadali nejnižší úředníci, do osmé až páté střední vrstva, v posledních čtyřech třídách se nacházela úřednická elita. Zařazení do určité hodnostní třídy se odvozovalo od postu, který dotyčný zastával, od tohoto zařazení se odvíjela také výše platu. Toto dělení vydrželo až do roku 1873, kdy byla zrušena poslední dvanáctá třída a kdy bylo zároveň přesně stanoveno, jakou kvalifikaci kdo potřebuje pro zařazení na určité místo a tedy i do určité hodnostní třídy. Na postupu do vyšší třídy se krom naplnění určitých podmínek především co se vzdělání a délky praxe týče podílela také tzv. tajná kvalifikace. Ta byla úředníky (a tedy samozřejmě i profesory)

¹⁵ Nově formulovaná přísaha z roku 1896 zněla takto: Ředitel předčítal: „*Budete přísahati Bohu všemohoucímu, že zachováte povinnou věrnost Jeho Veličenstvu našemu Nejjasnějšímu vládci a pánu, Františku Josefovi Prvnímu, z Boží milosti císaři rakouskému atd. atd. atd. a po Něm nástupcům Jeho na trůně z Nejjasnějšího domu habsbursko-lothrinského, že budete neodchylně zachovávatí základní zákony státní, v uctivosti mítí zákony a předpisy svých představených úřadův a jimi se řídití, dle nejlepšího vědomí a svědomí spravovati svůj úřad učitelský, varovati se všelikého zneužití jeho, zvláště pak toho, které jest nebezpečno státu, náboženství nebo mravnosti; k představenému toho ústavu na němž působiti jste povolán, že budete mítí se šetrně a s onou poslušností, která s předpisy se srovnává a pilně se snažiti k tomu, abyste, pokud možno svorně působil se svými kolegy; že budete mezi mládeží sobě svěřenou se vším úsilím budití a šířiti netoliko vědomosti, jimž učiti jste povolán, nýbrž v mezích své zvláštní působnosti také smysl pro zbožnost, mravnost a zákonný řád; při zkoušení a posuzování žáků že budete počínati sobě se svědomitou přísností a nestranností a že od těchto povinností nedáte se nikdy odvrátiti ani přízní ani nepřízní ani jakýmkoli jinými ohledy. Také budete přísahati, že ani nejste ani příště nebudete v nijakém svazku se spolkem zahraničním za politickými cíli se nesusícím.*“ Na to profesor odpovídal: „*Co mi právě přečteno bylo a čemuž plně a jasně jsem rozuměl, to mám a chci věrně zachovat.*“ Viz Šetelík, Sbírka, str. 622

¹⁶ Podrobněji viz Vošahlíková, P.: Z moci úřední, ČČH 1994, č. 3, str. 464

velmi obávaná. Každý úředník byl totiž v jejím rámci hodnocen svými nadřízenými (v případě školy svým ředitelem) buď stupněm výtečný, velmi dobrý, dobrý nebo vyhovující. Povýšení se dočkal jen jedinec, který byl oznamován prvními dvěma stupni. Hodnocení mohlo být značně subjektivní, nebylo založeno jen na pracovních výsledcích, ale i na takových věcech, jako bylo oblékání nebo rodinné soužití dotyčného. Až do zavedení služební pragmatiky (pro středoškolské pracovníky byla po dlouhých sporech uzákoněna až v roce 1917, pro ostatní úředníky už v roce 1914) byly tyto kvalifikační posudky tajné, posuzovaný do nich neměl právo nahlížet a tudíž se ani odvolat vůči různým nepříznivým soudům svých nadřízených).¹⁷

Jedna z nejkritizovanějších povinností spojená s postavením státního úředníka byla povinnost nosit při oficiálních příležitostech úřednickou uniformu¹⁸, což byla docela nákladná věc. Úřednickou uniformu, lišící se podle hodnostních tříd, si museli pořídit všichni státní úředníci bez rozdílu. Profesorů a ředitelů škol se týkala uniforma třetí (pro šestou až osmou třídu) a čtvrté kategorie (pro devátou až jedenáctou hodnostní třídu). Ti, co spadali do třetí kategorie, si museli pořizovat ještě zvláštní slavnostní uniformu, která se nosila při audiencích u dvora, při uvítání císaře a členů jeho rodiny, při návštěvách různých vysokých hodnostářů, při služebním představení se nebo při různých oficiálních veřejných akcích. Úředníky různých služebních odvětví bylo možno identifikovat podle barvy límce a výložek na rukávech – pro ministerstvo školství byla vyhrazena chrpová modř. Říšský zákon z roku 1889¹⁹ velmi detailně definoval, jak má uniforma vypadat. Předpisy pamatovaly na podrobnosti - jen popis úředního kabátu zabírá téměř půl stránky. Měl to být kabát z tmavozeleného sukna s přeloženým límcem a výložky, podšitý černým hedvábím nebo z ovčí vlny. Na předních dílech mělo být sedm pozlacených knoflíků s dvojhlavým orlem, přičemž knoflíkové dírky měly být nejvýše tři centimetry pod nasazením límce. Šosy

¹⁷ Vošahlíková, P.: c.d., str. 462

¹⁸ Úřední uniforma byla zavedena v roce 1814 (tehdy jí císař povolil jako zvláštní projev milosti. Původní uniforma byla velmi zdobná, za vlády Františka Josefa I. se na ní projevil vliv vojenských uniforem a postupně se zjednodušila. Viz Vošahlíková, Z moci úřední, ČČH 1994, č. 3, str. 460

¹⁹ Štelík, A.: Sbírka, str. 696nn

měly sahat „*ke špičce prostředního prstu volně svěšené ruky*“²⁰, rukávy měly být obloženy výložkem, podél švu měl být lem v barvě oboru... Podobně podrobně jsou v zákoně popsány i další části uniformy, tedy tmavozelená vesta (v létě byla povolena bílá), světle šedé kalhoty, tmavozelená čapka napodobující důstojnické i tmavozelený plášť. Stanovena byla i barva nákrčníků, rukavic a dokonce i prádla. Součástí uniformy byla také ocelová šavle s pozlacenou rukojetí. Slavnostní uniforma byla dost podobná, také v tmavozelené barvě, lišila se hlavně barvou kalhot (tentokrát měly být ze stejné látky jako kabát) a zlatým vyšíváním límce, výložek a prýmků na kalhotách. Nejodlišnější byl asi slavnostní klobouk, který měl být z černé hedvábně plsti s kokardou, navíc zdobený pštrosími pery.

²⁰ Šetelík, A: Sbírka, str. 698

Finanční poměry středoškolských profesorů

„Jinak je to u profesora. Nikomu není nápadno, navštěvují-li ho rodiče žáků, aby se poptali, jak jejich drahouškové prospívají ve vědě. Ani se nikdo nepozastaví nad tím, když rodiče žáků zásobují kuchyň profesorovu. Tyto dary v naturáliích, jak říkáme, nemají ošklivé jméno úplatků, a do roka vydají. Ovšem, ne každý rodiče jsou tak uvědomělí a slušní, aby se z vlastního popudu přišli poptat. Nu, takové třeba trochu nutit, ale jak jsem já to prohlédl, málo je mezi nimi tvrdohlavých umíněnců, kteří se dovedou necitelně dívat, jak profesor jejich dítě na rožni připíká...“

Josef Holeček: Pero, I. díl, str. 123

Mezi profesory se také často objevovaly stížnosti na výši platu, základní služné bylo totiž upravováno vždy po poměrně dlouhých časových obdobích. Josef Holeček sice učitele obviňuje z nelegálního přilepšování si, úplatky se ale na středních školách objevovaly spíše výjimečně²¹, takže drtivá většina pedagogů byla odkázána jen na svůj plat. Pro jeho výši byla základem úprava z roku 1855²². V tomto roce byly střední školy rozděleny do třech kategorií podle velikosti města, ve kterém sídlily. V českých zemích do první kategorie, tedy mezi města, kde se profesori dočkali nejvyšší odměny, patřila Praha, Brno, Olomouc a Opava. V téže úpravě byl profesorský sbor rozdělen podle délky služby na profesory vyšší a nižší kategorie (do každé kategorie spadala vždy přesně polovina sboru, tedy v této době vždy pět a pět učitelů, katecheta měl svou specifickou odměnu). Výše ročního platu pak byla stanovena následovně: v první platové třídě 1050, resp. 945 zlatých, v druhé třídě 945 resp. 840 zlatých a v poslední třetí 840 resp. 735 zlatých. Tento plat se zvyšoval ještě o tzv. decenálky (přídavek 105 zlatých po deseti letech služby) a u některých profesorů ještě

²¹ Kromě Holečka se o podobném problému zmiňuje např. sestra historika a ministra Antonína Rezka, který na půl roku přerušil studia na jindřichohradeckém gymnáziu právě proto, že jeho rodina nebyla schopna dát jednomu z pedagogů požadovaný dar: „Pan prof. X (jméno neprozradím, nebudu hýbat tím, co jest pochováno), vzkázal otcí, aby k němu přišel. Když se otec domů vrátil, hořce plakal a povídal matce: „Tak ten náš chlapec má študie zkažené, ale já nemohu dát p. prof. takový dar, jaký na mně chce.“ Zůstal tedy doma a pak se zas na gymnasium vrátil.“ Sok A J. Hradec, KHA, kart. 48, Františka Rczková, dopis Janu Mukovi z roku 1935

²² Šafránek, J.: Školy české II, str. 148n

také o část výnosu ze žákovského školného. Sedm služebně nejstarších profesorů se dělilo o jednu třetinu vybraných poplatků (prvních šest mělo nárok na patnáct procent této sumy, poslední sedmý jen na deset procent.) Nejnižší plat pobíral katecheta (ten mimo jiné neměl nárok na podíl na školném). Pokud působil na úplném vyšším gymnáziu, měl nárok na 840, 735 nebo 630 zlatých (podle kategorie), pokud bylo jeho působištěm jen nižší gymnázium, dostával bez ohledu na kategorii jen 525 zlatých ročně. Ředitel školy k základnímu platu pobíral příplatek 315 nebo 210 zlatých, záleželo opět na tom, jestli stál v čele vyššího nebo jen nižšího gymnázia.

Na první navýšení platu si středoškolští pedagogové museli počkat dlouhých patnáct let, přišlo až v roce 1870. Při této úpravě byl stanoven základní plat středoškolského profesora na 800 zlatých, ve Vídni na 1000 zlatých. K tomu mohl vyučující získat místní příplatek 150 zlatých (ten se týkal učitelských postů ve velkých městech, jako byla třeba Praha). Tento základ mohl být navýšen vždy po pěti letech o tzv. kvinkvenálky. Těchto navýšení služného, vždy cca o 200 zlatých, mohl učitel získat maximálně pět. Na rozdíl od ostatních státních úředníků ale tento přídavek nebyl automatický, každý zájemce o něj musel požádat, přičemž mu nemusel být bez jakéhokoliv zdůvodnění či důtky přiznán, takže se pak navýšení platu nejméně o rok odkládalo. Navíc u učitelů údajně často docházelo k uplatňování paragrafu, který pravil, že kvinkvenálky jsou přiznávány „*po pěti letech ke spokojenosti odsloužených*“²³. V roce 1870 byla také zavedena možnost udělení osobního přídavku, který měl být udělován učitelům vynikajícím na literárním nebo pedagogicko-didaktickém poli. Důležité bylo, že ministr Hasner, který tuto úpravu prosadil, zavedl také pravidlo, že i střední školy zřizované obcí nebo zemí či jinou institucí musí platit své zaměstnance podle stejného klíče jako školy státní.

Také ředitelé měli v tomto roce nově uspořádány své finanční odměny i služební postavení. Byli zařazeni do osmé hodnostní třídy, jejich služné bylo přizpůsobeno platu profesorů, krom toho jim byl přiznán funkční příplatek. Ve Vídni byl opět nejvyšší – 400 zlatých, ředitelé úplných

²³ viz Drobné zprávy, in Věstník českých profesorů III, 1896, str. 108

gymnázíí a reálek si polepšili o 300 zlatých, ti, co stáli v čele neúplných ústavů, jen o 200 zlatých.

Úprava z roku 1870 se brzy ukázala jako nedostatečná, proto už za tři roky došlo k nové změně. Ta se tentokrát týkala všech úředníků, v rámci této reformy se poněkud změnily i platy profesorů. Základní služné bylo stanoveno pro Vídeň na 1200 zlatých, u všech ostatních škol na 1000 zlatých. Zároveň byly zrušeny místní přídavky. Místo nich byl zaveden nový příplatek, tzv. aktivitné, které bylo odlišeno podle hodnostní třídy, do které dotyčný patřil, krom toho se jeho výše odvozovala od toho, v jak velikém městě byla škola situována (v 9. hodnostní třídě, kam patřila většina profesorů, to mohlo být 200, 250 a 300 zlatých, v osmé třídě 240, 300 a 360 zlatých)²⁴. Upraveno bylo i služební postavení – ředitelé byli zařazeni do sedmé hodnostní třídy, profesori dostali možnost postupu do osmé hodnostní třídy po udělení třetí kvinkvenálky.

Další úprava platů na sebe nechala čekat až do roku 1898, tedy dalších dlouhých 25 let. V tomto roce bylo zvýšeno základní služné pro všechny profesory bez rozdílu na 1400 zlatých ročně, dále byla upravena výše kvinkvenálek – první dvě byly ve výši 200 zlatých, další tři byly zvýšeny na 300 zlatých. Odsloužené pětiletí potřebné pro udělení tohoto příplatku se počítalo ode dne, kdy byl dotyčný ustanoven skutečným učitelem. Zároveň zde bylo také ustanoveno pravidlo, že ministerstvo školství má právo udělení tohoto příplatku pozastavit (a to maximálně na tři léta), pokud byla dotyčnému udělena písemná výstraha nebo důtka. Upravena byla také výše aktivitného, která tentokrát nerozlišovala mezi ředitelem a profesory, ale odvozovala se pouze od hodnostní třídy, do které dotyčný spadal. Dělení do kategorií podle velikosti sídla školy zůstalo zachováno. V šesté hodnostní třídě to byla částka 480, 400 nebo 320 zlatých, v sedmé třídě 420, 350 nebo 280 zlatých, v osmé třídě 360, 300 nebo 240 zlatých a konečně v poslední, deváté třídě 300, 250 nebo 200 zlatých. Všem ředitelům byl z titulu jejich funkce přidělen příplatek 500 zlatých.

²⁴ V českých zemích se nejvyššího aktivitného dočkali pouze profesori působící v Praze, do prostřední kategorie spadala města nad deset tisíc obyvatel, do poslední skupiny ta ostatní. Blíže viz Šafránek, J.: Školy české II, str. 346n.

Ruku v ruce s úpravou platů přišla také úprava služebního postavení. Ředitelé sice zůstali ve valné většině v sedmé hodnostní třídě, zároveň ale dostali možnost být po čtvrté kvinkvenálce zařazení do šesté hodnostní třídy. Co se profesorů týče, ti začínali v deváté třídě, po druhé kvinkvenálce mohli být povýšeni do osmé a po čtvrté dokonce do sedmé hodnostní třídy.

Platy profesorů byly naposledy upraveny v roce 1907, tentokrát už se jednalo o částky v korunách²⁵. Základní plat se v podstatě nezměnil, činil 2800 korun ročně, nelišila se ani výše kvinkvenálek, hlavní posun se dotkl právě aktivitního. Jeho výše se i nadále odvozovala podle zařazení do služební třídy. Také rozlišení podle velikosti sídla školy zůstalo zachováno, jen se změnila kritéria pro jednotlivé kategorie – do první spadala Praha a města s více než 80 tisíci obyvateli, do druhé města nad 40 tisíc obyvatel, do třetí města do 10 tisíc, na nejnižší částky si přišli profesori v městech s méně než deseti tisíci obyvateli²⁶.

Důležité také bylo, že profesori, jakožto státní úředníci, byli pod penzí. Do penze mohl odejít na vlastní žádost, mohl však být do ní poslán také nadřízenými úřady (v tomto případě mu úřady nemusely jeho odchod zdůvodňovat, podle vyšších nařízení²⁷ však takto nesměly postupovat z trestu). Nárok na penzi dotýčný ztrácel, pokud na své místo z nějakého důvodu rezignoval nebo byl z disciplinárních důvodů propuštěn. Nárok na odchod do penze měl původně ten, kdo odsloužil čtyřicet let služby (do které se započítávala i léta strávená ve vojenské službě) nebo se mohl prokázat lékařským dobrozdáním, že je trvale fyzicky či duševně neschopen zastávat svěřenou funkci. Podmínky pro odchod se v průběhu doby proměňovaly a poněkud se zmírňovaly. Snižoval se počet let, potřebných k řádnému odchodu do penze (až na třicet, počítáno ode dne složení služební přísahy). V poslední služební pragmatice²⁸ (která byla přijata po dlouhých debatách a sporech až v roce 1917, takže platila jen velmi krátce) bylo nakonec stanoveno, že o odchod do penze může pedagog požádat už po

²⁵ Korunová měna začala nahrazovat zlatý v devadesátých letech, jeden zlatý odpovídal svou hodnotou dvěma korunám.

²⁶ Pro šestou hodnostní třídu byly tedy stanoveny sumy 1472, 1288, 1104 a 920 korun, pro sedmou 1288, 1127, 966 nebo 805 korun, v osmé třídě bylo aktivitné 1104, 966, 828 nebo 690 korun, v deváté 960, 840, 720 nebo 600 korun. Šafránek, J.: Školy české II, str. 347

²⁷ Šetclík, Sbírka, str. 431nn

²⁸ Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství, I, str. 314n

čtyřicítce, pokud měl zdravotní problémy, které mu bránily jeho funkci vykonávat²⁹. Ostatní mohli žádat o přeložení do výslužby po dovršení šedesáti let, přičemž zde bylo znovu potvrzeno starší pravidlo (platilo od roku 1870), že po dosažení sedmdesátky pedagog do penze odejít musí. Každý, kdo opouštěl činnou službu, mohl volit ze dvou možností – buď požádal o jednorázové odstupné nebo o udělení penze (tato možnost byla samozřejmě využívána mnohem častěji). Výška penze se odvozovala především od počtu odsloužených let a od výše posledního platu. Podle zákona z roku 1896 se penze pohybovala mezi 42% až 100% platu, přičemž nejnižší částku dostal ten, kdo odcházel do penze už po osmi letech. Aby byla částka stejně vysoká jako jeho původní plat, musel odsloužit třicet let³⁰.

Nárok na penzi měly také vdovy po profesorech³¹. Původně byla ale částka, kterou dostávaly, velmi nízká. Vdova po řediteli měla nárok na 400 zlatých ročně, vdova po profesorovi dokonce ještě o padesát zlatých méně. Přídavek na sirotky dostávala jen v případě, že měla alespoň čtyři děti (někdy úřady projevily svou blahovůli a příspěvek pro sirotky povolily už při třech dětech). Tento příspěvek byl ve výši pouhých 60 zlatých ročně. Poměry vdov a sirotek se zlepšily až v roce 1896. Výše penze byla odstupňovaná podle hodnostní třídy, do které zemřelý patřil (pro šestou třídu činila 1200 zlatých, pro sedmou 900, pro osmou 700 a pro devátou 600 zlatých), zároveň bylo také zavedeno pravidlo, že všichni nezaopatření sirotci až do 24 let věku mají nárok na příspěvek ve výši jedné pětiny vdovské penze. Předpisy ale opět podrobně rozebíraly, v jakých případech nemá vdova na žádné peníze nárok (to by byl například případ vdovy, která si vzala více než šedesátiletého profesora, byla s ním méně než čtyři roky a neměla s ním děti³²).

Profesor mohl také z různých důvodů dostat dlouhodobou dovolenou. Tu mu mohla povolit pouze zemská školní rada, eventuálně vyšší instance. Nejčastěji se tu objevovaly dva hlavní důvody, proč o takové dlouhodobé volno středoškolští pedagogové žádali. Velmi často mohlo jít o

²⁹ Původně mohl žádat bez ohledu na věk už po osmi odsloužených letech, viz Šetelík, Sbírka, str. 457

³⁰ Šetelík, Sbírka, str. 457

³¹ Šafránek, J.: Školy české II, str. 347

³² Šetelík, Sbírka, str. 443

dovolenou ze zdravotních důvodů, tedy tzv. dovolenou na zotavenou (při delší a obtížnější nemoci), jednak řada pedagogů dostávala volno na svou vědeckou a literární činnost, nejčastěji kvůli napsání učebnice nebo kvůli vědeckým cestám do zahraničí. Tato dovolená se nejčastěji udělovala na semestr či dva. Ze stejných důvodů mohl profesor žádat také o snížení učebního úvazku, při takovéto žádosti byl počet hodin nejčastěji krácen na polovinu. Udělování dlouhodobé dovolené nebo sníženého úvazku nebyl ale jev úplně běžný – například na Akademickém gymnáziu v Praze dostalo v letech 1873 až 1918 vědeckou dovolenou pouze šest profesorů (někteří z nich opakovaně, např. Antonín Truhlář, Zikmund Winter nebo František Groh), ze stejných důvodů dosáhli snížení úvazku čtyři profesori, přičemž se tři z nich – František Kott, Zikmund Winter a František Groh objevují i v předchozí skupině. O něco častější byla dovolená kvůli nemoci, během stejného období se takového volna dočkalo dvanáct profesorů, někteří z nich opakovaně nebo na delší dobu než byl školní rok. Pět z těchto onemocnělých profesorů se pro své zdravotní problémy dočkalo v některých školních rocích také zkráceného úvazku. Výjimečný důvod pro udělení dovolené se objevuje u profesora Františka Prusíka, který během své dovolené ve školním roce 1890/91 a v letech 1893 až 1895 stál v čele soukromého gymnázia Minerva³³.

Existoval i fenomén trvalé dovolené – tu dostávali profesori, kteří byli pověřeni např. funkcí školního inspektora, oficiálně ale zůstávali členy sboru své střední školy, takže na jejich místa mohli být přijímáni pouze suplenti nebo náměstní učitelé. Krom toho měli samozřejmě všichni pedagogové volno o prázdninách a také nárok vzít si z výjimečných důvodů (jako bylo např. skládání státních zkoušek nebo rodinné důvody) dovolenou i během školního roku. Povolení takového volna v rozsahu do jednoho týdne měl ve své kompetenci ředitel školy, při žádosti o delší uvolnění se už profesori museli obracet na zemskou školní radu.

³³ viz Výroční zprávy AG, 1873 - 1918

Zdravotní stav profesorů

Vysoký společenský status středoškolského profesora byl někdy velmi tvrdě zaplacen. Práce pedagogů byla značně náročná, především po duševní stránce, nevyhýbaly se jim ale ani další zdravotní problémy, způsobené hlavně nevhodnými školními budovami. Dobové prameny si stěžují: „*Učitelská práce jest krajně jednotvárná, nepřipouští změny. Žádná škola nemá dostatečné ventilace, učitelé pak nejen musejí dýchat vzduch nečistý, přesycený parami, ale i přeplněný zárodky všech nakažlivých chorob. Nejčastější choroba učitelská jest nervové přepracování a vysílení, choroby plic a chrťánu, haemorrhoidy a choroby žaludeční a střevní... velmi často vyskytují se anaemie a rozšíření srdce*“³⁴

Autor předchozího citátu dochází ve svých úvahách ještě dále, v podstatě označuje povolání učitele za jedno z nejrizikovějších vůbec: „*Učitelé kolem čtyřicátého roku více umírají než lidé jiného zaměstnání. Úmrtnost pak jest tím vyšší, čím nižší jest třída v níž vyučuje, a čím služné jejich jest nižší a poměry školské zanedbanější. ... individualita učitelova se utlačuje velice, že moderní dozor a nařízený postup nařízené metody nedovolují, aby učitel byl pracovníkem duševně samostatným, tím se hrubě porušuje zdraví duševní i tělesné. Takto ... odnímá se všecken zájem, vynucuje se pocit nudy, ba útlaku, nervové předrážděnosti a často také hypochondrie.*“³⁵

A jak to vypadalo v praxi? Podívejme se nejprve do Prahy, na profesory Akademického gymnázia.³⁶ Profesorský post na této škole byl prestižní záležitostí, proto se odsud profesori jen výjimečně přesunovali na stejné místo na jiném gymnáziu (z šedesáti dvou profesorů, kteří zde působili od plného počestění školy do konce první světové války, se takto přesunuli pouze čtyři pedagogové). O něco častější byl odchod na vyšší místo – obvykle na post ředitele střední školy (8 pedagogů) nebo do nějaké funkce na ministerstvu (2 učitelé) či na univerzitě (také 2 učitelé). Ze zbylých 46 profesorů se jich 33 dočkalo konce své kariéry právě ve službách tohoto gymnázia. Ostatní pedagogové – celkem 13 - pracovali na

³⁴ Choroby učitelské, in Věstník českých profesorů XIV, 1907, str. 270

³⁵ Choroby učitelské, in Věstník českých profesorů XIV, 1907, str. 270

³⁶ viz příloha č. XVIII – Přehled profesorů Akademického gymnázia

této škole i po konci první světové války, proto nebyli do tohoto přehledu zahrnuti.

Z těchto 33 mužů se jich penze dožila jen necelá polovina (patnáct), ostatních 18 učitelů zemřelo předčasně v průběhu svého zaměstnání na škole. Nejmladšímu z nich, slavnému filologovi Jindřichovi Niederlemu, bylo dokonce jen 35 let, když zemřel na chrlení krve. Něco málo přes polovinu profesorů zemřelo jen pár let před penzí. Příčiny úmrtí, pokud je bylo možné zjistit, jsou různé, mírně převažuje mrtvice. Dva profesori se dokonce zbláznili.

Student tohoto gymnázia M. Navrátil ve svých vzpomínkách³⁷ popisuje smrt oblíbeného profesora Šohaje³⁸, který v jedné třídě při latině vyvolal slabšího žáka na překlad věty *Magnis ventis agitabant*. Dotyčný to přeložil jako *Nebozí plavci měli velké větry*, čemuž se celá třída velmi smála. Ze všech nejvíc se smál i pan profesor, kterého najednou uprostřed smíchu postihla mrtvice, které v několika málo dnech podlehl. Básník J. S. Machar³⁹ zase vzpomíná, jak se stal nechtěnou příčinou toho, že zešílel jeho oblíbený profesor Vaněk⁴⁰. Stalo se to při zkoušení z dějepisu: „*A Vaněk svým hrobovým hlasem poznamenává, že si pletu Jindřicha II. s Jindřichem I. a uvádí doklad. Hned mi bylo volněji, byl jsem v právu, viděl jsem, že se mýlí on a okamžitě jsem vítězně replikoval Tenkrát jsem jej po prvé viděl zrudnout. Na moji repliku opakoval svůj omyl ...Tu jsem se sebevědomě obrátil, vzal jednomu s lavice knihu, otevřel a podávám mu ji...Vaněk mi knihu vytrhl, hodil ji o zem a řekl: „Já vám to povídal tak a tak to budete povídat vy!“ – „A mně musí být autoritou kniha“, odsekl jsem mu dopálen a u vědomí pravdy. „Tak“ zabouřil Vaněk, „vy drzý kloučku, píšu vám trojku a za to vám stojím, že vy do septimy nepůjdete! Sedněte si!“ – Bylo ticho. Vaněk si dal žilnatou ruku na čelo a seděl chvíli beze slova....Syn paní notářky, quintán, vypravoval mi, že měli Vaňka z dějepisu po nás. Přišel,*

³⁷ Navrátil, M.: Z mých vzpomínek, in Almanach žáků Akademického gymnázia, str. 62-63

³⁸ PhDr. František Xaver Šohaj (1816-1878) s aprobací latina, řečtina, dějepis a zeměpis učil na Akademickém gymnáziu už od roku 1851. Vydával také vlastenecké básně a překlady řeckých dramatiků.

³⁹ Machar, J. S.: Konfese literáta II, str. 71nn.

⁴⁰ František Eduard Vaněk (1824-1884), v letech 1853 až 1870 působil na gymnáziu v Olomouci, kde proslul především vlasteneckým působením na české studentstvo prostřednictvím vyučování češtiny a českých dějin. Od roku 1871 působil na akademickém gymnáziu, kde vyučoval dějepis se zeměpisem.

odložil kabát, usedl, naklonil hlavu a řekl: „Střezte se zmijí!“ Potom dlouho mlčel. Ve třídě bylo ticho. A Vaněk polohlasně začal: „Ten Machar! Hrál jsem ho na svých nadrech – a já nevěděl, že je to zmije!“ Na to přeskočil k farářům a kuchařkám a vypravoval prý věci, že hoši otvírali oči. A zas přešel k Macharovi a žaloval. A na to zas anekdoty a zase Machar. Hodina byla u konce, desítiminutová pauza byla u konce. Vaněk stále vykládal... Do třídy vešel jiný profesor, Vaněk ho žádal o málo strpení, že prý musí něco nutně končit. Profesor odešel a čekal venku. Po čtvrt hodině přišel s ředitelem, jenž požádal Vaňka, aby přednášku přerušil. ... Po Velikonocích řekli nám, že Vaněk je – v blázinci. Přišel ze školy domů, začal zuřit...“

Podobná situace ale byla i na gymnáziích na menších městech. V Jindřichově Hradci působilo ve zkoumaném období celkem 37 profesorů⁴¹. Na rozdíl od pražské školy tu mnohem častěji docházelo k přesunům na stejné posty na jiných školách – celkově se na jinou školu přesunula zhruba polovina pedagogů (celkem 18), z toho 12 z nich odcházelo na stejné nebo podobné místo a jen šest učitelů si polepšilo odchodem na ředitelské nebo třeba inspektorské místo. Druhá polovina (19 lidí) se na jindřichohradeckém gymnáziu dočkala konce své kariéry, přičemž opět větší část z nich – 11 – zemřela během svého působení a jen osm z nich se dožilo penze.

⁴¹ Viz příloha č. XVIII – přehled profesorů gymnázia v Jindřichově Hradci. Do tohoto srovnání opět nebyli zařazeni pedagogové, kteří pokračovali ve svém působení na škole i po první světové válce.

Osobnosti profesorů v očích žáků a veřejnosti

„Z našeho středoškolského profesorstva vyvinula se během doby zvláštní kasta lidí, kteří jakoby stáli mimo zákon a již opravdu se domnívají, že žactvo je tu proto, aby na něm prováděli různé experimenty, na něž připadnouti mohou jen hlavy buď přemrštěné, nebo duše napojené mstivostí a nenávisť... v celku přece jen profesorstvo naše skládá se z lidí, kteří v sobě udusili všechnen cit a počínají si jako turečtí pašové. A toto pašovství přenášejí oni ... i do společenského života. .. Fouňovství, kantorování společnosti, nesváry, klepařství, rozvracování poměrů – toť tak denním zaměstnáním jistě části našeho profesorstva ve venkovských městech. Od intelligentů těch čekalo kdysi občanstvo ozdravení a osvěžení našeho života a proto tolik namáhala se naše města a nešetřila přeznačných finančních obětí, jen aby do svých zdí dostala střední ústavy!“

Felix Dlask, Hrůzovláda středoškolských profesorů⁴²

Velmi kritické vyličení profesorského stavu v úvodním citátu ukazuje dozajista jednu z tváří českého středoškolského učitelstva, profesori se v jeho světle jeví jako pomstychtiví, povýšení a zaslepení ješitové, kteří „trýzní z malicherných příčin lidské tvory, své žáky a s nimi i jich rodiče“⁴³. Podobných bezduchých pedantů, kteří nedostatek pedagogických schopností nahrazovali vyžadováním tupého biflování a bezmezní poslušnosti ze strany studentů, známe ze vzpomínek bývalých studentů celou řadu. Takovýto pedagogové byli obvykle velmi hrdí na svůj společenský status. Každý drobný střet se studujícími mladíky brali jako jeho snižování a proto jejich prohřešky (hlavně vůči své osobě) postihovali velmi přísně. Stačila jen trochu „drzá“ odpověď, někdy i jen „drzá“ tvář, aby sahali nejen k přísným disciplinárním opatřením, ale často i ke zhoršování prospěchu⁴⁴. Příčiny takového chování mohly tkvět i v poměrech, které v rakouském školství

⁴² Dlask, Felix: Hrůzovláda středoškolských profesorů I, in Venkov I, 1906, č. 106, 4. 7. 1906

⁴³ Dlask, Felix: Hrůzovláda středoškolských profesorů V, in Venkov I, 1906, č. 112, 9. 8. 1906

⁴⁴ např. též viz výše, Macharova vzpomínka na profesora Vaňka

druhé poloviny devatenáctého století panovaly⁴⁵. Řada pedagogů pocházela z nižších a středních sociálních vrstev, profesura byla totiž vedle teologických studií nejčastější volbou studentů pocházejících z chudších rodin⁴⁶. Svůj společenský vzestup (středoškolští učitelé patřili hlavně na menších městech k místní honoraci) pak ne každý z nich unesl bez jisté precitlivělosti na všechny byt' i zdánlivé útoky na vlastní osobu. K té jistě mohlo přispívat i to, že někteří z nich si na tento skok na společenském žebříčku mohli počkat dlouhou řadu let, zatímco třeli bídu s nouzí jako bídňe placení suplenti. Krom toho většině profesorů chyběly dostatečné vědomosti z oblasti pedagogiky, psychologie a didaktiky jejich předmětů, neboť to, co jim nabízela v tomto ohledu filosofická fakulta, nebylo ani zdaleka dostačující. Přehnaná tvrdost vůči studentům mohla být jednou z cest, kterou pedagogové tyto své nedostatky kompenzovali. Svou roli mohly hrát i vzory profesorského chování, které si oni sami přinesli z dob svých studií. Další možnou podporu mohlo takové chování nacházet i v poměrech na řadě škol. Vždyť vyšší místa i většina ředitelů požadovala od svých podřízených loajální poslušnost i bezmeznou úctu k nadřízeným, proč by jí tedy nepožadovali oni sami od těch, co byli podřízeni jim?⁴⁷

Jiní pedagogové se pokoušeli vypořádat se všemi obtížemi pedagogické profese jinou, ale také nepříliš šťastnou cestou. To byli ti takzvaní dobráci, kteří studentům dovolili téměř vše a při jejichž hodinách nezůstával ve třídách málem kámen na kameni. Studenti takové pedagogy samozřejmě vítali, protože se při jejich hodinách nemuseli příliš namáhat a navíc jim přinášely určitý odpočinek a relaxaci v jinak nabitém školním dni. Většina z nich si ale jistě dříve či později uvědomovala, že ani takovýto pedagog není zrovna ideální. Jeden bývalý student to po letech zhodnotil takto: *„Bývalí gymnasisté ... pochopí, že nebylo by jim bývalo zrovna zdrávo, kdyby byli měli samé „dobráky“ mezi svými profesory. Pochopí – snad s trochou smutku v srdci – že za tím zdánlivým dobráctvím a*

⁴⁵ Valenta, J.: Střední všeobecně vzdělávací školy, str. 88nn.

⁴⁶ Havránek, J.: Gymnázia, reálky a výchova elit, str. 83

⁴⁷ Neutěšené poměry samozřejmě nevládly ve všech sborech, hodně opět záleželo na personálním složení a osobnosti ředitele. Řada pedagogů naopak vzpomíná na poměry ve škole s radostí, často podle nich vládl ve sboru *„duch nekalené veselosti a bratrská družebnost“* – viz např. K jubileu profesora Ignáce Axamita, in Osvěta 1899, str. 850nn.

„pašáctvím“ skrývala se často duševní únava, vyčerpání, resignace, ne – li dokonce pohodlnost a zlostejnělost, která se nechce zlobit a nechce namáhat... Pochopí, že to leckdy bývala choroba nervů a přepracovanost, zaviněná žákovskými generacemi předchozími, a shledají najednou starou pravdu, že není hned tak nevděčného a těžkého úkolu životního, jako být dobrým pedagogem.“⁴⁸

Tyto typy profesorů byly samozřejmě (a naštěstí) jen jeden z možných. Studentské vzpomínky se mnohem častěji zmiňují o výborných pedagozích, kteří jim předali nejen mnohé vědomosti, ale byli jim i velkým mravním nebo vlasteneckým vzorem. Byli to vesměs učitelé, na něž lze vztáhnout následující slova: *vychovávali nás láskou a nadšením, otevírali duši pro krásu a čistý idealismus, formovali náš charakter.*⁴⁹ Oceňovali zejména pedagogy, kteří jim byli ochotni dát něco navíc a nedržet se předepsaných osnov, to se týkalo především takových předmětů, jako byl dějepis nebo čeština. Takto například zapůsobila na studenty první hodina Aloise Jirásky: *„... a počal ihned, abych tak řekl, „habilitační“ přednášku svou povšechným, plynně kresleným a velice jímavým obrazem celé doby nového věku, v níž tklivě děle prodlel při českém utrpení ve válce třicetileté a po ní, při českých bratrech, konfiskacích, exulantech a pak se dostavivším „temnu“ u nás a zázraku probuzení – my ani nedýchali – nový učitel rázem získal si naši veškerou sympatii.“*⁵⁰

Studenti obvykle měli ve velké oblibě také takové profesory, kteří je vedli a povzbuzovali k vyšším cílům (nejčastěji vlasteneckým), případně jim byli svým chováním a vystupováním příkladem a byli ochotni jim dát něco navíc. Takovým ideálním kantorem byl třeba profesor František Hejzlar⁵¹, na kterého jeho bývalý student Václav Řezníček vzpomíná takto: *„Ve škole choval se jemně. Vždycky jsa vzorně pečlivě oděn, při čemž držel*

⁴⁸ Červinka, V.: *Moje vzpomínky na kolínském gymnasiu*, in *Půlstoletí střední školy v Kolíně*, str. 47

⁴⁹ Gustav Pallas: *Vzpomínky ze studentských let*, in *Památník gymnasia Královéhradeckého*, str. 133

⁵⁰ Ruth, F.: *Vzpomínky z let 1868 – 1876*, in *Studentská Litomyšl*, 1923, str. 36

⁵¹ PhDr. František Hejzlar (1843-1899), vystudoval na filosofické fakultě matematiku a fyziku, zajímal se také o chemii – byl spoluautorem prvních učebnic chemie, které byly metodicky založeny na pokusech a pozorováních. Jako pedagog začal působit v Litomyšli a Třebíči, od roku 1875 byl v Hradci Králové. Od roku 1883 zastával funkci okresního školního inspektora, od roku 1886 byl jmenován zemským školním inspektorem v Praze.

*se panující mody, užíval řeči pozorně vybrané, naladěn byl pokaždé vlídně, nerozpakoval se začtveračiti, rád ocenil vtip, zdatnost, snahu žáka, třebaš zrovna školní klasifikaci nepodlehaly. Nikdy nedal nikomu cítiti svou vyvýšenost, nýbrž žáka vždycky povznášel k sobě, za celou řadu let nepadl na nikoho ani nejmenší stín jeho předpojatosti a když byl nejvíce něčím domrzen, tu vysoké čelo... přeletěl mu ruměnec na uzdě držené nevole. Dr. Hejzlar učil a připravoval pro život příkladem své osoby i pečlivým vyučováním, při němž byl nejsvědomitějším.*⁵²

Ve vzpomínkách se ale objevují také profesori, kteří svým studentům utkvěli v paměti svou svérázností, někdy až potrhlostí. Už tehdy si stejně jako dnes studenti zapisovali vtipné či méně vtipné výroky profesorů. Uvedme na tomto místě jen pár i tiskem zvěčněných povzdechů profesora Axamita⁵³ na adresu nezvedených studentů. Pokud se při jeho hodinách příliš rozdováděli, s oblibou používal: „*Dát vám trubičku a bubínek a poslat vás na Hrádek, tam byste patřili*“ nebo „*Vae tibi ridenti, quia mox post gaudia flebis.*“ Když mu došla trpělivost nad nechápavostí studentů, říkával: „*To je bída, to už by vskutku bylo lépe v Podskalí dříví štípat.*“ nebo „*Tady by musel archanděl Gabriel učit, to není pro člověka.*“ Jeho bonmoty a přirovnání někdy napomáhaly studentům lépe si zapamatovat látku (při počítání příkladů s výrazy v závorce – „*To ví každý sedlák, když chce vyvést krávu z chléva, že musí napřed otevřít dveře*“).

Jindy studenti s chutí vzpomínali na roztržité profesory, kteří byli natolik pohlcení svou vědou, že se jen obtížně vyrovnávali s praktickými stránkami pedagogické činnosti. Takovým učitelům bylo totiž možné často beztretně provést nějaký povedený žertík. Na jednoho takového profesora, opět z Akademického gymnázia, vzpomíná například Servác Heller. „*Zenkrovi stávalo se leckdy, že přišel pozdě do hodiny, ba že i vůbec přijíti zapomněl; té slabé stránky jeho použili studenti na příklad k tomuto žertu: Bylo před první hodinou odzvoněno a v gymnasiu vše utichlo. Také třída, o níž je tuto řeč, se dle rychlé úmluvy ztišila, ačkoli Zenker nebyl ještě na*

⁵² Rezníček, V.: Královéhradecké vzpomínky, str. 73

⁵³ PhDr. Ignác Axamit (1819 – 1904), vystudoval matematiku a fyziku, krátkou dobu působil jako adjunkt těchto předmětů na filosofické fakultě (1846 – 1850), poté se dostal na akademické gymnázium, kde působil až do svého odchodu do penze v roce 1885. Patřil mezi nejoblíbenější profesory této školy.

místě. Tu hlásila stráž u okna stojící: „Zenker již z Karlovy ulice přichází! Už je v domě, hnedle tu bude!“ Na tuto zvěst odebralo se několik silných studentů ke dveřím a opřelo se o ně - klíče ve dveřích arci nebylo. Za chvíli bylo slyšet blížící se Zenkrovy těžké kroky na chodbě. Ve třídě nejhlubší ticho, jakoby nikdo ani nedýchal. Zenker neotvírali si rád sám dveří, nýbrž zabušil nejraději holí na dvěře, aby se mu otevřelo. A tak se stalo i nyní. Příchozí kopl asi třikrát do dveří. - Nic. - Příchozí zabušil holí na dvěře - zase nic. Mruče nevrle, pokoušel se profesor otevřít dvěře, ale marně: studenti uvnitř opřeli se o ně tak silně, že ani dost málo nepovolily. Zenker venku cosi zahuboval, snad že se ve dni zmýlil, nebože mu nebyla oznámena změna hodin a na chodbě rozlehly se zase jeho těžké, ale již vzdalující se kroky. Minula zase nějaká minuta a stráž u okna hlásila: „Zenker už kráčí přes dvůr! Už je zase u průjezdu do Karlovy ulice. Už je pryč!“⁵⁴

Jedním z nejznámějších „potrhých podivínů“ byl například královéhradecký profesor Jakub Hron⁵⁵ (podle svého rodiště zvaný také Metánovský). Jako svéráznou figurku ho líčí mnozí jeho bývalí žáci, mezi nimi například Karel Čapek (ten o něm mimo jiné napsal: „*Jakub Hron je don Quijote devatenáctého století. I on vyčetl a vysnil svůj svět z knížek, ale byly to už jiné knihy; učebnice vystřídala rytířský román.*“⁵⁶) nebo Rudolf Těsnohlídek, který ho popisuje následovně: *...osobností ze všech těch starých nejnápadnější byl Jakub Hron, spisovatel, badatel, také profesor a později c. k. výslužník. Chodil vždy zpříma, ztuha, v zeleném fráčku, na hlavě klobouk, vydutý na vršku v hrot, vzletným maurským obloukem, na nohou boty podobné obuvi potápěče s dvojitými podešvemi... Všechno bylo u Jakuba Hrona účelné. Cylindr s hrotitým pupkem na vršku sloužil k tomu, aby atmosférický tlak vzduchu nedoléhal plnou váhou na jeho mozek. Boty s dvojitou dutou podešví opět tlak ten zmírnily, takže duch, uvězněný ve*

⁵⁴ Servác Heller: Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Díl II, str. 139n.

⁵⁵ Jakub Hron (1840-1921), na gymnáziu začal studovat až v šestnácti letech, poté, co rodiče zjistili, že praktické uplatnění doma na vsi asi nenalezne. Střední školu studoval v Českých Budějovicích a Jindřichově Hradci, poté studoval matematiku a fyziku v Praze a ve Vídni. Od roku 1870 začal působit jako pedagog (velmi krátce pobyl jako suplent na gymnáziu v Opavě a v Jindřichově Hradci, po zbytek své učitelské kariéry pracoval na gymnáziu v Hradci Králové. Dlouhou dobu byl suplentem (prý pro nepřítel nadřazených), v roce 1897 byl pro svou nekonformnost předčasně penzionován, poté se ještě věnoval studiu medicíny a práv.

⁵⁶ Čapek, K.: Muž vědy, in Národní listy, 30. 1, 1918, str. 2 - 3

schránce tělesné, mohl se lépe vznášeti k výšinám poznání. ⁵⁷ Profesor Hron byl vynálezce, ovšem vynálezce trochu v duchu Járy Cimrmanna. Mezi jeho nejpraktičtější a komerčně nejúspěšnější vynálezy patřil především buňát, čili nepřevrhnutelný kalamář. Celá řada jeho objevů však zůstala jen v nákresech nebo modelech (např. bezkolejný vozohyb, tedy železnice, která nepotřebovala k jízdě koleje), jiné sice realizoval, ale nedokázal už dosáhnout jejich komerčního využití (např. lazut, přístroj na stoupání do výšek nebo kulstínměr na měření vzdálenosti planet). Krom toho byl i amatérským jazykovědcem, který jednak převáděl do češtiny řadu slov, pocházejících z latiny (tak například student byl bažák, profesor zpyták a inspektor pozorovák), jednak vytvářel i pojmy nové, hlavně v souvislosti se svými vynálezy a fyzikálními a filozofickými spisy. Pro představu, jaké jazykové novoty se snažil zavádět, si stačí přečíst jen názvy jeho děl, např. Čujba i jsoucnost prostora, Přitaž a odpud hvězd jako dopelněk soustavy Koperníkovi a zevšeobecněnost tohoto pojma nebo jeho poslední dílo Libomudravna čili Put myselby ze Stagyry do Metánova. Není tedy divu, že profesor Hron, extrémní případ „potrhlého“ a pro praktický život nepříliš vhodného profesora, se objevuje téměř ve všech vzpomínkách královéhradeckých studentů, i když někteří teprve dodatečně uznávají, že se ke svému profesorovi nechovali zrovna pěkně. *„Nejvíce ze všech profesorů ublížil osud Jakubu Hronovi. Lidé se mu smáli, také my – nezkušení kluci, ale on byl vpravdě originál, dovedl býti svůj v každém směru (kolik lidí to dovede a zvláště kolik jich to dovedlo tehdy?), nikoho se nebál (ani všemi profesory i žactvem tak obávaného, všemocného „pozorováka“) a nikým se nedal korigovat. ... Matematiku však znal, dobře ji vykládal a byl dobrý člověk. My jsme ovšem, jak se na terciány a kvartány sluší, tomuto dobrému člověku prováděli jenom uličnictví a pomáhali ostatnímu jeho okolí otravovat mu život všemožně.“* ⁵⁸

⁵⁷ Těsnohlídek, R.: Z historie výslužníka a sluněte, in Lidové noviny, 5. 5. 1921, str. 1-2

⁵⁸ Gustav Pallas: Vzpomínky ze studentských let, in Památník gymnasia Královéhradeckého, str. 135

Sociální postavení středoškolských profesorů

Pokud chceme středoškolské pedagogy zařadit na patřičné místo sociální struktury v Rakousku v druhé polovině devatenáctého století, musíme je především zařadit do značně vnitřně diferencované skupiny inteligence, tedy sociální skupiny, která hledala zdroj obživy v duševní práci. Z hlediska rakouských zákonů dále patřili mezi úředníky, i když většina odborných prací, zabývajících se sociální strukturou Rakouska – Uherska, pedagogy v rámci inteligence obvykle vyčleňuje jako speciální podskupinu⁵⁹.

Jejich společenská prestiž patřila k těm vyšším, především v menších městech patřili páni profesori do „vybrané společnosti“. Tato příslušnost je ovšem zavazovala k určitému typu chování na veřejnosti i doma. Profesor byl vlastně povinen navazovat ve svém působišti společenské kontakty, zapojit se do správných společností (v případě profesorů především vlastenecky laděných kruhů, velkým faux pas by bylo, kdyby se dotýčný zapojil do německy hovořícího okruhu důstojníků a nejvyšších úředníků) a účastnit se správných akcí, tedy navštěvovat správné plesy, divadelní představení nebo třeba i správné restaurace. Společenský život města se totiž do značné míry odehrával právě v rámci různých stolních společností. Od profesora se také očekávalo, že se zapojí také do veřejně prospěšné činnosti, tedy že se bude podílet na spolkovém životě města, pomáhat s organizací různých městských oslav a především že budou šířit osvětu pořádáním různých naučných přednášek.

Od profesorů se také očekávalo, že budou vyvíjet i nějakou vlastní vědeckou činnost. Každá střední škola každý rok ve své výroční zprávě uveřejňovala nějaký odborný článek z pera svého pedagoga, bývalo také zvykem, že profesori podobné články uveřejňovali minimálně v místních periodicích. Snad v každém sboru v druhé polovině devatenáctého století nacházíme profesory – autory středoškolských učebnic, čítanek i cvičebnic. Mnozí z nich sepsali i vážené vědecké publikace – jen na Akademickém gymnáziu v Praze působili ve sledovaném období např. historik

⁵⁹ viz např. Macháčová, J: Rodina české inteligence v 19. století, in Studie k sociálním dějinám 3, str. 7-64

pobělohorského období Tomáš V. Bílek, literární historik Antonín Truhlář, Zikmund Winter, autor sedmidílného česko-německého slovníku František Kott nebo klasičtí filologové Jindřich Niederle a František Groh. Profesori byli také hlavní zálohou pro místa soukromých docentů či profesorů na univerzitách (to byl třeba případ výše zmíněného Františka Groha).

Vzhledem k tomu, že kariérní postup a společenské postavení vůbec záviselo mimo jiné také právě na naplňování nejen pracovních, ale i společenských požadavků, stál každý mladý pedagog na začátku své kariéry před nelehkými dilematy. Společnost požadovala, aby ve svém postavení bydlel v přiměřeném bytě, aby se také adekvátně oblékal a aby se zapojoval do společenského života. To vše bylo poměrně nákladné, takže mnohý začínající pedagog v postavení suplenta se musel rozhodovat, jestli se raději zadluží (nesplácená půjčka ale mohla také ohrozit postup na vyšší místa) nebo nedostojí očekávání společnosti. Náklady suplentů ještě zvyšovalo i to, že na začátku své kariéry často přecházeli z jednoho města do druhého, přičemž se všude museli jakžtakž zabydlet, představit se ve společnosti a zapojit se do jejího života. V deníku výše zmíněného Jakuba Hrona se několikrát opakují povzdechy typu „*ničeho jsem nezahospodařil, dluhů neuplatil*“⁶⁰, „*Svoboda, Vojtěch upomínají, v záložně chtějí peníze, prádlo dochází*“⁶¹ nebo „*Myslil jsem, že dluhy studentské splatím, než ale já udělal ještě nové.*“⁶²

Další složitou otázkou se mohlo stát založení rodiny. Pedagog, podobně jako většina ostatních úředníků, musel často vzhledem k finančním poměrům čekat se ženěním až na chvíli, kdy obdržel definitivní místo, což bývalo obvykle nejdříve po třicítce, mnohem častěji ale i výrazně později. Nastávající manželka proto bývala o deset i více let mladší. Jednoduchý také nebyl výběr nevěsty – i tady často nastalo dilema, zda vybírat nevěstu ze živnostenské nebo selské rodiny, která do domácnosti obvykle přinesla větší věno, nebo, což byla častější volba, zvolit svou životní družku ze stejné společenské skupiny, tedy třeba dceru staršího kolegy nebo dívku z úřednické rodiny. Tato druhá možnost totiž s sebou nesla výhody možné

⁶⁰ Hron, J.: Nedorozumění s rozumem, str. 31

⁶¹ Hron, J.: Nedorozumění s rozumem, str. 35

⁶² Hron, J.: Nedorozumění s rozumem, str. 36

protektce ze strany tchána a především prohloubení společenských kontaktů v rámci města⁶³. Odmítnutí naopak mohlo mít i pracovní následky, jak alespoň soudil už mnohokrát citovaný profesor Hron: „*Já pohrdal jejich* (tj. kolegů ze školy) *přátelstvím, nechtěje dcer jejich za ženy, oni mne za to zničit hodlají.*“⁶⁴

I po sňatku a založení rodiny bylo třeba naplňovat společenská očekávání. Domácnost musela za všech okolností působit spořádaně. Pro profesory, stejně jako pro ostatní úředníky platilo, že se nesluší, aby žena sama vykonávala všechny domácí práce⁶⁵. Pokud si rodina nemohla dovolit platit služebnou, pak domácí práce paní domu vykonávala víceméně potajmu. Od profesorské manželky se samozřejmě očekávalo i vhodné chování na veřejnosti, především zapojení se do vhodné spolkové, především charitativně a vlastenecky zaměřené činnosti. Příkazem doby byly také uspořádané rodinné poměry, takže případné rodinné nesváry bylo potřeba před veřejností důkladně utajit (to hlavně na menších městech nebylo nic jednoduchého).

Rodiny inteligence, mezi něž patřili i učitelé, byly zřejmě jedny z prvních, které regulovaly porodnost⁶⁶. Během devatenáctého století lze sledovat i v rodinách středoškolských profesorů tendence ke snižování počtu dětí (kolem poloviny devatenáctého století připadalo na rodinu pět až šest dětí, z nichž se průměrně čtyři dožívaly dospělosti, ke konci tohoto století už se průměrný počet dětí snižuje jen na dvě až tři). Bylo totiž zvykem synům poskytnout přinejmenším středoškolské vzdělání, dcery zas potřebovaly věno, což byla obojí docela nákladná záležitost. Bylo totiž obvyklé, že i potomci si hledali uplatnění v rámci sociální skupiny inteligence, jen málokomu se podařilo vyšvihnout se mezi nejbohatší společenské vrstvy nebo mezi úspěšné podnikatele, na druhou stranu jen málokterý syn skončil v nějaké dělnické profesi (tomu mělo zabránit právě vzdělání). K tomu, že i další generace se řadily do stejné sociální skupiny jako jejich rodiče, napomáhalo také to, že tato skupina byla značně vnitřně

⁶³ Vošahlíková, P.: Z moci úřední, str. 468

⁶⁴ Hron, J.: Nedorozumění s rozumem, str. 32, shodou okolností zůstal profesor Hron starým mládencem, ačkoliv ve svém deníku opakovaně touží po hodné ženě.

⁶⁵ Vošahlíková, P.: Z moci úřední, str. 468

⁶⁶ Macháčová, J.: Rodina, str. 27n

členitá. Pokud někdo nechtěl nebo se necítil schopen vykonávat pedagogickou činnost, měl ještě celou řadu dalších možností uplatnění v rámci státní či městské správy, mohl si zvolit studium medicíny nebo teologie, možností tu bylo mnoho. Složitější byla situace profesorských dcer. Pokud se neprovdaly, nezbývalo jim dlouhá léta nic jiného, než se spoléhat na to, že budou moci dožít v rodině svých bratrů, eventuálně jiných příbuzných⁶⁷. Teprve ke konci 19. století se i v kruzích inteligence začíná prolamovat tabu, které zakazovalo ženám z těchto vrstev žít se v nějakém samostatném povolání. V roce 1890 vzniklo první dívčí gymnázium Minerva a velmi zvolna se ženám začala otevírat i univerzita. Řada povolání, mezi kterými mohli volit jejich bratři (především uplatnění ve státní správě), však zůstávala dívkám až do první světové války uzavřena.

⁶⁷ Bahenská, M.: Počátky emancipace žen v Čechách, str. 23 nn.

ZÁVĚR

České střední školy prošly v druhé polovině devatenáctého století bouřlivým vývojem i rozvojem. Během tohoto období se zněkolikanásobil jejich počet a rozrostla jejich síť. V roce 1848 existovalo v Čechách pouze devět gymnázií, na nichž se alespoň částečně prosazovala ve vyučování čeština a jedna reálka (reálky se ovšem staly středními školami až po zavedení Bonitz-Exnerova nástinu). Těsně před první světovou válkou už bylo českých středních škol přesně sedmdesát. Rozšiřování nabídky středoškolského studia ale samozřejmě nebylo jen záležitostí Čechů, k podobnému rozvoji docházelo v celém Rakousku-Uhersku, i když přece jen o něco rychleji se rozrůstalo školství národní, vždyť úspěchy v boji za české školy byly také politickou záležitostí.

V této době se také krystalizuje obsah středoškolského studia do té podoby, která posléze ovlivnila i celou první polovinu dvacátého století. Klasická gymnázia se definitivně odpoutala od středověkého modelu, když do svých zdí začala vpouštět také přírodovědné předměty a moderní jazyky. Hledaly se také nové cesty, jak sblížit reálné, původně především prakticky zaměřené vzdělání a klasické, humanitně orientované vzdělání. Osnovy některých předmětů na reálkách se proto začaly do značné míry připodobňovat gymnaziálním. Jiným řešením téhož problému bylo vytvoření nového typu školy, který alespoň zčásti nabízel svým studentům obojí (respektive odsouval jejich volbu zaměření do vyššího ročníku), totiž reálného gymnázia. Tento typ se začíná objevovat v šedesátých letech devatenáctého století, svůj hlavní rozvoj si ale zažil až na konci sledovaného období, po Marchetově reformě. Od konce devatenáctého století začíná být na pořadu dne také středoškolské studium dívek. Ty se od devadesátých let pomalu, ale jistě začínají objevovat jako externí studentky v dosud čistě mužských ústavech. Ve stejné době začínají také vznikat čistě dívčí střední školy (lycea), i když zatím jsou zakládány a vedeny jako soukromé.

Druhá polovina devatenáctého století přinesla také postupné zpřesňování a proměňování organizace školní výuky. Novinkou, kterou zavedl Bonitz-Exnerův nástin, byla maturitní zkouška, která se nově stala

podmínkou studia na univerzitě. Zpočátku to byla zkouška velmi obsáhlá a náročná (zahrnovala prakticky všechny předměty), postupně se však přece jen dospělo k tomu, že je potřeba tyto požadavky snižovat. Obtížnost maturity byla značně zredukována Marchetovou reformou, téměř fraškou se pak staly tzv. válečné maturity. Další proměna, kterou můžeme na středních školách v tomto období pozorovat, se týká klasifikace a používaných vyučovacích metod. I ve známkování a zkoušení se přístup pedagogů postupně zmírňoval, postupně ubývalo věcí, které bylo možné na vysvědčení hodnotit. Do výuky se začaly (byť velmi pomalu) prosazovat modernější metody, kladoucí větší důraz na názornost a samostatnou práci žáků, do konce první světové války (a ani později) však nepřevážily nad tradičními postupy, vyžadující od studentů biflování.

Disciplinární řád a požadavky na chování žáků se naopak po celou sledovanou dobu spíše zpříšňovaly. K původně relativně stručným instrukcím neustále přibývají další a další detaily a škola stále více bdí na chování studentů doma i ve škole. Dnešní studenti by asi nevěřili svým vlastním očím, kdyby jim profesori určovali, kdy a na co půjdou do divadla, kolik plesů navštíví nebo kdyby je dokonce chodili kontrolovat, jestli jsou v určenou hodinu doma. Také by se asi velmi podivovali nad tím, jak málo tehdy stačilo říct (nebo se dokonce jen zatvářit), aby to profesor považoval za drzost a útok proti své vlastní osobě. Na druhou stranu to neznamenal, že by tehdejší studenti pod tlakem disciplinárního řádu byli o mnoho „vzornější“ než ti dnešní. Přísný školní řád by dokázal v jeho úplnosti dodržovat snad jen svatý a navíc byl pro mnohé studenty výzvou, kterou bylo třeba zdolat.

Život města a školy byl tehdy také mnohem více propojenější než dnes. Většina studentů musela bydlet v místě školy, obyvatelé města si jich značně považovali (snad s výjimkou Prahy, kde k tak úzké symbióze ani dojít nemohlo), také profesori hráli důležitou roli v životě města. To se nejvíc projevovalo při různých akcích, při kterých se dění ve škole a ve městě propojilo. Studenti se účastnili různých městských slavností (např. oslavy Božího těla) a město se zas na oplátku ve velkém účastnilo školních akcí, přístupných veřejnosti, tedy plesů, hudebně pěveckých akademií a

především celoškolních výletů. Akce tohoto typu si však neužili v každém městě – vždy záleželo na vedení školy, zda je takovým podnikům nakloněno.

Díky rozšiřování sítě středních škol přibývalo v druhé polovině 19. století středoškoláků. Čeští studenti ve větší míře než například němečtí pocházeli z chudších rodin (od konce 19. století se stále častěji setkáváme i se studenty z dělnických nebo nádenických rodin). Nedostatek financí tedy často ovlivňoval studentský život, studium si rodina mohla mnohdy dovolit jen tehdy, když nemusela platit školné (jehož odpuštění bylo podmíněno dobrým prospěchem i chováním). Řada studentů si musela na náklady na studium přivydělávat (nejčastěji kondicemi), a i tak byly jejich prostředky na život velmi skrovné, což se často projevovalo na jejich jídelníčku nebo garderbě. Ve většině měst také vznikaly spolky podporující chudé studenty především hmotně – rozdáváním obědů, šatstva nebo poskytováním školních pomůcek.

Spolužáci z jedné třídy, dokonce i z jedné školy tvořili mnohem pevnější kolektiv než je tomu dnes (výjimky tu samozřejmě potvrzovaly pravidlo). K tomu přispívalo především to, že prakticky téměř všichni studenti museli bydlet přímo v místě školy, přičemž na jednom bytě bydlelo obvykle několik mladíků z různých tříd. Studentské byty nebyly většinou na rozdíl od bydlení u rodičů pod tak přísným dohledem, proto se často stávaly líhní různých tajných, disciplinárnímu řádu odporujících spolků a skupin. Díky tomu, že byli téměř všichni vázáni na město, které jim v té době nenabízelo tolik možností rozptýlení jako dnes, měli kolegové mnohem více prostoru k společnému trávení času a tudíž i k vybudování pevnějších vzájemných vazeb. Často třídu (nebo alespoň její většinu) spojoval také nějaký společný zájem, např. vydávání třídního časopisu nebo třeba podpora národní věci.

Studenti samozřejmě netrávili veškerý čas jen studiem. Přestože byli každý jiný, některé záliby a aktivity jim byly společné. I v tomto směru však došlo ve sledovaném období k určitému posunu. Zatímco na začátku této doby bylo naprosto nezbytné být horlivým vlastencem a pracovat pro zdar národa, od konce století se tento zájem o věci veřejné transformuje podobně

jako ve zbytku společnosti v zájem o aktuální politiku a politické boje, přičemž řada studentů se přiklání spíše k těm radikálnějším proudům. Další patrnou proměnou, opět korespondující s celospolečenským vývojem, byl postupně se zvyšující zájem o sport a tělesnou aktivitu vůbec. Zatímco ještě v sedmdesátých letech řada studentů vzpomíná na to, že jejich jediným sportem byl tanec nebo procházky po okolí, na začátku dvacátého století už můžeme mezi středoškoláky narazit na mnoho nadšených sportovců. Strašidlo disciplinárního řádu v té době začíná být méně děsivé, takže řada mladíků chodí přes všechny přísné zákazy cvičit do Sokola nebo se oddává profesory většinou zavrhovanému fotbalu.

Jiné způsoby trávení volného času naopak zůstávaly pro studenty typické po celou dobu. Evergreenem zůstával zájem o literaturu, řada studentů se také pokoušela o svou vlastní literární tvorbu (jen málokterý mladík během svých studií nenapsal alespoň pár zamilovaných básniček), také hudba patřila ke koníčkům mnohem rozšířenějším než dnes. Tehdejší studenti však nebyli samozřejmě jen ušlechtilými bytostmi trávícími svůj život studiem, čtením či debatami o povznášejících tématech. Přísné zákazy návštěv hostinců nebo hraní některých her často přispívaly spíš k tomu, že studentům toto zakázané ovoce mnohem více chutnalo, takže se do hospody často vypravil i ten, koho by to jinak ani tolik nelákalo. Ačkoliv byl společenský status středoškoláků tehdy podstatně vyšší než dnes (jednak tehdy studovalo jen malé procento populace, jednak se v tom odráželo i jejich budoucí postavení, vždyť studium na střední škole znamenalo ve většině případů poukázku na velmi slušnou profesní a často i společenskou kariéru), nebránilo to některým tehdejším mladíkům v podnikání různých studentských recesí a ztřeštěných kousků.

Také středoškolští profesori měli tehdy ve společnosti lepší postavení než je tomu dnes. Patřili obvykle k městské honoraci a hráli důležitou roli ve společenském životě města. Řada pedagogů se také zapojovala do intelektuálního života své doby. Mnoho z nich se věnovalo vědeckému bádání přinejmenším v rámci regionu, kde působili, snad na každé škole bychom našli autora některé z používaných učebnic, profesori většinou také pořádali ve svém městě přednášky pro veřejnost... Jejich

postavení ale mělo i druhou stránku mince – protože profesori patřili mezi státní úředníky (tedy samozřejmě jen ti, co učili na státních školách), museli při svém vystupování na veřejnosti i ve svém soukromém životě dbát řady psaných i nepsaných pravidel.

K solidnímu postavení se učitelé ovšem dopracovávali často dlouhou a svízelnou cestou. Po absolvování vysoké školy museli podstoupit obsáhlé zkoušky, které prověřily, zda ovládají předměty, které chtějí vyučovat. Někteří z nich pak dlouhá léta doslova živořili v postavení suplenta, než se dopracovali k mnohem lépe honorovanému a oceňovanému postu skutečného učitele. Kariéru profesora navíc často volili mladíci z chudších rodin (studium na filozofické fakultě, která připravovala především právě na učení na středních školách nebylo tak finančně náročné jako například studium medicíny), kterým dlouhá léta námahy a nedostatečně kvalitní stravy mnohokrát podkopala fyzické a někdy i duševní zdraví. Práce pedagoga navíc byla sama o sobě značně namáhavá. Kázeň na školách byla sice mnohem přísnější než dnes, takže profesori většinou neztráceli tolik sil jako ti dnešní bojem o to, aby ve třídě vůbec mohli učit. Na druhou stranu museli obvykle zvládat mnohem větší počty studentů (na nižším gymnáziu se jich ve třídě mohlo klidně sejít až padesát) a mnohem větší byl také tlak na to, co a jak mají učit. K pohodě na pracovišti také příliš nepřispívalo to, že řada středních škol byla i několik desetiletí umístěna ve vysloveně zdravotně nevhodných prostorách.

Také profesori, stejně jako jejich studenti, tvořili značně různorodou skupinu. Vyskytovali se mezi nimi špatní pedagogové bez špetky pochopení pro studenty, roztržití a svérázní profesori, kteří žili jen pro svou vědu, průměrní učitelé i vynikající, nadšení muži, kteří dokázali svým studentům mnoho předat. Ani v tom se oproti dnešku zas tak mnoho nezměnilo.

PRAMENY

1. Nevydané prameny

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Fond Gymnasium

Kniha 5 Historia regii gymnasii Novodomensis

Knihy 8, 9 Protokoly o poradách

Knihy 386 až 438 Hlavní katalogy žáků pro I – VIII třídu z let 1870/71 až 1924/25

Karton 28 až 32 Protokoly o poradách

Karton 40 až 43 Osobní spisy profesorů

Karton 50 Výlety, mimořádné školní akce

Fond Gymnasium Třeboň

Karton 53 Protokoly o poradách

Fond Kulturně historický archiv

Karton 19 – i. č. 60 Hynek Gross

Karton 42 – i. č. 112 František Roubík

Karton 47 - i. č. 114 Antonín Rezek

Karton 50 – i. č. 117 Ferdinand Strejček

Karton 61 – i. č. 130 Jindřich Šimánek

Karton 73 - i. č. 326 Rudolf David, i. č. 327 Antonín Decker, i. č. 332

Ludvík Domečka

Karton 218 až 227 – gymnázium, abiturienti

2. Vydané prameny

a) Institucionální

Disciplinární zákony pro c.k. gymnasium Jindřichohradecké s některými předpisy pro rodiče žákův a odpovědné dozorce, Jindřichův Hradec, s. d.

Die Ergebnisse der Volkszählung von 31. December 1880, in Österreichische Statistik V, Wien 1884

Die Ergebnisse der Volkszählung von 31. December 1900, in Österreichische Statistik LXVI, Wien 1904

Pravidla chování žáků, navštěvujících tělocvik, J. Hradec, 1858

Šetelík, A.: Sbírka normalíí platných pro české školy střední, Pha 1902

Výroční zprávy gymnasia jindřicho-hradeckého z let 1869 až 1919

Výroční zprávy Akademického gymnasia v Praze z let 1872 až 1918

b) Paměti, vzpomínky

Bradáč, Karel: Poměr studentstva k Sokolu v letech předválečných, Výroční zpráva JH gymnázia 1925, s. 73 až 75

Čapek, Karel: Muž vědy, Národní listy, 30. 1. 1918

Domečka, Ludvík: Alois Mattuška, Ohlas od Nežárky 1923, č. 6 až 8

Domečka, Ludvík: Panská zahrada, Ohlas od Nežárky 1922, č. 38 až 39

Domečka, Ludvík: Vzpomínky na Ant. Schulze, Ohlas od Nežárky 1916, č. 10 až 18

Domečka, Ludvík: Vzpomínky na prof. G. Heše, Ohlas od Nežárky 1917, č. 33 až 34

Domečka, Ludvík: Ze vzpomínek na Dra Josefa Nováka, Ohlas od Nežárky 1933, č. 45 - 52

Eysselt – Klimpély, Karel: Jak jsme sbírali na Matici, Ohlas od Nežárky 1925

Guth-Jarkovský, Jiří: Paměti, díl I., Praha 1929

Heller, Servác: Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Vzpomínky a zápisky. Díl II, Český čtenář 1918

Holeček, Josef: Pero. Román - paměti, díl I., Praha 1922

Hron, Jakub: Nedorozumění s rozumem aneb Konba žijby (uspořádal Vladimír Borecký), Praha – Litomyšl 1995

- Hrubý, Tomáš: Od jara k létu, Dvůr Králové 1932
- Jirásek, Alois: Z mých pamětí, Praha 1980 (7. vydání)
- K jubileu prof. Ignáce Axamita, Osvěta XXIX, 1899, s. 829 - 856
- Kar O., Tahle maturita, České slovo 27. IV. 1938
- Klik, Josef: Vzpomínky na studia v Jindřichově Hradci, soukr. tisk Společnosti přátel starého Jindřichova Hradce 1970
- Kraffer, Gustav: Ples kvintánů, Ohlas od Nežárky 1927, č. 40
- Kunte, Ladislav: Cesty, kterými jsem šel, Praha 1906
- Langer, Antonín: Jindřichohradecké události a sensace, strojopis a rukopis v soukromém vlastnictví
- Langer, Antonín: Vzpomínky, strojopis v soukromém vlastnictví
- Liška, František: Jubilejní sjezd maturantů z r. 1905, příležitostný tisk, J. Hradec 1945
- Liška, František: Vzpomínky oktávy z roku 1905 (K sjezdu po padesáti letech), příležitostný tisk, J. Hradec 1955
- Machar, Josef, Svatopluk: Konfese literáta, I. a II. díl, Praha 1927 (4. vydání)
- Majales. Památník jubilejní slavnosti akademické 1899, Praha 1899
- Muk, Jan: Hradečtí študáci a kantoři (Vzpomíná jeden z nich), soukr. tisk Společnosti přátel starého Jindřichova Hradce, 1973
- Nemo, Zmrzlina o páté, Ohlas od Nežárky 1926, č. 38
- Novák Vítězslav., O sobě a o jiných, Praha 1946
- Novotný, Antonín: O mládí téměř staropražském, Praha 2000
- Paměti Dra Karla Kramáře, s.d.
- Picka, Emanuel: Veselé vzpomínky na studentská léta, Ohlas od Nežárky 1939, č. 50 až 52
- Rayman R., Vzpomínka z mládí k sedmdesátinám prof. Dra F. Nušla, Ohlas od Nežárky 1939, č. 49
- Řezníček, Václav: Královéhradecké vzpomínky, Hradec Králové 1904
- Salaba, Josef: Steinhauser, Panni, Rull, Ohlas od Nežárky 1926, č. 33 až 34
- Schnidl, František: Vzpomínky na léta gymnasiální, Ohlas od Nežárky 1916, č. 3
- Strejček, Ferdinand: Jak se za Rakouska studovalo, Výroční zpráva JH gymnázia 1925, s. 70 až 73

Strejček, Ferdinand: Jindřichův Hradec let osmdesátých, J. Hradec 1916
 Strejček, Ferdinand: Minulost zavazuje, Ohlas od Nežárky 1939, č. 25
 Strejček, Ferdinand: Staří studenti jindřichohradečtí, J. Hradec 1933
 Šimánek, Jindřich: Pod studentským praporem, Ohlas od Nežárky 1930, č. 38
 Škrdle, Tomáš: Naše studia v Jindřichově Hradci, Vlast' 1909, č. 6 až 7
 Těsnohlídek, Rudolf: Z historie výslužníka a slůněte, Lidové noviny, 5. 5. 1921
 Za otcem Steinhauserem, Ohlas od Nežárky 1891, č. 39

c) Gymnaziální almanachy (obsahují vzpomínky i studie k dějinám jednotlivých škol)

Almanach vydaný k oslavě padesátileté působnosti státního gymnasia v Domažlicích a spolu ke sjezdu všech bývalých profesorů a žáků domažlického gymnasia ve dnech 2. – 4. července 1921, Domažlice 1921
 Almanach vydaný na oslavu půlstoletého trvání gymnasia v Příbrami, Příbram 1921
 Dvěšest let gymnasia v Německém Brodě, Německý Brod 1935
 Dvěšestpadesát let gymnasia v Mladé Boleslavi, Mladá Boleslav 1938
 Florián, Čeněk: Sedmdesát pět let chrudimského gymnázia, Chrudim 1938
 Jičínské gymnázium 1624 – 1999, Almanach k 375. výročí založení, Jičín 1999
 Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia Jičínského: 1807 – 1907, Jičín 1907
 Jubilejní památník na oslavu dvěšestpadesátiletého trvání c. k. gymnasia ve Slaném, Slané 1908
 Navrátil, Michal: Almanach žáků Akademického gymnasia v Praze, Praha 1900
 Padesát let gymnasia v Čáslavi, Čáslav 1930
 Padesát let gymnasia ve Vysokém Mýtě, Vysoké Mýto 1929
 Památník gymnasia Královéhradeckého, Hradec Králové 1927
 Památník padesátého výročí českého státního reálného gymnasia v Kroměříži 1882 – 1923, Kroměříž 1932

Památník k 50. výročí založení reálného gymnasia v Praze XVI – Smíchově, Praha 1934

Památník na oslavu šedesátiletého trvání reálného gymnasia v Táboře a padesátiletého trvání akademického spolku Štítný, Tábor 1922

Památník státního československého gymnasia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933

Památník státního československého reálného gymnasia Otokara Březiny v Telči, vydaný k osmdesátému výročí ústavu, Telč 1932

Památník státního reálného gymnasia plukovníka Josefa Jiřího Ševce v Pelhřimově k 75. výročí obnovení ústavu, Pelhřimov 1947

Památník šedesátého výročí českého gymnasia v Olomouci, Olomouc 1927

Primum necessarium je vzdělání a mravnost. 130 let Slovanského gymnázia, 95 let od založení české reálky. Olomouc 1997

Půl století střední školy v Kolíně 1872 – 1922, Kolín 1922

Sova, Vladimír: Památník na oslavu 50. výročí gymnasia a 25 letého jubilea Akademického feriálního klubu v Třebíči, Třebíč 1921

Sto let gymnasia v Třeboni, Třeboň 1968

Stopadesát let píseckého gymnasia 1778 – 1928, Díl 1, Přehled dějin ústavu a vzpomínky bývalých žáků, Písek 1928

Stosedmdesát let píseckého gymnázia, 1778 – 1948, Písek 1948

Studentská Litomyšl, Litomyšl 1923

Šedesát let českého gymnasia v Brně 1867 – 1927, Brno 1927

Šedesát let Jirsíkova gymnasia v Českých Budějovicích, České Budějovice 1928

V sýpkách ducha. 125 let Slovanského gymnázia v Olomouci, Olomouc 1992

Vančura, Jindřich.: Almanach vzpomínek bývalých žáků gymnasia Klatovského, Klatovy 1912

Vondráček, Josef: Vzpomínkový památníček abiturientů gymnasia v Pelhřimově z roku 1902, Pelhřimov 1952

d) Dobová odborná literatura

- Bílý, František: Jubilejní vzpomínka, VČP XV, 1905 - 06
- Bláha, Arnošt: Kázeň na středních školách, zvláště na školách dívčích, VČP XIX, 1911- 12, str. 69 – 75
- Čupr, Karel: Žáci přesporní a domácí, in Věstník českých profesorů, XXI, 1913 - 14, str. 49 – 55
- Dlask, Felix: Hrušovláda středoškolských profesorů, Venkov I, 1906, č. 81, 86, 92, 106, 112
- Dozvuk k loňskému jmenování, VČP III, 1896 – 97, str. 70
- Drobné zprávy, VČP III, 1896 – 97, str. 102 – 108
- Drtina, František.: Reforma školství, Praha 1931
- Hulík, Vojtěch: Veškeré druhy našich středních škol a oprávněnost jejich absolventů, Praha 1909
- Choroby učitelské, VČP XIV, 1907-08, str. 207
- Jezdinský, František: Moderní věda lékařská a školní hygiena, VČP IV, 1897 – 98, str. 93 – 97, 139
- Klenka, Josef.: Tělocvičné hry pro chlapecké školy, Praha 1906
- Klenka, Josef.: Tělocvičné hry pro školy, díl II – Hry s náradím, Praha 1897
- Kopecký, Karel: K tělocviku žáků naší školy střední, Výroční zpráva G Rychnov n. K. 1905
- Kramář, Oldřich: Úvahy o střední škole
- Kramář, Oldřich: Zkoušení, klassifikace a stanovisko, jak posuzovati vědomosti žáků, VČP XIV, 1907-08, str. 393 - 405
- Loukotka, František: Kapitoly o gymnasiijním studiu latiny a řečtiny, VČP XIV, 1907-08, str. 11-23, 111-118, 257-262, 325-327, 405-420
- Müller, Václav: Úprava žakovského řádu disciplinárního, VČP XVI, 1909 - 10, str. 10 -16
- Nazarenus, Vojenské přednášky na středních školách, in Věstník českých profesorů, XXI, 1913 – 14, str. 273-6
- Pajer, Václav.: Jak se osvědčují nové předpisy pro zkoušení a klassifikaci, VČP XIX, 1911- 12, str. 63 – 69 a 156 - 160
- Sallač, J.: O tělesné výchově na středních školách v Rakousku, Výroční zpráva G Rychnov n. K. 1894-96

Sobek, František: O přijímání žáků do I. třídy středních škol, VČP X, 1903
– 04, str. 273 – 281

Studentská otázka a studentské sebevraždy, Praha 1904

Šlegr, Josef: Vládní anketa o reformě střední školy, Praha 1908

ODBORNÁ LITERATURA

- Bahenská, Marie: Počátky emancipace žen Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005
- Cach, Josef: Vznik a vývoj středního školství v českých zemích, AUC, Philosophica et historica 5, 1984, s. 16 - 74
- Cach, Josef, Valenta, Josef: Výchova a vzdělávání v českých dějinách, díl 3., č. 1 a 2, Praha 1990 a 91
- Cohen, Gary B: Education and czech social structure in the late nineteenth century, in Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte ...in den böhmischen Landern, Wien - München, 1988, s. 32 – 45
- Česká politika díl V, Praha 1913
- Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996
- Faimonová, Abby: Dějiny školství rakouského po roce 1848, Praha s d
- Havránek, Jan: Gymnázia, reálky a výchova elit, Acta Polytechnica ČVUT VI, 1990, č.4, s. 79 -85
- Havránek, Jan: Role gymnázií při vytváření kulturní elity českého národa v druhé polovině 19. století, Z Českého ráje a Podkrkonoší, 2000, supplementum 5, s. 61- 71
- Hlavačka, Milan: Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862 – 1913, Praha 2006
- Horská - Vrbová, Pavla.: Několik poznámek k vývoji socio-profesního kódu v druhé polovině 19. století, in Sborník k dějinám 19. a 20. století, č. 9, Praha 1984, s. 41 - 59
- Horská - Vrbová, Pavla.: Pokus o využití statistik pro společenské rozvrstvení, ČsČH 20, 1972, s. 648 - 676
- Chlup, O.: Středoškolská didaktika, Brno 1935
- Janák, Jan, Hledíková, Zdena: Dějiny správy v českých zemích v letech 1848-1918, Praha 1989
- Kádner, Otakar.: Vývoj a dnešní soustava školství, díl I, Praha 1929
- Kárníková, Ludmila.: Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 - 1914, Praha 1965
- Klímová J., Reforma středního školství v roce 1908, in Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 5, 2000, str. 72 - 79

- Kopáč, Jaroslav: Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867 – 1914, Brno 1968
- Kössl, Jiří, Krátký, František, Marek, Jaroslav.: Dějiny tělesné výchovy od roku 1848, Praha 1986
- Kováříček, Václav.: Vývoj školských soustav v českých zemích, Olomouc 1989
- Krátká, Kateřina: Celoškolní výlety jindřichohradeckého gymnázia v druhé polovině 19. století, in Kuděj 2000, č. 2, str. 57 – 65
- Krátká, Kateřina: Kázeňské předpisy a jejich porušování na jindřichohradeckém gymnáziu v letech 1866 – 1918, Český lid, roč. 84, 1997, č. 2, str. 125-135
- Krátká, Kateřina: Jindřichohradecké gymnasium a jeho studenti v letech 1866 až 1918, Praha FF UK 1996, diplomová práce
- Krofta, Kamil: Byli jsme za Rakouska. Úvahy historické a politické. Praha 1936
- Lenderová, Milena: Dívčí vzdělání v Čechách 19. století, Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století, Praha 2004, s. 375 – 384
- Lenderová, Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999
- Macura, Vladimír: Český sen, Praha 1998
- Machková, Zora: Nástin osudů Akademického gymnázia v Praze, Praha FF UK 1992, diplomová práce
- Machačová, Jana: Rodina české inteligence v 19. století. Vzory chování, socializační cíle, Studie k sociálním dějinám III, Opava 1993, s. 7 - 64
- Machačová, Jana, Matějček, Jiří: Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19.století, Studie k sociálním dějinám 2(9), Kutná Hora - Opava - Praha 1998, s. 9 - 138
- Menger, Karl: Die Beamte.:Wirtschaft und Sozialgeschichte aspekte des KK Beamtentums, Wien 1986
- Muk, Jan: Hradecké gymnasium v roce 1918, in Rozvoj 1968
- Muk, Jan: Jindřichohradecké gymnasium a národní obrození, in Památník oslavy 150. výročí obnovení jindřichohradeckého gymnasia, J. Hradec 1957
- Muk, Jan: Jindřichův Hradec - město studentské tradice, in Pamětní list k sjezdu gymnasia v roce 1946, J. Hradec 1946

- Muk, Jan: K historii studentských výletů, Ohlas od Nežárky 1926, č. 34 až 35
- Muk, Jan: PhDr. Antonín Rezek ve svém rodišti Jindřichově Hradci, Ohlas od Nežárky 1936, č. 5 až 13
- Nová, Jana: Karel Kramář - student a české střední školství druhé poloviny 19. století, Časopis Národního Muzea, řada historická, roč. 169, č. 1-2, 2000, s. 56 - 95
- Novotná, Martina: Mimoškolní život jičínských gymnazistů v polovině 19. století, Z Českého ráje a Podkrkonoší, 2000, supplementum 5, s. 173 – 184
- Reitmayer, Ladislav: Dějiny školní tělesné výchovy v českých zemích, Praha 1972
- Svatoš, Martin: Humanistické vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích v 19. století, Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století, Praha 2004, s. 39 – 52
- Svatoš, Martin: Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století, Documenta Pragensia XI, Praha 1993, s. 145 - 153
- Svatoš, Martin: Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století, in Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 5, 2000, str. 42 - 47
- Svatoš, Michal: Historie studentských majálesů, Dějiny a současnost 2000, 2, s. 22-24
- Šafránek, Jan.: Reálné gymnasium, obraz jeho vzniku, vývoje a osudů, Praha 1913
- Šafránek, Jan.: Školy české, díl II, Praha 1918
- Šafránek, Jan.: Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního, Praha 1898
- Šorm, Gustav: Vývoj tělesné výchovy na středních školách v letech 1848 - 1961, Tělovýchovný sborník II, 1957, s. 33 a 37-46
- Tobolka, Zdeněk: Politické dějiny čs. národa od roku 1848 až do dnešní doby, díl III, část 1, Praha 1934
- Váňová, Růžena, Rýdl, Karel, Valenta, Josef: Výchova a vzdělání v českých dějinách, díl 4, Praha 1992

- Velek, Luboš: Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Příklad tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887, Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1917, s. 589 – 689, Praha 2003
- Veselá, Zdenka.: Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války, Praha 1972
- Veselá, Zdenka.: Dokumenty z vývoje české střední školy (1849 - 1939), Praha 1973
- Veselá, Zdenka.: Vývoj české školy a učitelské vzdělanosti, Brno 1992
- Machačová Jana, Matějček Jiří.: Studie k sociálním dějinám 19. století, Vošahlíková, Pavla., Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Praha 1996
- Vošahlíková, Pavla., Z moci úřední. Úřady a úředníci za Františka Josefa I. ČČH 92, 1994, č. 3, s. 460-476
- Zíbrt, Čeněk: Máje. Stránky ze života lidu československého, Praha 1923

Beletrie

- Hašek, Jaroslav: O dětech a zvířátkách, Praha 1960
- Jirásek, Alois. Filozofská historie, Praha 1999
- Klostermann, Karel: Suplent. Román o čtyřech dílech, Praha 1941
- Mrštík, Vilém: Santa Lucia, Praha 1948
- Schulz, Ferdinand: Latinská babička, Praha
- Šrámek, Fráňa: Stříbrný vítr, Praha 1976 (16. vydání)

Příloha I

České střední školy v letech 1866 – 1918 v Čechách

a) Gymnázia a reálná gymnázia (celkem 40)

- vzniklá (obnovená) do roku 1860 (9)

Hradec Králové (1636)
Jičín (1624, obnoveno 1807)
Jindřichův Hradec (1595, obnoveno 1807)
Klatovy (1661, obnoveno 1812)
Mladá Boleslav (1688)
Německý Brod (dnes Havlíčkův) (1735, obnoveno 1807)
Písek (1778)
Praha – Akademické gymnázium (1556)
Rychnov nad Kněžnou (1714, obnoveno 1812)

- vzniklá (obnovená) do roku 1870 (8)

Benešov (1706, jako české od 1866)
České Budějovice (1868)
Chrudim (1863)
Litomyšl (1644, vyučování v češtině od 1861 – do roku 1866 utrakvismus)
Praha III (Menší město), (1865)
Slaný (1658, obnoveno 1862)
Tábor (1862)
Třeboň (1868)

- vzniklá do roku 1880 (9)

Čáslav (1880)
Domažlice (1871)
Kolín (1876)
Pelhřimov (1871)
Praha, Křemencova ulice (1871)
Praha, Truhlářská ulice (1874)
Příbram (1871)
Rokycany (1873)
Roudnice (1877)

- vzniklá do roku 1890 (3)

Dvůr Králové (1890)
 Praha, Žitná ulice (1881)
 Smíchov (1883)

- vzniklá do roku 1900 (2)

Náchod (1897)
 Vinohrady I. (1891)

- vzniklá do první světové války (9)

Beroun (1910)
 Brandýs nad Labem (1913)
 Jilemnice (1913)
 Mělník (1910)
 Pardubice (1910)
 Plzeň (1910)
 Praha Libeň (1907)
 Vinohrady II. (1912)
 Žižkov (1903)

b) Reálky (celkem 30)

- vzniklé do roku 1860 (6)

Jičín (1860)
 Kutná Hora (1857)
 Písek (1860)
 Plzeň I. (1860)
 Praha, Ječná ulice (1849)
 Rakovník (1833)

- vzniklé do roku 1870 (3)

Hradec Králové (1870)
 Pardubice (1863)
 Plzeň II. (1863)

- vzniklé do roku 1880 (1)

Karlín (1874)

- vzniklé do roku 1890 (1)

České Budějovice (1884)

- vzniklé do roku 1900 (9)

Kladno (1900)
Kostelec nad Ohří (1897)
Louny (1896)
Mladá Boleslav (1899)
Praha, Menší město (1892)
Praha, Staré město (1896)
Tábor (1900)
Vinohrady (1895)
Žižkov (1897)

- vzniklé do první světové války (10)

Česká Třebová (1909)
Nová Paka (1910)
Nymburk (1903)
Praha VI (1913)
Praha VII (1902)
Příbram (1904)
Sušice (1906)
Turnov (1908)
Vinohrady II. (1911)
Vršovice (1908)

Příloha II

Protokol z porady o odpuštění školného

ŘEDITELSTVÍ C. K. NIŽŠÍHO GYMNASIA
V TŘEBONÍ.

V Třeboni, dne 11. března 1900

Čís. j. 79 z roku 1900

Protokol čís. XII

sepsaný v mimořádné poradě sboru učitelského
konané dne 11. března 1900.

Školními učebními členy sboru.

Předmět porady byly žádosti
žáků za osvobození od školného.

Žádosti jst v celku 13
ze třídy I 11
ze třídy II 2

Sbor učitelský uvážil všechny
proměny žadatelů a to jak majtko-
vé, tak rodinné, a činí tyto návrhy:

ŽI třídy: 1) Bízek Frant. Je sirotek úplně
chudý. Osvobození úplně jednoznačně.

2) Falk Josef, ježto otec pracuje
s velkým jvěrem a proti velké kon-
kurenci - osvobození poloviční jedno-
značně.

3) Maier Josef, pro velké dluhy,
malý nájem, malé výděly, je
rodina mupně a proto osvobození úplně
jednoznačně.

4) Pavlečka Frant. pro nevýznamost
poprku k zaplacení - osvobození úplně
jednoznačně.

Příloha III

Studenti, kterým bylo odpuštěno školné

Školní rok	AG	JH
1876/77	59%	64%
1877/78	60%	68%
1878/79		67%
1879/80	48%	70%
1880/81	54%	69%
1881/82		68%
1882/83	54%	64%
1883/84	54%	37%
1884/85	53%	65%
1885/86	50%	68%
1886/87	49%	72%
1887/88	51%	71%
1888/89	50%	68%
1889/90	51%	67%
1890/91	53%	64%
1891/92	48%	66%
1892/93	50%	72%
1893/94	51%	75%
1894/95	54%	68%
1895/96	56%	58%
1896/97	52%	63%
1897/98	53%	68%
1898/99		70%
1899/1900		77%
1900/01	48%	72%
1901/02	46%	75%
1902/03	48%	78%
1903/04	46%	67%
1904/05	43%	75%
1905/06	46%	74%
1906/07	48%	76%
1907/08	44%	75%
1908/09	50%	72%
1909/10	52%	84%
1910/11	53%	81%
1911/12	58%	78%
1912/13	60%	80%
1913/14	56%	87%
1914/15	67%	82%
1915/16	68%	80%
1916/17	70%	80%

Příloha IV

Formulář školního vysvědčení ze začátku 20. století

gymnasium

Číslo katal.

Vysvědčení výroční.

narozený dne v v
náboženství, žák třídy, nabývá

za školní rok 191 / tohoto vysvědčení:

Chování:

Prospěch v jednotlivých předmětech:		Celkový výsledek
V náboženství		<i>Žák tento způsobilý, aby postoupil do třídy vyšší.</i>
V jazyku českém (jakožto vyučovacím)		
V jazyku latinském		
V jazyku řeckém		
V dějepise a zeměpise		
V matematice		
V přírodopise (.)		
Ve fyzice a chemii		
Ve filosofické propaedeutice		
V tělocviku		
V předmětech nepovinných:	V jazyku německém	

Počet zameškaných hodin učebních: ; z nich neomluveno:

Žák byl osvobozen od placení školného.

dne 19

59

Reditel.

třidní.

Příloha V

Formulář maturitního vysvědčení po Marchetově reformě

gymnasium

Číslo

Vysvědčení dospělosti.

narozená dne

v

v

náboženství

, konala studia gymnasijsní

dokončila a podrobila se zkoušce dospělosti po rozumu ministerského nařízení ze dne 29. února 1908, čís. 10.051 (Věstník min. čís. 18).

Na základě této zkoušky byla

uznána

k návštěvě university,

pokud jest ženám platnými předpisy povolena,

dospělou.

dne

19

předseda zkušební komise.

gymnasijsní ředitel.

střední.

Příloha VI

„Latinské“ přání šťastné maturity od abiturientů

Doctissima octava Novodomensis!

Nos subscripti posluhatores nostrae almae matris universitatis Carolo-Ferdinandae bohemiae, cum se domēderamus, vos maturitatem scriptibilem delare, zpomínajícíntes na illos bezvalos tempores, cum et nosmet maturitatem delabamur, následujícíes přánís vobis posílámus.

Utinam vobis Duchus Svatús možkos osviciat, utinam vobis omnes patrones sancti adpomocem stojant, ut vos sine velkis obtížis et prácibus bene obstaretis. Utinam vobis latinae slovické sicut ex rukávo se sypantur, utinam mathematices formulales in lejštrís et možcis vestris non se smičantur, utinam cásticarum grácarum vezjnames vestras lebčas non roztrhant et ex eis non utikant, ne vetero illo Sophocli, qui ex nebe in vos volú se divátur, ne vetero illo Homeri, qui se diváre in vos propter slepotam suam non potest, žalum zpísobitís; ne Archimedo illo, qui terram hejbare mohlal, ne Sorcati illo, qui cum slunečkárís [HAIADZ] et sgrárís disputabat, ne Chairefonti illo, qui sofistices háčkos plétabat, ne Cartesio illo, qui tantam mathematicae slávu sibi zjednávil et nunc in obloha ad hvězdas cifroz přídávátur, ne híg učeníggi ssimís et bonissimis mudrcis magnam ostudam delatís.

Haec

Příloha VII

Školní tělocvik

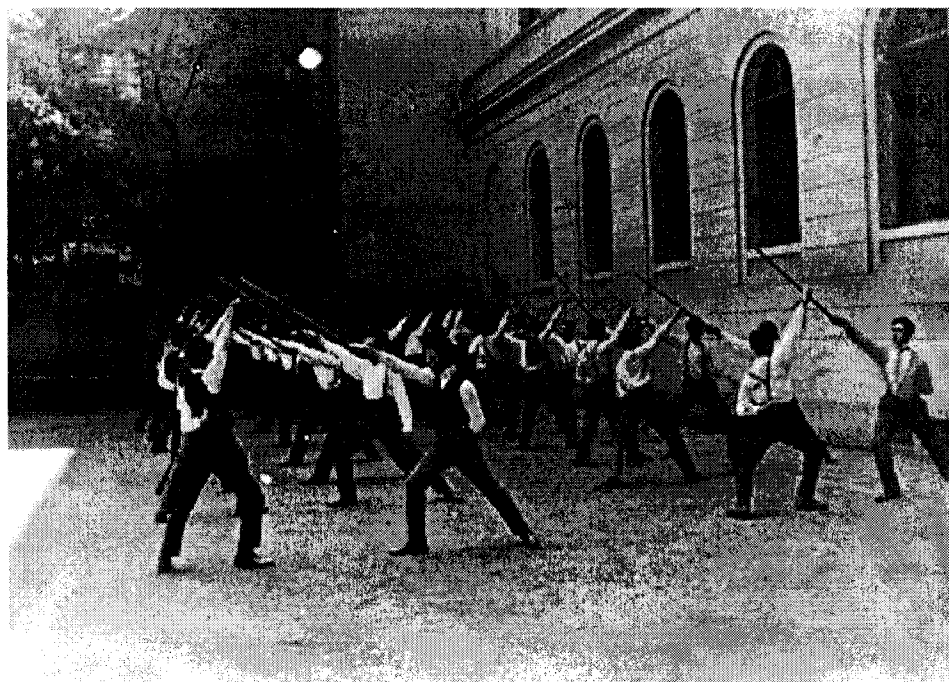
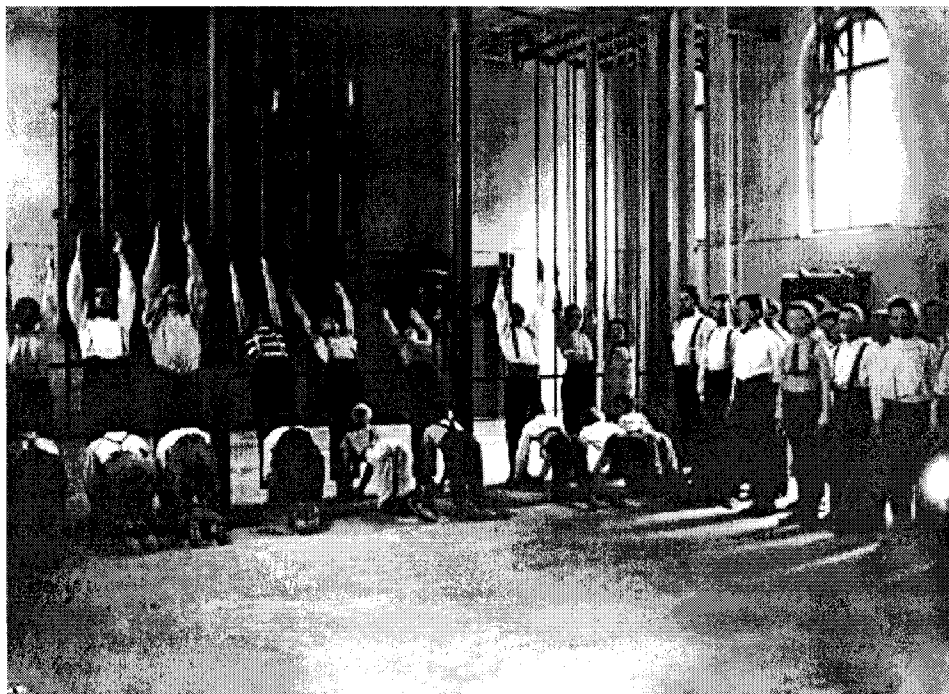


Foto reprodukováno z www.jaroska.cz

Příloha VIII

Protokoly z porady o prohřeších proti disciplinárnímu řádu

Protokol o vyšetřování žáka Fabella Th. I.

Dne 11. listopadu 1893 obdržel učitel němčiny v třídě I.,
že žák Ji. Z. Jani Matuška se ožehoval, že se mu ztratil vázaný sešit,
který ještě před hodinou 10. měl, jak soudní spolupůlci dovědili. Za příli-
nou vyšetření veškerou třídní učitel do třídy. Když nikdo si dobrovol-
ně nepřihlásil, že sešit někde našel, provedl prohlídku knih všech
žáků. Když byla konána prohlídka v zadní lavici, zavadilo se o okenici,
jež se nachází za místem žáka Fabella Theodora. Když se učitel blíže
obrátil směrem k okenici, spozoroval zohavení se žákem šátkem, že onen
vázaný deník jest za onou okenicí uschován. Podzvětní padlo na Fabella.
Když však byl hned se nepřiznal, vyšetřování dále i zhlédnutí, že žáci z posledních
lavic šli v 10^h na záchod, první fabello že šel. Vzhledem k povaze žáka
Fabella, jak i vzhledem k tomu, že již v lavici vyvedl zlomyslný kousek zlopra-
vivosti (poškodil toplesně), podzvětní vyústilo v pistoli. Mnohem horší, že
žák, jakmile se při vyšetřování kotalo, hned se začervenal, dříve než na
druhou otázku. Rovněž všichni žáci měli na Fabella podzvětní.

Žák však umíval v bezvědomí a nechtěl se přiznat.

Vpravoč o tomto kousku umozen žákovi z hodiny kousek ve stře-
du dne 15. listopadu opoledne od 1½ do 3½ h.

Žákovi uloženy práce z vypracování příměrně.

Učitel třídy ještě jednou ve středu pozval se žák a vyptal se celou
zastávou. Tu žák menš dobrovolně se přiznal, že on je viníkem a že vskaku
v 10^h, když spouštěl z posledních lavic odeslali na záchod, vázaný deník
zal a ze zlomyslnosti uschoval za okenicí.

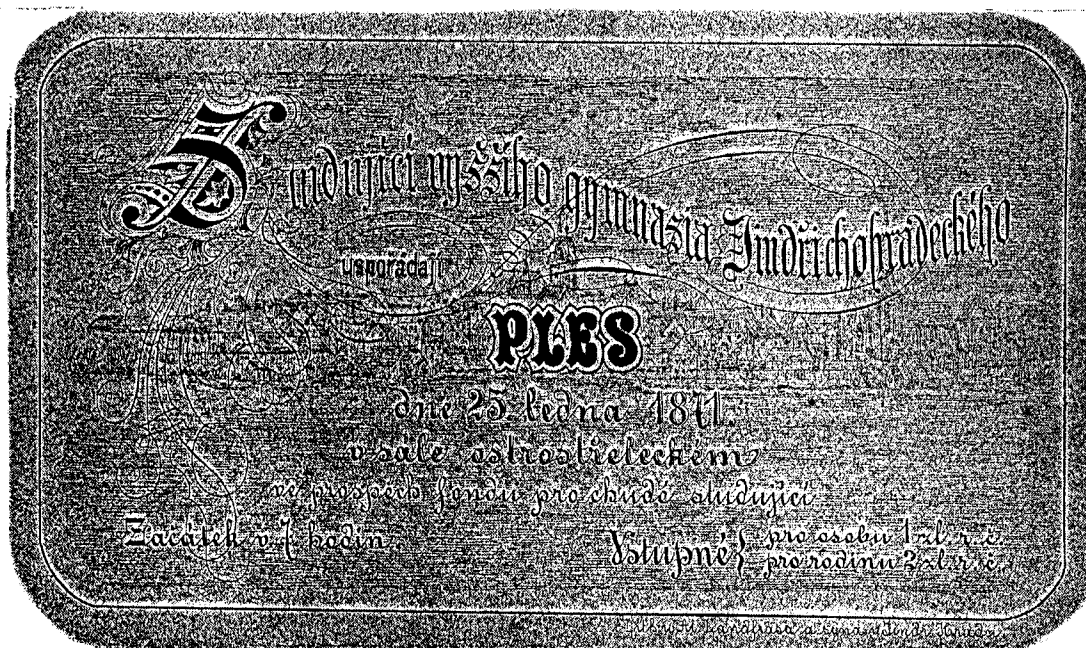
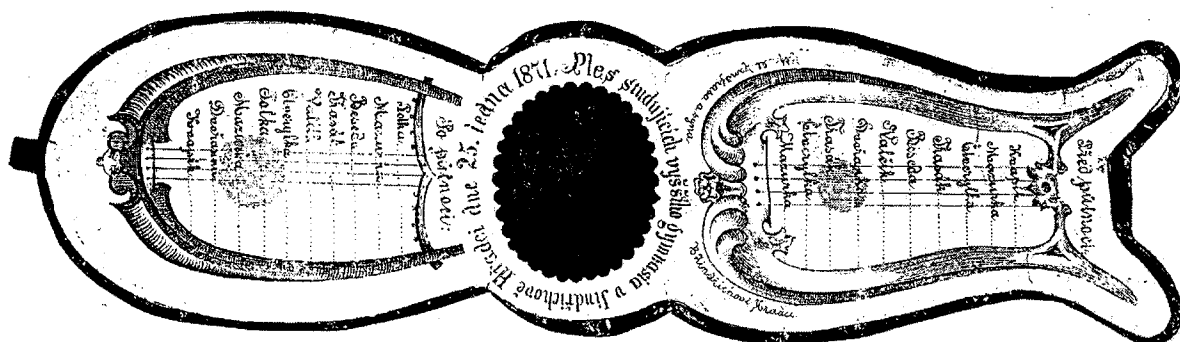
7 Třeboni, dne 15. listopadu 1893.

Dr. Ant. Hecker
předseda

Dr. Anton Forester, třídni
J. T. T. T.

Příloha IX

Studentské plesy – vstupenky, taneční pořádky





SOkA J. Hradec, fond Kulturně historický archiv, kart. 218

Příloha X

Studentské hudební akademie

C. k. r. gymnasium v Jindř. Hradci
uspořádá
ve prospěch fondu pro opatření obědů chudým studujícím
v sále streleckém
ve čtvrtek dne 19. dubna 1888
hudební a pěveckou akademii
s tímto programem:

1. Ouvertura	od Zajíce
2. Vlasti, mužský sbor	od Tovačovského.
3. Quintetto	od Humpla.
4. Večerní písně č. 2, smíšený sbor	od J. R. Rozkošného.
5. Předhájící, básně	od Heyduka.
6. "U boj", mužský sbor	od Zajíce.
7. Ze slovanských tanců, II. cyklus č. 7	od Dvořáka.

Začátek o 7¹/₂ hodine.

Ceny míst: Sedadlo v parteru 50 kr., na galerii 30 kr.,
místo k stání v parteru 20 kr., na galerii 10 kr. Listek
pro studující a c. k. vojsko 10 kr.

Dobročinnost se neobmezuje.

Vstupenky lze dostati 18. a 19. dubna 1888 od 9—11 a od 2—4 h.
v ředitelně gymnasiu a dne 19. dubna od 6¹/₂ hodine večer u kasy.

Tisk A. Landfassa syna v Jindř. Hradci.

Ředitelství c. k. gymnasia

Jindřichov Hradec

Výzvěz, pro dárce dne 11.
brázna 1897. 1897, jehož přelohy
u všech učiteln, nesvolujeme, aby žáci
kanného uistau se učitelní bu-
dební a pěvecké produlce s naze-
načným programem a upozornu-
je me ředitelstvo z toho, co kolí
žáci před obecnějším prováděti ma-
jí, moment erotický naprosto vyz-
loučen z učebního programu.

z Prahy, dne 19. března 1897.
za místopředsedu:

Lomský

Příloha XI

Celoškolní výlety



Studenti na nádvoří jindřichohradeckého gymnázia těsně před odchodem na výlet, počátek 20. století, SOkA J. Hradec, fond Kulturně historický archiv, kart. 218



Studenti píseckého gymnázia na výletě, těsně před první světovou válkou, foto archiv autorky

Cís. král. gymnásium
V JINDŘICHOVĚ HRADCI
podnikne
LETOŠNÍ VÝLET

ve středu dne 27. června 1888.

PROGRAM:

1. O 5. hodině ranní budiček studentské kapely.
 2. O 1/6. hod. ráno seřadí se průvod na náměstí a po vykonané modlitbě ubíratí se bude na nádraží.
 3. O 6. hodině odjezd vlakem výletním do stanice: Počátky-Žirovnice.
 4. O 6 3/4. hod. pochod do Žirovnice, zastávka v lese, snídaně v Žirovnici.
 5. O 9. hod. pochod do Počátek.
 6. O 10. hod. služby Boží v Počátkách.
 7. Po 11. hod. společný oběd v Počátkách.
 8. O 1/2. hod. pochod z Počátek na stanici: Počátky-Žirovnice.
 9. Ve 3/4. hod. odjezd vlakem na tábořiště u Malíře.
 10. Společná zábava na tábořišti, při níž zpěvy, solové výstupy atd. provozovány budou.
- Mezi jednotlivými odstavci bude hráno k tanci.
Po 8 hod. návrat do města.

Sbor professorský klade si za čest P. T. pány rodiče a přátele studujících, jakož i všechny příznivce gymnasia tímto uctivě zváti.

Účastníci výletu vlakem do Žirovnice a Počátek račtež jména svá a počet osob na vyloženém archu u p. Landfrasa zapsati. Lístek tř. II. 75 kr., tř. III. 50 kr. Ve případě nepříznivého počasí výlet podnikne se dne 30. června 1888.

Pozvání děje se jen písemně, ježto ustanovením velesl. zemské školní rady studujícím osobně zváti dovoleno není.

V Jindř. Hradci, dne 22. června 1888.

Sbor professorský.

Tisk A. Landfrasa Syna v Jindř. Hradci.

Výlety Akademického gymnázia

1896:

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Prokopské údolí, Hvězda	
Sekunda	Prokopské údolí 2x, Šárka, Mělník, Ládví, Svatojánské proudy	Náprstkovo muzeum
Tercie	Roztoky	Národní muzeum
Kvarta		
Kvinta	Šárka	
Sexta		Strahovský klášter - knihovna
Septima	Říp	
Oktáva	z Dobřichovic na Karlštejn	

1897:

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Hvězda, Zbraslav	zool. sbírky Nár. muzea
Sekunda	Hvězda	zool. sbírky Nár. muzea
Tercie	Závist + Zbraslav, orientační mineralogická vycházka v okolí, Liběchov	miner. sbírky Nár. muzea, Náprstkovo muzeum
Kvarta	Závist, Stará Boleslav + Mělník, Mníšek + Skalka	
Kvinta	Hvězda	
Sexta	Vyšehrad	Národní Muzeum
Septima		Pražský hrad, malostr. barokní stavby, Starom. radnice
Oktáva	Orlík, Zvíkov (dvoudenní)	Pražský hrad, malostr. barokní stavby, Starom. Radnice, Křižíkova továrna

1898:

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Hvězda,	
Sekunda	Pankrác – Bráník, Dobřichovice - Karlštejn	
Tercie	Liboc, Krč – Kunratice, Klecany	
Kvarta	Prokopské údolí, Dobřichovice - Karlštejn, Levý Hrádek – Sedlec, Břevnov – Hvězda, Mnichovice	Křižíkova továrna, Malá Strana + Pražský Hrad
Kvinta	Měchenice – Štěchovice – Dobříš (dvoudenní), Emauzy – Michle - Vinohrady	Výstava architektury
Sexta	Sázava	
Septima	Beroun – Křivoklát,	Nár. muzeum (hist., archeol.), Malá Strana + Pražský Hrad
Oktáva	Říp + Roudnice	

1899:

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Bráník – Krč – Michle, Závist	
Sekunda	Bráník – Krč – Michle, Chuchle – Hlubočepy,	
Tercie	Štěchovice – Svatoj. proudy (parníkem)	Náprstkovo muzeum
Kvarta	Liboc – Šárka, Český Brod + Kolín, Závist	Národopisné muzeum
Kvinta	Liboc – Šárka,	
Sexta	Bílá hora – Hvězda – Šárka, Žebrák - Točnick	Olšanské hřbitovy
Septima	Roztoky	Pražské památky
Oktáva	Říp, Roudnice	Křižíkova továrna

1900

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Hvězda – Šárka,	
Sekunda	Sedlec – Kutná Hora, Závist	
Tercie	Liboc - Šárka	Pražské památky

Kvarta	Hradčany – Smíchov,	Výstava o Vídni
Kvinta	Karlštejn	
Sexta		
Septima	Křivoklát	
Oktáva		Křížkova továrna

1901

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Bráník – Zátíší (parníkem)	
Sekunda	Bráník – Zátíší (parníkem)	
Tercie	Bráník – Zátíší (parníkem)	Panorama - fjordy
Kvarta	Karlštejn - Beroun	
Kvinta		
Sexta	Křivoklát	Kaple sv. Kříže
Septima	Kutná Hora – Sedlec	Městské muzeum, památky Malé Strany
Oktáva	Strahov – Břevnov – Bílá Hora	Universitní knihovna, Umprum, zdymadlo v Klecanech

1902

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Liboc - Hvězda, Závist (parníkem)	
Sekunda	Liboc - Hvězda	
Tercie		Panorama - Balkán
Kvarta	Štěrboholy	
Kvinta	Říp, Roudnice	
Sexta	Kyje	Národní Muzeum (historické sbírky)
Septima		Náprstkovo muzeum
Oktáva		

1903

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Bubeneč – Sedlec, Zbraslav, Strahov - Vidoveč	Kaple sv. Kříže
Sekunda	Krč, Zbraslav – Dobřichovice - Karlštejn	
Tercie	Krč, Zbraslav – Dobřichovice - Karlštejn	
Kvarta	Zbraslav – Dobřichovice - Karlštejn	
Kvinta	Čelakovice – Stará Boleslav	
Sexta	Zbraslav – Dobřichovice, Čelakovice – Stará Boleslav	Kaple sv. Kříže, městské muzeum
Septima	Mnichovice – Český Brod	ČKD, trojský zámek
Oktáva	Mnichovice – Český Brod	ČKD

1904

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Letná – Stromovka, Letná – Podbaba, Petřín	
Sekunda	Letná – Sv. Matěj – Dejvice, Letná - Stromovka	
Tercie	Jirny – Úvaly, Říčany	
Kvarta	Sele??, Levý Hradec, Trnová - Dobřichovice	
Kvinta	Zbraslav – Závist	
Sexta		
Septima	Břevnov, Hvězda, Klecany	Staroměstská radnice
Oktáva		Staroměstská radnice

1905

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Dejvice – Podbaba – Bubeneč, Maniny – Libeň – Karlín, Hvězda	
Sekunda	Dejvice – Veleslavín, Libeň – Troja – Stromovka, Letná – Roztoky – Bubeneč, Jirny - Klánovice – Škvorce,	
Tercie	Dejvice – Veleslavín, Libeň – Troja – Stromovka, Letná – Roztoky - Bubeneč	
Kvarta	Senohraby – Hrušov, Jirny	

Kvinta		
Sexta	Týnice n. Sázavou - Senohraby	
Septima		Umprum
Oktáva	Sedlec – Kutná Hora	

1907

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Bubeneč, Malá Strana – Dejvice – Podbaba – Bubeneč, Krč – Kunraticce, Stromovka – Podbaba - Šárka	
Sekunda	Chuchle, Letná – Podbaba – Malá Šárka, Karlštejn - Beroun	
Tercie	Leta – Podbaba – Malá Šárka, Štěchovice – Svatojánské proudy, Starom. náměstí – Vyšehrad – Nuselské údolí	
Kvarta	Jarov – Závist,	
Kvinta	Chuchle, Křivoklát	Národní Muzeum – botanické sbírky
Sexta	Roztoky	
Septima		
Oktáva		

1908

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Bubeneč – Stromovka, Bráník – Zátíší	Národní Muzeum – přírodopisné sbírky
Sekunda	Dejvice – Břevnov – Střešovice, Královská obora – Troja – Selec – Bubeneč, Lány – Křivoklát, Jirny	Národní Muzeum – zoologické sbírky
Tercie	Dejvice – Břevnov – Střešovice, , Královská obora – Troja – Selec – Bubeneč	
Kvarta	Jirny	
Kvinta	Veslavín – Divoká Šárka – Liboc, Karlštejn – Beroun	
Sexta	Mělník – Liběchov – Dolní Beřkovice, Srbsko – Karlštejn	
Septima		
Oktáva		Jubilejní výstava

1909

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Prokopské údolí – Butovice – Smíchov, Závist – Břežany – Jarov	
Sekunda	Troja – Bohnice, Lány – Křivoklát	
Tercie	Křivoklát – Zbečno	
Kvarta	Zbraslav – Radotín, Dobříš – Řevnice	
Kvinta	Čerčany – Senohraby	Výstava Antonína Navrátila
Sexta	Lány – Křivoklát	Výstava Antonína Navrátila
Septima	Sedlec – Kutná Hora, Tábor – Příběnice	
Oktáva	Sedlec – Kutná Hora	Jubilejní výstava Jednoty Krasoumné, Výstava Antonína Navrátila

1910

Třída	Výlety	Exkurze
Prima		
Sekunda	Dejvice – Podbaba – Bubeneč – Letná, Troja – Bohnice, čimický háj,	
Tercie	Dejvice – Podbaba – Bubeneč – Letná, Zbraslav – Závist – Břežany	
Kvarta	Zbraslav – Závist – Břežany, Poděbrady	Výstava Julia Mařáka
Kvinta	Mirovice – Orlík – Zvíkov (dvoudenní)	Výstava Julia Mařáka
Sexta	Karlštejn – Beroun, Dobřichovice – Zbraslav	
Septima	Bráník – Zátíší, Mělník – Kokořín	
Oktáva	Sedlec – Kutná Hora	Strahovská knihovna

1911

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Běchovice – Xaverov – Jirny	Výstava spolku Mánes, Hradčany + Belveder, výstava Moderní galerie
Sekunda	Liboc – Hvězda – Bílá Hora – Motol – Košíře, Radotín – Cíkána – Černovice, Řevnice – Skalka – Mníšek,	Zátkova továrna

Tercie	Štěchovice – Svatojánské proudy	
Kvarta	Sliveneč, Štěchovice – Svatojánské proudy	
Kvinta	Turnov – Hruboskalsko (dvoudenní)	
Sexta	Plzeň – Lochotín – Bory	Výstava Karla Škréty, Strahovský klášter
Septima		Výstava Karla Škréty
Oktáva	Sedlec – Kutná Hora	Výstava Karla Škréty

1912

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Říčany - Žernovka	Výstava o Rudolfu II.
Sekunda	Říčany – Žernovka, Srbsko - Karlštejn	Výstava Karla Škréty, výstava o Rudolfu II.
Tercie	Radlice – Smíchov, Podolí – Bráník – Krč – Michle, Roztoky – Levý Hradec – Klecany, Říp - Roudnice	Deylova výchovna slepých, výstava o Rudolfu II., Hradčany + Loreta
Kvarta	Střešovice – Dejvice – Letná, Bruska – Dolní Šárka – Dejvice, Poděbrady	Výstava Karla Škréty, výstava Starý portrét v Čechách, výstava o Rudolfu II.
Kvinta	Chodsko (4 dny)	Výstava Karla Škréty, výstava o Rudolfu II.
Sexta	Bráník – Zátíší, Davle – Jílové – Žampach	Výstava Karla Škréty
Septima	Mělník	Strahovský klášter, výstava o Rudolfu II.
Oktáva	Mělník	Výstava Starý portrét v Čechách, Strahovský klášter, výstava o Rudolfu II.

1913

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Štěchovice – Svatojánské proudy	
Sekunda	Sadská - Nymburk	
Tercie	Vyšehrad, Veleslavín – Vokovice - Šárka – Liboc, Sadská - Nymburk	Výstava Umělecké besedy
Kvarta	Nusle – Krč – Bráník – Podolí, Košíře – Prokopské údolí – Zlíchov, Dejvice – Šárka – Břevnov, Beroun – Brdatky – Děd – Dvůr Králové, Týnec nad Sázavou – Benešov – Konopiště	Technické muzeum
Kvinta	Kobylisy – Bohnice – Bubeneč, Liboc – Dolní Šárka – Dejvice, Kunratice, Roztoky, Senohraby – Hrušice - Mnichovice	Výstava obrazů Sdružení výtvarných

		umělců
Sexta	Mělník – Kokořín	Výstava Umělecké besedy
Septima	Dobříš – Řevnice, Zbraslav – Radotín - Slivence	
Oktáva	Sedlec – Kutná Hora	Výstava Umělecké besedy

1914

Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Divoká Šárka – Liboc, Divoká Šárka – Jenerálka – Dejvice, Dobřichovice - Karlštejn	
Sekunda	Lhotka – Kokořín, Říčany – Radešice,	
Tercie	Řevnice – Skalka – Mníšek – Všenory – Dobřichovice,	
Kvarta	Vinohrady – Nusle- Krč – Bráník – Podolí, Řevnice – Skalka – Mníšek – Všenory – Dobřichovice	
Kvinta	Lhotka – Harasov - Mšeno	Výstava J. Kupeckého a V. V. Rainera, Národní Muzeum, Strahovská knihovna
Sexta	Český Ráj (Sobotka, Humprecht, Kost, Jičín, Trosky, Hrubá Skála, Valdštejn) - dvoudenní	Výstava J. Kupeckého a V. V. Rainera
Septima	Senohraby – Ondřejov – Mnichovice, Český Ráj (Sobotka, Humprecht, Kost, Jičín, Trosky, Hrubá Skála, Valdštejn) - dvoudenní	Výstava J. Kupeckého a V. V. Rainera, dělostřelecké náčiní a zákopnické cvičiště v Troji
Oktáva	Říčany – Jevany – Český Brod	Výstava J. Kupeckého a V. V. Rainera, dělostřelecké náčiní a zákopnické cvičiště v Troji, elektroterapeutická zařízení na c. k. poliklinice

1915

Třída	Výlety	Exkurze
Prima		
Sekunda	Štěrboholy – Malešice, Šárka – Sv. Matěj	
Tercie	Závist - Břežany	
Kvarta	Závist - Břežany	

Kvinta		Národní Muzeum
Sexta	Čelakovice – Vestec, Bráník - Zátíší	
Septima		
Oktáva	Davle - Jílové	

1916

Třída	Výlety	Exkurze
Prima		Střelecký zákop, válečná výstava, výstava Praha 1750 – 1850, výstava Praha ve výtvarném umění
Sekunda		Střelecký zákop, válečná výstava, výstava Praha 1750 – 1850, výstava Praha ve výtvarném umění
Tercie		Střelecký zákop, válečná výstava, výstava Praha 1750 – 1850, výstava Praha ve výtvarném umění
Kvarta		Střelecký zákop, válečná výstava, Technické muzeum, výstava Praha ve výtvarném umění
Kvinta	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Letná – Břevnov – Vypich – Smíchov, Vysočany – Kyje – Hrdlořezy, Vinohrady – Vršovice – Pankrác, Letná – Podbaba – Horoměřice – Jenerálka, Hradčany – Bílá Hora – Motol – Košíře - Smíchov	Střelecký zákop, válečná výstava, Technické muzeum
Sexta	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Letná – Břevnov – Vypich – Smíchov, Vysočany – Kyje – Hrdlořezy, Vinohrady – Vršovice – Pankrác, Letná – Podbaba – Horoměřice – Jenerálka, Hradčany – Bílá Hora – Motol – Košíře	Střelecký zákop, válečná výstava
Septima	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Letná – Břevnov – Vypich – Smíchov, Vysočany – Kyje – Hrdlořezy, Vinohrady – Vršovice – Pankrác, Letná – Podbaba – Horoměřice – Jenerálka, Hradčany – Bílá Hora – Motol – Košíře	Střelecký zákop, válečná výstava
Oktáva	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Letná – Břevnov – Vypich – Smíchov, Vysočany – Kyje – Hrdlořezy, Vinohrady – Vršovice – Pankrác, Letná – Podbaba – Horoměřice – Jenerálka,	Střelecký zákop, válečná výstava

	Hradčany – Bílá Hora – Motol – Košíře	
--	---------------------------------------	--

1917

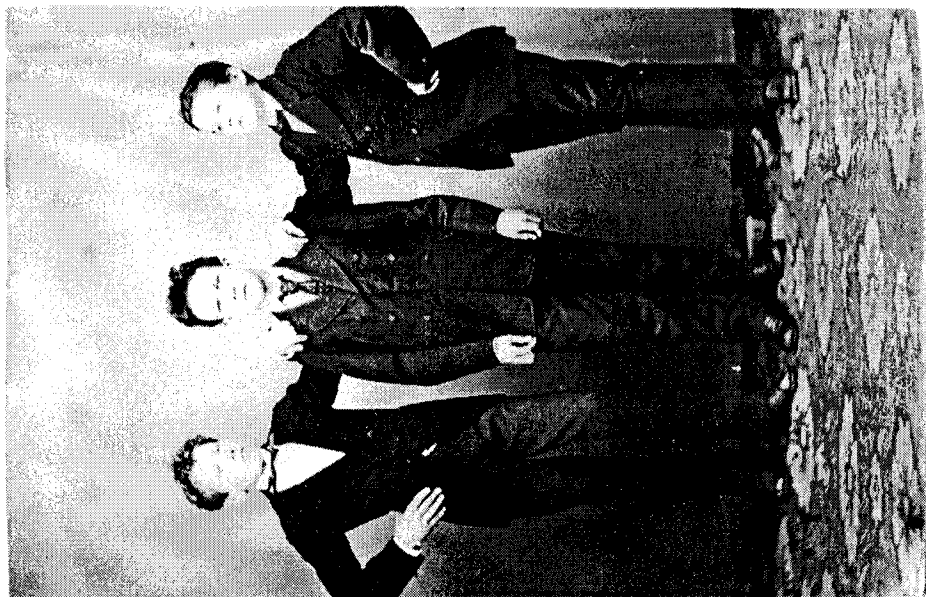
Třída	Výlety	Exkurze
Prima	Šárka	
Sekunda	Prokopské údolí	Výstava obrazů českého kraje, výstava o B. Smetanovi
Tercie		Výstava o B. Smetanovi
Kvarta		Výstava o B. Smetanovi
Kvinta	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Žižkov - Hrdlořezy – Štěrboholy, Malá Strana – Liboc – Motol – Košíře, Letná – Holešovice – Maniny, Malá Strana – Zlíchov – Chuchle – Slivenec, Malá Strana – Břevnov - Bílá Hora – Motol - Košíře	Výstava o B. Smetanovi, knihovna Národního Muzea
Sexta	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Žižkov - Hrdlořezy – Štěrboholy, Malá Strana – Liboc – Motol – Košíře, Letná – Holešovice – Maniny, Malá Strana – Zlíchov – Chuchle – Slivenec, Malá Strana – Břevnov - Bílá Hora – Motol - Košíře	Výstava o B. Smetanovi
Septima	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Žižkov - Hrdlořezy – Štěrboholy, Malá Strana – Liboc – Motol – Košíře, Letná – Holešovice – Maniny, Malá Strana – Zlíchov – Chuchle – Slivenec, Malá Strana – Břevnov - Bílá Hora – Motol - Košíře	Výstava obrazů českého kraje, výstava o B. Smetanovi, knihovna Národního Muzea
Oktáva	Vše v rámci junobrany – vojenské vytrvalostní pochody: Žižkov - Hrdlořezy – Štěrboholy, Malá Strana – Liboc – Motol – Košíře, Letná – Holešovice – Maniny, Malá Strana – Zlíchov – Chuchle – Slivenec, Malá Strana – Břevnov - Bílá Hora – Motol - Košíře	Výstava obrazů českého kraje, výstava o B. Smetanovi

1918

Podrobný popis vykonaných vycházek se ve výroční zprávě už nevyskytuje, najdeme zde jen lakonickou zmínku, že bylo uspořádáno celkem 14 turistických a 7 vojenských vycházek

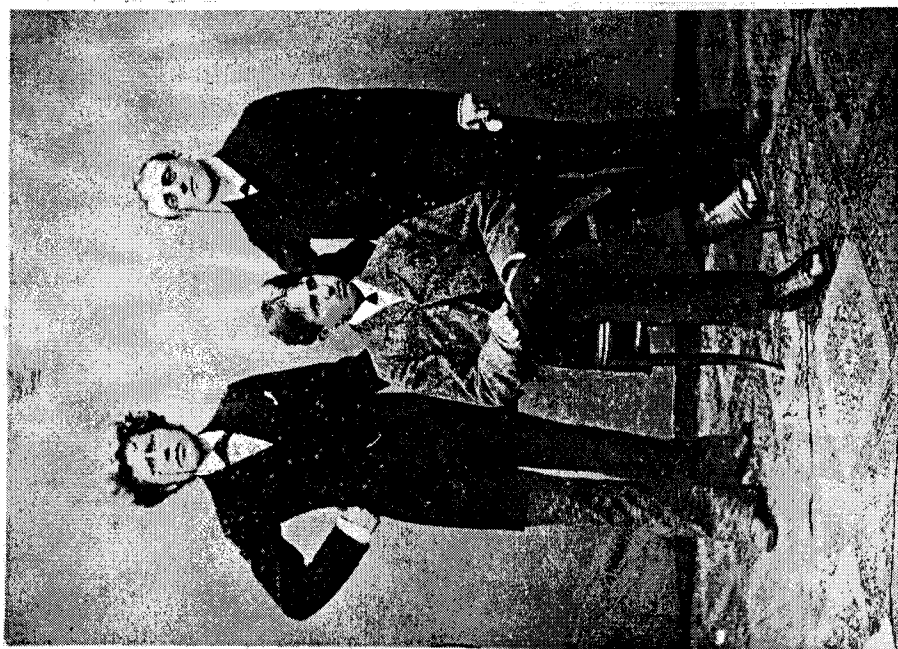
Příloha XII

Středoškolští studenti



BUDWEIS

J. RUNDENSTEINER



CABINET PORT
C. O. JAST
JOHANN S.
JOHANN

Spolužáci z českobudějovického gymnázia – fotografie z počátku a konce studia, osmdesátá léta 19. stol, foto archiv autorky



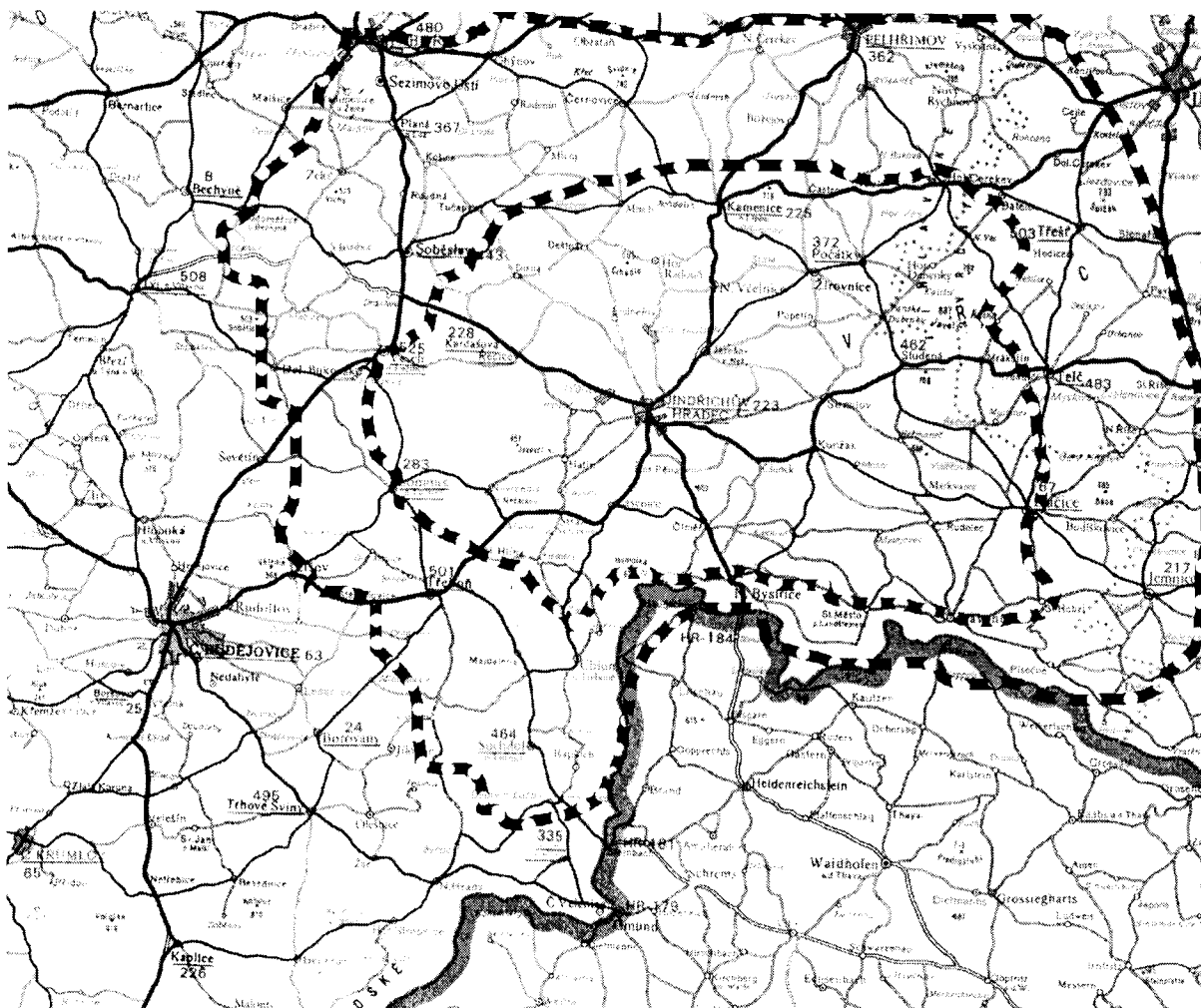
Tablo abiturientů jindřichohradeckého gymnázia, SOKA J. Hradec, fond
Kulturně historický archiv, kart. 256



Tablo abiturientů jindřichohradeckého gymnázia, SOkA J. Hradec, fond Kulturně historický archiv, kart. 256

Příloha XIII

Spádová oblast jindřichohradeckého gymnázia



Spádová oblast jindřichohradeckého gymnázia v roce 1870 – vnější a roce 1910 – vnitřní vyznačená hranice.

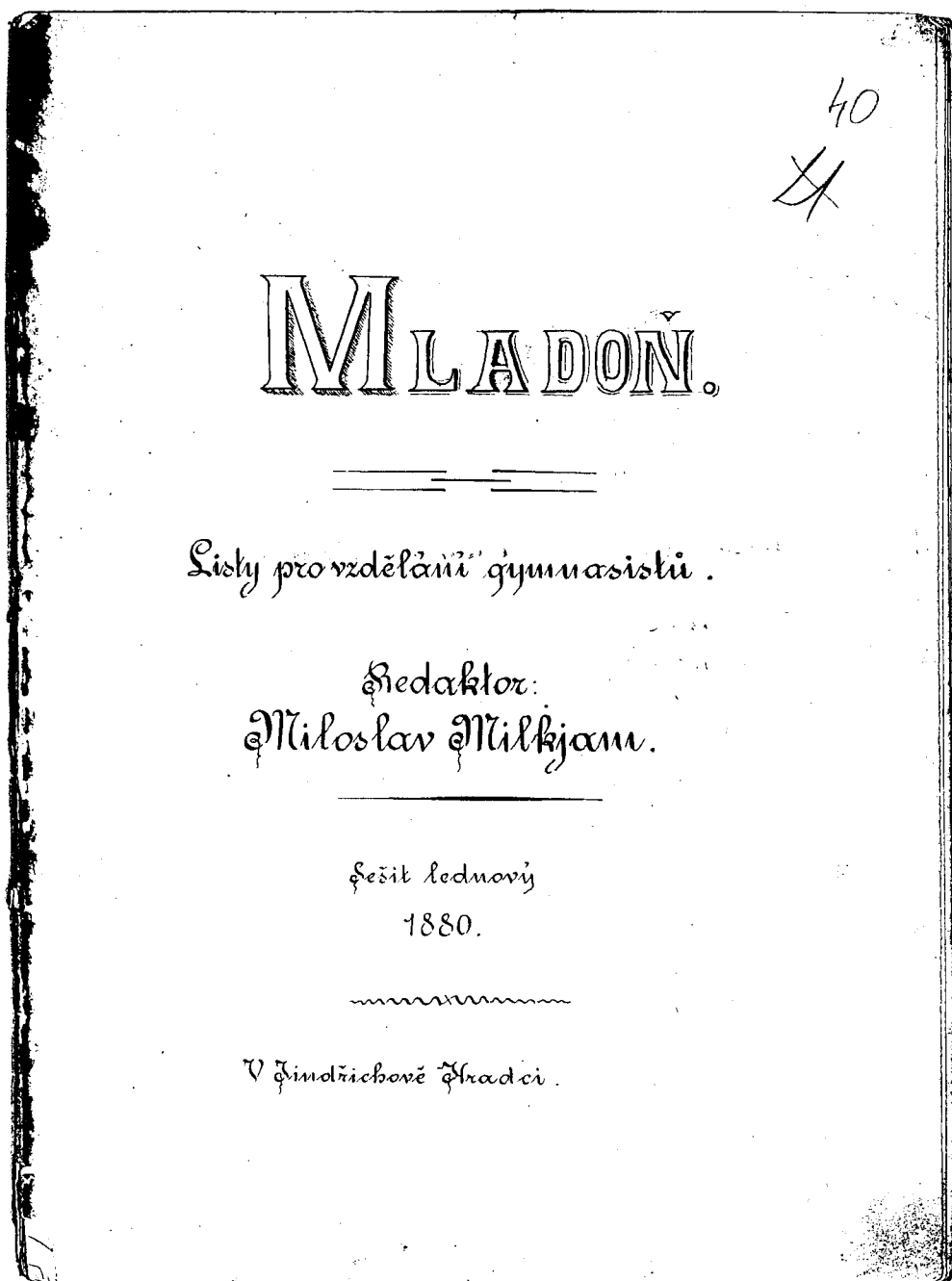
Příloha XIV

Revize studentských knihoven

- 1231 Feuillel, Novověký rozervanec. (Obsah pro mládež nevhodný.)
- 1237 Berangerovy básně. (Některé závadné)
- 1398 Braun, Z pamětí krevních pisarů. (Nesprávné líčení doby, protireformační míře zaujati proti církvi katolické)
- K návrhu prof. J. Fleše:
- 140. Vrchlický, Symfonie. (Mokou vybuditi rozpor s učním náboženstvím)
- 347. " Eklogy. }
- 373. Téma, že života malého národa. (Politický porokův tenčení)
- 637. Fygi, Výbor básní (Politické)
- 815. Beseda, časopis r. 1864. (Opotřebováno, ale v knih. prof. mohlo by se naučit povinnosti národy k náhlednutí)
- 818. Krienerovský, Hrbatý. (Závadná místa)
- 970. Girardin, Pokuta ženy. (Závadná místa)
- 971. Div. bibl. sv. 74. Osudná sarká. (")
- 1104/4. Lénau, Gaius. (Závadná v mravním ohledu místa)
- 1108. Fledecký, Veselohra před domem. (Činí si tam studenty posměch z profesora. Závadná píseň 14. 83)
- 1198. Hora, Besední kytice. (Berevné, jen význam literární)
- K návrhu prof. Hájníka:
- 391. Kodym, Prochádky v přírodě. (Zastaralá terminologie)
- 413, 414. Humboldt, Ausflüge in das Thier. (Vědecké)
- 437. Adámek, XIV. věk. (Protikateolické poznámky)
- 670, 671. Obrazy života r. 1861, 1862. (Poznámky nepřiměřené perem, jež nelze vy-
marati)
- 672. Opie, Ternam rostlin. (Zastaralé)
- 870. Spindler, Básně. (Závadné str. 12. ř. 1. - 6.)
- 1144. Hálek, 2. povídka; U panohých dveří. (Závadná v ohledu mravním)
- 1214. Heine, Altes Loth. (Posměch ze zřízení církevních)
- K návrhu prof. J. Bartáka:
- 1188. Björnsteru dy, Pelské povídky. (Sámé opilství)
- 1276. Ant. Stašek, Nedokončený obraz. (Dekadentské)
- K návrhu prof. T. Planského:
- 603. Neruda, Obrazy života. (náleží do odd. B)
- 745. Hellmuth, Cisar Josef II. (Nevhodné poznámky o dvoumích damách. Některé obrázky znevažující)
- 883. V. Hugo, Chrám matky boží. (Obsah místy mravně závadný)
- 1208. " , Básně. (Těm círku mluví o podlých křesťanech. Přemá-
ná a necele)
- 1210. " , Devadesát tři. (Nesprávná mluva)
- K návrhu prof. Jos. Šelky:
- 219, 220. Tyl, Pražský posel. (Význam literární hist.)
- 249. Pflger, Duinky. (" Těle ještě neobratná)
- 810. Erben, Sto pohádek slovanských v nářečích původních. (Vhodnější
míře užito být v knih. prof.)

Příloha XV

Studentské časopisy



záležitosti, ba je sto vrátit v rozkořčenosti své i přání, veš, on sopčí ve výsech svých spravedlivým křivem proti odpuštění a jako by zamilovaný svůj přel, mět až k nebesům vynést, tak opět ztrácí se vše co se mu nehodí do krásy. Chotěřík ani samgu, nik, nehodí se za historika. Tento, že by vše vyho, lil a onen, že by byl stranným. Chotěřík nadzve své straně všemožně a nepřítel, hozně kacíře a zduvjelejší kritiky kani ubíje. Jež nasmína sobě mysliti Chotěříka jako nějakého dravce, teranika. Ten tenkudta, když jest poddáván, do, vá se takto a pak avci neradě jako trávovitost, meci, jinak jest zdáným pisatelom, který dom, de uhoditi na pravé místo, on jeví se v prádech svůj pravým měřem, jenž důrazně provádí všechny své záměry. Pro řečníka jest pravě z té příčiny, jako stovár. On nepodléhá prvnímu návalům, nýbrž rozkořčen se jednou pro po, vnašení neb zničení nějaké věci, neustává a vy, chází objektivně z boje jako vítěz. — Palacký jest Chotěříkem prohleděným. A přece historik slavný, nestěnný! Toho ovšem přičítají jiné, o nichž po, mluvím na příslušném místě.

Melancholik.

Melancholik pracuje pomalu, ale správně. Každou myšlenku napřed zcela uváží a pak teprve dojde svého předmětu projednání, napro, nou zase opravuje a piluje, až vytvoří oba, s nímž jest zcela spokojen. Jemu jest přímým heslem, „litera scripta manet“ a proto bedlivě

dává pozor, aby si nikdy nenadal, aby v žá, dném slově chýlen být nemohl a napíše, co, ještě si to tiše přičte, nedalo-li by se někde něco pozmeniti.

(Pokračování.)

Živ' děvče.

Báseň.

Miloslava Milkyama.

Plakala děvčička,
klečela na krobečku
horlým proudem slz
tekly do šátečku.

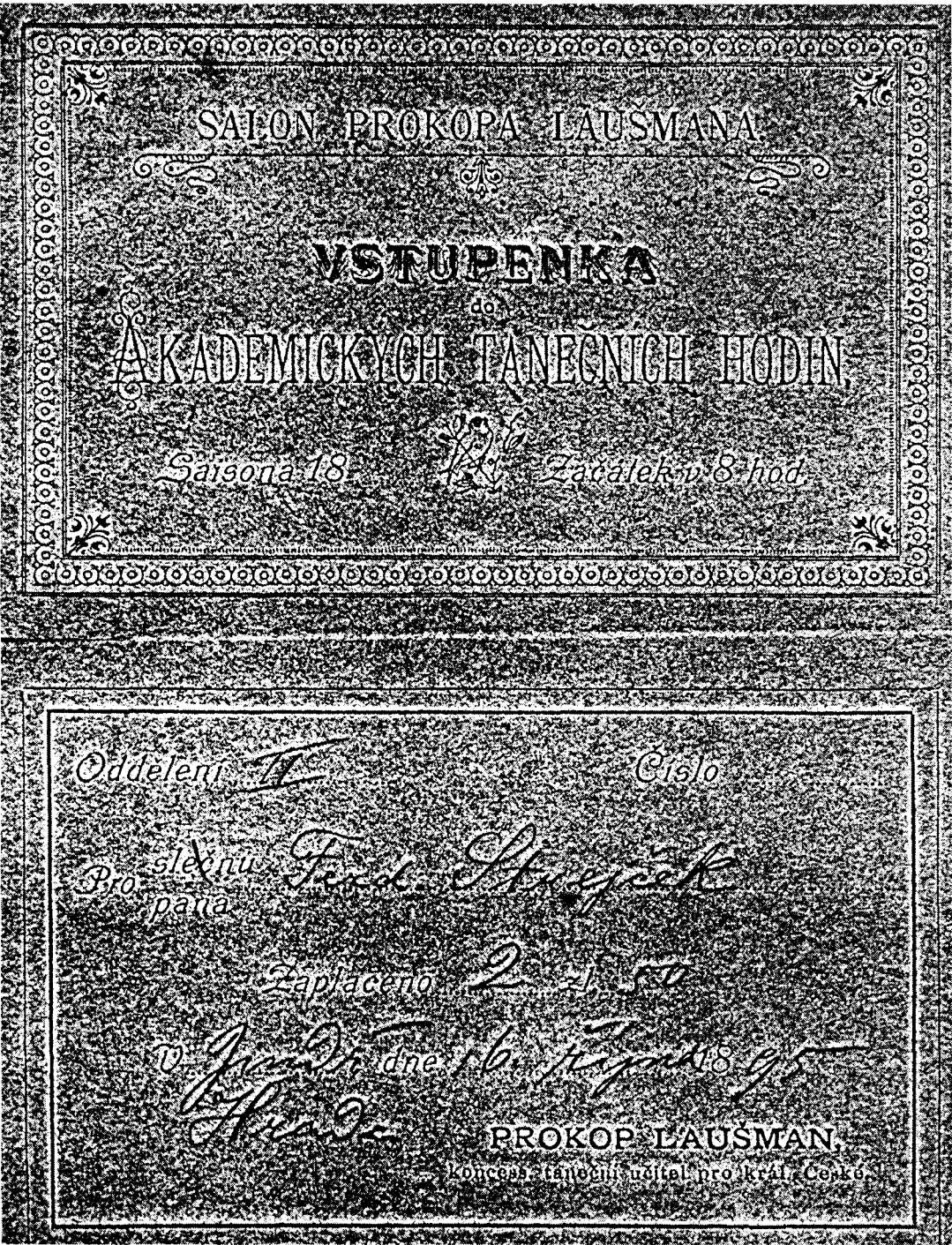
Plakala, plakala
srdá ta dušička
šasla jí ach! šasla
staříčka manička.

Neroni slzi, neroni
dovětko ty milá-
pro milého's ondy.
z kvítků vlněk vlně.

Mateři on bude,
řečlivým otom-

Příloha XVI

Tanec a hudba



SOKA J. Hradec, fond Kulturně historický archiv, kart. 50 (Ferdinand Strejček)



SOKA J. Hradec, fond Kulturně historický archiv, kart. 219

Příloha XVII

Profesorský sbor



Profesorský sbor prvního českého gymnázia v Brně z roku 1871, foto převzato z www.jaroska.cz



Ředitel jindřichohradeckého gymnázia Antonín Decker ve slavnostní uniformě, SOkA J. Hradec, fond Kulturně historický archív, kart. 73 (Antonín Decker)

Příloha XVIII

Přehled profesorů Akademického gymnázia

Příjmení	Jméno	Titul	Předměty	Funkce	Doba působení	Předchozí působišťe	Následující působišťe
Hansgirk	Antonín		la, čj, nj	profesor	- VIII. 1873		výslužba
Zikmund	Václav	Pater	la, čj, nj	profesor	1858 - X. 1873	G Písek	zemřel (ochrnutí mozku) 57 let
Axamit	Ignác	PhDr.	ma, fy, logika	profesor	IX. 1850 - IX. 1885	adjunkt na FF	výslužba
Kobliska	Alois		la, ře, čj	profesor	1853 - 1882		zemřel, 67 let
Vaněk	František		ze, dě	profesor	1871 - V. 1884	G Olomouc	zemřel (šílenství) 60 let
Šohaj	František	PhDr.	la, čj, nj, propedeutika	profesor	X. 1861 - V. 1878		zemřel (mrtvice) 62 let
Baudiš	Josef		ma. fy	profesor, ředitel	IX. 1868 - IV. 1890	G Jičín	výslužba
Kott	František		la, ře	profesor	IX. 1868 - IX. 1885	G Jičín	výslužba
Javůrek	Jan		la, čj, nj	profesor	IX. 1862 - IX. 1885	G Levoča	výslužba
Jehlička	Pavel		bi	profesor	1863 - IX. 1883		zemřel (mrtvice) 57 let
Vojáček	Václav		la, ře, čj	profesor	VI. 1870 - IX. 1885	G H Králové	výslužba
Novotný	František		la, ře čj, nj	profesor	- IX. 1874		2. RG Praha
Neumann	Vojtěch	Pater	Náb, čj	profesor, exhorty VG	¿ 1863 - II. 1880		zemřel srdeční neduh), 42 let
Niederle	Jindřich		la, ře	profesor	-IX. 1875		zemřel (chrlení krve) -35 let
Velišský	František		la, ře, čj, nj	profesor	1868- VIII. 1883		zemřel (šílenství) 40 let
Veselý	František	Pater	náb.	profesor, exhorty NG	- II. 1874		zemřel (tuberkulóza)
Novotný	Edvard		ře, nj	profesor	VIII. 1873 - I. 1876	G Malá Strana	zemřel (náhle) - 43 let
Uhlíř	Josef		la, čj, nj	profesor	X. 1873 - IX. 1874	G Malá Strana	2. RG Praha
Hlavín	Tomáš		ma, bi	profesor	IX. 1880 - II. 1899	G Písek	výslužba
Slavík	Jan		ma, fy, prop.	profesor	IX. 1883 - IX. 1888	G H Králové	ministerstvo
Mourek	Václav	PhDr.	la, ře, nj	profesor	IX. 1883 - IV. 1889	G ČB	mimořádný profesor na uni
Miltner	Jan		ze, dě	profesor	IX. 1884 - I. 1887	G H Králové	zemřel (choroba ledvin) 46 let

Winter	Zikmund	PhDr.	ze, dě, nj	profesor	IX. 1884 - XI. 1907	R Rakovník	výslužba
Pánek	Karel			skut. učitel, profesor od V.	V. 1884 - I. 1904	G Jičín	zemřel (mrtvice) 54 let
Kříž	Cyril		la, ře, nj	profesor	IX. 1885 - XI. 1914	G Roudnice	zemřel (mrtvice), 56 let
Nečásek	Karel		ma, fy, prop.	profesor	IX. 1885 - VIII. 1895		ředitel G na M Straně
Žlábek	František		la, ře, nj,	profesor	IX. 1885 - VIII. 1908	G Písek	výslužba
Prusík	František		la, čj	profesor	IX. 1885 - IX. 1901	řed. RG Roudnice (obec.)	výslužba
Mejsnar	Hynek		la, ře, čj	profesor	IX. 1885 - IV. 1895	RG Tábor	zemřel (rakovina krku) 58 let
Ledvinka	Fulgentius	Pater	ze. dě	profesor	IX. 1887 - VIII. 1897	G Nēm. Brod	výslužba
Havránek	Josef	Pater	náb	profesor	IX. 1888 - XII. 1904	RG Příbram	zemřel (zápal plic) 58 let
Placek	Jan		la, ře, čj, nj	profesor	IX. 1890 - I. 1904	RG Smíchov	ředitel G M. Boleslav
Hansl	František		la, ře	profesor	IX. 1890 - VIII. 1902	G Domažlice	ředitel G na M Straně
Jeřábek	Antonín		ma, fil. prop	profesor	IX. 1890 - VII. 1908	G Klatovy	výslužba
Bayer	František	PhDr.	ma, bi	profesor	VII. 1892 - I. 1907	G Písek	ředitel G Žitná Pha
Novák	Josef	PhDr.	ře, čj, nj	profesor	IX. 1895 - X. 1905	G Litomyšl	výslužba
Brdlík	František	PhDr.	ze, dě	profesor	IX. 1897 - XII. 1905	G Vys. Mýto	ředitel G Roudnice
Groh	František	PhDr.	la, ře	profesor	IX. 1898 - VIII. 1905	RG Kolín	mim. prof. na č. universitě
Zuna	František		???	profesor	IX. 1876 - IX. 1897	G Olomouc	zemřel (břišní choroba)
Jeništa	Jaroslav	PhDr.	ma, fy	profesor	IX. 1904 -	R Kostelec n. Ohří	
Kašpar	Jan		la, čj	profesor	IX. 1904 -	G Vys. Mýto	
Verich	Gustav		ná	sk. učitel	IX. 1905 -	R N. Město Pha	
Wenig	Karel	PhDr.	la, ře	sk. učitel	IX. 1905 - IX. 1906	G Slaný	RG Křemencova
Štolovský	Edvard	PhDr.	ře, čj, nj,	profesor	IX. 1905 - II. 1914	G Domažlice	zemřel, 58 let
Zlatníček	Antonín	PhDr.	la, ře, čj	profesor	X. 1905 - IX. 1916	G Domažlice	ředitel G Tábor
Chum	František		ze, dě	profesor	I. 1906 - X. 1910	R Pha III	výslužba
Mařík	Matěj		la, čj	profesor	IX. 1906 - 1934	G N. Brod	
Havránek	Antonín		la, ře, čj, nj	profesor	IX. 1903 - XI. 1903	R Karlín	zemřel (zánět ledvin) 41 let
Janda	Jiří		ma, bi, nj	profesor	IX. 1907 -	R Pha VII	

Mach	Bedřich		ze, dě	profesor	IX. 1908 - VII. 1913	RG Kolín	výslužba
Michl	Josef			okr. insp. v Pze	IX. 1909 - VII. 1912	G Benešov	ředitel uč. ústavu v HK
Fahoun	Ladislav	PhDr.	ma, fy, nj	profesor	IX. 1909 -	R Louny	
Pučelík	Josef		la, čj, nj	profesor	IX. 1910 - IX. 1913	G Jičín	RG Vinohrady
Horut	Florian		dě, ze, tv	profesor	IX. 1911 -	G Vyškov	
Pešek	Josef	PhDr.	čj, ze, dě	profesor	IX. 1913 -	R Karlín	
Stárek	Josef		čj, la, ře	profesor	IX. 1913	G Klatovy	
Kočí	Čeněk		la, ře	profesor	IX. 1913	RG Rokycany	
Mašín	Jan		la, ře, nj	profesor	IX. 1914 -	uč. úst. Plzeň	
Lisický	Jan		??	profesor	IX. 1917 -	G Příbram	
Kolář	Antonín	PhDr.	la, ře	profesor	XII. 1917 -	RG N Bydžov	

Přehled profesorů jindřichohradeckého gymnázia

Příjmení	Jméno	Titul	Předch. působišť	Od	Do	následné působišť	aprobace	postavení
Mathes	Antonín		G Staré město, Praha	1845/46	14. V. 1867	výslužba	L, Ř, N	profesor
Klumpar	Jan		G v Uherské Skalici	1862/63	1867/68	ředitel G v Hradci Králové	L, Č	profesor
Bumba	Josef			15. IV. 1853	1866/67	farář v Kam. Újezdu	Náb, Č, Z, D	katecheta
Steinhauser	Josef			1852/53	22. XII. 1888	zemřel	M, F, N	profesor
Schöbl	Eduard	PhDr.		1852/53	24. V. 1886	zemřel	M, F, Fil. prop.	profesor
Solpera	Karel			1855/56	30. VIII. 1893	výslužba	Přír, M, Z, N	profesor
Holejšovský	Josef			1855/56	1888/89	výslužba	L, Ř, Č, N	profesor
Kořínek	Josef		G v B. Bystrici	1856/57	1889/90	výslužba	L, Ř, Č	profesor
Škoda	Jakub		G v Litomyšli	1857/58	1866/67	RG v Olomouci	L, Ř, Č	skut. profesor
Gotthard	František		G v Jihlavě	1861/62	1884/85	výslužba	L, Ř, Č, N	profesor
Kučera	Vilém			1867/68	1867/68	?	L, Ř, Č	nám. učitel
Gabriel	Jan		kaplan v Mělčíně	1866/67	5. IV. 1890	zemřel	Náb.	katecheta
Matoušek	Karel	PhDr.	G v Litomyšli	1867/68	10. VI. 1871	zemřel	L, Ř, N, Log	skut. profesor
Kračmar	Josef			1868/69	1869/70	G v Jihlavě	L, Ř	skut. učitel

Mašek	Ignác		G v Hradci Králové	1869/70	1882/83	G v Žitné, Praha	L, Ř, Č, N, D	profesor
Šebek	František		G v Písku	28. X. 1871	12. I. 1873	zemřel	L, Ř, N	profesor
Novák	Josef	PhDr.	akad. G v Praze	1873/74	28. II. 1902	ředitel RG v Třeboni	L, Ř, Č, N, Fil. prop.	profesor
Gottwald	Antonín			1889/90	1892/93	G v Příbrami	L, Ř, Č, N	skut. učitel
Dudek	Vilém		G v Hradci Králové	1885/86	9. V. 1887	zemřel	L, Č, N	skut. učitel
Hrozek	Ignác			1881/82	1881/82	R v Praze	L, Č, N, Z, D	náměst. učitel
Kaňka	Jan	PhDr.	RG Žitná	1890/91	1902/03	zem. šk. inspektor	L, Ř, Č	profesor
Heš	Gustav		G Pardubice	1881/82	1908/9	výslužba	Z, D, N	profesor
Štefek	Josef		G. Spálená v Praze	1884/85	1899/1900	G. Příbram	Ř, L, Č	profesor
Šujan	František	PhDr.		1885	1885	Praha	L, Č, N	nám. učitel
Hospodka	František			1886	1886	G. Č. Budějovice	L, Č, N	nám. učitel
Reiss	František		G Roudnice	1886/87	1892/93	okr. inspektor ve V. Mýtě	M, F, N, fil. prop.	skut. učitel
Pintner	Jan		G. Přerov	1886/87	1886/87	G. Jičín	L, Č	prov. učitel
Hanačík	Vojtěch			1887	1887	RG. Žitná v Praze	L, Č, N	nám. učitel
Zikmund	František		RG Kolín	1887/88	1890/91	RG Kolín	L, Ř, Č	prov. učitel
Barták	Jan		G. Třeboň	1887/88	1902/03	zemřel	L, Ř, N, Č, Z	profesor
Procházka	František	PhDr.	G Hr. Králové	1889/90	1910/11	dovolená	M, F, Č, N, Z, fil. prop.	profesor
Benhart	Josef		RG Tábor	1889/90	1889/90	G. Domažlice	L, Č, N	prov. učitel
Karták	Josef		G. Třeboň	1890/91	1915/16	dovolená	náb., Č, D	katecheta
Plánský	Tomáš		G Rychnov	1891/92	1909/10	výslužba	L, Ř, Č, N	profesor
Vysoký	Zdeněk		G. Příbram	1893/94	1907/08	G. Žižkov	L, Ř, N, D, Z	skut. učitel
Ptáčník	František		G Roudnice	1894/95	4. II. 1899	dovolená	Přír, Z, D, M	profesor
Ručka	Adolf		RG Slaný	1894/95	1895/96	G Hr. Králové	M, F, N	prov. učitel
Kratochvíl	Pavel		G. Žitná v Praze	1896/97	1901/02	RG Kolín	M, F, N	skut. učitel
Winter	Arnošt		RG Malá Strana	1897/98	1897/98	G. Praha	Č, D, L	prov. učitel
Sypal	Josef		RG Kroměříž	1898/99	1926/27	výslužba	L, Ř, Č, N	profesor
Plicka	Richard		Dívčí pedag. v Praze	1898/99	1921/22	RG Brandýs (ředitel)	Č, D	profesor

Kosík	Jan		Pedagogiu m Praha	III. 1899	1899/19 00	G. Val. Meziříčí	M, Z, B	nám. učitel
Řezník	Bedřich		R Lipník	1900/01	7. 1. 1911	zemřel	M, F, Bi, Z, D	profesor
Hruška	Jan		R Plzeň	1900/01	1901/02	G Plzeň	L, Č	prov. učitel
Janč	Antonín			10. III. 1901	15. VII. 1901	R v Ml. Boleslavi	Z, D	nám. učitel
Kořínek ml.	Josef		G Pelhřimov	1902/03	1910/11	ředitel G Hradec Králové	L, Ř, Č, D	profesor
Kubiček	Jan		RG Klatovy	1902/03	1927/28	výslužba	M, F, N	profesor
Müller	Karel	PhDr.	G Litomyšl	1902/03	1913/14	G Vinohrady	L, Ř, Č, N	profesor
Špírek	František		G Litomyšl	1904/05	1928/29	výslužba	L, Ř, Č, N, D	profesor
Procházka	Eduard		G Hradec Králové	1908/09	1916/17	výslužba	L, Ř, Č, N	profesor
Baštýř	Josef			1908/09	1916/17	Měšťanka Chlum u Tř.	Náb.	katecheta
Lamač	Josef		R M. Strana, Praha	1909/10	1938/39	výslužba	D, Z	profesor
Rosa	Jan		RG Roudnice	1911/12	1938/39	výslužba	M, F, Přír, Z, N	profesor
Mostecký	Václav	PhDr.	RG Roudnice	1911/12	1947/48	výslužba	L, Ř, Č	profesor
Šteffal	Šimon		G Č. Budějovice	1912/13	1926/27	ředitel G Třeboň	M, F, fil. prop.	profesor
Vránek	František		RG Benešov	1912/13	26. VI. 1929	zemřel	L, Ř, N, Č	profesor
Pinsker	Václav	ThDr.		1913/14	1918/19	tajemník Jednoty kat. duch.	náb.	katecheta
Lochmann	Antonín			III. 1915	VI. 1915	RG Lipník	M, F, fil. prop.	nám. učitel
Pažout	Jaroslav		G Č. Budějovice	1914/15	1920/21	RRG Jičín	Ř, L, N Č	profesor
Bradáč	Karel			1916/17	1923/24	RG Rakovník	M, TV	profesor
Pirchan	Augustin		G Staré město, Praha	1851/52	1880/81	G. Třeboň (ředitel)	D, Z, fil. prop.	profesor

Příloha XIX

Studentské bydlení

47854 64

Opovědací listek.

Jméno žáka Antonín Dvořák

Stáří (rok a den jeho narození) Naroděn 9 června 1867

Vlast, kraj, národnost, rodiště s udáním ulice a číslo domu, v němž zde bydlí. Český, Táborský újezd, Malá v. Janická ul. č. 156

Jméno, stav, bydliště otcevo aneb poručníkovo: Josef Dvořák, rolník, Kosticeň

Náboženství: Římsko-katolické

Užívá-li jakého stipendia, platí-li školné aneb je-li od něho osvobozen. Den, rok a číslo dotyčného dekretu:

Budoucí povolání: Komist

Kdy a kde posledně studoval? Vchořim, roce 1880/81 v I. třídě na gymnasiu v Chořimě

Jakého vysvědčení nabyl a které jest jeho číslo umístění? Nabyl vysvědčení třídy první číslo 26, mýho 33. žáky rad.

Do které třídy nyní vstupuje: Do I. třídy

Kteří jiní žáci bydlí s ním? Karel Rostrouck, Karel R. Hrubý, Václ. Konečný

Koho vyučuje? a od koho jest vyučován, a čemu? J. J. něho, o. něho, nikomu.

Kterým mimořádným předmětům žádá se učiti? Zpěvu a klavíru.

Vlastnoruční podpis otce aneb odpovědného dozorce s udáním svého stavu a číslo domu: Ludmila Reimerová

V Jindř. Hradci dne 11. září 1881. Malá v. Janická ul. č. 156

Tisk A. Landrasa syna v Jindř. Hradci. Sklad školních knih a veškerého náčiní k psaní a k rojsování.

Registrační lístek, který musel vyplnit každý gymnazista, SOkA J. Hradec, fond Kulturně historický archív, kart. 218